

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

PSZICHOLÓGIAI DOKTORI ISKOLA

VEZETŐ: PROF. DR. HUNYADY GYÖRGY MHAS

SZOCIALIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI FOLYAMATOK PROGRAM

VEZETŐ: PROF. DR. HUNYADY GYÖRGY MHAS

DOKTORI (PhD) DISSZERTÁCIÓ

HÉDERNÉ BERTA EDINA

A CIGÁNY – MAGYAR SEGÍTŐKAPCSOLAT SPECIÁLIS VONATKOZÁSAI

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. HUNYADY GYÖRGY MHAS

2011.

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	6
I. 1. A témaválasztás indoklása	6
I. 2. A dolgozat felépítése	7
I. 3. Elméleti háttér	7
I. 3. 1. A kulturális háttér kérdése a szociális esetmunkában - rövid történeti áttekintés az értékorientációk változása mentén	9
I. 3.1.1. Az első korszak (1601 – 1850)	10
I. 3.1.2. A korrektív korszak (1850 – 1945)	11
I. 3. 1. 3. A jóléti állam (1945 – 1980)	13
I. 3. 1. 4. A posztmodern időszak - A jóléti állam válsága (1980-)	15
I. 3. 2. Az etnikai – kulturális diverzitás kérdése a szakirodalomban	17
I. 3. 2. 1. A színvak irányelv	17
I. 3. 2. 2. Az anti – rasszista irányelv	18
I. 3. 2. 3. Kulturális deficit elve	18
I. 3. 2. 4. Multikulturális szociális munka	18
I. 3. 2. 5. Kulturális érzékenység kívánalma	19
I. 3. 2. 6. Az elnyomások egyenlősége	20
I. 4. Az általam kidolgozott integratív modell rövid bemutatása	21
I. 4. 1. Az elméleti - gyakorlati modell	22
I. 4. 2. A modell integratívítása	23
I.4. 3. A modell grafikus ábrázolása	24
II. AZ ELYNOMÁS CIRKULÁCIÓJA – A SEGÍTŐ KAPCSOLAT TÁRSADALMI KÖZEGE	25
II. 1. Ki a cigány?	25
II. 2. Az elnyomás társadalmi szintje – A társadalmi javakhoz való hozzáférés lehetőségei	29
II. 2. 1. A romák munkaerő - piaci diszkriminációja	30
II. 2. 2. Az oktatási rendszeren belüli diszkrimináció	31
II. 2. 3. A területi szegregáció	33
II. 2. 4. Az egészségügyi rendszer elnyomó mechanizmusai	34
II. 2. 5. Diszkrimináció az igazságszolgáltatásban	35
II. 2. 6. A politikai életet uraló elnyomás	35
II. 3. Az elnyomás kulturális szintje - Csoportközi viszonyok: attitűdök, előítéletek, sztereotípiák, legitimáló mítoszok	37
II. 3. 1. 1. Az attitűd	37
II. 3. 1. 2. Vélekedések	39
II. 3. 1. 3. Sztereotípiák kevert színezete és tartalma	39
II. 3. 1. 4. Hogyan vélekedhetnek a segítők?	42
II. 3. 2. Legitimáló mítoszok	43
II. 3. 2. 1. A koszság mítosza	45
II. 3. 2. 2. A „cigánybűnözés” mítosza	46
II. 3. 2. 3. A lustaság mítosza	47
II. 3. 2. 4. A politikai impotencia mítosza	49
II. 4. A kisebbségben élők reakciója – amit ismerhetünk: rendszerigazolás vs. peripatetikusság	53

II. 4. 1. Vélekedések a környező világ igazságosságáról	54
II. 4. 2. A roma társadalom peripatetikus stratégiája	55
II. 4. 3. Akkultációs stratégiák	57
II. 4. 4. Hogyan viszonyulnak a romák a róluk alkotott képhez?	58
 III. A CSONGRÁD MEGYEI SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÖRÉBEN VÉGZETT, SZOCIÁLIS ESETMUNKÁRA IRÁNYULÓ KUTATÁS BEMUTATÁSA	 60
III. 1. A kutatás előkészítése	60
III. 1. 1. A hipotézis megfogalmazása	61
III. 1. 2. A kutatás módszertana	61
III. 1.2. 1. Mintavétel és eljárás	62
III.1.2. 2. Konceptualizálás, operacionalizálás	64
III. 1. 2. 2. 1. Az interjú és a kérdőív	65
III. 1. 2. 2. 2. Dokumentumok elemzése	65
III. 1. 2. 2. 3. Fókuszcsoporthoz	68
III. 2. 1. A vizsgált térségek általános jellemzése	68
II. 2. 2. A vizsgálatban résztvevő szakemberek általános bemutatása	71
III. 3. A vizsgálat eredményeinek bemutatása és értékelése	72
III. 3. 1. A vizsgálatban feltárt szociális esetmunka eljárások	73
III. 3. 1. 1. A konzultációs eljárások megítélése	74
III. 3. 1. 2. Az esetenedzsmint jellegű eljárások megítélése	76
III. 3. 3. A társadalmi távolság képzése	79
III. 3. 3. 1. Társadalmi távolság képzése - „a kliens”, mint egy out - group tagja	79
III. 3. 3. 2. A roma kliens, mint egy totálisan más csoport tagja	80
III. 4. A hipotézis bizonyítási folyamata	86
III. 4. 1. Az észlelt szociális problémák	87
III. 4. 2. Az alkalmazott eljárások és az etnikai származás közötti összefüggések	88
III. 4. 3. Az alkalmazott eljárások faktoranalízise	90
III. 4. 4. A hipotézis igazolása	91
III. 5. Az esetenedzsminthez sorolt eljárások további vizsgálata	92
III. 6. A segítő szakemberek által megélt nehézségek	94
III. 6. 1. Legnehezebbnek megélt problémátípusok	94
III. 6. 2. Strukturális akadályok	95
III. 7. A vizsgálati eredmények összegző értékelése	98
III. 7. 1. A vizsgálatban feltárt eljárások a szociális esetmunka gyakorlatában	98
III. 7. 2. A roma ügyfelekkel végzett munka speciális sajátosságai	99
III. 7. 2. 1. A roma családok elkülönülési törekvése	99
III. 7. 2. 2. A sztereotípiák mindenhatósága	99
III. 7. 2. 3. A hatalom, mint a segítő kapcsolatokat szervező ágens	100
III. 7. 2. 4. A puha rasszizmus jelenléte	101
III. 8. Összegzés	101

IV. 1. Az esetmunkában alkalmazott eljárások részletes bemutatása	103
IV. 1. 1. A csoportosítás szempontjai	104
IV. 2. 1. A konzultációs tevékenységek csoportja	105
IV. 2. 1. 1. A konzultáció	105
IV. 2. 1. 1. 1. Speciális konzultáció - Környezettanulmány	109
IV. 2. 1. 1. 2. Speciális konzultáció - Ecomap, genogram, hálózatelemzés	109
IV. 2. 1. 1. 3. Speciális konzultáció - Megállapodás	109
IV. 2. 1. 1. 4. Speciális konzultáció - Családlátogatás	110
IV. 2. 1. 1. 5. Speciális konzultáció - Mediáció	110
IV. 2. 1. 2. A segítő beszélgetés	110
IV. 2. 2. Az esetmenedzsmenthez kapcsolható eljárások	111
IV. 2. 2. 1. Beszerzés	113
IV. 2. 2. 2. A közvetett és a közvetlen képviselő	113
IV. 2. 2. 3. Gondoskodás	114
IV. 2. 2. 4. Tárgyalás	117
IV. 2. 2. 5. Tájékoztató	118
IV. 2. 2. 6. Oktatás	118
IV. 2. 2. 7. Konzultáció társszakemberekkel, források koordinációja	118
IV. 2. 3. Krízisintervenciós tevékenységek	120
IV. 2. 3. 1. Utasítás	121
IV. 2. 3. 2. Hatósági eljárás kezdeményezése	121
IV. 2. 3. 3. Esetmenedzsmenthez kapcsolódó eljárások a krízisintervencióban	121
IV. 2. 4. Kiegészítő tevékenységek	121
IV. 2. 5. A segítő szakembert támogató eljárások	122
IV. 2. 5. 1. Esetkonferencia	122
IV. 2. 5. 2. Szupervízió	122
IV. 2. 5. 3. Esetmegbeszélő csoport	123
IV. 3. Együttműködés a szociális esetkezelése keretében – Az elnyomó ideológiák feloldásának lehetőségei az integratív modellben	124
IV. 3. 1. A kapcsolatfelvétel fázisa - Az első személyes találkozást meghatározó kognitív folyamatok	127
IV. 3. 1. 1. Deviancia - orientált probléma meghatározás	127
IV. 3. 1. 2. Hatalmi szerep	128
IV. 3. 1. 3. Saját csoport elkülönítése	129
IV. 3. 1. 4. A preferált csoport normája	129
IV. 3. 1. 5. A romák képe a gádzsókról	130
IV. 3. 2. Az első fázis feladatai: a probléma meghatározása	132
IV. 3. 2. 1. Önkéntes ügyfél által hozott probléma: ügyintézés, adomány igénylése	135
IV. 3. 2. 2. Nemi differenciáció az „önkéntes segítségkérés” folyamatában	135
IV. 3. 2. 3. Probléma meghatározás a kötelezett ügyfelekkel	139
IV. 3. 2. 4. Az első fázis feladatai: az előzetes célok megfogalmazása	139
IV. 3. 2. 5. Az első fázis feladatai: a felmérés	139
IV. 3. 2. 5. 1. Felmérés - a realitások területe	140
IV. 3. 2. 5. 2. Felmérés - az akadályok területe	141
IV. 3. 2. 5. 3. Felmérés – az erőforrások területe	141
IV. 3. 2. 5. 4. Felmérés – a célok területe	142

IV. 3. 3. 1. Kiemelt eljárások – a non direktív beszélgetésvezetés	145
IV. 3. 3. 2. Kiemelt eljárások – a családlátogatás	148
IV. 3. 3. 3. Kiemelt eljárások – beszerzés, közvetlen képviselő	148
IV. 3. 4. Bizonyos kérdéskörök specifikumai	148
IV. 3. 4. 1. Bizonyos kérdéskörök specifikumai - nemi jelleg, a szexualitás	149
IV. 3. 4. 2. Bizonyos kérdéskörök specifikumai - a családi élet védelme, szemérmesség	150
IV. 3. 5. A szerződéskötés fázisa	153
IV. 3. 5. 1. A szerződéskötés fázisa – a korrupt szerződések	154
IV. 3. 6. 1. A végrehajtás fázisa – a megállapodás végrehajtása	155
IV. 3. 6. 2. A végrehajtás fázisa – értékelés	157
V. 1. Összefoglalás	157
V. 2. Záró gondolatok	158
Köszönetnyilvánítások	159
Hivatkozott irodalmak jegyzéke	160
Melléklet	177
Mellékletek jegyzéke	177

I. BEVEZETÉS

I. 1. A témaválasztás indoklása

A dolgozat témája a roma kliens és a magyar, vagy a többségi társadalomból származó segítő közötti együttműködés. Vizsgálódásom középpontjában elsősorban a szociális esetmunka keretében megvalósuló találkozások, általában jogszabályi kötelezettségen nyugvó kapcsolatok állnak. Miért kerülhet a nevezett reláció az érdeklődés fókuszába?

Segítő szakemberként - szociális munkásként, önkéntes és hivatásos formában is, számos cigány emberrel, családdal kerültem kapcsolatba. Javarészt telepi szerkezetben - elgettősodott környezetben - élő családokkal, a társadalom peremén tengődő emberekkel dolgoztam. Magánemberként közülük is volt - van néhány nagyon kedves ismerősöm, - akikkel a munkakapcsolaton túlmutató barátságba kerülünk. Közel engedtek magukhoz, családjukhoz, életükhöz, számos ünnepségre meghívást kaptam: ritka kivételes lehetőségét annak, hogy valamennyire megismerjek egy velünk élő népet. Ismereteim egyrészt tehát mélyen szubjektívek, bár folytonosan keresem a szakirodalomnak tartott közlések kapaszkodóit. A speciális ismeretek szükségessége először gyakorlati munkám során merült fel bennem: megtapasztalva azt, hogy hiába olvasok a „cigány kultúráról”, jártasság hiányában, bizony ezen ismeretek, igen keveset érnek. Az eltérő kulturális háttér csupán egy, a nevezett relációhoz szükséges speciális ismeretek szükségességét indokoló faktoroknak. Gyakorlati munkám során, cigány emberekkel kötött barátságaimban viszont nem csak egy másik nép hiedelemvilága, szokásrendszere rajzolódott ki előttem, hanem személyesen, de mégis közvetve, nap, mint nap megtapasztaltam a társadalmi viszonyok összességét átható elnyomást és diszkriminációt. A személyes, szakmai érintettségén túl, bár jómagam a professzionális tevékenységeimet mindig e téma köré szerveztem, ***témaválasztásomat társadalmi relevanciája is indokolta tehát: „... elfogyott mindenféle morális és fizikai tartalék.”*** - írja Ladányi (uő, 2009. 19.).

Dolgozatom és vizsgálódásom kiindulópontja az a személyes tapasztalaton nyugvó feltevés, miszerint a jóléti intézményrendszerbe bekerülő roma igénybevevő és őt, a szociális esetmunka protokollja mentén, azok eszközeivel segítő szakember közötti kapcsolat tartalmára és formájára hatást gyakorol kettejük eltérő társadalmi csoporttagsága. Állításom szerint, a roma igénybevevő és a többséghez tartozó segítő szakember között együttműködés nem csupán két egyén professzionális, szerződésen nyugvó kapcsolata. Meggyőződésem, hogy kettejük közvetlen, személyes találkozása során keletkező pszichés mezőre erőteljesen hat a két csoport saját és közös múltja, történelme, önmeghatározási törekvései, s együttélésüket fájditó konfliktusai. A dolgozatban, az ilyen formán, sűrű, s egyenmű szövetté formálódó, elutasító társadalmi kapcsolatok kontextusában vizsgálom a szociális esetmunka gyakorlatában, az ilyen módon egymásnak feszülő két társadalmi csoport találkozását.

A disszertációm jelentős tartalmi részét annak szentelem, hogy sorba vegyem mindazon a lehetséges ható tényezőket, melyek csoporttagságunk meghatározó jellegénél fogva, befolyásolják a nevezett relációban születő kapcsolatokat. Töreksem megismerni e soktényezős rendszer lehetséges elemeit, s az elemek közötti összefüggéseket, de valamelyest ismerve a magyarországi romák ellehetetlenült helyzetét, sejtem, hogy vállalkozásom számos buktatóval terhelt. „Valójában egy örökölt kör csak analitikusan szétválasztható láncszemeiről van tehát szó, amelyben a társadalmi struktúrában elfoglalt hely szorosan összefügg az adott csoport etnikai hovatartozásával - amelynek csak egy lehetséges magyarázata a többség és kisebbség között éppen a kulturális különbözőségek miatt kialakult konfliktus -, mindezek pedig együtt kihatnak az egyéni és csoportidentitásra.” (Neményi, 2005.153.). A dolgozat másik jelentős tartalmi egysége a szociális esetmunka gyakorlati tevékenységeiről szóló fejezet: a sajátos társadalmi helyzet, a jól meghatározható kulturális jellegzetességek sajátos

segítő beavatkozásokat hívhatnak életre. A személyes segítségnyújtás tartalmára fektetem a hangsúlyt: kísérletet teszek arra, hogy egy- egy esetvezetés során alkalmazott eljárásokat megvizsgálva, rendszerezsem azokat. Kiemelem, hogy a kutatás során feltárt, a roma ügyfelek személyes segítségében megnyilvánuló eltérő hangsúlyokat inkább tartom a szakemberek választásának, mint az igénybevevők valós igényeire, vágyaira adott adekvát válasznak. A dolgozatban bemutatott integratív modellben bizonyos eljárások elsőbbségét javaslom, kulturális antropológiai ismeretekkel alátámasztva, a szisztematikus elnyomás szerepét hangsúlyozva.

I. 2. A dolgozat felépítése

A dolgozat négy nagyobb tartalmi egységből tevődik össze. Az első fejezetben először egy rövid történeti áttekintés keretében írok a kulturális másság szociális munka gyakorlatában történő megjelenéséről, majd a kérdés szakirodalmi vetületéről, elkülönítve néhány, határozott ideológiai tendenciát. Ezt követően, röviden ismertetem az általam kidolgozott integratív modell elméleti komponenseit, a modell grafikus ábrázolását is itt helyeztem el. A második fejezetben, a modellem alapján, az úgynevezett külső változókat vizsgálva, a cigány - többségi relációt meghatározó mechanizmusokat igyekszek elemeire bontani. Értelmezési keretként a társadalmi elnyomó rendszerek cirkularitását használom. Három szinten: a kulturális, intézményi és az interperszonális szinten megnyilvánuló elnyomás több ágens általi érvényesülését veszem sorra. Értelmezésemben, az elnyomást kulturális szinten az úgynevezett legitimáló mítoszok tartják fent, ezeket szintén itt ismertetem. Ugyanitt írok azokról a stratégiákról is, melyeket a hazai cigány lakosság a szisztematikus elnyomásra válaszként meg tud fogalmazni, mindezt elsősorban a rendszerigazolás motívumának a függvényében. A harmadik fejezetben bemutatásra kerülő, Csongrád megyei szociális munkások körében végzett kutatással már reflektálok a korábban leírt jellegzetességek gyakorlati megnyilvánulásaira. A terepkutatás során nem csak a cigány ügyfelekről szóló társadalmi képek jelentek meg, hanem a velük való személyes segítségnyújtás speciális jellegzetességei is, melyek, állításom szerint, tovább erősítik a romák kirekesztettségét. A záró, negyedik fejezetet az általam kidolgozott integratív modell gyakorlati komponenseinek a bemutatásának szentelem. Itt, először, rendszerezem a szociális esetmunka ismert eljárásait. Majd, kulturális antropológiai ismérvek, saját tapasztalatok és a kutatás során nyert adatok segítségével, a sorra vett komplex ismeretek birtokában, határozott értékorientáció mentén, a probléma - megoldó folyamatra vetítve, bemutatom a roma kliens - többségi szakember közötti munkakapcsolat integratív modelljét.

I. 3. Elméleti háttér

A kulturális - etnikai relevancia tulajdonképpen, társadalmi valós volta ellenére, viszonylag új tematika a szociális esetmunka irodalmában. *Még napjainkban is elmondható, hogy a nemzetközi szakirodalom nélkülözi az egységes terminológiát az eltérő etnikai - kulturális származású kliens és segítő közötti együttműködés megjelölésére és leírására.* Ha áttekintjük az olyan népszerű folyóiratokat, mint például az International Social Work, vagy a Social Work utóbbi 20 évének példányait, olvashatunk transzkulturális (Husband, C. 2000.), multikulturális (Longress, J. F. 2000.), 'cross' - kulturális (Segal, U. 1993.) és 'cross - racial', azaz, rasszok közötti (Proctor, E. K. - Davis, L. E. 1994.) és interkulturális segítő kapcsolatról.¹ Az Amerikai Szociális Munkások Nemzeti Szervezete (NASW) etnikailag

¹ Itt elsősorban folyóiratokra hivatkozok. De, szükséges megemlíteni olyan, szakmai szempontból mérőföldkönek tekinthető köteteket, mint például az itt hivatkozott Proctor - Davis tollából származó: Race, gender and class, (1989.), vagy Ahmad: Black perspectives in Social Work, (1990.) című könyvet is.

érzékeny, illetve kulturálisan kompetens gyakorlatról ír (2007.). Mások a fenyegető társadalmi környezetet hangsúlyozva 'anti - oppressive'/'anti - discriminatory' (elnyomás, illetve diszkrimináció elleni) gyakorlatról szólnak (pld: Dominelli, 1996; Williams, 1999.). A fókusz mindegyik esetben az etnikai hovatartozás különbözőségének a megjelölésén van. Nem ritkán, hasonló címszó alatt értelmezik a szerzők az életkori, vagy életmódbeli sajátosságokból adódó szubkulturális jellemzőket (pld. Uehara és szerzőtársai). Ez általában a másság - 'diversity' címszó alatt olvasható, együtttárgyalva a különböző szexuális orientáció, időskor, értelmi, érzék – vagy mozgásszervi akadályoztatottság speciális szükségleteivel. Néha, az olvasóban az az érzés támad, hogy *a szociális munka teoretikusai fejében létezik „a” fehér, heteroszexuális, fiatal, fogyatékoságtól, tartós betegségtől mentes, középosztálybeli ember kategóriája, mint minden viszonyítási és értelmezés alapja.* Az, hogy a nevezett „mátságok”, rendre a többség által konstruált valóság által lesznek azok, vagy a leggyakrabban hátrányok, illetve devianciák, mintha elkerülné sok szerző figyelmét. Gyakran, egyes csoportok számbeli növekedését hangsúlyozva, mintegy „játékonyan” vizsgálják a lehetséges beavatkozásokat. Ahogyan Chao írja: „A többségi társadalom tagjai gyakran úgy tekintenek önmagukra, mint akik mentesek a kultúrától, vagy bármiféle kulturális sajátosságtól. Talán úgy vélik, hogy rájuk nem érvényesek az etnikai alapú önmeghatározások.” (uő, 2000.10.). Az alkalmazott terminológia általában egy- egy markáns iskola, vagy ideológiához kapcsolható: az elnyomás - elleni gyakorlat a radikális, és a társadalom egészére fókuszáló, vagy az esetmunka inkább pszichológiai hangsúlyú, egyénre irányuló praxiselméleteihez. A hazai szakirodalom, úgy tűnik, parciálisan foglalkozik a kultúra kérdésével, ugyanakkor a cigány családokkal végzett munkához ismerünk jegyzetet (pld. Bánlaky, 2007.).² A terminológiai kuszaság talán nem csak a szakmánk fiatal voltából fakad, hanem, valószínűleg összekapcsolható valamilyen szemérmességgel, félreértelmezett tapintatossággal. A másság megjelölése magában foglalhatja a kirekesztést, s talán ebbéli aggodalmukban tartózkodnak sokan a mai napig megnevezni a speciális szükségleteket és készségeket. Pedig, ha a kiindulópontunk a segítő szakembertől elvárható nyitottság és kognitív - érzelmi - viselkedéses rugalmasság, akkor képesek vagyunk „a másik” sajátos jellegzetességeitől megérkezni ahhoz a kérdésig, hogy mi mit tegyünk a hatékonyabb együttműködés érdekében. Értelmezésem szerint, a roma - magyar segítő kapcsolathoz jelen dolgozatban társított speciális tudások nem csak a cigánysághoz köthető kultúra, vagy életmód, életstílus okán szükségesek.

Először, a szociális munka történetét áttekintve, megvizsgálom a szakma és a „másik csoport” kapcsolatát, reflektálva a hazai gyakorlatra, s a romák szociális ellátórendszeren belüli, vélhető megjelenésére. Ezt követően írok a különböző szakmai ideológiákról, melyek, gyakran könnyen beazonosítható módon, korábbi évszázadokban megfogalmazott, általában paternalista alapú szemlélet közvetlen hagyományozói, vagy örökösei. A fejezet végén az általam kidolgozott integratív modellt ismertetem röviden, melyben a két csoport együttélésének sajátos társadalmi, gazdasági, politikai kontextusa lesz a jelzett interperszonális reláció alapja.

² Itt csak a szociális munkások számára készített módszertani jegyzetekre utalok, az egyébként, számos, elsősorban a szociológia tudományához kapcsolható művek sokaságára nem (vö.: Dupcsik, 2005. 278-282.). Ismert néhány tanulmány még, például, Solt, Pik, Diósi, tollából, de a pedagógusképzésben megjelenő szakirodalom mennyiségével összevetve, jelentős elmaradása van a szakmánknak.).

I. 3. 1. A kulturális háttér kérdése a szociális esetmunkában – rövid történeti áttekintés az értékorientációk változása mentén

Az áttekintésem, hasonlóan az eddig megjelent hazai történeti művek többségéhez (Hegyesi 1998; Hegyesi - Kozma 2006; Pik 2001; Szabó 2000; Soós 2005; Gosztönyi 2006.) az angolszász és a magyar hagyományokra korlátozódik, nem foglalkozok külön, a magyar fejlődésre egyébként hatást gyakorló - német nyelvterületeken végbemenő fejlődéssel.³ A szociális munka professzionalizációjában megjelenő értékek tanulmánya alapján hivatkozok. Ismeretes, ők a szociális munka fejlődéséhez társítottak általuk meghatározónak tartott értékorientációkat (Pritchard - Taylor 1996. 167-171.). Én itt ezeket az irányelveket Ferge által leírt szociálpolitikai korszakok mentén (Ferge, 1991.88.) ismertetem: a marginális korszakhoz a morális - etikai, a korrekatív korszakhoz a pszichopatológiai, míg a jóléti állam korszakához a pszichoszociális és a radikális irányelvet csatolom. Tekintettel arra, hogy Pritchard és Taylor az idézett művéket 1978 – ban írták, nem tudták foglalkozni a posztmodern társadalmi változás kérdéseivel. Itt én megemlítem ezeket, társítva hozzá két jelentős szakmai irányelvet: a bürokratikus szociális munkát, illetve az elnyomás - elleni ideológiát.⁴ A rövid szakmatörténeti fejezet két céllal bír: egyrészt, hogy bemutassa a szakember részéről a segítő kapcsolatot értékválasztások, jól körülhatárolható orientációk határozzák meg, másrészt, hogy, ismertesse a kulturális diverzitás tematikájának az alakulását.

Az értékorientációk forrása részben a szakember személyes szocializációja, ami viszont nem ragadható ki az adott kor társadalmi - kulturális - politikai eseményeinek sűrű szövetéből. A szakma gyakorlásakor nyíltan vagy burkoltan megjelenő értékválasztások kognitív, affektív és viselkedéses tartalmakhoz, társadalmi sztereotípiákhoz kapcsolódhatnak. A sztereotípiák konszenzuson nyugszanak, kulturális sztereotípiákban gyökereznek (Lewin, 1975. 328.). Meglátásom szerint, a szociális munkások tevékenységét vezérlő értékek gyakran a többségi társadalom normarendszerén nyugszanak, szoros kapcsolatot alkotva az azt átszövő sztereotípiákkal. A mindenkor politikai, gazdasági hatalommal, s az ahhoz igazodó többségi akarattal opozicionális szakmai döntések rendre alulmaradnak, nem csak a szolgáltatások versenyében, hanem a szakmai szervezetek, iskolák versengésében is.

A professzionális segítés a kezdetektől alapvetően két cél köré szerveződött: az elesettek szenvedésének láthatatlanná tétele a társadalom szerencsésebb sorsú tagjai előtt; illetve a társadalmi osztálykülönbségek felszámolása, a hatalmi struktúrák megváltoztatása. Mindkettő irányultság, nevezetesen a jobb sorsú csoportok komfortérzetének a védelme, illetve a fennálló társadalmi hierarchia megbontása, szervesen összefonódik azzal a kérdéssel, hogy az adott társadalom, az adott korban mit tekint szegénységnek, s mit gondol annak eredetéről, megváltoztathatóságáról, a „többségi”, ebben az értelemben: nem szegény, társadalomhoz való viszonyáról. Azaz, összefügg a pauperizmus, a társadalmi és a morális szegénység kérdésével, illetve a társadalmi - gazdasági - politikai változások mentén kialakuló újabb típusú hátrányokat illető deprivációval (Townsend, 1979; hivatkozva Ferge, 1991. 187.) és kirekesztődéssel. A morális szegénység kérdése a későbbiekben különösen fontos lesz, hiszen az itt tárgyalt segítő tevékenység klientúrája - nevezetesen a cigányság - különösen jellemezhető morális értelemben (is) kirekesztettnek (Opotov meghatározása a morális közönytől, in: Smith – Mackie, 2002. 350.). A szegénység szociálpolitikai jellegzetességei

³ Ez utóbbról lásd például Müller, 1992; Buda J. 1999.

⁴ A bürokratikus szociális munka ideológiái kidolgozottsága, éppen a hatalomhoz fűződő kapcsolata okán, problematikus. Ide sorolhatók a szakma mindazon képviselői, akik az üzleti világ szemléletét feltétel és változtatás nélkül kívánják alkalmazni a szociális ellátórendszerben. Meglátásom szerint, ez nem feltétlenül azonos a kompetencia alapú megközelítéssel, illetve a költséghatékonyság vizsgálatával, bár többen így tartják, például Dominelli - Hoogvelt, (1996. 205-206.), Lloyd, (1998. 712.).

mellett azonban, a dolgozat témája szempontjából, a többségi társadalom szegényekkel, azaz, szociálpszichológiai értelemben, másokkal kapcsolatos attitűdjei lesznek fontosak.

Kérdésem az, hogy *kít és mi alapján sorol a többség a kisebbséghez tartozónak, kire nézve tekinti kötelezőnek saját normáit, illetve kik fogják alkotni a társadalom kívüliek csoportját, akikkel való viszonyban a szokásos normák megsérthetők.* Ha úgy tetszik, a szociálpolitikai gyakorlat szociálpszichológiai attribútumaira fektetem a hangsúlyt. Feltéve, hogy szerintem, a szociális problémák forrásának megfogalmazása implicit, vagy akár explicit módon is magában foglalja szakember vélekedését az ellátást igénybevevő kliens diszpozicionális vonásairól, szándékairól, vagy, ami a szakma első száz évét jellemezte, a moralitásáról. Ismervé az attribúció természetét, nem nehéz párhuzamot találni aközött, hogy a jóléti rendszer szakemberei milyen mértékben igyekeznek az ellátást igénybevevők másságát, másik társadalmi csoporthoz való tartozását hangsúlyozni, illetve aközött, hogy a szociális problémák kialakulásában hova helyezik a felelősséget: a társadalom működésére, vagy az egyén viselkedésére. A rövid áttekintés során egyrészt, tehát megnézem az uralkodó szakmai irányelveket, s egyben reflektálok arra, hogy az adott korban mi alapján történt a másság konstruálása, majd korszakonként, megemlítem, hogy mindez hogyan érvényesülhetett a roma családokra vonatkozóan.

I. 3. 1. 1. Az első korszak (1601-1850)

A szabadversenyes kapitalizmus kialakulásakor, nem beszélhetünk szociálpolitikai ellátásokról, ezt az időszakot az esetlegesen megszervezett adományok jellemezték. „A közösségi szolidaritás egyszerűen talaját veszítette és megszűnt hatni... a szegénység állapota egyéni ügygé lett, valójában az egyén morális foglalkozásának volt természetese folyománya.” - írja Gyáni (1994.5.) Müller így jellemzi ezt a korszakot: „... a szociális munka bölcsőjénél nem arról volt szó, hogy egy addig spontán, emberbaráti segítségnyújtást professzionalizáljanak, hanem éppen ellenkezőleg, hogy elválasszák a segítségre szoruló „jókat” a rosszaktól”, s hogy a spontán irgalmasságot professzionális döntéssel helyettesítsék, amely megmondja, hogy az akkori, modern bér munkás személyiségjegyei kialakításának érdekében kinek nyújtsanak segítséget és kitől tagadják meg.” (Müller, 1992.13.). Pritchard és Taylor által a morális - etikai irányelvvel jelzett időszakban, a minimális segítségnyújtás kötelezettségének megfelelően, a nyílt és a zárt szegénygondozás intézményei működtek. A saját csoport külső, az akkori megítélés szerint, a „dologtalanok” - től történő határozott megkülönböztetése, az erkölcsi motivációk mellett nyilvánvalóan, a későbbiekben és napjainkban is, látszólagos közgazdasági érdekeket szolgál. „A szegénységélyezéshez tapadó megbélyegzés egy olyan nép mély érzéseit fejezte ki, amely teljességgel tisztában volt azzal, hogy aki elfogadta ezt a segítyt, az annak az útnak a túloldalára került, amely elválasztja a polgárok közösségét a nyomorultak társaságától”. (Marshall, 1991. 57. old.). A látszólagosságot fontosnak tartom hangsúlyozni: Ferge ismert téziseiben bizonyítja (2005.), hogy a tartósan fennálló társadalmi egyenlőtlenségek csökkentik egy ország gazdasági prosperálásának esélyeit. Az eszmunka gyakorlata szokásosan a marginális korszak végén megjelenő baráti látogatókhoz vezethető vissza (első: 1814, Glasgow), pedig, valószínűsíthetjük, hogy már az egyházi segítségnyújtás idején megjelent (lásd: Orleans - i zsinat 511.).

I. 3. 1. 2. A korrekatív korszak (1850-1945)

A baráti látogatók, bár, évszám szerint az első korszakban jelentek meg, tevékenységük filozófiáját sokkal inkább a második szociálpolitikai korszak pszichopatológiai irányelve határozta meg. Önkéntes alapon szervezett munkájuk az adományok kiosztásából állt, a rászorultság „kinyomozásához” esetleges társult „jó baráti” tanácsadás. Ekkor jelennek meg Freud munkái, melyek mai napig tartó érvénnyel, alapjaiban határozták meg szakmánk fejlődését. Az ekkor kiteljesedő Charity Organisation Society (COS) Mary Richmond révén tudományos háttérrel kap, totális alapja lesz a szociális esetmunka elméletének. A COS - ban tevékenykedő baráti látogatók által alakul ki és erősödik meg a pszichopatológiai irányelv (Pritchard - Taylor, 1996.169.). Ez a felfogás azt feltételezi, hogy a segítséget kérő belső személyes – lelki konfliktussal birkózik, s ennek következménye az, hogy nem képes a társadalmi kihívásoknak megfelelni. Az egyén úgy értelmeződik, mint aki „alapjában véve gazdasági lény” (Ferge, 1991. 45.). Természetesen, ez az irányultság és cél nem volt értelmetlen: az éhenhalás közömbén, nyomorban tengődve nehéz lenne figyelmen kívül hagyni a gazdasági szükségletet. De, Pritchard és Taylor felhívják a figyelmünket arra, hogy mind a morális - etikai, s mind a pszichopatológiai megközelítés apolitikus: „... nem tartja szükségesnek a társadalom szerkezetének a megváltoztatását azoknak az embereknek az érdekében, akikkel hivatásból foglalkoznak.” (Pritchard - Taylor, 1996.170.). Az apolitikus attitűd, ahogyan a fentebb is utaltam már rá, mai napig erőteljesen jellemzi azt a szakmát, amely alapvetően társadalmi változtatások generátoraként kellene, hogy működjön. Bár, az esetmunka történetét vizsgálom, talán nem haszontalan megemlíteni egy házaspár nevét, akik a 19. század második felében nem igazodtak a kor szelleméhez, s a munka mellett az egyének más típusú szükségleteire is reflektáltak. A közösségi viszonyok rendszeréből kiinduló settlement (Barnették, London, 1877-től) hangsúlyosan mellőzni kívánja a jó szándékú, „erős”, gyengéhez való odafordulását: ők kooperációról beszélnek a felebaráti szeretet helyett (Müller, 1992. 28.). Ez alapjaiban jelent másfajta megközelítést. Ennek értelmében ugyanis, az addig kiszolgáltatottnak és értelmében, cselekvésében inkompetensnek tartott csoportról, egy társadalmilag elismert, közvéleményt formáló személy, úgy kezd gondolkodni, mint aki partner lehet a helyi közösségi folyamatokban, s ez által felelős a saját sorsa alakításáért. A saját sorsunkért való felelősség gondolata a pszichológiai megközelítéstől sem távoli, sőt. A lényeges különbség a segítő viszonyulásában érhető tetten: míg a pszichológiai szemléletű segítő a kliens belső világának a megváltoztatására irányítja a tevékenységét, addig, az egyetemi telepeken elinduló, a különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolat minőségi változtatására irányuló munka, az együttműködés szellemében. A másik felelősségteljes részvétele az esetmunkában majd az 1970 – as években útjára indított, bár nem előzmény nélküli, probléma-megoldó modellekben jelenik meg. A korrekatív korszak kontrollálós mechanizmusait mások, - éppen a pszichológiai iskolák neves képviselői, - romantikus jelzővel illetik.⁵ Ebben a korszakban, tehát, változatlanul az önmaga és családja ellátására képtelen egyén került át „a mások” csoportjába.

Hazánkban, az eltérő gazdasági - politikai fejlődés ellenére, a szociálpolitika születésekor, a nyugat - európaihoz sok tekintetben igen hasonló trendeket figyelhetünk meg. Pik így jellemzi ezt a kort: „Talán ez a leggazdagabb korszak a szociális munka hazai történetében. Ekkor jelennek meg a legmodernebb, Európa többi országában is újdonságnak számító módszertani elvek, vita van a szociális munka mibenlétéről, igen élénk a civil szféra.” (Pik, 2001. 79.). Az elvek kapcsán a Magyar Vöröskereszt Egyetel célmeghatározását idézem: „A szociális munka ...nem egész társadalmi rétegeket vesz védelmébe, hanem egyénenként jelöli ki a szociális

⁵Például Martinez Goldsteint hivatkozik. (2010. 335.).

segítségére szorulókat köré.” (idézi: Buda J; 1999. 242.). Megjegyzem: ez a megfogalmazás eltér a korszak nemzetközileg elfogadott definíciójától. 1928 – ban a szociális munkások párizsi konferenciáján megalkotott meghatározás több pontban is szót ejt a problémák és kezelésük társadalmi jellegéről. A korrektív korszakban formálódó szociális ellátások az ideológiák sokszínűségét is magában foglalta. A tudományos ülések előadásai, a képzések tematikája, egy - egy szerző publikációja tanulsága szerint jelen volt a morális - etikai, a pszichopatológiai és a radikális megközelítés is.

Ha arra keressük a választ, hogy a lazuló közösségi hálózatok rendszerében **hol helyezkedhettek el a cigányok**, akkor nyugat - európai vonatkozásban vándorlásukat kell figyelembe venni, hazai viszonylatban, pedig gazdasági alapú, viszonylagos integrációjukat. Nyugat – Európában, rájuk nézve a koldusok kitoloncolása, felakasztása (Mezey, 1986.7; Fraser több helyen, pld: 2006. 56-57; 89; 115; 121; Ferge, 1991. 41; Buda J; 1999. 129; 135; 149; 153.) jelentette a „szociális” intézkedést. Itt megemlítem, hogy a kóbor zsidók ellenőrzéséről is ez idő tájt rendelkeztek. Hazánkban, azonban, ahogy említettem, a romáknak egészen az abszolutizmus koráig gazdaságilag biztosított volt a megélhetésük. (vö.: Mezey, 1986. 11; 76. Fraser, 2006. 164; az abszolutista törekvésekről: lásd: Mezey, 1986. 81 – 83; Fraser, 2006. 149; Buda J. 1999. 209-210.). Dupcsik a nyugat –európai és hazai helyzet összevetéséről így ír: „Igaz, hogy –Nyugat –Európával szemben –Magyarországon sosem végeztek ki valakit pusztán cigány volta miatt, de az már legenda, hogy nálunk sosem üldözték a romákat a 18. század előtt.” (Dupcsik, 2009. 47.). Az abszolutizmussal tehát, lényegében változik meg az alakuló magyar közigazgatás „cigány –képe”(lásd. Mezey, 1986. 81-85; 92; 119; Fraser, 2006. 149; Buda J. 1999. 209-210.). Hazánkban ezt a korszakot - a kiegyezéstől a II. világháború végéig, - a belügyi irányítás jellemezte: a Belügyminisztériumhoz kapcsolhatóak a főbb rendelkezések, a többi kormányzati szakág, ezeket kiszolgáló rendelkezéseket hozott.⁶ Legfőbb szándék a kóborlás megszüntetése volt: így kívánták elérni a kóborláshoz kapcsolható bűncselekmények megszüntetését, hadiállapot esetén a katonai szolgálatra alkalmas cigány férfiak besorozását, illetve azt, hogy a cigányok is adófizetőkkel váljanak, a községek folyamatos nyilvántartási kötelezettsége ezt szolgálhatta.⁷ A korszakot, tehát az idegengyűlölet és az ehhez kapcsolódó önkényes rendészeti tevékenység jellemzi: „Minden csendőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és a szomszéd körzet határáig kísérjük. Ott a másik csendőrs akad rá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.” (Mezey, 1986. 233.). A romák korábbi gazdasági integráltsága megszűnőben volt, s a társadalmi közeget, melyben szakmánk is formálódik sokkal inkább jellemezte a gazdasági világválság nyomán kialakult depresszió. „A falusi – kisvárosi cigányzenészek a 19 - 20. században a vidéki Magyarország kultúrájának integráns részei voltak. A magyarokkal való kapcsolatukat nem az úr - szolga viszony jellemezte. Kuncsaftjaik földművesek, iparosok, illetve egyéb olyan szegény emberek voltak, akik társaságában nem kellett lemondaniuk a roma kultúra alapértékének tartott egyenlőségéről... A minden irányba nyitott falusi zenészközösségekkel ellentétben a városiak teljességgel zártak voltak. A századelőn a primások próbálkoztak ugyan az urak utánzásával... példaképeik nem fogadták el őket egyenrangú partnerként, csak addig élvezhették a megbecsülésüket, amíg hangszer volt a kezükben.” (Romano Rác, 2008.33.).

⁶ A rendvédelmi intézkedésekről bővebben: Dupcsik, 2009.103.105; Mezey 22; 180; 200-201; Pik, 2001.85).

⁷ Dupcsik, Pomogyira is hivatkozva kiemeli, hogy míg a formalítás – a rendeletet szintjén a korszak kiemelt célja a romák letelepítése, mindez a gyakorlatban éppen ellenkező irányban valósult meg (Dupcsik, 2009. 100.). Ladányi és Szelényi Csenyetei tanulmányozása kapcsán hasonló tendenciákat említ: ott helyhatósági akarát nyomán alakult ki cigánytelep (uók; 2004.57.99.).

I. 3. 1. 3. A jóléti állam korszaka (1945-1980)

A II. világháború idején Titmusshoz köthetően, megjelenik a jóléti állam fogalma, a szociális jogok iránti igény. Ehhez az időszakhoz kapcsolható az a felismerés, hogy a társadalmi feszültségek enyhítésére már nem elegendő az elit pozíciójának erőszakkal történő megerősítése, hanem az alsóbb rétegekben élő tömegek részére is szükséges bizonyos jogok biztosítása. Az ellátások mértéke és színvonala is jelzi a szociális konfliktusokat enyhítő funkciót, amit maga Bismarck „szociális olajcsepp” - nek nevez (Szalai, in: Gyáni, 1994. 24.). A szakma ideológiáját tárgyalva, fontos megjegyezni, hogy a jóléti államhoz kapcsolható szélesedő ellátórendszert többen, nem feltétlenül az elit jószándékának tulajdonítják. ***Eppen a szociális konfliktusokat enyhítő funkciójára fektetve a hangsúlyt, az állami akarattal megvalósítójaként tekintenek a szociális munkára, úgy, mint, ami az emberek közvetlen életterében mindennapi jelenlétével biztosítja a hatalmon lévők szándékainak közvetítését.*** Többen úgy vélik, s ebben osztom nézeteiket, hogy a szociális ellátások mértéke, a hozzájárulások feltételrendszere, és az azokhoz társított szankciók az elit eszköze arra, hogy hatalmát biztosítsa (Sidanius – Pratto, 2005.213; Margolin, 1997. 8.). „A rendőr helyébe a szociális munkás lép” - írja Liégeois az európai kormányok cigányokra vonatkozó politikájáról (uó, 2001. 75.).⁸ A szociális munka jelentékeny elméleti fejlődésének időszaka ez. Főiskolai, egyetemi szintű képzések terjedtek el világszerte, kizárólagosan az angolszász hagyományokra alapozva. (Dominelli – McLeod, 1993.77.).

A jóléti állam korszakához Pritchard és Taylor két fő irányzatot társít: **a pszichoszociális és a radikális szociális munkát.** Bár, ők megjegyzik, hogy az előbbi jelentősebb mértékben hangsúlyozza a „szociális elemet a szociális munkában” (im. 1996.170.), én úgy vélem, hogy ez a megközelítés, bár számol bizonyos hátrányok társadalmi eredetével, beavatkozásait viszont kizárólag az egyénekre irányítja. A pszichoszociális felfogás kiindulópontja a „person in situation”: tehát a környezeti tényezők figyelembevételével a bajban lévő emberen kívánnak segíteni. A segítségnyújtás tartalma tulajdonképpen a baráti látogatóktól hagyományozódott tanácsadás, kiegészülve az országonként eltérő lehetőségeket biztosító, s ekkor növekvő intézményi és pénzbeni ellátások körével. A pszichológiai alapok, a pszichoterápia fejlődésével, tovább szilárdulnak és természetesen, szélesednek, színesednek. Perlman (1957.) munkájában érhető tetten legjobban a Richmond által lefektette diagnosztikus iskola továbbélése. De, ekkor már megjelenik a családterápia nyomán a családhangsúlyú esetmunka (Hartman – Laird,1983.), a szociális munkások által kidolgozott családterápiás módszerek (Shazer – modell, magyarul: George et al, 1995; Minuchin, 1981; Berg, 1995.), vagy a kognitív viselkedés lélektan szociális esetmunkában való alkalmazhatósága (Gabbrill, 1983.).⁹ A pszichoterápia térnyerését a funkcionalista alapokon (Rank, 1920-30-as évek, in: Szabó, 1999. 24.) nyugvó humanisztikus megközelítésnek, Carl Rogers munkásságának is köszönhetjük. Az általa kidolgozott segítő beszélgetés az egyik legelterjedtebb módszer szakmánkban. A kliens belső potenciáljára rávilágító, az egyént nem a változás fókuszaként, hanem forrásként kezelő elmélet alapjaiban hozott újat az esetkezelés szemléletébe. A rendszerszemlélettel (pld. Zastrow, 1990; Pincus - Minahan, 1973.) a beavatkozások pszichológizáló jellegét is kívánták csökkenteni, a környezeti rendszerek figyelembevétele már a kontextuális fajtorokra is felhívta figyelmet (Szabó, 2000.105.). Szintén az integráció jegyében születtek a problémamegoldó modellek, melyek hitvallásuk szerint egyénekkal, csoportokkal és közösségekkel való együttműködés protokollját tartalmazza (Compton – Galaway,1975. Hepworth – Larsen,1982.). Ekkor fog megerősödni, elsősorban az USA - ban, a klinikai szociális munkán belül, azon elképzelés, hogy a szociális

⁸ Lásd még Gans felsorolását a szegénység 16 funkciójáról. (1994.).

⁹ Minderről bővebben: Szabó, (1999; vagy 2000. 105.).

munkás pszichoterapeuta is egyben (lásd: Goldstein, 2009. 8; vagy: NASW, állásfoglalás1984; hivatkozza Epple, 2007. 270.). Amerikában a pszichiátriai ellátásokat kiszélesítik a közösségek felé, olyan szolgáltatásokat kezdenek kialakítani, elsősorban szenvedélybeteg ellátás területén, melyek nem passzívan várják a klientúrát, hanem helybe mennek: prevencióval, közösségi programokkal (Szabó, 2000.94.). A klinikai szociális munka nem tudott megfelelni a társadalom strukturális akadályából eredeztethető problémák égető szükségleteinek, erre születő válaszként értelmezhető Caplan és munkatársai által kidolgozott mentálhigiénés prevenció modelljét (Szabó, 2000.95.). Egyes szerzők „anti - klinikai” atmoszféráról írnak (vö.: Goldstein, 2007; 16.), jelezve az amerikai szakmai közeg erőteljes közösségi irányultságát.

Hegyesi így fogalmaz: „Talán különösen hangzik, de éppen abban a korszakban, amikor soha nem látott színvonalra emelkedett a szociálpolitikai ellátás, fogalmazódott meg a szakmán belül a legradikálisabban a jóléti állam baloldali kritikája is.” (Hegyesi, 1998. 23.). Ebből a kritikai megközelítésből fejlődik ki a **radikális szociális munka** elmélete és gyakorlata. Ez az irányelv az angolszász nyelvtérületen mindenféleképpen a marxista tanokra történő építkezést jelent (Clark – Asquith, 1985. 105.). A radikális szociális munka értelmében tényleges változás a társadalomban csak a fennálló status quo korrekciójával érhető el. A beavatkozás fókuszának a társadalom egészét tekint, politikai célja a fennálló társadalmi rend megváltoztatása.¹⁰ Tárgyalja a jóléti intézményekben foglalkoztatottak attitűdjének a módosítását (Pritchard – Taylor, 1996; 175.). Itt szükséges még megemlíteni a korszak végén megjelenő feminista szociális munkát. A későbbi, elnyomás - elleni gyakorlat elődjének tekinthető, figyelmét ugyanis nem korlátozza a nőkkel szembeni elnyomás megszűnésére, hanem bármely társadalmi csoporttal szembeni alávetés eltörlését tűzi ki céljául (Dominelli - McLeod, 1993.156.). Látható, ebben a korszakban, bár alapvetően folytatódik a társadalmi tagság munka általi meghatározottsága, a szociáldemokrácia térnyerése nyomán, s valószínűleg, a II. világháborúban megélt genocídium következtében, a társadalmi egység ideája a jellemző. Azt, hogy ez mégsem egyenlő a diszkrimináció - mentességgel, a diverzitáshoz köthető ideológiai irányzatok tárgyalásakor bizonyítom.

Hazánkban az 1949 - es politikai fordulattal szellemiségében egy színes szociális segítőhálózatot tűnt el (Gyáni 800 – 1000 társadalmi egyesületről ír; 1994.21.). Az már szinte közhelyszerű, hogy az államszocializmus mennyire nem volt képes felszámolni a szegénységet, s milyen mértékben növelte a társadalmi egyenlőtlenséget.¹¹ Megközelítésem szempontjából, hogy egy adott korban milyen értékpreferenciák mentén dolgoztak a segítők, a politikai fordulat egyértelműen törést, visszalépést jelentett. Nem csak az azt követő 40 év, hanem napjaink ideológiai légkörét változtatta meg, alapvetően. Míg, a korábbi korszakolás eltérő hangsúlyokkal, de zökkenőmentesen illeszkedik a nyugat - európai és észak - amerikai szakmai fejlődés történetéhez, addig a kommunista hatalomátvételt követően, ez már nem igaz. „A magyar szociálpolitika sem nem 'elkészt', sem nem 'elmaradott', hanem saját utat járt be, amely másfajta modernitáshoz vezetett.” (Zimmermann hozzászólása Gyáni előadásához, Gyáni, 1994.26.). Eltérő fejlődési görbe rajzolódik ki, eltérő, hangsúlyokkal.¹² **A társadalmi szerepvállalás, állampolgári felelősség viszont, máig hatóan csorbul.** A pszichopatológiai megközelítés azon irányzata fog megerősödni, ami az ellátást igénybevevőtől teljes mértékben elveszi az önmaga feletti döntés jogát. Az egyéb

¹⁰ A radikális irányzat számos követővel bír napjainkban is, s nem feltétlenül a forradalmat szorgalmazza szükséges társadalmi változásként. Williams például a hatalommal való együttműködést tartaná kívánatosnak (1999. 219).

¹¹ Lásd például Kornai művét, 1980.

¹² A hazai szociális ellátórendszer fejlődéséről lásd: Hegyesi (1991; 1994.), Pik (2001.).

kezdeményezések mind a politikai tiltólistára kerültek, vagy legalább is megtűrték voltak,¹³ s kérdéses, hogy az 1949 - es rendszerváltást követően mennyire tudtak - tudnak továbbélni.

A romák helyzetével, ismeretes, hogy az 1961- ben született párthatározat foglalkozik először, hivatalosan. Az évszám viszonylagos megkésettiséget¹⁴ is jelez: a földosztásból történő kizorításuk minden munkás egyenlőségét hirdető politikai rendszerben a morális közöny manifesztálódása. Bár Kemény országos reprezentatív vizsgálata (1971.) felhívja a figyelmet a cigányság általános depriváltságára, az államszocialista rendszerben született intézkedéseket meghatározó paternalista szellem, illetve az országos rendeletek helyi szintű végrehajtásának általános diszkrimináló gyakorlata megakadályozta a romák tényleges bekapcsolódását a társadalmi főáramba. Kiemelendő a szegregáló lakáspolitikai (vö.: Dupcsik, 2009.209.), az alacsony munkaerő - piaci státuszban tartó foglalkoztatás - szerkezet (Kertesi, 1995. 22.), a cigány gyermekek kíséző - iskolákba történő „begyűjtése” (Havas és mtársai, 2002. 12.), illetve, a kulturális asszimilációra vonatkozó erőteljes politikai szándékok (lásd Mezey által idézett párthatározatokat, 1986. 261; 290.).¹⁵

I. 3. 1. 4. A posztmodern idők – a jóléti állam válsága (1980 -)

Ez az idők a nyugat – európai országokban a jóléti megszorítások ideje, melyeket új irányzatokkal is igyekeztek támogatni. A szociális munka és azon belül az esetmunka specializációjának az időkakához érkezünk. Ekkor is, mint korábban, a nyugati országokban is a kormányzati politika meghatározza a szakmai trendeket. Alapvetően két irányvonal lesz meghatározó: a pszichoszociális alapokon nyugvó bürokratikus és kompetencia alapú irányelv, illetve az elnyomás elleni gyakorlat.¹⁶ Az 1980-as évektől, a nyugati társadalmakban jellemzően megjelenik a tartós munkanélküliség, ami a jóléti ellátások rendszerének újragondolását is szükségessé teszi. A munkanélküliség tartóssá válásával, Spéder kifejezésével élve, a társadalom megosztásában egy új törésvonalat képezett: „Az alapvető törésvonal tehát a munkával rendelkezők és munkával nem rendelkezők (vagy a munkahelyekről kizoruló) között húzódik.(Spéder, 2002, 27.). A korszak három fogalommal jellemezhető: *individualizáció a segítségnyújtás tartalmában, decentralizáció az ellátások biztosításában, piacosítás az ellátórendszer működtetésében* (Berkel et al; 2010.448.). Ez a trend számos szerző megfogalmazása szerint egy deprofesszionalizációs folyamatot indított el (Berkel et al, 445; Dominelli 1996; Lloyd, 1998; Garrett, 2010.).

A deprofesszionalizáció az ellenőrzés napi szintű megnyilvánulásában, Lipsky nyomán megfogalmazva, az úgynevezett **utcai szintű bürokráciában** valósul meg (idézi Berkel et al; 2010.450.). A helyhatóságok, azáltal, hogy a források elosztása tekintetében totális hatalommal bírnak, s gyakran fennmaradásuk függ bizonyos jóléti ellátások korlátozásától, az ellenőrzést és a csökkentett színvonalú, individualizált segítségnyújtást helyezik előtérbe. (Epple Margolint idézve a „COS – szemlélet” továbbéléséről ír, 2008; 268.).¹⁷ Napjaink Nagy - Britanniájában uralkodó menedzseri szemlélet mögött hasonló értelmezés húzódik. Ez a cél

¹³ Bővebben: Pik, 2001. 347-349; Vercseg, 2011. 49 – 50; 55-59.

¹⁴ Az 1945 – 1961 – ig terjedő időkak hiányos dokumentációjáról Mezey is ír: Mezey, 1986. 237 – 339.

¹⁵ Itt nem részletezem a korszakot jellemző változásokat, minderről számos kötetben (pld: Mezey, 1986; Dupcsik, 2009.) olvashatunk bővebben. Csupán, az általánosan szegregáló tendenciákat kívántam kiemelni. Az államszocializmus egyenlőség eszméjéhez, mindenestre megemlítendő a fekete személyi igazolványok gyakorlat (lásd: Purcsi - Barna, 2011.).

¹⁶ Általában konszenzus van abban a tekintetben, hogy két fő trend köré szerveződnek a szakmai megközelítések. Az elnevezés mutat viszonylagos változatosságot. Kessl (2009.) például afirmatív, illetve kritikus ideáltípust különböztet meg.

¹⁷ A globalizáció emberi jogokat érintő kihívásairól lásd még: Ife, 2001.

támogatást nyer mind a magánadakozók, mind az állam által, hiszen igazodik az immár teljesen öntörvényűvé, és a társadalom egyéb intézményei felett diadalmaskodó gazdaság rendszeréhez.¹⁸ Dominelli kritikája (1996.159.) a kompetencia - alapú oktatással és gyakorlattal szemben, éppen ebből indul ki: a kliens patológiázásával az egyenlőtlenségeket és hátrányokat fenntartó rendszer megváltoztatásának szükségességét fedjük el. Úgy tűnik, napjaink szociális munkája, Európai szinten, ebbe az irányba formálódik. Bár, az IFSW és IASSW által 2004 – ben elfogadott „Globális Sztenderdek” – ben található utalás (im; 30.) a **kompetencia alapú gyakorlat és oktatás** korlátaira,¹⁹ helyi szintű alkalmazhatóságukat támogatják. Dominelli kiemeli, hogy ez a szemlélet, alapvetően a menedzserializmushoz párosul. A közösségekre irányuló, preventív szolgáltatásokat sok helyen felszámolják (vö.: Dominelli, 1996.157.), megakadályozva a helyi közösségekben működő potenciál támogatását.

Ebben a gazdasági - politikai közegben, a feminista szociális munka talaján alakul ki az **elnyomás - elleni gyakorlat** (Dominelli, 2002.). Az anti-oppresszív felfogás központi fogalma a hatalom, melyet egy zéróösszegű játszma mentén ír le: „... minél több jut neked munkából, lakhatásból, s az élet más lehetőségeiből, annál kevesebb jut nekem.” (Williams, 1999.222.). Napjaink vitája a posztmodern társadalom szemlélet elvei mentén körvonalazódó, illetve egyes helyeken működő ellátások és az oktatási tartalmak tekintetében alakul. Ma is elmondható tehát, hogy ismertek viszonylag apolitikus viszonyulások, a „person in situation” megközelítés, mely az egyik legelterjedtebb pszichoszociális értelmezés alapja, tulajdonképpen nem reflektált a társadalmi valóságra. Bár megemlítik az ide társítható faktorokat, de hatásairól nem igen szólnak. A szakma történetének áttekintésekor kiemelendő, hogy a társadalmi közösség, a „kölcsonös áthatás” (Müller, 1992.27.) filozófiája sokkal inkább köthető a politikailag radikális, ha úgy tetszik marxista, közösségi munkához, a settlementekhez, mint az egyén patológiáját és moralitását vizsgáló case –work –höz.

A **bürokratikus szemlélet**²⁰ erősödésére, az ellátórendszer piacosításának elmaradása²¹ ellenére is, a **hazai gyakorlatból** is tudunk számos példát hozni (Kertesi, 2005. 79; Szalai, 2005. 62; Pataki és mtsai, 2009. 243.), sőt, a kutatásom egyik eredménye éppen ehhez köthető. Rápillantva a magyarországi gyakorlatra, általában az esetmunka túlsúlyát látjuk. Ez jellemzi a törvényi szabályozásban nyújtotta lehetőségeket, az alapképzési curriculumokat (Budai, 2010. 56.), de a publikált szakirodalom zömét is. Pik pszichológiai irányzatról ír (Pik, 2001. 339;343.), Kozma és mtsai a **pszichoszociális szemlélet** fontosságáról írnak (2010.9.), Baráth és munkatársai, többek között, személyközpontú megközelítésről (uők, 2004. 63.). Pataki és munkatársai, pedig úgy fogalmazznak, hogy „tiszttáztalan módszertanra épülő egyéni esetkezelés” jellemzi a hazai gyakorlatot. (Pataki és mtsai, 2009. 244.). Az esetmunka túlsúlya nem szükségszerűen azonosítható a bürokratikus szemlélet dominanciájával, bár, ahogyan Budai megjegyzi: „... az empowerment nem tudott beívódni” a hazai oktatásba és gyakorlatba (2010. 56.). A pszichológiai irányzat patológiázó jellege érzékelhető, általában, a

¹⁸ Az esetmunka hatékonyságát erősítő kutatás alapú gyakorlattal (lásd: Gambrill, 1999.) szembeni kritikának is többek között ez az egyik kiindulópontja.

¹⁹ Itt éppen Dominelli (1996.) tanulmányára hivatkoznak. A Globális Sztenderdek a 2010- ben tartott konferencián nem fogalmazták újra, ahogyan az 1982 – ben deklarált szakmai célt sem.

²⁰ Meglátásom szerint, az ideológiai harc áldozatául esik a gondoskodás gyakorlata, vagy a kompetenciák fontosságának az elismerése. Ennek megvitatása, viszont már egy külön dolgozatot érdemelne.

²¹ Szalai az Antal- és a Horn- kabinet által hozott, a nyugdíjtvérvényt érintő intézkedései kapcsán a piac „kicszelezéséről” ír. (Szalai, 2007.155.) Ugyanitt a szerző kiemeli az általam is fontosnak tartott tényezőt, nevezetesen a diszkrimináció intézményesülését (im. 153.), illetve, a politikai tőke képzése kirekesztő mechanizmusok által (im. 155.).

paternalista segítői attitűdben érhető tetten (vö.: Kozma és munkatársai, 2010. 86.). Ismert néhány radikális törekvés is, bár, irányzatról, hazánkból talán nem lehet beszélni.²²

I. 3. 2. Az etnikai – kulturális diverzitás kérdése a szakirodalomban

Ezt a tematikát a nemzetközi szakirodalom egészen az 1960 – as évek végéig ignorálta. (Proctor – Davis, 1994, 315.). A nyugati államokban sok szempontból törésmentes szakmai fejlődés a másság, az előítéletek kérdésében a második világháborút követően, elakadt. A zsidók és a cigányok ellen irányuló népiirtás, és például a homoszexuálisok üldözése, szörnyű és feldolgozhatatlan élményként nyomot hagyott a szociálpolitikában és a szociális munkában is. A genocídium következtében kialakult, társadalmi szinten jelentkező büntudat szinte kötelezően mondatta ki az egyes népek közötti egyenlőséget, egyenrangúságot.

I. 3. 2. 1. Színvak irányelv

Az színvak, azaz a colour-blind irányelv értelmében, a kliens és a segítő közötti származásbeli, nyelvi, kulturális különbözőségek nem igényelnek a szociális munkás részéről speciális tudásokat és készségeket. A rasszista vádtól felve a színvak szociális szakemberek „nem látták” az ügyfelük etnikai származását (Proctor – Davis, 1994. 316.). Az előítéleteket, diszkriminációt tagadták, a speciális jártasságot, úgynevezett kulturális kódokat szükségtelennek, sőt megkülönböztető jellegűnek tartották. Az eltérések kimondásával a segítő a kliens másságára, csökkent értékűségére utalt. A „cross-racial” interakciók szabályainak teljes mértékben meg kellett, hogy egyezzen az azonos etnikai hovatartozásúak együttműködési normáival. *Ez az ideológia neglálja azt a tényt, hogy a származásbeli különbözőségek nyilvánvalók, jól láthatók és észlelhetők és kategóriaként mindkét fél számára megfogalmazódnak.* Észleléseinket, attribúcióinkat befolyásolja a kommunikációs partner külső jellegzetessége, viselkedése. A színvak szociális munkások „nem hallották meg” a kliens kisebbségi létével összefüggő konfliktusokat, nehézségeket. A szociális munkás képzés nem foglalkozott az előítéletek, sztereotípiák módosításával, a diszkriminatív viselkedésekkel, hiszen azok hivatalosan nem léteztek. A múlt szörnyű emlékeivel együtt az európai társadalmak ezeket is el akarták felejteni. Eredeti szándékuk, hogy a kliens élje meg a minden ember egyenlőségének az elvét, célt tévesztett. Hiszen azzal, hogy a bőrszínük, az anyanyelvük, az értékrendszerük, a kisebbségi létből fakadó konfliktusai tabuá váltak a segítő kapcsolatban, identitásukat meghatározó élményeket kellett semmisnek tekinteniük, a kapcsolaton kívülre helyezniük. Az egyértelmű tények kimondhatatlanságával ez az elmélet sajnos nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az etnikai kisebbségekhez tartozó kliensek zöme a segítő kapcsolatot kudarcnak élte meg. Ez közvetett módon a társadalmi távolságok növekedését, a diszkriminációt rejtett megnyilvánulásainak a sűrűsödését „segítette elő”.²³ Etnikai származásunk az identitásunk egyik alapvető szegmense, amennyiben az identitásunk nem jelenhet meg egy segítő kapcsolatban, a kapcsolat célja sérül. A színvak ideológia nem tűnt el: Williams és munkatársai több európai és egy amerikai szövetségi állam

²² Az esetmunka konzervatív, illetve a közösségi munka, mint radikális politikai irányzattal való azonosítása több veszélyt rejt magában. Ennek buktatóiról lásd például: Baldock tanulmányát (1993.), vagy Simpson et al. írását (2007.) Külön vizsgálatot érdemelne az az érdekes kérdés, hogy az 1990-es rendszerváltást követő időszakban milyen szociális munka irányzatok jelölhetők meg a hazai szakmai közéletben, gyakorlatban, vagy az oktatásban. Budai ír erről (is; 2010.), de szisztematikusan elemzés hiányában csak feltételezések lehetnek. A gyakorlat és az oktatás közötti kapcsolat sívárságáról lásd pld. Budai – Csoba – Goldmann, (2006.68.); vagy Budai, (2010. 64.).

²³ Baráth és munkatársai hazai mintán szintén azt találták, hogy a diszkrimináció tagadása „segíti” a kirekesztettség fokozódását. 2004. 59.

gyermekvédelmére kiterjedő vizsgálatában a színvak felfogás továbbélését tapasztalta. (Lásd: Williams et al. 2005.909.).

I. 3. 2. 2. Anti - rasszista irányelv

Tulajdonképpen, mindennek a kritikájaként, az 1970-es években alakult ki ez a megközelítés. A világháborús tapasztalatok mellett már támaszkodott a korszak szociálpszichológiai kutatásaira, táplálkozott a feketékkel szembeni társadalmi elnyomás élményeiből, az ahhoz kapcsolódó, az 1960-as években útjára induló polgárjogi mozgalmakból (Graham – Schiele, 2010. 232.), s merített a valamikori gyarmatokról érkező csoportok második generációjának az addig kizárólag a többség által uralt társadalmi intézményeiben történő megjelenéséből, a dekolonizáció tapasztalataiból. Feltevése szerint a rasszista, diszkriminatív jelenségek gyakoriak az adott társadalomban, a jó közösségi együttélés érdekében makroszintű kezelést igényelnek. *A modellt képviselő szociális munkások tevékenysége elsősorban az egész társadalomra irányult, azaz a céllal, hogy annak előítéletességét megváltoztassa.* Ellentétben a színvak szemlélettel, nemhogy nem vett tudomást a diszkriminációról, hanem igen érzékenyen reagált a megkülönböztető típusú megnyilvánulásokra. Úgynevezett 'ethnic-agency'- k megalapításával kívánták az etnikai kisebbségeket érő jogsérelmek orvoslását segíteni, hozzájárulva a diszkrimináció ellenes jogalkotás fejlődéséhez. Az anti - rasszista megközelítés terjedése nem csak a rasszizmus következményeire történő aktív reflexiót jelentette: több helyen, például a fekete szakemberek szociális rendszerben történő foglalkoztatottságának a növekedését is (Lloyd, 1998. 717.).

I. 3. 2. 3. Kulturális deficitek elve

Szükséges megemlíteni az esetmunkához kapcsolódó, harmadik megközelítést, ami az egyenlőség hirdetése okán nem kap semmiféle kulturális, vagy etnikai jelzőt a terminológiában, a „politikai korrektség” okán nem is folyik róla nyílt vita, jelenléte viszont igen erős. *A hagyományos esetmunka folyamatában, különösebb speciális ismeretek nélkül, a segítők personalizálják a problémát,* s az asszimiláció hiányát hangoztatva,²⁴ kulturális deficitéről beszélnek (Graham – Schiele, 2010. 233-234.). Ez a felfogás a szimbolikus, vagy puha rasszizmus interperszonális szintű megnyilvánulása, s a mai napig igen elterjedt hazánkban is.

I. 3. 2. 4. Multikulturális szociális munka

A rasszizmus, és az ellene irányuló tevékenység majd csak az 1980-as években lesz szereplője a szociális munkások képzésének. Úgy tűnik, hogy a kulturális, az eltérő csoporttagság valamilyen kényszerítő erő hatására kerül be a szakmai diskurzusok tematikájába. Martinez így fogalmaz az 1980 – as évek Amerikájáról: „Világossá vált, hogy az amerikai mozaik világban, a rasszok, kultúrák, tradíciók, szexuális orientációk és számos életstílus sokaságában, nincs olyan egyetlen igazság, melyhez a szociális munkások ragaszkodhatnának.” (2010.338.). A kulturális kérdések tárgyalásáról, talán elmondható, hogy az esetmunka szintjén, csak részben kapcsolódott az amerikai feketékkel való munkához: talán a bevándorlóként megjelenő spanyol ajkúakkal való kapcsolati nehézségek jelentősebb felhívó jelleggel bírtak. A feketéket érő diszkriminációra közösségi akciók hívják fel a figyelmet, jogvédő tevékenységeket folytatnak, de az eltérő csoporttagság interperszonális szintű megjelenését bő évtizeddel később tárgyalja az angol nyelvű

²⁴ Diósi a hazai ellátórendszer kapcsán ír erről a romákkal szembeni erőtlen asszimilációs törekvéseket észlelve Diósi, (1992.).

szakirodalom. Az eltérő kultúrát elsősorban olyan mutatók alapján jelölik meg, mint az eltérő anyanyelv, vagy sajátos életmód, szokások. Általában mindenhol hangsúlyozzák a látható másságot hordozó rasszjegyeket. Olvasható utalás a különböző történeti állampolgári státuszra is. Ilyen módon a korábbi gyarmatosítók, illetve rabszolgatartó országokban különböző akkulturációs stratégiát társíthatók azokhoz a csoportokhoz, akik valamikor rabszolgaként területén kerültek az adott ország területére; azokhoz, akik végleges letelepedési szándékkal érkeztek, általában gazdasági, esetleg politikai okokból, általában a korábbi gyarmatok területéről; illetve azokhoz, akik ideiglenes ott - tartózkodási szándékkal érkeztek, képzési, gazdasági célból, vagy háborúból menekültek. ***Bár a különböző státuszú egyének, csoportok valószínűleg különböző akkulturációs stratégiát választanak, különböző konfliktusokat élnek meg a többségi társadalommal való interakciójuk során, az irodalom ritkán alkalmazza e distinkciókat.***

Az erősödő globalizációval együttjár a kulturális sokféleség, melynek eredményeképpen a nyugati társadalmak újabb tapasztalatot szereztek a másságról.²⁵ A kliensek „sokszínűségére” rádőbbenve, szerintem kissé romantikusan és irreálisan megkésve „robbant” ki a multikulturális szociális munka szelíd forradalma. A kulturális sokszínűség fogalma nincs letisztulva, a különböző etnikumokat a szerzők ugyanúgy ide sorolják, mint az egyes életkori szubkultúrákat, vagy a különböző szexuális orientációkat (pld. Uehara et al. 1996.; Carrillo et al. 1993.) 1982-ben a Szociális Munka Oktatásának a Tanácsa (Council on Social Work Education) kiadja azon állásfoglalását, hogy a szociális munkásokat képző iskoláknak célszerű a másság elfogadását és megismerését közvetíteniük a hallgatóik elé. Tíz évvel később számos, kisebbségnek tartott csoport kultúrájára vonatkozó kurzusok bevezetését javasolja a Tanács. Itt megemlíthető Graham –Schiele kritikája, hogy az 1989 – ben az USA – ban kiadott oktatási javaslat a CCETSW részéről csupán a „fekete – fehér” dichotómiára alapult. (2010. 234.) Számos kutatás vizsgálja a tanulók attitűdjét, de talán ennél is innovatívabb a különböző országok szociális munkás hallgatóinak az eltérő igényeit feltáró vizsgálat. Segal munkájában az individualista kultúrából kinőtt professzió kollektivisták közegben (India) történő korlátozott alkalmazhatóságára mutat rá. Téziseiben egyedülálló, s bár nem a kliens és a segítő eltérő etnikai háttéréből valószínűsíthető kommunikációs – és értékkonfliktusokat tárgyalja, hozzájárul a kulturális sokféleség iránti érzékenységek megjelenését. A kulturális másság kérdését a klinikai, tehát a pszichoterápiás tevékenységet középpontba állító irányzat, képviselői is a téma társadalmi kontextusbeli relevanciáját hangsúlyozva tárgyalják (lásd pld. a többször idézett Proctor - Davis, 1994. 321.). Mégis, eltérő hangsúlyokkal találkozhatunk. Míg az előbbieket elsősorban az eltérő szokásokra, nyelvre, kommunikációra figyelve, konzultációvezetési praktikákat ismertetnek, addig, a problémák társadalmi összefüggéseire „hagyományosan” érzékenyebb radikális irányzat irodalma a diszkrimináció megnyilvánulásait taglalja.

I. 3. 2. 5. Kulturális érzékenység kívánalma

A klinikai irányzathoz, a pszichoszociális megközelítéshez kapcsolódva jelenik meg az 1980 – as évek végén. Már a meghatározás is jelzi: ebben az esetben ***a segítőől elvárt viszonyulásról van szó.*** A kulturális érzékenység a szociális szakember kompetenciájára, jártasságára és hatékonyságára utal. Új eleme a felelősség: a szakmai személyiség felelős ’használatá’, és a kliens kulturális háttérének a megismerésére irányuló állhatatos törekvés. „A szociális munkás felelőssége, hogy megértse a kliens viselkedését, ugyanúgy, mint bizonyos szavak, vagy szimbólumok jelentését. Ha folyamatosan félreértjük ügyfelünket, könnyen elveszíthetjük aktív részvételét.” (Proctor - Davis, 1994. 318.). Jellemzi még az

²⁵ Szükséges megemlíteni Hofstede kutatását, mely szintén egy fontos mérőkövető volt a kulturális sokszínűség felismerésének folyamatában (1980.).

előítéletek nyílt kezelése, a diszkriminatív társadalmi folyamatok ismerete és az ezekből eredő hátrányok, sérelmek csökkentésére irányuló szándék. A kulturális érzékenység kívánalma külön hangsúlyt fektet arra, hogy a segítő az egyes beavatkozások alkalmazásánál mérlegeli az adott módszer másik kultúrába való illeszthetőségét. A különböző kultúrákat nem összehasonlítva, hanem önmagában, a saját viszonyaiban vizsgálja. Mások transzkulturális kompetenciáról írnak, melynek elemei a kognitív nyitottság, az érzelmi érzékenység magas szintje; és a képesség arra, hogy viselkedési készletünket bővítsük. (pld. Husband, 1992.231-232; a Globális Sztenderdekben szintén kompetenciáról írnak, belesimulva a kompetencia – alapú képzés általános rendszerébe. (2004.). A kompetencia alapú oktatás és gyakorlat, jól illeszkedik a kulturális diverzitás pszichoszociális felfogásához. A kulturális érzékenység kívánalma, mint a segítőtol elvárható kompetencia jelenik meg ebben az értelmezésben.

I. 3. 2. 6. Az elnyomások egyenlősége

A posztmodern korszakhoz kapcsolható, tulajdonképpen a radikális szemlélet kritikájaként értelmezhető „equality of oppresses” paradigma. Ez a megközelítés a bárminemű, elnyomások közötti egyenlőséget, illetve az azok hatásaira egyenlő figyelem kívánatosságát hirdeti. Ennek értelmében, *a különböző alapokon történő diszkriminációról azt vallja, hogy mindegyik a domináns csoport hatalmának a megnyilvánulása, következésképpen nem szükséges őket külön tárgyalni* (lásd: Graham – Schiele, 2010. 238.). Úgy vélem, hogy a különböző dimenziókban, s a különböző társadalmi – intézményi ágensek által érvényesülő elnyomás, bár valószínűleg számos ponton tartalmaz sok közös vonást, egyedi elemzést és egyedi beavatkozást igényel.²⁶ Az elnyomások egyenlőségének hirdetése „csupán” a szisztematikus megértést és ez által az eredményes változást lehetetleníti el (vö.: Graham, 2004; 51; Williams, 1999, 218.).²⁷ Az anti - oppresszív értelmezés a pszichoszociális megközelítéssel szinte teljesen ellentétben, a szociális szakemberek részéről jóval intenzívebb, s nagyobb felületű aktivitást vár el a társadalmi elnyomással szemben. Bírálja a kompetencia alapú képzést, az esetmenedzsmentet (Dominelli, 1996; 156; vagy Lloyd, 1998. 715.). Egyik meghatározó érve az, hogy ezek a tartalmak kiszolgálják a politikai elit érdekeit. A kulturális diverzitás kérdésében nem reflektál az interperszonális helyzet sajátosságaira, viszont, az előzőnél jelentősebb mértékben tárgyalja a társadalmi – gazdasági – politikai faktorokat (az anti - oppresszív megközelítés buktatóiról lásd. pld. Lloyd, 1998. 716.).

A kulturális sokszínűség tematikájának rövid áttekintése néhány észrevételt még megkíván. Szembeötlő, hogy sokan a téma relevanciáját a kisebbségi csoportok számbeli növekedésével indokolják (pld. Proctor - Davis, Husband, Longress).²⁸ Másból a nemzeti egység megbomlásáról írnak (Husband, 2000. 225.). Úgy tűnik, tehát, hogy sokszor a politikai – gazdasági hatalom megtartása okán szükséges megismerni egy más kultúrájú csoportot, hiszen ilyen formán biztosítható a másik feletti kontroll folytonossága. Gyakran érzékelhető a

²⁶ Éppen ezért nagyon téves, ha egy interetnikus kapcsolat értelmezéséhez más hasonló relációt tekintünk kiindulópontnak. Későbbiekben is hangsúlyozni fogom, hogy a romák csoportja sem tekinthető egységesnek. Az egységként történő „kezelésük” egy határozott hatalmi törekvés megnyilvánulása. A roma identitás intenzitása egy személy életében is változó lehet, lásd: Pálos (2010.)

²⁷ A feminista megközelítés is a szisztematikus elemzés lehetőségét kényszeríti fel.(vö.: Dominelli – McLeod, 1993.28.).

²⁸ „As a worst scenario, society may confront increasing numbers of minority clients who must be helped by white practitioners who understand too little about them and for whom their clients have too little trust.” (Proctor – Davis,uott.). Magyarul: A legrosszabb esetben/legrosszabb forgatókönyv szerint, a társadalomnak szembe kell néznie egy növekvő számú kisebbséggel, akiket a fehér segítők a legkevésbé sem ismernek, s mely kisebbség, a legkisebb mértékben sem bíz a segítőkben.

társadalmi valóságot negligálása is: Davis és Gelsomino, amikor arról ír, hogy a „kisebbségi csoporthoz tartozó egyének az életük eseményeit gyakran külső okokkal magarázzák.” (uő,1994.117.), akkor, az egyik legalapvetőbb attribúciós folyamatot hagyják figyelmen kívül. Az 1990 es évekre, az anti - oppresszív elmélet kialakulásának és terjedésének az idejére, úgy tűnik, hogy az anti - rasszista megközelítés eltűnt a szakirodalomból. Williams, számos szerzőt idézve, állítja, hogy a rasszizmus monokauzális magyarázata téves következtetés.(uő.1999. 213.). Ugyanitt ír arról, hogy szerinte, az anti-rasszista felfogás legjobb esetben, beleolvad az anti - oppresszív megközelítésbe (Graham és Schiele is ezt állítja, 2010.232.).

A rövid áttekintésből két trend különül el markánsan. *A kulturális diverzitásra reflektáló irodalmak vagy a klinikai szociális munka témakörén belül speciális eszközökről (általában interjútechnikákról, az eltérő anyanyelvből, eltérő kommunikációs szabályokból eredő speciális készségekről) írnak, vagy, a diszkrimináció - elnyomás tematikája köré szervezve gondolataikat, társadalmi és politikai kérdéseket tárgyalnak.* Itt, a dolgozatban, szándékaim szerint, integrálom a különböző megközelítéseket. Központi rendszerező elvként a mindent átható elnyomást teszem, ugyanakkor elemzem az interperszonális együttműködést is, melyben, jómagam hatékonynak találok a kulturális érzékenység kívánalmát.

I. 4. Az általam kidolgozott integratív modell rövid bemutatása

Móttó: „Az ember minden cselekvésének speciális 'háttere' van, a cselekvést ez a háttér határozza meg... Az ember bármit tesz, vagy bármit szeretne tenni, ehhez valamilyen alapra van szüksége, amelyen megvetheti a lábát... Az alapnak, amelyen az egyén áll, az egyik legfontosabb alkotóeleme az a szociális csoport, amelyhez az egyén tartozik.” (Lewin, 1975. 491).

Az általam kidolgozott modell, ötvözve pszichológiai és szociológiai megközelítéseket, szociális munka elméleteket, arra törekszik, hogy hatékony eszközöket nyújtson a segítő szakembereknek a cigány családokkal való együttműködéshez. A középpontban a kisebbségi létben élő, a roma csoporthoz tartozó ellátott/igénybevevő és a többségi társadalomhoz tartozó segítő szakember, s a közöttük, szerződés alapján kialakított és fenntartott személyes segítőkapcsolat áll. A modell gyakorlatban alkalmazható szociális munka eljárásokat javasol a nevezett relációban. A javasolt eljárások forrása kettős: saját tapasztalatom, illetve a dolgozathoz kapcsolódó, Csongrád megye területén működő, családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokban folyó esetmunkára irányuló kutatásban feltárt adatok.

I. 4. 1. Az elméleti - gyakorlati modell

A modell grafikusán ábrázolja azt a pszichikus mezőt, amelyben a cigány kliens és a magyar segítő találkozik, s amelyre oly sok társadalmi - történelmi tényező hatással van. A pszichikus mező, két tengely metszetében helyezkedik el: a függőleges tengely a kultúra, a normák, az elvárások tengelye, a vízszintes, pedig az időt jeleníti meg. Ebben az ábrázolásmódban azon meggyőződésemet kívánom hangsúlyozni, hogy *a többségi - kisebbségi segítőkapcsolat keretében létrejövő személyes, közvetlen interakciók, nem ragadhatók ki a történelmi - társadalmi események szövetéből, aktív befolyásolásukhoz e kontextus alapos ismerete szükséges.* A grafikus ábrázolás módja egy alapvető filozófiát közvetít: a függőleges tengely mentén egymásnak feszülő többségi - kisebbségi érdekek az egymással ellentétes irányú csoportérdekek összeütöközését mutatja (Hunyady, 2005.7.) A modell az együttműködést

kívánja hangsúlyozni, az ellentétes megközelítések integrációja révén is, de nagyon fontosnak tartom a meglévő, súlyos társadalmi feszültségek ismeretét és elismerését.

A két, egymásnak feszülő kultúra, egymással konfliktusban lévő csoport egymás felé irányuló, negatív érzelmi töltetű mozgása, a többség elnyomó erejét, a cigányság elkülönülésre való törekvését jeleníti meg.²⁹ (vö.: Piasere, 1997; Prónai, 1995; Stewart, 1993; Törzsök, 2002.). A függőleges tengely, tehát a társadalmilag elfogadott kultúra tengelye. A vízszintes tengelytől tekintve, a felső tartományba eső területek a többségi kultúra elvárásait, normáit hivatottak megjeleníteni, míg az alsó dimenzióban a kisebbségi kultúra kap helyet. Ebben az ábrázolási módban, megjelenik az a meggyőződés, miszerint a magyarországi cigányság kultúrája nem elismert kultúra (Szalai, 2005; Zsigó, 2005.), a hozzá való viszonyulást, alapvetően egy ún. unilineáris civilizatórikus megközelítés (Dupcsik, 2005.) határozza meg. A modellben, a többség - kisebbség relációját alapvetően a többség elnyomó akarata és az ehhez társuló, önkényes alapú csoportképzése határozza meg.

A társadalmi elnyomás több szinten valósul meg: társadalmi, intézményi, interperszonális (Dominelli, 2010.) és több ágens által. Az alávetett csoportok helyzetét a folyamatosan újratermelődő legitimáló mítoszok, az egyenlő esélyekhez való hozzáférés intézményes korlátozása, vagy például olyan társadalmi „összjátékok”, mint a „jóléti fogda” (Szalai, 2005.) határozzák meg.

Egyrészt elfogadom és alkalmazom a rendszerszemléletű megközelítést (Jost, 2003.), ismerem az alávetett csoportok öndebilizáló magatartását (Ferge, 2005; Jost, 2003; Kozma és mtsai, 2010; Ladányi - Szelényi, 2009; Sidanius - Pratto, 2005.), mégis, ***én a hatalommal bírók felelősségére kívánom a hangsúlyt fektetni.*** Vállalva, hogy e mögött egy határozott politikai - erkölcsi meggyőződés áll. Megközelítésemben a kirekesztés - kirekesztettség ördögi körét, elsősorban a többségben lévők, a politikai, gazdasági és ideológiai hatalommal bírók képesek megtörni, éppen a kulturális - közösségi értékekre támaszkodva. Ez még abban az esetben is igaz lehet, ha már pont ezek az értékek tűntek el, vagy devalválódtak.

A vízszintes - idő tengelyén történő mozgás a változás lehetőségét vetíti előre. A változás, ellentétben az időben történő előrehaladással, nem törvényszerű. ***A modell, az idő tengelyén szükségszerűen előrehaladva, bemutatja a szakember kapcsolatépítési és beavatkozási lehetőségeit, erőteljesen hagyatkozva a szociális kogníció irodalmából ismert, megismerő folyamatok törvényszerűségeire*** (Bargh, 2006; Brewer, 1999; Devine, 1999; Fiske, S. - Neuberg, 1999; 2006; Hamilton - Gifford, 1999.). Ismertetem, hogy mely tényezők mentén válik bejósolhatóvá az a folyamat, melyben az egymásnak feszülő, társadalmilag és kulturálisan alaposan beágyazott, gyakran előhívott sztereotípiák és konfliktusos sémák megtörhetnek. A modell, támaszkodva a benyomás - szerveződés - folyamat kettős modelljére (Fiske - Neuberg, 1999.) hangsúlyos tényezőként kezeli az idő és a motiváció faktort. Mindkettő vonatkozásában a ***segítővel szemben támaszt elvárásokat***, megfelelően a szociális munka és pszichoterápia vonatkozó téziseinek.

Állításom szerint, kellő idő ráfordításával, a hatékony segítségnyújtásra, a szakmai eredményekre vonatkozó motivációval, a súlyos konfliktusokkal terhelt társadalmi környezetben is érhető el megfelelő szakmai együttműködés. A segítő felelőssége egyrészt abban áll, hogy rendelkezze azzal az ismereti bázissal, ami a cigány - magyar együttélés alapvető attribútumaira vonatkozik másrészt, aktívan törekedjen a negatív pszichés erőkkal, feszültségekkel terhelt kapcsolat „újjaépítésében”. Meglátásom szerint, egy adott szakember és kliens találkozása, ebben a viszonylatban, nem abban a pillanatban kezdődik, amikor ők ténylegesen, személyesen is kapcsolatba kerülnek egymással. Kapcsolatukat nem

²⁹ A peripatetikus jelleg központi fogalom a dolgozatomban, bővebben írok róla a II. és a IV. fejezetben.

függetleníthetjük az adott kor történelmi, politikai eseményeitől. Emberi természetükből eredően, nem képesek semlegesek maradni ebben a konfliktusokkal és feszültségekkel terhelt kérdéskörben. A kapcsolat mindkét szereplője az adott társadalom tagja, következésképpen mindketten megélik a társadalmi kommunikációk sűrű szövetében élő és újratermelő sztereotípiáknak való kitettséget, sőt állíthatjuk: ők maguk is, azok mindennapi alkalmazásával újratermelik, megerősítik azokat. Meggyőződésem, hogy minden új találkozás erről a konfliktusos pontról indul. Minden, nevezett relációban, újonnan szerveződő segítő kapcsolat az adott társadalom által megélt etnikai konfliktusok emlékével együtt veszi kezdetét. A társadalmi viták, súlyos feszültségek, gyakran emberéletet követelő tragédiák negligálása a kapcsolat kudarcához vezethet. A segítő szakember felelősségének a megjelölésével, a kapcsolat irányíthatóságát és eredményességét érhetjük el.³⁰ A modellben ezen társadalmi működések bázisán mutatom meg a változtatás lehetőségét, a segítő szakember személyes felelősségvállalását kiemelve.

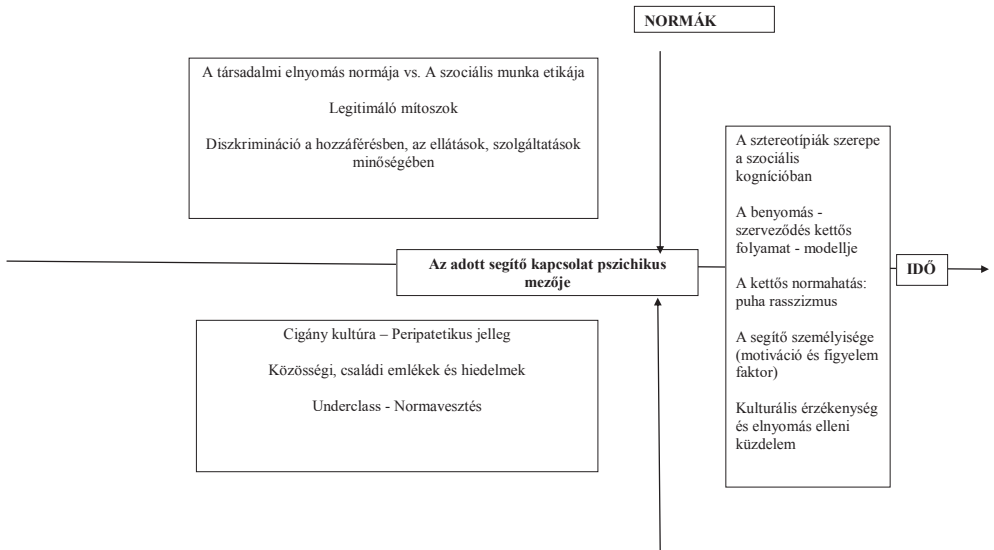
I. 4. 2. A modell integrativitása

Több tudomány idekapcsolódó ismereteit egyesíti: hagyatkozik a történelemírás által közölt adatokra, szociológiai és pszichológiai kutatások eredményeire, a pszichoterápia, azon belül különösen a családterápia egyes irányzataira, és emellett, szociálpszichológiai elméleteket társít a szociális munkában ismert gyakorlati probléma - megoldó modell (Compton - Galaway, 1984.) folyamatához, melyet a kulturális antropológia, a személyes gyakorlati tapasztalatok és a doktori kutatásban nyert eredmények alapján formáltam.

A modell integráltsága megnyilvánul a szociális munkán belül is: a modell elsősorban családokkal, egyénekké váló együttműködéshez nyújthat segítséget, ugyanakkor szemléletében sokkal inkább kötődik a közösségi munka politikailag radikális hagyományaihoz és preferált értékeihez, irányzataihoz.

A modell bővíthető, későbbi kutatási eredmények nyomán formálható, illetve kiegészíthető. Ez, azt sugallhatja, hogy hatékony kapcsolat keretében, a különböző kultúrákban megjelenő normák közzelíthetők egymáshoz, s eredményesen alkalmazhatók az együttműködés érdekében.

³⁰ Nézetem szerint ez a megközelítés részben eltér az általam is működőképesnek tartott „kulturális érzékenység” kívánalmától. Míg az, elsősorban a kulturális kódok ismeretét szorgalmazza, én a mindennapi társadalmi valóság elismerését.

II. AZ ELYNYOMÁS CIRKULÁCIÓJA – A SEGÍTŐ KAPCSOLAT TÁRSADALMI KÖZEGE

Móttó: „Itt egy szörnyű érdekközösség jött létre a politika és a legszörnyűbb emberek között.”
(Havas, 2009. 2.)

A fejezet első egységeiben a magyarországi cigánysággal szembeni társadalmi elnyomás több szintű és több ágens által érvényesülő mechanizmusait mutatom be. Először, röviden írok a cigányság „definíciós kiszolgáltatottságáról”, jelezve az önmeghatározásukban is sérült létüket. Ezt követően olyan társadalmi javakhoz, mint a munka, az iskolázottság, az egészség, szociális biztonsághoz való hozzáférés korlátozott jellegét mutatom be, más, ismert tanulmányok adataira hivatkozva. A fejezet harmadik részében először a kognitív folyamatok jellegzetességeit tárgyalva kiemelem azokat, melyek a romák csoport - és társadalmi szintű elutasításához vezetnek. Ezt követően a kulturális szinten, mindent átható előítéleteket, legitimáló mítoszokat ismertetem, hangsúlyosan a humán szakmákhoz rendelt szakirodalmak tartalmaira hivatkozva.³¹ A modell grafikus elrendeződését követve, mindez a többségi társadalom normáiként jelennek meg. A szisztematikus elnyomásban való részvétel, tulajdonképpen a többség által elfogadott normához történő igazodás megnyilvánulása. A fejezet záró egységében teoretikus síkon, megvizsgálom a cigányság lehetséges válaszait a rendszeres és egymást több ágens révén megerősítő elnyomásra. A reakciók értelmezési kereteként a peripatetikus jellegét állítom középpontba.

II. 1. Ki a cigány?

A fejezetcímet egy klasszikusnak számító vitából kölcsönöztem, (lásd: Kemény - Havas vs. Ladányi – Szelényi, 1995; a különböző klasszifikációs eljárásokról lásd részletesen Ladányi - Szelényi, 2001.), jelezve a meghatározás tudományosan és politikailag is vitákra sarkalló jellegét. „Az etnológusok kognitív modelljei nagyon különböznek a tanulmányozott cigány közösségek modelljeitől;” - írja Piasere, (1997. 133.). Ismerve a cigányság hazai, vagy akár európai helyzetét, egyértelműnek tűnhet, hogy kulturális antropológiai leírásuk nem lehet elégséges a megismerésükhöz. Illetve, az is egyértelműnek tűnik, hogy az őket megfigyelő, leíró, róluk publikáló „szakértők” szinte mindig valamilyen határozott ideológiai - politikai nézetrendszer mentén teszik ezt, ha úgy tetszik, gyakran eszközként használva a vizsgált csoportot egyéb céljaik eléréséhez. Székelyi és mtsárai Stewarta hivatkozva hangsúlyozzák, hogy „... a tudományos közlések nem légtüres térben jelennek meg, hanem részét képezik az adott témára vonatkozó társadalmi diskurzusnak. Ily módon a kisebbségekről szóló társadalomtudományi közlések akarva akaratlan részévé válnak az identitáspolitikai küzdelemnek.” (Székelyi és mtsai, a) 2001.1.). Prónai „definíciós kiszolgáltatottság” - ról ír (1995. 9.), jelezve a cigányok, róluk szóló tartalmakra vonatkozó kontrolljának a hiányát.

A cigányság meghatározásában több nézőpont szokott érvényesülni. Hazánkban a **szociológiai nézőpont**, s azon belül is a Kemény - iskola hagyománya az egyik legismertebb. Kemény Istvánhoz köthető nevezetes 1971-es országos reprezentatív vizsgálat alapja a környezet általi meghatározás, azon belül is, az akkori szociálpolitikai rendszerbe bekerültekről szóló többségi ítélet. Kemény, későbbi vizsgálataiban (1993; 2003.) megismétli

³¹ A humán szakmákhoz rendelt szakirodalmakban megjelenő mítoszoknak, szerintem, különlegesen erőteljes hatásuk van. Ha, bizonyos, széles társadalmi elfogadottságot élvező sztereotípiákkal, egy olyan „szakértő” azonosul, akit választott hivatása okán, erkölcsi értelemben, a többség felett állónak tartunk, akkor, az adott sztereotípiát tartalmát könnyebben véljük igaznak. (lásd: szakértői heurisztika, Petty – Cacioppo, in: Eagly – Chaiken, 1993.308.).

ezt a mintavételi eljárást, Ladányi - Szelényi kritikája szerint a „szociálpolitikailag problematikus” közösségeket feltárva.³² Neményi pedig így ír erről az eljárásról: „... felhívják a figyelmet arra, hogy a testével megjelölt emberek csoportja szisztematikus hátrányt szenved az élet minden olyan területén, ahol a többségi társadalom intézményeinek képviselőivel szembesül. De nem tudom elfogadni, hogy ez a kutatás a cigányokról szól.” (Neményi, 2000. 278.). Kemény munkáinak nem csak a módszertana indított vitákat, (jóval később, az 1990-es évek közepén), de a sokat idézett meghatározása is: „Ha a kultúrán nem a szellemi élete értjük, hanem az életforma egészét, akkor azt kell mondanunk, hogy Magyarországon nem beszélhetünk cigány kultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó réteg szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság különböző életforma – csoportjai külön színeket jelenthetnek.” (Kemény, 1992. 169.).³³ A kultúra - fosztás egyik markáns megfogalmazása így szól: „... a cigánykérdés alapvetően nem etnikai, hanem társadalmi – réteg kérdés” (Kemény, 1992. 161.). Kemény és munkatársainak megállapításai, bár ő maga emigrációba kényszerült, illeszkedtek a párt asszimilációs törekvéseihez, általuk igazolható lett bármilyen autonómia elutasítása. (Nyilvánvaló, hogy a kutatócsoport nem ezzel a szándékkal írta le megállapításait, hatása mégis ez lett.). Ez a meghatározás, Dupcsik által leírt kategorizációban (2005. 256.) a leíró - strukturalista megközelítés példája. *A jellemzés problematikus, hiszen tagadja a cigány kultúra létét, s úgy tűnik, hogy egy másik kultúrát fejlettebbnek tekint, s a cigánysághoz kapcsolható kultúrát annak alapján ítéli meg.* A politikai szándék érvényesülésével, Kemény meghatározásának kitétele a szellemi életre vonatkozóan, az idők alatt eltűnt, s csupán annyi maradt, ami a cigányság asszimilációját indokolni tudta: nincs cigány kultúra.

A másik megközelítés a kultúra mentén szervezi a cigányság meghatározását. Ez a definíció is igazodik a politikai szándékhoz: *a cigány kultúrát a szegénységi kultúrához társítja.*³⁴ A kultúra szegénységi jellegét központba helyező szerzők, kizárólag a többségi társadalom által normának, értéknek tekintett javak birtoklása tekintetében vizsgálja a cigány létet, annak egyéb dimenziói irrelevánsak számára.³⁵ *Ez az értelmezés, éppen a kulturális jelleget negligálja, belesimulva a deviancia - orientált megközelítések hosszú sorába.* A kultúra vizsgálata még akkor sem hagyható figyelmen kívül, ha napjainkban hozzáférhető adatok tanulsága szerint is, az életstílus elsősorban a jövedelmi helyzet függvénye (vö.: Kolosi – Keller, 2010. 131.), s csak másodsorban választás, vagy kulturális csoporttagság kérdése. S bár valószínűleg, a legtöbb cigány család esetében az életforma számos elemében összefonódik a szegénységi kultúrával, nem azonosítható azzal. A szegénységi kultúra, meggyőződésem szerint nem kaphat etnikai értelmezést, ezzel súlyos előítéletek alapja lehetne. Prónai, Steinberget idézve a következőre hívja fel a figyelmet: „... még azok a tanulmányok is, amelyek pusztán csak felsorolják a szegények közti bűnözés, törvénytelenység és családi instabilitás gyakoriságát /.../, azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a szegénység együtt jár a féktelen promiszkuitással és az erkölcsi fertővel.” (in: Prónai, 1995. 110.).³⁶

³² Ismeretes, Kemény és munkatársai mindegyik jelentős, reprezentatív országos vizsgálatukban azokat keresték fel, akiről a helyi szociálpolitikai ügyintéző (korábban tanács, majd polgármesteri hivatal tisztviselője) úgy vélte, hogy cigány. Ladányiéknél több motívum alapján utasították el ezt az eljárást (lásd: Ladányi – Szelényi, 1995.).

³³ Napjainkban is igen sok követője van a cigány kultúra „hiány”- szemléletének. Szuhay, például, a monográfiájában több helyen a hiány fogalma köré szervezi a cigány kultúra bemutatását: a táplálkozással kapcsolatban, 94; politikai viszonylatban 119; a tisztaság hiánya, 122; a gyermekvárási hiánya, 129.

³⁴ Vélhetően ez az értelmezés is az idézett Kemény – vizsgálatból véli igazoltnak állításait.

³⁵ Az egyik legmeghatározóbb példa Szuhay monográfiája, 1999.

³⁶ Kemény jellemzése több ponton hasonlóságot mutat a fentiekkel: „Az alsó réteg szubkultúrájának az eddigiek alapján két vonását rögzíthetjük: az alacsony jövedelmet és a magas gyermekszámot.” (1992.169.).

Néhány további megjegyzést tennék a szegénység kultúrájához. Egyrészt, úgy tűnik, hogy azáltal, hogy szegénységi kultúra alapjaiban egy relativisztikus megközelítés, képtelen a romák kultúrájának feltárására. Másrészt, ez a megközelítés elfed és negligál olyan tartalmakat, melyek a kulturális antropológia tudása szerint léteznek, s minden bizonnyal függetleníthetők az anyagi jólétől, vagy annak hiányától. Egy további szempont szerint, pedig: „A szegénység kultúrája létező jelenség, de nem oka, hanem következménye az olyan típusú gyökeres strukturális átalakulásoknak, mint amilyenek a posztkommunista dezindusztralizáció, az azt követő tömeges munkanélküliség és elszegényedés, illetve a hosszú távú munkanélküliség, tartós szegénység és a mindezekkel gyakran együtt járó etnikai diszkrimináció.” (Ladányi - Szelényi, 2004.16.). Azaz, ha létezik is feltárható, leírható a szegénységi kultúra, abban az esetben sem feledkezhetünk meg a szegényeket „lent” tartó erőkről. Meggyőződésem szerint, **a cigányság kultúrája nem ismerhető meg a szegénységre, deprivációra fókuszáló irodalomból:** sajátos, s minden sokszínűsége ellenére is, jól körülhatárolható életstílust jelent, olyan alapvető értékekkel, melyek ismerete, s melyekben való jártasság szükségeltetik a cigány emberekkel való hatékony munkához. Szociális munkásként fontos ismerni az állandó kiszolgáltatottság megnyomorító mechanizmusait, de az így kapott magatartásminták nem egyenlők a cigányság kultúrájával. Egyrészt, maga a roma népesség jóval összetettebb rétegződést mutat, melyben etnikai - nyelvi csoportok is elkülönülnek egymástól,³⁷ másrészt, a szegénység, mint kizárólagos tematikus rendező elv, figyelmen kívül hagyja azokat a romákat, akik, bár az élet számos területén, társaikkal összevetve, hasonló módon diszkriminációt élnek meg, társadalmi státuszuk alapján nem sorolhatók a szegények közé. Viszont, ha cigány kultúráról beszélünk, akkor olyan, általánosan igazolható jellegzetességeket szükséges kiemelni, melyek a szerencsésebb sorsú roma családok életét tekintve is igazolhatónak tűnnek.

A következő meghatározás középpontjában a másság áll, **az indiai eredetet** kiemelve. Számos elismert szerző (lásd az előző politika rendszer gyakran idézett szerzői: Vekerdí - Várnagy, 1979. 4; 7; 13; a rendszerváltás után pld. Bánlaky 2007. 15; Karsai, 1995; 3-10; 65; 83; Szuhay, 1999. 11; Karsai, 1994. 7; Ábrahámné - Horváthné, 1999. 60.) ebben jelöli meg a romák meghatározásának központi jellegzetességét. Az indiai eredettel vélík igazolhatónak a cigányság társadalmi helyzetét, de ezzel magyarazzák, az egyébként általában szintén a hiány fogalmával megjelenített kultúra attribútumait is. Az eredet elméletet központi magyarázóelvként tekintő tanulmányok, például a logikai gondolkodást, keleti genetikai jellegzetességnek tartják. „A cigány logika jellegzetesen indiai. Ez a logika nem jutott el a fogalmak pontos elhatárolásának és az ellentmondások kizárásának európai alapelveig” (Rostás Farkas nyomán, in: Ábrahámné - Horváthné, 1999. 45.). Más, a későbbiekben bemutatásra kerülő legitimáló mítoszokat - a koszsósságot, a magántulajdonhoz, a munkához való „más” viszonyulást is, mint tipikus indiai vonást emelnék ki. **Ennek a megközelítésnek impilkált, illetve, néhol nyíltan vállalt célja „... a hagyományos cigány életmód felszámolása.”** (Várnagy - Vekerdí, 1979. 156:). Osztva mások véleményét (pld. Stewart, 1994. 18.), úgy gondolom, hogy a több száz éve Magyarországon élő cigányság megismerésében akadályozza a megismerőt az „őshaza –elmélet”. Ez az elméleti kiindulópont sokkal inkább segíti a már meglévő előítéletes tartalmak megerősödését, mintsem az egyedi vonásokon alapuló megismerő tevékenységet támogatná. Az eltérő kulturális eredet, ha burkoltan is, de az ún. deviancia - orientált megközelítések (Dupszik, 2005; 256.) sorába tartozik melyek szerint a „cigánykérdés” probléma, s alapvető eredete a cigányok, többségtől devialó életmódja, kultúrája.

³⁷ A sokszínűségről lásd: Piasere, 1997. 55; Romano - Rác, 2008. 112.

„Sokak szerint a romák problémáért (legalábbis részben) a többségi és kisebbségi értérendek összeegyeztethetlensége a felelős.” (Vajda, 2005; 516.). Ezek a megközelítések negligálják az együttéléssel járó egymásra való folyamatos hatásokat, mellőzik a civilizáció előrehaladását, s meggyőződéseim szerint, elhallgatják az egyik legjelentősebb hatótényezőt, a mindent átszövő, intézményes, kulturális és személyes szinten megnyilvánuló diszkriminációt.

A kulturális definíció másik, ebben a felsorolásban harmadik irányultsága, éppen az **önmagában való megismerésre** törekszik, igaz, sokszor hangsúlyosan figyelembe véve a politikai kontextuális tényezőket. Stewart munkája ennek példája (vö. Prónai, 1995.117.). Stewart, törekszik a sokszínűség hangsúlyozására, s a kulturális antropológia eszközeivel mutatja be a cigányokat.

A szociológiai, kulturális megközelítések mellett, elkülöníthető még a cigányság **önmeghatározása**, mint definíciós irány. Ez egyben az ő politikai létezésükkel, elismertségükkel is azonos lenne. A feltételes módot ennek az irányzatnak a leírásakor szándékosan alkalmazom: úgy vélem, hogy a cigányság magyarországi politikai jelenléte olyan mértékben korlátozott, hogy a társadalmi valóság ismerete mellett, az ő önmeghatározásuk nem tud megfogalmazódni. Ezzel nem azt kívánom kifejezni, hogy mindennapjaik, családjaik, vagy éppen a többségi segítő szakemberrel való együttműködésük tartalmát nem befolyásolja az ő cigány létük, illetve annak minden ember esetében egyedi mintázatu megélése. Éppen ellenkezőleg. Mindezt nagyon is fontos ismernünk, megismernünk. ***Meglátásom szerint azonban, életésélyeiket alapvetően az határozza meg, hogy társadalmi környezetük mit gondol róluk.*** Társadalmi helyzetükben, mobilitási lehetőségeikben meghatározó az a tény, hogy a közvetlen kommunikációk során, külső jegyeik automatikusan hívnak elő negatív sztereotípiatartalmakat. (vö.: Zsigó, 2005; 37.). Ebben a meghatározásban nem az önrendelkezés feletti jog megcsorbitásához szeretnék tehát hozzájárulni, hanem azt kívánom hangsúlyozni, hogy a cigány létez erőteljesen tapadnak társadalmi konstrukciók (vö. Ladányi - Szelényi, 2001. 85.). és politikai szándékok, ezektől független értelmezése szinte lehetetlen. Azt hangsúlyozom, hogy ha a társadalmi javakhoz való hozzájutás szempontjából vizsgáljuk egy személy származását, akkor a külsőleg jól látható jegyek mindent felülíró jelleggel meghatározzák a javakat kizárólagosan birtokló, vagy azok elosztásáról kizárólagosan rendelkező többségi személy döntését.

A cigányság meghatározásában, tehát figyelembe kell vennünk a társadalmi rétegződésben elfoglalt helyüket, mobilitási lehetőségeiket, a politikához való hozzáférésüket és kulturális sajátosságokat. Leírásukban szükséges elismernünk nyelvi, egyes szerzők szerint, törzsi jogviszonyokat, melyek akár életmódbeli, vagy normarendszeren belüli prioritásokkal járhat együtt. Ez a differenciált, sokszempontú definíció biztosíthatja, hogy akár az előnyösebb gazdasági helyzetben élő cigány családokkal folytatott munka során is figyelembe vegyük származásuk és életlehetőségeik szociológiai és kulturális értelmezését. Ugyanakkor, hangsúlyozni kívánom, hogy két csoport kapcsolatáról van szó, ahol a folyamatos egymásra hatások rendszerében változik a kultúra, a javakhoz való hozzáférés lehetőségei, s talán bizonyos mértékben, az egymásról alkotott képek is.

II. 2. Az elnyomás társadalmi szintje – A társadalmi javakhoz való hozzáférései lehetőségei

„Néha úgy fáj a szegénység, hogy ordítani tudnék.” Dorina, 34 éves oláh cigány asszony

„B.M. 4. osztályos tanuló és B. Á. a húga 2 hónapja nem kapnak az iskolában enni. Sem tízórait, sem ebédet, sem uzsonnát. A gyerekeknek reggel 7.30-tól délután 16.30-ig az iskolában kell lenniük: tanulni, figyelni, viselkedni. Az igazgató így indokolta a döntését: addig nem eszik a gyerek, amíg a szülők nem fizetik be az ebédpénzt. Az igazgató, a gazdaságvezető és ez utóbbi gyermeke, fizetség nélkül, minden nap az iskola menzáján étkeznek.”

„Soha nem volt semmi ügye. Belevitték. Itt, ezen a rohadt Repülőtéren. ...Azt mondták nekem hétfőn, hogy menjek be kedden, beszélhetek vele. Ott voltam 9 óra, 12-ig vártam, azt mondják, menjek holnap. Bent voltam szerdán, nem beszélhettem vele, azt mondták majd csütörtökön. Bent voltam csütörtökön és pénteken is, nem engedték, hogy beszéljek vele. Nyilván, összeverték, és nem akarták, hogy lássam. Hazaadták a nadrágját. Itt van. Kihúzta belőle a zsinórt, felakasztotta magát. ...Az ügyvéd azt mondta, 20.000-ért ki tudja hozni. Fizetnie kell az irodája bérleti díját. Tudod, ahol dolgozik.”³⁸

A többségi származású segítőknek ismernie, s meggyőződésük szerint, elismernie szükséges a roma közösségeket, egyéneket érő társadalmi, intézményi, kulturális és interperszonális szinten érő diszkrimináció és elnyomás mechanizmusát.³⁹ Helyzetük, a körülöttük, velük kapcsolatos éles politikai viták, a gyakran társadalmon kívüli létük, magától értetődően hívja fel a szociológiai, szociálpolitikai vizsgálatok figyelmét. Hazánkban, a cigányság helyzete régóta kiemelt témája a szociológia vizsgálatoknak (lásd. Ladányi, 2009. 19.). A kiemelt figyelem, nem feltétlenül jelent kiemelt szándékot is a roma - magyar együttélés javítására vonatkozóan. Piasere Williamst idézve (1985.4.) írja: „Vajon véletlen – e az, hogy éppen a 'cigányokat osztályozó' táblázatokat tartalmazó munkák elszaporodása idején vezetik be az 'állomásozó helyeket vándorlók számára', ahol minden lakókocsi helyét vonalak jelölik a földön?/.../ A tudomány célja a valóság birtokba vétele'. Jelen esetben a cigány valóság.” (Piasere, 1997. 133.).

Az elnyomó társadalmi viszonyok egymást megerősítő módon, keringenek. Ilyen törekvések jelennek meg a társadalmi - gazdasági diszkriminációban, az izolációban, a megfélemlítésben, a politikai és kulturális marginalizációban (Dominelli, 2010.). Az elnyomás több szinten valósul meg: Dominelli a kulturális - intézményi - az egyéni kapcsolatokat emeli ki. Sidanius - Pratto három folyamatot emel ki: az összeadódó egyéni diszkriminációt, az összeadódó intézményi diszkriminációt és a viselkedés aszimmetriáját (Sidanius - Pratto, 2005. 95.). Az összeadódó egyéni diszkriminációhoz a szerzőpáros elsősorban a szinte észrevétlenül zajló, interperszonális helyzetekben megnyilvánuló viselkedéseket sorolja. Az intézményi diszkrimináción belül megjelöli a szisztematikus terror jelenségét. A terror hol hivatalosan, jogilag szabályozott módon, hol félhivatalosan zajlik, célja az alávetett csoport folyamatos megfélemlítése. A szerzők itt elsősorban a belbiztonsági szervek által végrehajtott akciókról írnak, de hazánkban itt említhető meg, a később is idézett kényszermosdatási akciók sorozata (1940 - 1985 tartó időszakban), vagy a rendszerváltás óta, tulajdonképpen folyamatosan

³⁸ Az idézetek saját, korábbi, gyakorlati munkám alatt készített jegyzeteimből származnak.

³⁹ A kérdéssel általános szakirodalmi áttekintést ad Prónai, 2000.

jelenlévő félkatonai szervek felvonulása, vagy egy - egy városba, faluba történő kitelepülése.⁴⁰

Ebbe a fejezeti egységbe azokat az ismert, más kutatásokban bemutatott adatokat fogom sorra venni, melyek igazolják a roma népességgel szembeni szisztematikus diszkriminációt. Az áttekintésben igazodok a témában szokásos ágensek elemzéséhez: így szólok munkaerő - piaci, az oktatási rendszerben lévő, a lakhatási, az egészségügyi és a jóléti rendszerben jelenlévő diszkriminatív mechanizmusokról.⁴¹ A fejezetben nem térek ki részletesen a romák társadalmi helyzetére, bár természetesen, arra vonatkozóan is idézek adatokat. A szociológiai vizsgálatok figyelme általában egy - egy ágensre irányul a társadalmi - gazdasági - politikai kapcsolatok sűrű szövetéből, de mindenhol hangsúlyozzák a kirekesztés egymás erősítő mechanizmusait (pld. Ferge, 2005. 14; 2008. 5; Scharle, 2008. 259.). Ismeretes, hogy mindegyik szektorban léteznek olyan kormányzati programok, melyek deklarált célja éppen a romák társadalmi integrációjának a támogatása, viszont, azt is látható lesz, hogy éppen ezt nem segítik elő. Az itt bemutatott „integrációs törekvések” mindegyikére jellemző, ugyanis, hogy „... számos feladat megfogalmazása túl általános, ezért nehezen számon kérhető”. (Báger - Pulay - Benkő, 2008.6.).

II. 2. 1. A romák munkaerő - piaci diszkriminációja

A romák munkaerő - piaci integrációja, vagyis helyesebben, a munkaerőpiacról történő masszív kiilleszkedése, két évtizeddel a rendszerváltást követően sem oldódott meg. Az állandó munkavállalás akadályoztatottsága nem csak a romák területi elhelyezkedésével, és az érintett régiók gazdasági leszakadásával, általánosan alacsony iskolai végzettségével magyarázható, hanem a felvételi eljárás során, illetve később a munkavállalás alatt megélt diszkriminációval is. (vö.: Sidanius - Pratto, 2005. 247; Kertesi, 1995. 39.). A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő iroda rendszeresen közli az erre vonatkozó adatait, melyekben nem csak a beérkező panaszokra hivatkoznak, hanem saját audit, vagy más néven, teszteléses vizsgálataik eredményeire is (pld. Fehér Füzetek sorozat, vagy Bodrogi - Iványi - Udvari, 2004. 20-21; 27; 35-36; de ír a munkaerő - piaci diszkriminációról többek között Scharle, 2008. 261; Babusik, 2008.56 – 57; Kertesi, 1995; Pálósi - Sik - Simonovits, 2007.146; Sik - Simonovits, 2008. 367.). Babusik vállalatokra irányuló vizsgálatában feltárta, hogy a romákat diszkrimináló vállalatok „... épp úgy hozzájutnak aktív munkaerő - piaci eszközökhöz, mint a nem diszkrimináló vállalkozások” (im. 2008. 60.), „Ugyanakkor azon cégek részesedtek a legnagyobb arányban támogatásban, amelyek egyszerre rendelkeznek jó kapcsolatokkal, illetve elutasítják a romák felvételét.” (im. 2008. 65.). Ezek az összefüggések, tehát nem „csak” az ismert és sejthető, mély és mindennapos interperszonális szinten megnyilvánuló elutasításról szólnak, hanem joggal feltételezhetjük, hogy egy szisztematikus, intézményes elnyomás bizonyítékai.

A Bajnai-kormány által 2009 elején elindított „Út a munkához program”, rövid élete alatt szintén nem tudta elősegíteni a tartósan leszakadók integrációját. A program nem csak a közfoglalkoztatásban való részvételt tette kötelezővé, hanem a 35 év alatti, iskolázatlan személyek részére az alapfokú végzettség megszerzését is. (Mindez a pénzbeni ellátás

⁴⁰ Sidanius és Pratto, az intézményi diszkriminációhoz sorolja azt is, amikor egy hatósági, vagy közszolgálati személy, saját döntési jogkörén belül, egy alávetett csoport tagjára nézve hátrányos döntést hoz (uók, 2005. 211.). Mezey által szerkesztett, a magyarországi helyzetet 1985-ig bemutató kötetben arra vonatkozóan is találhatók szerkesztői megjegyzések, illetve dokumentumok is, hogy egy - egy adott határozat végrehajtása a helyi szervek cigányellenességén - azaz intézményi és kulturális szinten biztosított, de interperszonális szinten megvalósuló diszkrimináció okán - bukkott el (pld. 239; 247; 251. old.).

⁴¹ A kirekesztés irodalma - pld. Ladányi - Szelényi, 2002., - általában a lakóhelyi, a munkaerő - piaci, illetve az oktatási rendszerből történő kirekesztettségre fókuszál. A Human - Rights Watch jelentései nyolc területet tárgyalnak, ezek, részben átfedik az általam érintett kérdésköröket.

folysításának a feltétele volt, a feltételek teljesítéséről a helyi családsegítő szakemberek – szociális munkások tartoztak jelentési kötelezettséggel). Bár, a közfoglalkoztatás 2000 óta része a szociális ellátórendszernek, csupán részlegesen képes segíteni a reintegrációban. Ennek egyik oka, hogy az önkormányzatok általában a kommunális feladatok elvégzésével bízzák meg a munkavállalókat, „... hasonlóan a korábbi a közhasznú és közcélú munkák tartalmához.” (Csoba Frey-re hivatkozik, 2010. 13.). Csoba ugyanott kiemeli, hogy valódi megoldás az lenne, ha nem ciklikusan, azaz pár hónapos forgórendszerben, alkalmazná a munkavállalókat az önkormányzatok, hanem legalább egy év időtartamig (im. 2010.16.).⁴² A közfoglalkoztatás mai rendszere hozzájárul ahhoz, hogy „... a romák kiszolgáltatottsága fennmaradjon.” (Kertesi, 2005.79.).

A munkaerő - piaci kirekesztést az olyan pályázati programok is „segítik”, melyek explicit célja éppen ellenkező. Lukács, erre irányuló kutatásában feltárta, hogy annak ellenére, hogy a programok akkor érnének el tényleges eredményt, ha a romák elsődleges munkaerő - piacra való visszakérülését segítenék elő, ez elvétel fordul elő (Lukács, 2005.117.). ***A romák, ha részesedhetnek is a munka világa nyújtotta javakból, azt általában, csak időlegesen,⁴³ szinte csak fizikai munkakörökben (lásd: Babusik, 2008. 69.) illetve a másodlagos munkaerő - piacra bejutva tehetik, fokozva az uralkodó társadalmi csoporttól való kiszolgáltatottságukat.***

A munkaerő - piaci integrációt, elméletileg, kiemelten támogató Uniók források pályáztatása, felhasználása, a szisztematikus elnyomást szolgálta. „Az uniós kötelezettségvállalás keretében, a felelős magyar kormányok 2002 és 2006 között 12,7 milliárd forinttal finanszírozták a roma foglalkoztatási alapot, az Európai szociális Alap (ESZA) pedig az állami önrésszel megegyező mértékű támogatást nyújtott. Ebből az összesen 25,4 milliárd forintnak megfelelő állami és uniós közpénzből azonban egyetlen munkanélküli magyar romának sem létesült állandó munkahelye.” (Szőke, 2010.1.). A roma foglalkoztatási programban meg nem valósuló integráció, egyrészt csorbította az ország költségvetését (Szőke, 2010.2.), konzerválta a kirekesztettek lehetetlen helyzetét, s mindez úgy, hogy a kormányzati kommunikáció a romák milliárdos támogatásától volt hangos.⁴⁴

II. 2. 2. Az oktatási rendszeren belüli diszkrimináció

A klasszikusnak számító felosztás szerint, három szintű szegregáció a jellemző.⁴⁵ Ennek értelmében, ismert a regionális egyenlőtlenségek képlete, az iskolarendszeren belüli elkülönítés jelensége, illetve, az egyes oktatási intézmények épületein belül a fizikai szegregáció. A regionális és települési egyenlőtlenség az adott iskola települési környezetének a gazdasági, infrastrukturális fejlettségéhez kapcsolható. A kedvezőbb iskolázottsági mutatók a kedvezőbb gazdasági környezetben találhatók (lásd. pld. Kemény – Havas, 1996. 359; Havas, 2008.123.). Az egyes térségek fejlettségén, ismeretes, a célzott támogatások sem sokat javítottak, (vö.: Klaubner – Nagy, 2010.170.), következésképpen, a hátrányos helyzetű térségbe született gyermekek lehetősége arra vonatkozóan, hogy mobilitási esélyeiket a tudás tőkéjével növeljék, minimális. Bár, Kemény - Janky a földrajzi gettósodás témáját tárgyalva, kiemeli, hogy „... a magyarországi cigányság esetében sokkal inkább települések és régiók között,

⁴² Az Orbán - kormány által 2011 januárjától bevezetett új rendszeréről még nem állnak rendelkezésünkre új adatok. Amit, tudunk, az éppen a ciklikus foglalkoztatás felerősödése, s valószínűsíthetjük, az a leszakadás mértékének növekedését is, hiszen, a közfoglalkoztatás finanszírozásának a természetéből adódóan, éppen a hátrányos térségek eladósodott önkormányzatai nem képesek bővíteni az erre a célra fordítható kereteiket.

⁴³ A foglalkoztatás időleges jellegét emeli ki Kertesi is (2005.67.)

⁴⁴ Egyetlen büntetőeljárás indult közpénzek jogosulatlan felhasználása, illetve sikksztás ügyében. Gyöngyöspata történetéhez hasonlóan, egy cigány ember ellen, akit 3 évvel később felmentettek. A „Dombi – ügy” részleteit lásd a hivatkozott írásban.

⁴⁵ Bővebben például: Radó, 1998; Havas, 2008.

mint azokon belül, húzódnak éles határvonalak.” (Kemény – Janky, 2004. 124.), az iskolai szegregáció témája kapcsán, mégis szükséges megemlíteni az egyes településeken kialakult, „gettó - iskolák” létezését. Bár, több nagyobb városban megszüntették ezeket az intézményeket (Szegeden, vagy Hódmezővásárhelyen is), viszont, a gyermekek és az őket, általában, kényszerűségből „befogadó” iskolák közötti együttműködést elvétve segítette bármilyen program. Az iskolarendszeren belüli szegregáció jelensége igen hasonlós a nagyobb városokon belüli elkülönítéshez: mindenki, különösen, a többségi társadalom tudja, hogy az úgynevezett „gyűjtőiskolák”⁴⁶ a cigány gyermekek egy intézménybe, jelen esetben, egy intézménytípusba történő besorolását jelenti. Ez elsősorban, a korábbi kisegítő, később eltérő tantervű iskolákat jelentette, s, szerintem, idesorolható a számos szakmunkásképző intézmény is. Az úgynevezett „kisegítő iskolákban” a cigány tanulók, különösen, egyes térségekben, mindig felülreprezentáltak jelentek meg (Havas, 2008. 129.). Innen, igen csekély eséllyel tanultak tovább a gyerekek, a 8. osztály, pedig, általában szinte teljes mértékben kizárja a munkavállalót az állandó munkavállalási lehetőségekből (vö.: Kemény - Janky, 2004. 105.). Ugyanitt említeném meg azokat a szakképző, szakmunkásképző iskolákat, melyek „olyan szakmákra képeznek, amelyek iránt már évek óta semmilyen kereslet sincs” (Kemény - Havas, 1996. 359.). Idesorolhatók még az iskolai rendszer hiányosságait hivatott, úgynevezett másodlagos esélyként működő esti, vagy levelező tagozatos képzések is. Azonban, ezek sem tudják teljesíteni esélykiegyenlítő funkcióikat (Kertesi - Kézdí, 2010. 389 – 390.). **„Aki valamilyen formában kisodródik a rendszerből, az nagy eséllyel kint is marad.”** (im. uott.). A gazdasági világ, valószínűleg, a legcsekélyebb mértékben sem rentábilis képzésekre fordítandó energia, anyagi és humánforrások, szintén csak a kiszolgáltatottság erősítésére alkalmasak: a résztvevők bizakodhatnak olyan munkában, ami valós, piaci körülmények között soha nem fog jövedelmező lenni. A burkolt rasszizmus megnyilvánulás ez, ahol jogilag védhető szabály alapján, szisztematikusan csökkentik az odajáró cigány gyerekek későbbi munkaerő - piaci esélyeit.⁴⁷ „Aligha lehet túlbecsülni azt a pusztítást, amit a munkanélküliség okoz egy alacsony átlagos iskolai végzettségű társadalmi csoport érvényesülni kívánó tagjainak továbbtanulási motivációjában.” (Kertesi, 1995. 37.). Ugyanezt idézik elő azok az, iskolánként változó stratégiák, melyeket a tanulmányi követelmények „igazításában” alkalmaznak a pedagógusok. „A cigány gyerekek oktatása és nevelése helyett az iskolák egy része a tanulmányi követelmények manipulációja útján az általános iskolai oktatás befejezését dokumentáló, tartalmatlan bizonyítványokat >produkál.<.” (Liskó, 2002.176-177.).⁴⁸ Ilyenformán, tehát, a klasszikusnak számító, hármas tagoltságban megjelenő szegregáció mellett, szükséges megemlíteni, magának az oktatási rendszernek a diszkrimináló természetét. Továbbá, szükséges megemlíteni az egyes intézmények falain belüli, fizikai elkülönítést. Néhány helyen, eufemisztikus célmegfogalmazásba burkolják az egyértelmű szegregáló szándékot, ilyen például a jászladányi alapítványi iskola története is, máshol, helyhiányra hivatkozva különítik el a gyerekeket: másik osztályterembe, vagy felcímkézett evőeszközökből találva az iskolai ételt.⁴⁹ Az intézményi diszkrimináció „legegyszerűbb”

⁴⁶ Lásd még: Radó, 1997. 17 - 18; Zolnay ellenőrzött szelekciójának írja le ezt a jelenséget. (uó; 2005. 215.).

⁴⁷ Az iskolai végzettség és munkaerő - piaci lehetőségek közötti összefüggések ismertek. Egy 2009 – es vizsgálat szerint, „a diplomás háztartásfőhöz képest az alapfokú végzettségűeknek kilencszeres, a szakmunkásképzőt végzettségűeknek pedig ötszörös esélye van a szegénységbe kerülésre.” (Gábos – Szívós, 2010. 71.).

⁴⁸ Ugyanerről még: Havas – Kemény – Liskó, 2002. 164.

⁴⁹ Jömagam ennek voltam tanúja egy Észak – magyarországi kisvárosban. Az iskola cigány tanulói külön teremben tanultak, külön helységben, megjelölt tányérokból ettek, megjelölt poharakból ittak. Az iskolát, egyébként, néhány kollégámmal együtt, azért látogattuk meg, mert „roma integrációs” programot működtettek. A cigány tanulók elkülönítéséről lásd még: Havas, 2002.

Itt említhető még meg, az úgynevezett „kis iskolák” szakember ellátottságának a kérdése is. (többek között, pld: Radó, 1997. 17. Nagy M; 2002. 55.)

formája az intézményen kívültre történő helyezés, mellyel már éppen egészen más szabályokat lehet alkotni. Ebből az aktusból természetesen következik a hagyományos iskolarendszer normáinak a negligálása.

Az oktatási rendszeren belüli szisztematikus elnyomást a személyközi diszkrimináció is támogatja. A pedagógusok részéről tapasztalható, többször igazolt,⁵⁰ elutasító attitűd "annyira masszív" (Havas, 2009. 4.), hogy alapjaiban lehetetleníti el a gyermekek sikeres iskolai karrierjét.

Az elnyomó rendszer fennmaradását, különösen az oktatási rendszerben, „segítik” a szélesen elterjedt legitimáló mítoszok, illetve, az ismeretek szükségessége okán megjelenő „szakirodalmak”. „A cigánygyermekket, ..., a család felkészíti a hagyományos, jórészt Indiában vagy a vándorlás során kialakult, cigány foglakozásokra.” (Rostás - Farkas, 1994. 137). Ezt követően 10 oldalon keresztül tárgyalja az 1994 - ben közreadott könyv, hogy - tekintettel arra, hogy ezeket a mesterségeket, a gyerekek megtanulják a szüleiktől, - a pályorientációban a pedagógus térjen ki pld. a lópatkoló, hadiszekérgyártó, puskaműves, kártyavetés, jóslás, házalás, zsebelés (!), orsófaragás mesterségére. *Ezek az ideológiák, közvetett módon hatva, megakadályozzák a szegregációs próbálkozásokat, s természetüknek fogva, legitimálni fogják a hátrányokat növelő, kirekesztő aktusokat. A mítoszok legitimálják a morális közönyt, az értéktérmet teljes hiányát.* A szegregáció pedig oly élesen vágja el a „visszautat” az itt tanuló gyerekektől, fiataloktól, hogy a további kontroll szinte „biztosítva” lesz: vagy a szociális ellátórendszer személyes szolgáltatásai révén, vagy az igazságszolgáltatás, büntetés-végrehajtás útján.⁵¹

II. 2. 3. Területi szegregáció

A területi, településtípusok közti és a településeken belüli szegregáció szintén rendre a romákat sújtja. A Nemzeti Fejlesztés Ügynökség megbízásából készült felmérés tanúsága szerint, a magyarországi lakosság egy tizede, a teljes roma lakosságnak, pedig egy harmad él szegregátumban. (Domokos - Herczeg, 2011. 82.). Ugyanitt olvasható, hogy hazánkban ismert két olyan település, ahol 50.000 ember él tömbszerűen, infrastrukturálisan, kulturálisan, gazdaságilag, elkülönülve a társadalom többségétől. (im; 2011. 91.). A területi szegregáció megnyilvánul egyrészt a regionális egyenlőtlenségek szintjén, melyről, a korábban már hivatkozott Klauber – Nagy tanulmány (2010.) tanúsága szerint, tudható, hogy a támogatások révén sem változik. Ez egyes régiók, települések teljes leszakadását jelenti. Virág (uő, 2006. 75.) demográfiai és foglalkoztatási trendekre hivatkozva sejteti, hogy bizonyos térségek gettósodása nem elszigetelt társadalmi jelenség, hanem, általános sajátossága lesz hazánk, gazdaságilag periférikus területeinek. „A gettósodó aprófaluvál a magyar településrendszeren belül egy új településkategória alakult ki.” (Virág, 2010. 66.). A szegregáció másik megnyilvánulási formája, a településeken belül, vagy, gyakran azok határában kialakult és fenntartott szegregátumok is.⁵² *„Míg a magas státusú társadalmi csoportoknak lehetőségük van arra, hogy gyakorlatilag oly módon és a városnak azon területeire koncentrálódjanak, ahogyan és ahová kívánnak, az alacsony státusúak csak úgy és oda szegregálódhatnak, ahogyan és ahová <megengedik nekik>.”* (Ladányi - Szelényi, 2009. 66.). A cigány telepekre jellemző nyomorúságos körülmények korrekciójára született

⁵⁰ Lásd. pld. Radó, 1997. 1998; ECRI, 2000. 13; Szabó – Horváth, 2002. 95; 96; vagy Forray – Hegedűs, 1998. 119.

⁵¹ Ferge így fogalmaz: „A mély szegénységben élőknek nincs elég energiájuk, erőforrásuk a szervezkedéshez és a közös megmozdulásokhoz. Épp ez a tehetetlenség okoz sokféle más, inkább individuális kitorési kísérletet, erőszakot, kószot.” (Ferge, 2005. 7.).

⁵² Ladányi több helyen szisztematikus lakáspiaci gettósításról ír. Virág is utal a politikai akarat szerepére (2010. 93.).

partállami intézkedéscsomagok a szegregáció újratermelődését eredményezték (vö.: Kemény - Janky, 2004. 52.)⁵³. A rendszerváltást követő településfejlesztési koncepciók, pedig, gyakran az etnikai tisztogatások eufemizált formái, pragmatikus céljuk, egy adott településrészt „cigánymentesítése”. (vö.: Ladányi – Szelényi 2009. 67; vagy Bánlaky, 2007. 70.). A fennmaradó elkülönüléshez „természetesen” a cigányok állami támogatásának kommunikációja társult (vö.: Dupcsik, 2009. 206.), megerősítve azt a masszív képzetet, hogy a romák „nem tudnak élni az állami segítséggel”.

II. 2. 4. Az egészségügyi rendszer elnyomó mechanizmusai

Az egészségügyi rendszer működésében szintén tetten érhető az intézményes szintű elnyomás. Itt újra megemlíthető az elmúlt rendszerben működtetett kényszermentesítések sorozata. „Az egészségőr a Nagy Jóska bácsi volt... Attól az embertől mindenki félt. Nála is előfordultak biztosan olyan hogy hát kis túlkapások. Nyugodtan megethette. Mert, nekitámadni, senki nem mert, mert abból csak rosszabb dolog sülnhetett volna ki, jöttek volna rendőrök. Rendelkezésre állott a rendőrség bármikor. Volt, amikor elég volt négy rendőr, kettő - kettő az utca végén, de volt, amikor tízen - tizenketten voltak kint. És ha a rendőrök nem voltak elegendőek, igénybe vették a honvédséget is.” (idézi Bernáth, 2002.123.). A kényszermentesítések eljárása, valószínűleg sokkal inkább szolgálta a hatalmi viszonyok rögzítését a megfélemlítés, a terror eszközeivel, mint a járványok megelőzését.

A többségi lakosság egészségügyi állapotánál lényegesen rosszabb mutatókkal⁵⁴ jellemezhető cigány népességet sújtó elutasító magatartást számos vizsgálat igazolta (Egészségügyi Minisztérium megállapítása 2001; idézi: Szabóné, 2008. 423; Babusik, 2004. 68; Gyukits, 2000.477; Neményi, 2005. 166.), néhány, pedig utal rá (Fónai és mtsárai, 2007. 69.). Neményi 1999 – ben végzett egészségesélyekről szóló vizsgálatot, összesen 1878 gyermekből álló mintán, védőnői kérdőívek és családi kérdőívek segítségével, cigány és nem cigány gyermekek körében.⁵⁵ A tanulmányban több helyen is egyértelműen manifesztálódnak a cigányokról alkotott negatív képek. Bár, a vizsgálat adatai szerint a cigány anyák mind a betegrendelésen, mind az egészségesekeknek szóló tanácsadáson gyakrabban jelennek meg, mint a nem cigány társaik (im. 172.), mégis, a védőnői vélekedés szerint a cigány nők kevesebb gondot fordítanak gyermekeik ápolására (uott, 173.). Ugyanakkor, a védőnők a cigány gyermekek esetében jelentősebb fejlődésbeli elmaradottságot észleltek, mint a nem cigány gyerekek esetében (177.), és ezen jelenség attribútumaiként a cigány családokban fellelhető tudatlanságot és az ezzel összefüggő etnikai hovatartozást szolgáltatatták (uott, 178.). Antal Z. kiemeli, hogy „... a hazai egészségügyben az <ingyenes és egyenlő> ellátás leple alatt rendkívül erős szelekciós mechanizmusok működnek.

Betegút elemzéses vizsgálat tanúsága szerint, a roma betegek nem csak a „szokásos”, interperszonális szintű diszkriminációval kell megbírkóznuk, hanem, az azonos színvonalú ellátáshoz, illetve az azonos szintű terápiához való joguk is rendre sérül (lásd: Antal Z, 2004. 357.).

„Jó okunk van azt gondolni, ... az alávetett társadalmi pozíció legalább három úton vezet gyenge egészségi állapothoz. Első közvetítőként az alávetett csoportok által birtokolt gyér gazdasági és politikai hatalmat említjük meg. ...Második folyamatként az önkárosító

⁵³ Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a telepfelszámolás a „szokásosnak” nevezhető embertelen módon zajlott. A szeged – kiskundorozsmai cigány emberek beszámolóit szerint semmit nem egyeztetett velük az akkori végrehajtó hatalom. tulajdonképpen, elszenvetked egy politikai döntést, Később, a rendszerváltás után, a repülőterre való kiköltöztetésük, illetve az ott álló ingatlan elbontása és az ott élő családok kitelepítése, általában a környező falvak lakhatatlan házaiba, a korábbi elnyomás folytatása. Ezekben az akciókban a cigány emberek, nem, mint emberek, hanem, mint párbeszédre nem érdemes, jogfosztott lények jelennek meg.

⁵⁴ Például. Fónai és mtsárai, 2006.100; 133.

⁵⁵ A vizsgálat tanulmányát lásd: Neményi, 2005; 152-192.

viselkedéseket jelöljük meg.... Harmadsorban az egész társadalmat átható és különösen az egészségügyi rendszerben megnyilvánuló intézményes diszkrimináció járul hozzá az alávetett csoportok gyenge egészségi állapotához. (Sidanius - Pratto, 2005. 290-291.)⁵⁶

II. 2. 5. Diszkrimináció az igazságszolgáltatásban

Az itt megnyilvánuló, több jelentésben⁵⁷ is leírt és bizonyított diszkrimináció **a többségi elnyomás egyik legmarkánsabb eszköze**. A nyomozati hatóságok, az igazságszolgáltatás és a büntetés végrehajtás intézményei a jól érzékelhető „kellékek” révén, fizikai és szimbolikus értelemben is a hatalmat szolgálják. Ilyenformán, ez az intézményrendszer igen hatásosan képes megjeleníteni a többségi szándékokat. Sidanius - Pratto kiemelik, hogy „A bebörtönzésre vonatkozó aránytalanságok számos kultúrában és országban jellemzőek.... a büntetőjogi rendszerben valóban szélsőségesen felülreprezentáltak az alávetett csoportok.” (im, 2005. 305.). Az ide sorolható, magyarországi irodalom⁵⁸ elsősorban a rendőrség által elkövetett jogsértő magatartásokat, illetve mulasztásokat említi. Ezek sorában az indokolatlan igazoltatás, az aránytalanul hosszú előzetes letartóztatás, a kihallgatás, illetve a letartóztatás alatt történő sértegetés, „cigányozás”, kényszervallatás, verés, illetve a romák sérelmére elkövetett bűncselekmények esetén a nem megfelelő (enyhébb ítélet alá eső) jogtételek alkalmazása található.⁵⁹

A hatalmi viszonyokat szolgálják azok az esetek is, amikor, többségi társadalomhoz tartozó, politikai - gazdasági érdekszövetségek által elkövetett vétségek, vagy mulasztások feltárása helyett, egy - egy adott, általában pályázati programokhoz kapcsolódó tevékenységek ellenőrzése „véletlenül” csak a roma szereplőkre irányul, illetve a velük szembeni gazdasági vétséget, bűncselekményt a hatóságok nem kérik számon. (lásd. a pld Dombi –ügyet, közli Szőke, 2010. 2 - 3.).

II. 2. 6. A politikai életet uráló elnyomás

„Hazánk felszabadulásával a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek, s a kedvező fejlődési feltételek pozitív hatással voltak a cigánylakosság leghaladottabb elemeire.”⁶⁰ Az idézet, akár napjainkból is származhatna, amikor a gyöngyöspatai eseményeket úgy kommunikálják, hogy az ott élő cigány nők és gyermekek csupán nyaralni utaztak el a Véderő által megszállt településről⁶¹. A politikai életet uráló elnyomás elsősorban a következő alfejezetben bemutatásra kerülő legitimáló mítoszok révén valósul meg. A legitimáló mítoszok mellett azonban szükséges még megemlíteni a kisebbségi önkormányzatiságot sértő jogrendszert, illetve, a többségi hatalom roma önszervezkedésekre gyakorolt megosztó politikáját.

Az önkormányzatiság elvének többszörösen akadályoztatott megvalósítását, önmagában is a politikai hatalom, illetve a demokrácia érvényesülésének, azaz a hatalom megosztásának

⁵⁶ Szabóné, Moretti (1997.) vizsgálatára hivatkozva, szintén kiemeli a kisebbségi léthez köthető magasabb számú megbetegedési arányt a pszichés kórkepek tekintetében. (Szabóné, 2008. 425.).

⁵⁷ Például: Fehér Füzetek sorozat, vagy az Európai Rasszizmus és Intolerancia Ellenes Bizottság (ECRI) jelentései, vagy az ombudsman által közölt jelentések, állásfoglalások

⁵⁸ Lásd. pld. Loss, 1998. 117-118.

⁵⁹ Ez utóbbi fájó példája a gyöngyöspatai történet: Bár a parlament elfogadta a Btk. módosítását, fontos tudni, hogy addig is lett volna megfelelő tétel az etnikai származás alapján történő, közösség elleni magatartás elítélésére, csak a nyomozóhatóság nem ez alapján emelt vádat.

⁶⁰ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a <Cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról, 1961. június 20. > in. Mezey, 1986. 240.

⁶¹ Lásd: a Vöröskereszt vezetőjének a nyilatkozatát

kérdései tematizálják. *A törvény*⁶² által nyújtott lehetőségek egyrészt egyedülállóak voltak Európában, másrészt, éppen ezáltal, alkalmasak arra, hogy az elit, egyébként mindent átható közönyt,⁶³ legitimálják. A helyi kisebbségi önkormányzatok a többségi akarat kizárólagos érvényesülésének egyik leghatékonyabban helyet adó terepei: azáltal, hogy a cigány önkormányzatok anyagi működési feltételeit a települési önkormányzat biztosítja,⁶⁴ a helyi szintű „roma - politika” kérdés nélkül a többségi szándékoknak fog engedelmesskedni. Elégtelen teljesítmény esetén, pedig, újra a biztosított juttatásokat „nem jól használó” romák hibáztathatók.

Az 1990 előtti politikai hatalom számos formában igyekezett ellehetetleníteni a cigány kulturális szervezeteket,⁶⁵ napjaink közéletéből, pedig a politikailag kompetens kezdeményezések elleni, szisztematikus támadás jelölhető meg. Zsigó, (2005.15; 18) vagy Romano Rácz (2008. 96-97; 109.), számos példát említ bizonyos cigány, civil önszerveződések ellehetetlenítésére, vagy a hatalom megosztó tevékenységére. A kompetens cigány politika elit elismerése, úgy tűnik, nem érdeke a többségi társadalomnak.

A jövedelmi szegénységre vonatkozó legfrissebb adatok elemzése azt mutatja, hogy 1992 óta folyamatosan csökken a szegénységből való kikerülés esélye (Gábos – Szívós, 2010.60.).⁶⁶ A szegénység meghatározásában több változó játszik szerepet: a munkaerő –piaci aktivitás, a demográfiai jelmezők, a lakóhely, és az etnikai származás. A romák szegénységi rátája 2009 - ben 70% - os (im. 74.), amiből egyértelműen látható, hogy esetükben különösen fontosak lennének a komplex integráló programok. Helyzetüket, azonban gyengíti a regionális - települési elrendeződésük is: az országos fejlesztési programok nem tudták csökkenteni a települések közötti egyenlőtlenségeket, a szegénység kockázata éppen a romák által nagyobb számban lakott községeket sújtja legjobban (Gábos - Szívós, 2010.74; 80.). Az oktatási és jóléti politikai éppen itt szolgálhatna kiegyenlítő szereppel, de nem teszi.

Tekintettel arra, hogy más társadalmi csoportközi relációban, más álvett csoportok is nagyon hasonló természetű és hasonlóan megnyilvánuló diszkriminációt élnek meg, hajlok arra, hogy azt állítsam, az itt bemutatott társadalmi intézményi szinten megnyilvánuló diszkrimináció a szisztematikus társadalmi elnyomás része. A fejezet azt kívánja hangsúlyozni, hogy számos esetben „csupán” szándék kérdése lenne bizonyos erőforrások átcsoportosítása a romák társadalmi integrációja érdekében. Nem a roma gyerekek képességei

⁶² Az 1993. évi LXXVII. tv.

⁶³ A „közöny” kifejezés számos szerző írásában megtalálható: általában hivatkoznak a kormányzati stratégia hiányára, illetve annak túl általános jellegére. Kertesi, pedig a 2003 – ban vezetett országos cigányvizsgálat kapcsán „notórikus kormányzati kötelességmulasztás és tehetetlenkedés” – ról ír (Kertesi, 2005. 58.).

⁶⁴ A minimális központi támogatás általában pár havi rezsi költségre elég. Lásd pld. Kállai, 2002. 96.

⁶⁵ Lásd például: „... a cigány folklór kérdése nagyon bonyolult, felhasználása csak gondos értékelés, kritika alapján hozhat pozitív eredményt” (Mezey, 1986. 290.); továbbá: „Nem támogathatók egyes cigány értelmiségieknek és ciganológusoknak azok a törekvései, hogy létesüljön cigányszövetség, cigányhetilap induljon, Budapesten cigányszínház jöjjön létre. (uott. 261.). A Cigányok Kulturális Szövetségét igen rövid idő után fel is oszlatták, a hivatalos indoklás szerint azért, mert mivel nem találták alkalmasnak arra, hogy a „cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be” (MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata, 1961. jún. 20; in: Mezey, 1986. 204.). A feloszlátás valódi oka inkább az lehetett, hogy miután nyilvánosságra hozta a cigányokat ért diszkriminatív akciókat, fel is oszlatták, (Stewart, 1993. 26.). Daróczi Ágnes szövelei közlése alapján, pedig tudható, hogy a később alakult szervezetekbe sem engedtek be romákat.

⁶⁶ Az underclass fogalma, eredetileg, talán éppen e köré szerveződött: a szegénységben, deprivációban felnevelkedő gyermeknek alig van esélye az intergenerációs mobilitásra. A romák és az underclass fogalom közötti megfeleltethetőségről –már, ha ez a vita, ténylegesen erről szolt– lásd: Stewart vs. Ladányi – Szelenyi, 2001.

csekélyebbek,⁶⁷ s nem a fölnöttek munkavállalási kedvével van baj (vö.: Csoba, 2009. 16.), hanem az esélyeket strukturális szinten biztosító kormányzati akarat hiányával.

„A nyomor átöröklésének egyik erősödő eszköze a szegregálás” - írja Ferge, 2005. 14.). A leszakadó közösségek, kistelepek, vagy éppen több tízezres, zárványszerű etnikai szegregátumok, a többség akarat nyomán eltűnnek a társadalmi - gazdasági - politikai tervezés térképéről.

II. 3. Az elnyomás kulturális szintje - Csoportközi viszonyok: attitűdök, előítéletek, sztereotípiák, legitimáló mítoszok

A nyugati társadalmakban, s hazánkban is (annak minden nem nyugati vonása ellenére), bizonyos társadalmi csoportok gazdasági, politikai és nem utolsósorban pszichológiai érdekének engedelmeskedve, elnyomó rendszerek alakulnak ki és maradnak fenn. Az elnyomó rendszerek, értelemszerűen hierarchikus társadalmi kapcsolatokat hoznak létre. Berghe nyomán, a csoportalapú társadalmi hierarchiákat három dimenzió mentén szervezik a közösségek: az életkor, a nem, illetve az úgynevezett önkényesen kialakított szempontok. (vö.: Sidanius - Pratto, 2005. 87.). Sidanius és Pratto hangsúlyozzák, hogy míg az életkor és a nemi alapú differenciáció általában minden ismert emberi társadalomban megtalálható, addig az önkényes csoportképzésre, elkülönítésre, az olyan társadalmak hajlanak, ahol valamilyen gazdasági többlet keletkezésével találkozhatunk. (im. 94.). Még, ha ezt a tételt, alapos vizsgálat hiányában, nem is feltétlenül fogadjuk el, a gazdasági javak, erőforrások feletti kizárólagos hatalom megszerzésére irányuló törekvést, érdemes alapul vennünk. „Az ehhez hasonló rendszerekre az a jellemző, hogy az egyik csoport anyagi és/vagy politika fölényrel bír a másik csoport felett” (im. 87.). A fölény, több szinten és több ágens által dinamikusán újratermelődik, szisztematikus és eltörölhetetlennek tűnő elnyomással formálódva. Az anti - oppresszív (elnyomás - elleni) szociális munka gyakorlata értelmében (vö.: Dominelli, 2010.), az elnyomás szintjeit a következő három tételben határozom meg: kulturális, intézményi és interperszonális szintek. Ezek a szinteken különböző ágensek „segítik” az uralkodó akarat érvényre jutását. Ilyen ágens a mindent átható legitimáló mítoszok rendszere, (megjegyzés: nem halmaza, mert látni fogjuk, hogy ezek a konstruktumok igen határozott logika mentén szerveződnek), a társadalmi mobilitás intézményei, s a piaci működési zavarokat korrigálni hivatott jóléti rendszer. Dominelli kiemeli, hogy az elnyomás rendszere egy bináris emberképet feltételez: a hatalmat gyakorlók határozottan elkülönítik, „mássá teszik” az alávetett csoportok tagjait (uott. 2010.). Ebben a fejezeti egységben azokat a kognitív konstruktumokat tekintem át, melyek kiszolgálják az elnyomó mechanizmusokat.

II. 3. 1. 1. Az attitűd

Az attitűd egyik első definícióját G. W. Allport adta: az attitűd egy mentális, idegi készenléti állapot (idézi Eagly - Chaiken, 1993. 8.). A későbbi, általánosan elfogadott meghatározások nem nagyon tértek el ettől: eszerint, az attitűd valamilyen entitás pozitív, vagy negatív értékelése, érzelmi, kognitív és viselkedéses korrelátumokkal (pld. McGuire, Ostrom, hivatkozva Eagly - Chaiken, uott; Smith - Mackie, 2002. 378.). McGuire így fogalmaz: „Az attitűd (vagy valójában bármilyen gondolat) ezek szerint olyan burkolt cselekvés, amely valamilyen jelentéstartományt egy ítélődimenzió egy adott pontjára vetít ki.” (McGuire, 2001. 239.). Az attitűd kérdéséhez kapcsolható kutatások, a kezdetektől fogva, a pozitív társadalmi változást kívánták szolgálni. Tulajdonképpen mindegyik kutatás implicit feltevése volt, hogy az attitűd megismerésével bejósolhatóvá válik majd a viselkedés. Számos vizsgálat

⁶⁷ Lásd Kertesi - Kézdí számítását az érettségiző, jól teljesítő roma fiatalok továbbtanulásáról, (uók. 2010. 403.).

bizonyította ezen állítás igazát, de ugyanígy az állítás igazolhatatlanságát is. „Sem az attitűd, sem a viselkedés tudományos vizsgálata nem szolgál a megbízhatóság és érvényesség egyértelmű kritériumaival. Ugyanakkor az attitűd csupán csak az egyik lehetséges változó, mely hatást gyakorol viselkedésünkre.” - hangsúlyozza Eagly és Chaiken (im. 1993. 155.). Hunyady a „... mért attitűd és az egyéni tettek közötti kapcsolat kétségeket ébresztő lazaság” -ról ír (uő, 2002. 170.).

Úgy találták, hogy az attitűdök dinamikájában olyan tényezők bírnak szereppel, mint: a hozzáférhetőség, a szívósság, az attitűd belső szerkezetének konzisztenciája (Heider, 2003. 103; Hunyady, 2002. 169.), a társas elvárás (Mackie - Skelly Moscovici szerepét hangsúlyozza a konformitás tekintetében, 2004. 274.),⁶⁸ a pontosság iránti kognitív szükséglet (Kruglanski, 1988. hivatkozva Smith - Mackie, 2002.400.). Továbbá, olyan érzelmi - motivációs faktorok is, mint például a self - diszkrepancia jelensége (Higgins; in: Smith - Mackie, 2002. 215.). Fishbein és Ajzen kiemelik a társas elvárás szerepét: az adott viselkedést megelőző szándékot az úgynevezett szubjektív norma határozza meg.⁶⁹ A szubjektív normát a releváns másoknak rendelt, tulajdonított normák alkotják. Ajzen 1991- ben még kiegészítette ezt a modellt az észlelt viselkedés irányuló kontroll ágensével. Úgy tűnik, hogy mindezek együttes ismerete már bejósolhatóvá teszi a viselkedést. Az attitűd változtatására kidolgozott modellek, mint például Petty - Cacioppo elaboráció - valószínűség modellje (1981; 1986.), vagy Chaiken heurisztikus - szisztematikus modellje (1980; 1987.), vagy McGuire beoltás elmélete (1985.) mindegyike hangsúlyozza a minimális erőbefektetés szerepét. Az attitűdök stabil alapja, központi magva, (McGuire, 2001. 210.), jóval ellenállóbb a változtatásokkal szemben, mint az úgynevezett felszíni rétegei. Egy adott attitűd centralitása attól függ, hogy mennyi és milyen erősségű szálon kötődik egyéb kognitív struktúrákhoz: emlékekhez, benyomásokhoz, ítéletekhez. Tehát, az attitűdök nem egymástól különálló rendszerek, hanem önmagukban és más kognitív - érzelmi rendszerekhez való relációjukban is, nagy változatosságot mutató viszonyulások. Ez, azt is magában foglalja, hogy az attitűdök, ahogyan már korábban említettem, saját szerkezettel bírva, különböző komplexitást mutathatnak. A komplexebb, több, egymással kevés, vagy laza kapcsolatot mutató kognitív struktúrához való, mintegy független kötődés, nagyobb kognitív rugalmasságot, ha úgy teszük, az adott attitűd nagyobb mértékű megváltoztathatóságát feltételezi. A jól beágyazott, azaz, a mentális tér többi, egyedi rendszeréhez többszörösen, egymást megerősítő módon kapcsolódó attitűdök, kevésbé befolyásolhatók. „Egy vélekedérendszer minél kevésbé komplex, annál extrémebb a társuló attitűd negatív, illetve pozitív irányba a bipoláris kontinuumon.” (Linville -t idézi Eagly és Chaiken, 1993.122.).

A romákkal kapcsolatos attitűdök, úgy tűnik, semmilyen komplexitást nem mutatnak, azaz erőteljesen és többszörösen kapcsolódnak egymáshoz az ideátársítható tudattartalmak. „Ez az attitűd <egydimenziós>, ami nemcsak a különböző tematikájú cigányellenes nézetek összefüggésében mutatkozik meg, hanem abban is, hogy a diszkriminatív attitűdkomponens nem különül el oly módon, mint az antiszemitizmus esetében.” (Fábián - Sik, 1996. 392.).

⁶⁸ Az idézett szerzők konkrétan az információ - feldolgozás folyamatában megjelenő polarizációt kapcsolják a csoporthelyzetre jellemző konformitáshoz.

⁶⁹ Tárgyalt kérdésem szempontjából a szubjektív norma és a társadalmi beágyazottság alapvető fontosságú. Meggyőződésem, hogy a romákkal szembeni negatív viszonyulás folyamatos újratermelődése jelentős részben magyarázható azzal, hogy a politikai - társadalmi elit számára ez a norma. Bár, a szubjektív norma kifejezés a személyes szociális térben szereplő fontos másoknak tulajdonított normára utal, talán, nem tévedek nagyot, ha, azt állítom, hogy ezek kialakításában meghatározó lehet a politikai - gazdasági elit értékrendszere. Hazánkban „a cigányokkal szembeni diszkriminációs készségek könnyebben juthatnak felszínre” - írta Fábián - Sik; (1996. 392.). Ugyanezt a tételt ismétlik a frissebb adatok is, pld. Sik - Simonovits, (2008.), vagy Bernát, (2010.), azaz: „cigányozni” normális, nem deviáns.

II. 3. 1. 2. Vélekedések

Ahogy fentebb is jeleztem, a vélekedések, az attitűdök és a viselkedések nem izoláltak egymástól, egymáshoz való viszonyukat valamilyen törvényszerűség irányítja. A romákról szóló legitimáló mítoszokat tárgyaló fejezetben éppen azt szeretném bemutatni, hogy hazánkban a politikai kommunikáció milyen sok szálon társít masszív negatív tartalmakat „általában” a cigánysághoz. A szerteágazóan megjelenő, de egymást több ponton, többszörösen megerősítő asszociációkkal bíró, egydimenziós képek a társadalmi beágyazottságot segítik elő. „A beágyazottság annyit tesz, hogy adott legitimáló mítosz szorosan kapcsolódik adott kultúra más, ideológiai, vallási vagy esztétikai komponenséhez.” (Sidanius – Pratto, 2005.105.). Ez a folyamat, tulajdonképpen, totálisan megakadályozza a romák emberként történő elismerését (vö.: Szalai, 2000.552.). ***Az egysíkú értelmezést a kognitív folyamatok több sajátossága is támogatja.*** Felsőrolásszerűen megemlítek néhányat. A vélekedések szerveződésében, egymással való viszonyában egyfajta egységességre való törekvés jelenik meg. A Gestalt pszichológia alapjain számos szociálpszichológus írta le és bizonyította az egyes tudattartalmak, vélekedések konzisztenciájára való törekvést. A konzisztenciatörekvés határozott megjelenése a vélekedések rendszerét tekintve többféle szerkezeti következményt hordoz magában. Hunyady, többek között, az alábbiakat foglalta össze: „egy – egy attitűdtárgy jellemzése viszonylag egysíkú lesz”; „egyes megítélési szempontok közötti funkcionális különbség elmosódik; egy - egy szempont, pedig kiugró szerepre tesz szert.”. A vélekedések szerveződését nagyrészt befolyásolja a „makulátlan” én – kép kialakítására vonatkozó törekvés, melynek következtében az értékelések általában polarizálódnak (lásd: Hunyady, 2002. 169.). „A nézetrendszer tehát mindig megtalálja a módját, hogy kicsússzon az érvelés ereje alól, hogy képes legyen a hatékonyabban érvényesülő attitűd igazolására. Ezt a folyamatot nevezzük racionalizációnak, amikor a nézetek az attitűdhez idomulnak.” (Allport, 1999. 43.).⁷⁰ A kognitív - érzelmi feszültség csökkentésére irányuló roppant erős egyéni törekvés Leon Festinger által fogalmazódik meg a kognitív diszsonancia redukcióját leíró elméletében.⁷¹

II. 3. 1. 3. Sztereotípiák kevert színezete és tartalma

Az eddigiekből látható, hogy hazánkban a romákra vonatkozó kollektív kognitív sémák egyöntetűen negatív színezetűek, s sokkal inkább a hatalmon lévők pillanatnyi érdekeit, mintsem a társadalmi kommunikációt szolgálják. Fiske és munkatársai abból a feltevésből kiindulva, hogy nem csak maga a sztereotípiaképzés folyamata, illetve alkalmazása mutat valamilyen rendszert, hanem, maguk a tartalmak is egy jól körvonalazható logika szerint szerveződnek, feltárták a társadalmi csoportokra vonatkozó sztereotípiák kevert jellegű színezetét és tartalmát. Ítéletési dimenziókként olyan, már korábbi kutatásokban (pld: Asch, 1952.) centrálisként feltárt vonásokat jelölt meg, mint a melegszívűség, vagy barátságosság, és a kompetencia. Feltételezték, hogy nem mindegyik sztereotípiát negatív, mint ahogyan azt Allport nyomán elsősorban feltételezzük, s azt is, hogy nem egynemű lehet, azaz, nem feltétlenül csak pozitív, vagy negatív tulajdonságokat tartalmaz. Kutatásukban négy

⁷⁰ Allport, Lewinhez hasonlóan, számos későbbi tudományos hipotézist „előlegez” meg monográfiájában. Megközelítésük közti egyik jelentős különbség, talán abban ragadható meg leginkább, hogy Allport „társadalmi” címző alatt is a psziché dinamikájáról ír: az elfojtásról, kivetítésről. Lewin, viszont, a személyközi relációk csoport általi meghatározottságát hangsúlyozza, s a szituacionizmus leírásával is inkább a társas helyzet válasz-meghatározó jellegét emeli ki. Emellett, Lewin, amikor a „jó zsidók” viselkedésének káros következményeiről ír, a rendszerigazolás elméletét előlegezi meg.

⁷¹ Hunyady hangsúlyozza, hogy Festinger elméletét bár az attitűddinamikai kutatásokhoz szokásos soroln, Heider és Osgod mellé, ő maga nem így határozta meg vizsgálatainak tárgyát. Festinger, az értékelő gondolatok közötti kapcsolatra, feszültségre irányította figyelmét. (Hunyady, 2002. 168.).

sztereotípiát tudtak elkülöníteni a fenti dimenziók által meghatározott 2x2 mátrixban (im; 2006. 323.). A paternalista képekkel felruházott csoportokat a többség barátságosnak tartja, de nem kompetensnek, tipikus példái az idős emberek, vagy a fogyatékkal élők, de az amerikai mintában idekerültek a spanyol ajkúak is (Fiske et al, 2006. c. 338-339.). Az irigy előítélet céltáblái azok, akiket kompetensnek tartunk, versengőnek - azaz a státuszunk szempontjából fenyegetőnek ítélünk, s nem feltételezzük róluk a jó szándékot. Itt, többek között, a hazánkban is hasonlóan megítélt, zsidók (vö.: Fábán - Sik, 1996. 384.) és az ázsiaiak jelennek meg. A mindkét dimenzióban pozitívan elismert csoportot, akikre csodálattal nézünk, a saját és a referencia csoport tagjai adják. ***Megvető előítélettel, pedig a protestáns munkaetika szellemében, a segélyből élőket és a szegényeket sújtják.*** Fontos megjegyezni, hogy a pozitív tulajdonságok társítása nem feltétlenül az elismerés jele. A melegszívűség univerzálisan értékesnek tekintett vonás. Akiket barátságosnak, jó szívűnek feltételezünk, azoktól nem féljük társadalmi pozícióinkat, hiszen úgy véljük, hogy ők nélkülözik mind a versengéshez szükséges kompetenciát, mind az agressziót. Ridgeway szerint, a magasan elismert szociális vonások tulajdonításával, a sztereotípa tartalmakat meghatározó uralkodó csoport, kiengeszteli az alávetett csoportokat, társadalmi helyzetük elviseléséért (lásd. Fiske et al, 2006. c. 322.). Ugyanakkor, az USA egyik legnagyobb számú, s számos vizsgálat szerint a leginkább elutasított etnikai kisebbsége tekintetében azt találták, hogy a „... feketékre vonatkozó sztereotípiák tartalma teljes mértékben a társadalmi rétegződéstől függött.” (Fiske, et al, 2006.c. 349.). A sztereotípiatartalmak distinkciójában a legjobban elutasított, mindkét dimenzióban negatív vonásokkal felruházott kvadránsba tartozó szegényeken belül, a válaszadók nem különítették el a szegény etnikai származását.

Fiske vizsgálatra nyomán, tehát, fennáll az a kérdés, miszerint hazánkban a **romákról szóló kép mutat-e bármilyen összetettséget, vagy kevert jeleket.** Ismeretes, hogy a cigánysággal szemben megnyilvánuló előítéletek általában egydimenziósak: „... nemcsak a különböző tematikájú cigányellenes nézetek összefüggésében mutatkozik meg, hanem abban is, hogy a diszkriminatív attitűdkomponens nem különül el oly módon, mint az antiszemitizmus esetében.” (Fábán - Sik, 1996. 392.).⁷² Mégis, az alapján, hogy a hazai cigányság, az általában jellemző, mindent átható szegénysége mellett, más - kelet - európai országok cigány népességével összevetve, strukturális tényezők mentén „erősen polarizált” társadalmat alkot (Ladányi - Szelényi, 2004. 158.), feltételezhetjük, hogy a polarizáció a róluk szóló ítéletekben is megnyilvánul. Valóban az egész cigány társadalmat elutasítja a többség?⁷³ Ez a feltevés azt implicálja, hogy a „megfelelően” - azaz a többségi normákhoz igazodva viselkedő, „integrálódni vágyó” - cigány embert a többségi társadalom elfogadja: „Egyleg természetesen mérsékelt azoknak a teljesen beilleszkedett egyéneknek a száma, akik minden tekintetben (ruházkodás, lakáskultúra, életvitel, művelődés, stb.) teljesen azonos szinten állnak nem cigány környezetükkel. Ezeket az egyéneket környezetük is fenntartás nélkül befogadja, amiből kitűnik, hogy a cigány ellenes előítéletek nem faji vagy etnikai alapúak, hanem a hagyományos primitív életmódnak szólnak, s ennek megváltoztatása után enyhülnek, vagy eltűnnek.” (Várnagy - Vekerdí, 1979. 159.). „Természetesen valótlant állítanánk, ha kijelentenénk, hogy az asszimilálódott cigányok már nem okoznak gondot társadalmunknak. De ezek a gondok már nem 'cigány voltukból', hanem egyéb hátrányos

⁷² „A kép olyan árnyalatlanul fehér, amennyire hibátlanul fekete volt a másik.” (Forray - Hegedűs, 1998.120.), írja a szerzőpáros, egy pedagógusok körében végzett kutatás eredményeiről. Kligman megfogalmazása szerint, a magyarországi cigányság két szélsőség mentén jelenik meg a leírásokban: mint a legromantikussabb, illetve, mint a legbecsméreltebb népcsoport (Kligman, 2001.66.).

⁷³ Teljesen személyes tapasztalat: általában a zenész cigányokat sújtó diszkriminációt szokásos tagadni. Ebbéli aggályát általában olyan személy fogalmazza meg, aki szeretné a saját - többségi csoportját etikusnak látni, s úgy tartja, hogy a romákkal szembeni elutasítás „alapja” a romák életmódja.

helyzetükből (pl. nagy család, alacsony jövedelem, rossz lakásviszonyok, iskolázatlanság, rendszeres italozás stb.)fakadnak.” (Gulyás, 1976. 23.). Én úgy vélem, hogy *a többségi társadalom alapvetően elutasítja a romákat, s az integráció, illetve a többek által feltárt kényyszerű, kulturális asszimiláció, „csupán” ürügy a hatalom gyakorlására*. Tapasztalataim szerint, az úgynevezett „integrálódott” romákkal szemben ugyanúgy létezik a diszkrimináció. A hangoztatott integráció egyik ágense az iskolai végzettség megszerzése lenne, értelemszerűen, a magasabb iskolai végzettséggel bíró cigányokat nem érne negatív diszkrimináció. Azonban, „A megtapasztalt cigányellenességet nem befolyásolja a romák iskolai végzettsége, az általános iskolát be nem fejezettek hasonló arányban számolnak be erről, mint az érettségizettek.” (Babusik, 2004. 70.). Az eddig feltárt adatok, tehát, semmilyen differenciációt nem mutatnak (lásd még: Bernát, 2010.323.). A zenész cigányok részben privilegizált, (vagy annak vélt) helyzete a rendszerváltással eltűnt.

Az egysíkú és sztereotipabb jellemzést erősítheti a cigányság egységesként történő észlelése. A kisebbségi csoportoknak tulajdonított nagyfokú entitativitás nem az egyedi vonások szerepét növeli az észlelés és ítéletalkotás folyamatában - mint történik más esetekben, - hanem a már meglévő sztereotípiák alkalmazását növeli a szóban forgó csoport tagjaira vonatkozóan (Hamilton - Sherman, 1999. 118.). Esetünkben, tehát *a cigányság egységes értelmezése, vagy ami még igen gyakori, a cigányság és a szegénység minden distinkciót nélkülöző társítása, a róluk szóló társadalmi tudás sematizálásához járul hozzá*. „A hazai roma kisebbséggel foglalkozó társadalomtudományi írások igen nagy része úgy jeleníti meg a roma kisebbséget, mint társadalmi hátrányok által sújtott csoportot, melynek hátrányos helyzete mind a kisebbség tagjai, mind a többségi társadalom számára egyaránt óriási nehézségek forrása.” (Székelyi és mtsai, 2001.a, 2.). Egysíkú leírás, tehát születhet társadalmi felelősségvállalásból, mégis, ugyanúgy a fennálló viszonyokat megerősítő sztereotípiák fennmaradásához fog hozzájárulni.⁷⁴ Ebben a kontextusban látható, hogy bizonyos művekben hiába van jelen bizonyos vonások, értékek elismerése, mivel, ezek kizárólag olyan jellegzetességek, melyek nem fenyegetik a fennálló hatalmi struktúrát, s ezáltal válhatnak elfogadottá, mind a rendszer igazolásában motivált többség és kisebbség részéről egyaránt. Az inkább cigány szerzőkhöz kapcsolható kevert sztereotípiá tartalomában megjelent paternalista viszonyulás nem különbözik a többségi elnyomó akarattal engedelmeskedő kultúrfőlény ideológiától. Fiske és munkatársai kiemelik: „... a funkcionista perspektíva alapján azt állíthatjuk, hogy mind az irigy, mind a paternalista sztereotípiá a státus quo fenntartásához járul hozzá, s a társadalmi referencia csoport vagy a domináns csoport pozícióit védi.” (Fiske et al, 2006. c. 323.).

*Meglátásom szerint, a romákat napjainkban, az észlelt gazdasági hátrányaik ellenére, inkább látnák versengőnek és a külső csoport felé hidegszívűnek.*⁷⁵ Bár, valószínűleg a társadalom nagyobb része ismeri a cigányok alacsony státuszát, ez a tény mégsem rendíti meg

⁷⁴ Cigány származású szerzők esetében találkozhatunk a sztereotípiá tartalmak kevert jellegével, a magyar szerzők megközelítése általában egysíkúbb. Egyes cigány szerzők, igazodva az ideológiai elvárásokhoz, elfogadják csoportjuk alsóbbrendűségét, ugyanakkor, valószínűleg a gyermekkoruk iránti általános nosztalgia jegyében, felértékelnek bizonyos vonásokat: szabadság, természetesség, egymás iránti szolidaritás, a zene szerepe. Fontos kiemelni azonban, hogy azok az értékek melyeket a cigánysághoz kapcsolnak, s esetükben megengedhetőnek, elfogadhatónak, vagy esetleg pozitívnak tartanak, olyan értékek, melyekről, Fiske, számos tanulmányban (igaz, más kulturális kontextusban) igazolta, hogy birtoklásuk nem fenyegeti a hatalmon lévőket. Melegség, barátságosság, egymás iránti szolidaritás, művészi tehetség - mind olyan magatartásformák, vagy adottságok, melyek birtoklását, úgymond az elit engedélyezi, hiszen nem társul hozzá a hatalmon lévőek pozíciójának a fenyegetése.

⁷⁵ Székelyi és munkatársai vizsgálati eredményei szintén erre engednek következtetni. 2001 – ben született tanulmányukban a többség részéről úgynevezett „segélyföltés” –ről írnak (uók; 201. 30.).

abban a vélekedésben, hogy a romák „jogtalan előnyökhöz jutnak” (vö.: Bernát, 2010. 317.). Különböző javakból történő nagyobb mértékűnek ítélt hozzájárás, külső, s általában, negatívan leírt csoport esetében, inkább magyarázható az „előnyben” részesülők versengő/erkölcstelen magatartásával, mint a rendszer hiányosságaival. Az igazságtalan elosztás, lévén külső csoport a kedvezményezett, diszpozicionális magyarázatot nyer. A vélelmezett versengés a társas - morális dimenzióban erőteljes negatív képpel társulna. Míg az államszocializmus idején is roppant negatív tartalmú sztereotípiákban még felfedezhető némi pozitív színezetet, „megértő”, a cigányság felemelkedéséért fáradozó körökben, megfélemlítve a paternalista sztereotípiáknak és attitűdnek, addig napjainkra ez már valószínűleg eltűnt a cigány ábrázolásokból. A totális kirekesztettséggel járó öndeblizáló folyamatok nyomán eltűnik a romantikus tartalom, s valószínűsíthető, hogy egy általánosan közveszélyes csoport képe manifesztálódik. A cigányság nem velünk élő népként, nem társadalmunk integráns részeként definiálódik, hanem „kívülről jött”, idegenként, élösködőként.

Hazánkban, *a cigányságra vonatkozó sztereotípiák tartalmak mélyen beágyazottak, kevésbé komplexek, s valószínűsíthetjük, hogy több dimenzióban szorosan kapcsolódnak a munkanélküliekre, „segélyen élőkre”, a jóléti rendszer igénybevevőire vonatkozó sztereotípiákhoz.* S hiába, a számtalan kutatás, mely az egyes mítoszok tartalmának a hamisságát bizonyítja, „Az elsőprő erejű érzésekkel telített gondolatok sokkal inkább az érzéshez idomulnak, mintsem az objektív bizonyítékokhoz...” (Allport, 1999. 53.).

II. 3. 1. 4. Hogyan vélekedhetnek a segítők?⁷⁶

A szociális munka elsődleges értékei közé tartozik minden ember méltóságának és minden ember egyediségének tisztelete. Mindkét érték cél, - és eszközérték is egyben: szakmánkat ezen értékek megvalósulásáért és ezen értékek szellemében gyakoroljuk. De, ha valaki saját viselkedése okán került egy megoldhatatlannak tűnő helyzetbe, akkor ez legitimálhatja a szakember róla és vele kapcsolatos sematikus ítéletalkotását, olykor esetleg közönyös magatartását. *„Az emberek akkor hajlanak a legkevésbé a segítségnyújtásra, ha a szerencsétlenséget belső, kontrollálható tényezőknek tulajdonítják.”* (Fiske, 2006. a, 440.). A kliensek, tehát, ebben a sejtethető vélekedésben, (ezt fontos hangsúlyozni, hogy sejtethető, hiszen mérés erre nem irányult), a többségi társadalom által nekik tulajdonított viselkedések következményeként kerülnek abba helyzetbe, hogy segítséget kérjenek, illetve, hogy kötelezve legyenek bizonyos ellátások igénybevételére. Tudjuk, ezek a személyes gondoskodás körébe tartozó ellátások egy része, például adósságkezelési szolgáltatás, vagy a gyermekjóléti szolgálatok esetében a védelembé vétel, úgynevezett életvezetési tanácsok elfogadását jelenti. Következésképpen, *a segítőre és az igénybevevőre is kötelezően vonatkozó jogszabályi megfogalmazások azt a mítoszt, hamis tudatot erősítik, hogy bizonyos életvezetési stratégiák megváltoztatásával a szociális problémák orvosolhatók.* Ezek a mítoszok nem csak az ellátórendszer korlátozottságát „takarják el”, hanem játékonyan elfedik a strukturális eredetű problémákat. Így helyeződik társadalmi szintű felelősség egy - egy település szakemberére: irracionális elvárásokat támasztva vele és az elláttal szemben. Az ellátórendszer professzionális szereplői, tehát kettős kötésben végzik munkájukat: hivatásuknál, képzettségükönél fogva segítségnyújtásra kötelezettek, a társadalmi környezetben aktívan élő hamis tudat viszont, az ellátottak kizárólagos felelősségét hangoztatja. Ugyanakkor, maga, a segítségnyújtás hiába érdemel általában valamilyen mértékű elismerést egy magasabb erkölcsi elv érvényesülését feltételezve, *a romák támogatását inkább értelmeli a többség egy olyan cselekedetnek, amely tőle von el lehetséges forrásokat, mint olyat, ami az egész társadalomra nézve jótékony hatású lehet.*

⁷⁶ Itt nem hivatkozok ismert attitűd – vizsgálatokra, mint pld. Babusik, 2004; hanem az előzőek alapján, elméleti síkon vizsgálom meg a kérdést.

Mindebből az következik, hogy a segítő szakembereknek a „makulátlan én - kép” kialakításához, illetve az annak való megfeleléshez, rendre két, egymással szemben álló értékrendszernek kell megfelelniük. Ez a disszonáns elvárásrendszer, meglátásom szerint, az egységibb, könnyebben kezelhető kognitív struktúrák alkalmazása felé „lőki” a segítőket, kizárva az egyedi vonásokon alapuló megismerő folyamat lehetőségét. A társas kényszerek, a konformitás⁷⁷ motivációját felerősíthetik olyan diszpozicionális sajátosságok, mint például a gondolkodásbeli zártasága, de a segítő szakemberek általánosan leterhelő, stresszes munkakörülményei, mint külső faktor is megemlíthető magyarázatképpen.

Maga, a szociális esetmunka, éppen a személyes jellege okán, igen nagymértékű kognitív rugalmasságot igényel. *„Ezt nagyon nehéz megélni, hogy egyszerűen nem tudsz felkészülni. Tehát ott adott helyzetben kell mindig megtalálni, ott adott helyzetben kell, hogy a legtökéletesebb megoldás beugorjon, és ott adott helyzetben kell a megfelelő embereket mozgósítani, vagy odairányítani az ügyfelet.”* (9. interjú). A masszív, mozdíthatatlannak tűnő sematikus viszonyulások és ábrázolások ily módon, a jóléti rendszer által is, folyamatosan megerősítik egymást. A mély társadalmi beágyazottság, a számos, tudományosnak tartott, vitát átszövő előítéletes attitűd lesz az egyik oka annak, amiért a sokszor automatizmusok alapján működő (Bargh, 2006.) benyomások, ítéletek formálásában, s a segítő szakemberektől, is nehezen várható el egy másfajta viszonyulás.

Az ilyen formán kialakuló kettős elvárásrendszer, azaz a segítés ideája, illetve a „segített romák” mindent átható negatív jellegzetességei, nyomán, a szakemberek folyamatosan diszkrepanciát élnek meg. *Az ebből eredő roppant erős feszültség feloldására, a „jó” én - kép fenntartásának elősegítésének érdekében, a könnyebb ellenállás felé elmozdulva, a cigány ügyfelekről kialakítandó képeket igazítják a többségi normákhoz:* az alkalmazott sémaik tovább egyszerűsödhetnek, illetve „igazságmagvuk” bizonyítást nyer.⁷⁸ Ilyenformán, a cselekvéseiket igazoló disszonancia redukció eredményeképpen, a fő szakmai értéknek tekintett emberi méltóság értéke nem sérül, hiszen, azok, akikre vonatkozóan nem tartják be ezen szabályokat, társadalomalattiak.

II. 3. 2. Legitimáló mítoszok

Móttó: „... a munkához jutó legszegényebbek mindenki másán túltéve – az őket sújtó közvélekedésre pedig jócskán rácafolva – látástól vakulásig dolgoznak.” (Szalai, 2005.75.).

„A sztereotípiák nem szükségszerűen az igazság magjából keletkeznek” (Jost - Banaji 2003. 58-59.).

Ebben az alfejezetben azokat a szokásos mítoszokat veszem sorra, melyek jellemzik a hazai tudományos, vagy politikai közéletet, s melyek, általában, tematizálják „a” cigánykérdést.⁷⁹ A mítoszok a kulturális elnyomás egyik legjelentősebb ágenseként, folyamatosan biztosítják a többségi társadalmat kirekesztő, aláveto magatartásuk helyességéről. Igazoló funkcióval bírnak, mind egyéni, mind csoport, s mind társadalmi szinten. „A legitimáló mítoszok olyan attitűdöket, értékeket, hiedelmeket, sztereotípiákat és ideológiákat magukban foglaló gondolatrendszerek, melyek a társas értékek egyenlőtlen elosztásának gyakorlatát igyekeznek erkölcsileg és intellektuálisan igazolni.” (Sidanius – Pratto, 2005.102.). A legitimáló

⁷⁷ Pontosabban: a valahová tartozás (Fiske, S; 2006.) motivációja ez, a konformitás révén megvalósítva

⁷⁸ A negatív tartalmú sztereotípiák, diszkrimináció, oktetelések egymást megerősítő jellegéről a romák viszonylatában lásd: Székelyi és mtsárai, 2001. b)

⁷⁹ Így, ilyen formán. Nem a cigány - magyar együttélést, hanem a „cigánykérdést”, vagy a „cigányproblémát”. Ezek a megjelölések is magukban foglalják azt a megközelítést, hogy a romáknak pusztá léte is problematikus.

mitoszoknak alapvető jellegzetességük a konszenzualitás és az, hogy egyedi módon kapcsolódhatnak egyéb társadalmi tudattartalmakhoz. Hasonlóan, az egyedi attitűdök más mentális tartalmakhoz való viszonyához, a mítoszok is annál ellenállóbbak a változtatással szemben, minél többféleképpen kötődnek több társadalmi értékhez (Sidanius – Pratto, 2005.182.). *A legitimáló mítoszok kettős célt szolgálnak: egyrészt az uralkodó elit politikai döntéseinek a helyességét igazolni, másrészt, azáltal, hogy az alávetett csoportokat folyamatosan kevésbé értékesnek minősítik, mintegy legitimálják az őket sújtó diszkrimináló, kirekesztő mechanizmusokat.* Ennek értelmében, az úgynevezett társadalmi hamis tudat (lásd: Jost, 2003. 138.) alapvetően e kettő, egymást megerősítő funkció köré fog szerveződni.⁸⁰ Itt én, úgy gondolom, hogy mindkét fogalom magában foglalja e tudattartalmak széles körű társadalmi beágyazottságát, s igazoló funkcióját. Sidanius és Pratto, ugyanakkor vizsgálataikban feltárt nézetek, vagy ideológiák közül csak azokat minősítették legitimáló mítosznak, amelyek közvetítő szerepet gyakoroltak „a csoport alapú társadalmi hierarchia kiépítésére irányuló óhaj és valamilyen, Hierarchia - erősítő, vagy Hierarchia - gyengítő jellegű társadalompolitikai lépés vagy intézmény támogatása vagy ellenzése között” (im.181.).⁸¹ A politikai döntések igazolása az uralkodó csoport hatalmon maradásához elengedhetetlen, ennek érdekében teremti meg és termeli mindennap újra az ideológia hegemoniát (vö.: Sidanius – Pratto, 2005.103.).⁸² Az ideológiai egyeduralom kiterjed nem csak a társadalmi javakhoz való hozzáférés és a javak elosztásának a módjára, (lásd protestáns munkaetika), hanem meghatározottan megjelenik a médiákban ábrázolt életmód – típusokban, a társadalmi normarendszerben, vagy a felsőoktatásban.⁸³ A kizárólagosság hangoztatása megerősíti az emberi közösségekben azt a képzetet, hogy mindazok, akik nem a közös „jelvényeket” viselik, más csoporthoz tartoznak, s a köz által jónak minősített magatartásokat róluk nem feltételezhetjük. Egyes csoportok out – groupként történő folytonos megjelölése tehát, a társadalmi javakból történő kizárás elengedhetetlen feltétele. A legitimáló mítoszok, ahogy fentebb írtam, a domináns csoportok érdekeit védik, s sajátosságuk, hogy az alárendelt csoportok is általában elfogadják azokat, azonosulnak velük (az azonosulás kérdéseiről a kisebbségi csoport ismert válaszainak a tárgyalásakor írok.). Mezey, Zsigóit idézve így ír erről: *„... politikai érdeke a társadalom elítélnek, hogy fenntartson egy bűnbakcsoportot, a gazdasági érdeke, hogy legyen egy korlátok nélküli, vagy legalább alig korlátozottan kizsákmányolható réteg, s végül a társadalomban a 'személyiség - szükséglet' indokolja, hogy a legelesettebb fehér ember' alatt mindig legyen valaki.”* (Mezey, 2002. 89.). Hazánkban, több politikai rezsimen átívelve, élvezve az uralkodó ideológia támogatását, sikerült továbbörökíteni az elnyomottakkal szembeni előítélet és kirekesztő magatartás elfogadottságát. A többség nem rendül meg, nem háborodik fel szélsőségesen ellenséges, vagy durva atrocitások esetén sem, hiszen „csak” cigány emberekről van szó. *A tudományos közlemények jelentősen hozzájárulnak a morális közöny és kirekesztés fennmaradásához.* A morális közöny és kirekesztés értelmében a kisebbségi csoport tagjaira nézve a többségi társadalom képviselői nem tartják érvényesnek a társas érintkezés szabályait, sérelmeik esetén nem jelentkezik együttérzés, s legalizálva érezzük az elnyomás különböző formáit (Smith – Mackie, Opatow – ra hivatkozik, 2002. 350 -351.). Tehát, a cigányokkal szembeni negatív bánásmód nem ítélfelhő el, hiszen, esetükben egy, igazolhatóan, kulturálisan alacsonyabb rendű csoportról van szó. Úgy tűnik, hogy egy adott társadalom kultúrája, illetve a

⁸⁰ Sidanius hangsúlyozza, hogy a hamis tudat és a legitimáló mítosz nem szinonim fogalmak: „a legitimáló nézetek úgynevezett igazsága vagy hamisága nehezen állapítható meg, de nincs is semmi köze ahhoz, hogy képesek igazolni a társadalmi egyenlőtlenséget.” (im. 180.)

⁸¹ A hierarchia erősítésére, illetve gyengítésére irányuló törekvések megfogalmazása a társadalmi dominancia elméletéhez kapcsolható.

⁸² A politikai döntések „szakmai megalapozottságáról”, a legitimáló mítoszok európai szintű elterjedtségéről lásd: Majtényi, 2005. 9-15; illetve az itt hivatkozott szöveg fordítása in: Majtényi – Vizi, 2005. 19-31.

⁸³ Vö.: Dominelli, 1996; 2010.

referenciacsoportnak tekintett, és ideológiai - gazdasági hegemoniát gyakorló elit által meghatározott normák képezik az önkényes csoportalakítás szabályait, illetve az ily módon keletkezett alávetett pozíció megtartásához szükséges törvényszerűségeket. Ez magában foglalja a legitimáló mítoszok képzését és az újratermelődésük biztosítását, és magában foglalja nem csak a piac feletti uralom gyakorlását, hanem mindazon intézmények kontrollját, melyek alternatív ideológiák megjelenését, vagy a társadalmi rétegződés megváltoztatását segítik. A többségi társadalom, visszaélve hatalmi helyzetével, számos szakirodalomban hozzájárul a cigányok alávetett helyzetét megerősítő legitimáló mítoszok fennmaradásához (vö.: Piasere 1997. 133-134.). Emellett, az egyeduralkodó nézet nem csak direkt úton közvetítődik, hanem, ahogyan később bemutatom, indirekt módon is: pályázatkiírásokban, szociálpolitika akciókban.

Tapasztalataim szerint, Magyarországon a romákkal kapcsolatos legitimáló mítoszok az alábbi négy témakörben jelennek meg: koszsosság vs. tisztaság; erkölcsi lazaság vagy bűnözés vs. erkölcsösség, normakövetés; lustaság vs. szorgalom; politikai impotencia vs. kompetencia. Mindegyik témakör több, tartósan és a csoport egészére nézve igaznak vélt tulajdonságot, illetve magatartást foglal magában. A négy csoportot teoretikus szinten, más kutatási adatokra hagyatkozva alakítottam ki.⁸⁴ Az alábbiakban a tudományos, vagy annak tartott közleményekben megjelenő hamis képeket vizsgálom.

III. 2. 1. A koszsosság mítosza

Ez a mítosz, vélhetően, központi helyet foglal el a romákat leíró, egyébként szinte csak negatív tartalmakat közvetítő, társadalmi konstrukcióban. Feltételezéseim szerint, ez a gondolat a romákkal kapcsolatos attitűd centrumában helyezkedhet el, meghatározva a hozzájuk történő viszonyulás minden rezdülését. Központi helyét, valószínűleg, alapvető antropológiai jellegzetességnek köszönheti. Prónai állítása szerint, más csoportközi relációban is a csoportok közötti határok megjelölésében a koszsosság az egyik fő hivatkozási alap (1995.64.). Itt fontos megjegyezni, hogy a romák által a gádzsókról alkotott sztereotípiatartalmak a tisztaság és az erkölcsösség tekintetében, egymással egyébként összekapcsolódó, szintén negatív vélekedéseket fogalmaznak meg. *A tisztaság vs. koszsosság, ahogyan erre több antropológiai tanulmány is felhívja a figyelmünket, nem csupán a test és a tárgyi környezet állapotára vonatkozóan ad megrendíthetetlen leírást (és ítéletet egyben), hanem mindig utal az adott személy lelki tisztaságára, ha úgy teszük erkölcsösségére.* A romák számára a gádzsó környezettől való elkülönítés, ha úgy teszük, önmeghatározás egyik sarkalatos pontja a gádzsóknak tulajdonított tisztátalanság. (vö.: Stewart, 1993. 201.). Romano Rác is kiemeli, hogy „A gádzsók ételeit a romák egyszerűen azért nem fogyasztják szívesen, mert nézetük szerint a nem romák nem tartják be a „belső tisztaság” normáját.” (Romano Rác, 2008. 40.). Prónai összefüggést talált aközött, hogy a hagyományos paraszti kultúrában a cigányok koszosnak tartott tevékenységekkel szolgálták ki a parasztokat (pld. disznóól - takarítás), és aközött, hogy magukat a cigányokat koszosnak minősítették. Ugyanakkor, kiemeli, hogy „... ezek a vélekedések egy szélesebb európai hagyománynak a részei” (Prónai, 1995. 126.). Itt, az out - group elkülönítésre irányuló határozott szándékot jellemezhetjük meg, amely úgy tűnik, a valahová tartozás motívumán alapulva, univerzális, bár eltérő intenzitásban megjelenő törekvés az emberi társadalmakban (vö.: Fiske, 2006. a, 595-

⁸⁴ Lásd például Forray – Hegedűs egy 43 íteimből álló kérdőíves felmérését (1998. 118-122.). A faktoranalízissel kialakított legnagyobb súlyú faktor az alábbi 13 elemet tartalmazta: követelődzők (0,58), tanulatlanok (0,54), összeférhetetlenek (0,51), lusták (0,5), kismehetetlenek (0,49), primitívek (0,49), munkakerülők (0,48), elhanyagolják gyermekeiket (0,47), bűnözők (0,45), lopósak (0,44), piszkosak (0,43), etnicisták (0,40), seftelők (0,40). Stewart Bell-i idézve a lustaságot, a kéregetést, a lopást, a mocskosságot, a jövővel nem számoló költsékezt, a promiskuitást és még mások mellett a hamisságot említi.(1993.57.).

596.). Azokban a csoportokban, ahol az egyének identitását nagymértékben határozza meg tagságuk, s a csoport fennmaradásáért nyilvánvaló küzdelmet folytatnak, az elkülönítő határok folytonos kijelölése a létezésük feltétele. Elfogadva ezt az állítást, feltételezhető, hogy egy másik csoport out - groupként történő megjelöléséhez és elkülönítéséhez az egyik legeredményesebb eszköz az, ha a társadalmi kommunikációban őket koszosnak minősítjük. A koszság, éppen ezért, központi és szinte mindig megjelenő eleme a romákkal foglalkozó tanulmányoknak. Vekerdi - Várnagy, szinte „természetesen”, több alkalommal is írnak a cigány gyermekek iskolai kudarcán a megfelelő otthoni higiénés feltételek hiányáról (uók, 1979.135; 163.). Szuhay, éppen húsz évvel később megjelent monográfiájában megerősíti a „cigányok koszosak” legitimáló mítoszt: „... tétélezzük fel, hogy a többség normáihoz képest valóban koszosak és elhanyagoltak az egyes cigánycsoportok. Körükben ez elfogadott, mondjuk a megegyezés tárgyát képező viselkedésmód.” (uó; 1999.103). Ugyanitt, a harmadik évezred Magyarországn, így ír: „Egy lavórban, teknőben mosakodó, pottyantós vécét használó világban az emberek értetlenül állhatnak a fürdőkád, zuhanyzó vagy az angolvéce előtt, és lehet, hogy azokat nem tudják használni.” Állítása több pontban cáfolható, itt nem részletezem, csupán azt emelem ki, hogy a cigányság kultúráját bemutató könyvben a tisztaság - koszság kérdése mennyire központi szereppel bír. „... a cigányság elleni előítéletek közül a mocsok és a betegség terjesztésének vádja a leggyakoribb és a legkevésbé cáfolt”. (Kenrick és Puxont idézi Prónai, uott.). Én úgy vélem, hogy a koszság vs. tisztaság mentén, általában a tartósan kisebbségi létbe szorult csoportok elkülönítésére hűződik egy átláphetetlennek tűnő határvonal.

II. 3. 2. 2. A „cigánybűnözés” mítosza

Az erkölcsösség vizsgálata szorosan összefügg a tisztaság kérdésével. Az erkölcsi lazaság feltételezése megjelölhető a lopás, a „cigánybűnözés”, a cigány nők erkölcsi lazasága, és a „cigánykodás” (vö.: Stewart, 1993.57.). területén. „A cigánylakosság körében az országos átlagnál kétszer magasabb azoknak az aránya, akik összeütközésbe kerültek a törvénnyel.”⁸⁵ Itt felsorolni is nehéz lenne, azokat, a politikai elit által tett nyilatkozatokat, melyek az úgynevezett „cigánybűnözésről” szólnak. Ezen tételek központi gondolata az, hogy a „vérükben van a bűnözés”. A genetikai eltérés hangsúlyozásával, könnyen társítható az indiai eredetelmélethez. A többszörös, megerősítő asszociáció segíti a könnyebb és gyakoribb előhívást.

Azok, akiknek a romákkal kapcsolatos attitűdjeikben az erkölcsi lazaság kap centrális szerepet valószínűleg, az itt felsorolt normasértéseket hívják elő, igazolandó a cigányok társadalmi helyzetét.⁸⁶ Vekerdi - Várnagy a későbbiekben is idézendő, pedagógusoknak szóló tankönyvében a cigány gyermekek jellemvonásai kapcsán, hosszan taglalják a hiányosságokat: Így írnak a játékosztón fejletlenségéről, (1979. 55.), a közösségi élet hiányáról (im; 57 - 58.), a cigány gyermekek és fiatalok antiszociális magatartásáról. „Aki hazudik, az lop is.” - kezdik egy közmondással (im; 97.), s a hazugságok természetét hosszan elemzik (vágyteljesítő, offenzív, defenzív 96 - 97. old.). Az öröklött adottság címszó alatt beszélnek a lopásról (im. 66-67.), majd a szerzett tulajdonságok tárgyalásánál felteszik a kérdést, hogy „... a cigány gyermekek személyiségében - eddigi életútjuk nyomán - rögződnek - e olyan képességek, amelyek alkalmassá teszik őket társadalmilag hasznos tevékenységre?” (uott, 73). Az erkölcstelen magatartásmódok tovább sorolhatók: „A cigányok zöme dohányzik, iszik, a nők is, a férfiak is.” (Karsait idézi Szuhay az egészséggel

⁸⁵ Az MSZMP KB Tudományos, Közkutatási és Kulturális Osztály jelentése A magyarországi cigánylakosság helyzete és időszzerű feladatok címmel, tárgyalták 1984. okt. 2 - án; in: Mezey, 280.

⁸⁶ Később idézem Bernát (2010.) vizsgálatát, melynek eredménye szerint a hazai lakosság jelentős része véli úgy, hogy a romák helyzetéért elsősorban ők maguk felelősek.

kapcsolatban, 1999; 123.). „Nem lehet szó a születendő gyermek kelengyájének folyamatos gyarapításáról, a gyermekszoba tervezetéséről, elgondolhatatlan a terhestorna, nem vonalazgatnak füzeteket, hogy az egyes szoptatások milyen súlygyarapodással járnak, s könyvespolcukon nem őriznek „Pickler (!) Emmiit vagy Benjamin Spock” - ot”. (Szuhay, 1999. 129.). „A tulajdon polgári értelemben vett biztonsága, a jog által való körülbástyázása irreleváns kategória számukra. Több családról tudjuk, akik házakat és autókat birtokolnak, hogy azok közül talán több az, amit nem írtak át, akár a telekkönyvbe, akár a forgalmi engedélybe... Itt kell megemlíteni, hogy többen vezetnek gépkocsit úgy, hogy nincs jogosítványuk.” (Szuhay, 1999. 109.).

A „cigányok = bűnözők” mítosz rendíthetetlenségében „természetesen” a különböző médiumok is jelentékeny szereppel bírnak. Stewart kiemeli a „Kék fény” című televíziós műsor (megj. a kulturális antropológus az 1980 – as évek közepén tanulmányozta a magyarországi cigányságot, megjegyzése abból az időszakból származik) műsorszerkesztési logikáját (1993.76.). Bernáth – Messing elektronikus és nyomtatott sajtótermékeket vizsgálva egysíkú, negatív megjelenítésről számolnak be, kutatási összefoglalójuk szerint a kereskedelmi televízió csatornák által sugárzott műsorok előítéletessége nem véletlenszerű. (uók; 2000.25.). A romák médiaábrázolását bemutató Zöld könyv szintén a stigmatizáló motívumot emeli ki, a romák bűncselekményekhez való társítását, a konfliktusos helyzetben történő megjelenítését, illetve valamely esemény passzív elszenvetődiként történő bemutatását (im; 2007.35.).

Kemény kiemeli, hogy ez a mítosz a romákat érintő gyakoribb rendőrségi igazoltatásokban is tetten érhető (Kemény, 2002. 231.). Ezt támasztja alá Pap András László és munkatársai által 2005 – ben végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai is (idézi: Ádám, 2008. 75.). A bűnözés, illetve más devianciák cigánysághoz történő társítása, tulajdonképpen, akár egy „egyszerű” kognitív folyamaton is nyugodhat, nevezetesen az illuzórikus korreláción (Lásd: Hamilton – Gifford, 1999.74.). Véleményem szerint, azonban, itt a ***hatalom által tudatosan szerkesztett és fenntartott konstruktumról van szó***⁸⁷. A bűnözés közvetlenül veszélyeztethet egyébként is kiszolgáltatott csoportokat: A cigányokhoz történő többszörös kapcsolása, vagy asszociációja, pozitívabbá teheti az állami, vagy rendvédelmi szervek szerepének a megítélését, következésképpen a hatalmon lévők érdekeit szolgálja.

II. 3. 2. 3. A lustaság mítosza

A lustaság vs. szorgalom, hasonlóan a koszosság/tisztaság kérdéséhez központi helyet foglal el. Míg azonban, a tisztaság (=tisztesség), úgy tűnik univerzális, de legalábbis több kultúrkörben használatos a csoportok közötti differenciáció megjelölésére, addig, a munkához fűződő viszony, minden bizonnyal mutat jelentősebb eltéréseket.⁸⁸ Ebben a dimenzióban a következő két egymáshoz szorosan kapcsolódó tétel helyezkedik el: „a cigányok nem dolgoznak - nem bírja a cigány a szántást,”⁸⁹ és „a cigányok segélyből élnek” - „az állam tartja el őket”; „a cigányok azért szülik a gyereket, hogy abból éljenek.”

Stewart, Okely nyomán, a magyarországi cigányság és a többség közötti kapcsolat konfliktusos jellegének a forrását éppen a munkához való viszonyban látja. „A parasztok azt

⁸⁷ A hatalom társadalmi konfliktusokat tematizáló szerepéről többen írtak, pld. Bernáth – Messing, 2000. 27; De, a 2011. év győngyöspatai eseményei is ezt igazolják.

⁸⁸ Érdeemes megemlíteni Csoba tanulmányát, melyben európai kommunikációjára hivatkozva megállapítja, hogy az állampolgárság és a szociális ellátásokhoz való (bizonyos esetekben kötelező) hozzáférés, melynek során „... a munkanélkülinek folyamatosan bizonyítani kell a munkavállalási hajlandóságát és az elhelyezkedés képességét” az új paternalizmus megnyilvánulása (2009. 9.), s sokkal inkább szolgálja a politikai elit érdekeit, mint a munkához való egyenlő hozzáférést. (im; 16.).

⁸⁹ Itt említhető még a cigány gyerekek lustaságának képe is. „A cigányokat nem érdekli az iskola” legitimáló mítosz – cáfolását többek között Kende is hangsúlyozza, több tanulmány ismeretében (Kende, 2001; 69.).

a fizikai változást hangsúlyozzák, amit kemény munka révén visznek végbe a puszta anyagon. Számukra a 'munka' csak a nehéz, fizikailag kimerítő, izasztó, eget-földet megmozdító erőfeszítést jelent... az ilyen büntetésszerű erőfeszítés révén teszi magát a paraszt 'rendes' emberré" (Stewart, 1993.196.). „Míg a valódi paraszt a munkával szerzett vagyont becsüli, a cigány a szerencséjére hagyatkozik” írja ugyanott Stewart, s a paraszt - cigány életforma későbbi összevetésében (im. 244.). A „könnyű csereberét”, üzletelést, például a piacozást, vagy cigarettáárusítást, a többségi társadalom nem tartja munkavégzésnek, s a paraszti gyökerekből táplálkozó kultúra egyértelműen megveti azokat, akik ilyen módon jutnak jövedelemhez. Itt hangsúlyozom, hogy a romák, egyébként nagyon gyengén bizonyítható indiai eredetűre történő hivatkozásban,⁹⁰ implicit módon benne van a termelő munka hiánya (lásd: Törzsök, 2001. 30.). Az indiai eredetre való utalás központi eleme ugyanis, a vándorló életmód (negligálva például azt a tényt, hogy a hazánkban élő cigányok jelentős része már több évszázada itt él). Ahogyan Stewart is írja, a vándorlás - ideérkezés kérdése például a szintén idevándorló kunok, vagy jászok esetében fel sem merül. (uő. 1993.23.). A vándorláshoz értelemszerűen társul a termelő munka végzését biztosító földművelés hiánya, következképpen, aki vándorol, az nem dolgozik. A két mítosz társítása az egymást megerősítő negatív tartalmak könnyebb előhívását segíti, ahogyan láthattuk ezt a „bűnözés” sematikus ábrázolásaiban is. ***Az azonos módon elutasító jelleggel felvértezett tartalmak megerősítik az egysikű, vagy egyszínezetű válaszokat.*** A megvetést még csak erősítheti, ha a fizikai áldozatvállalás nélkül szerzett jövedelemből a romák „láthatóan jól élnek.” A vagyon megmutatása, vagy mutogatása, különösen, ha az eredete a többség számára bizonytalan, teljes mértékben illetlen magatartás. „Kizárólag az önmegtartózkodó fizikai erőfeszítés révén szerzett vagyonnak volt igazi morális értéke...A munkában mutatott szorgalom és erőfeszítés ellenpárja a fogyasztásban tanúsított önmegtartóztatás volt.” (Stewart, 1993.194-195.). Az önmegtartóztatás a romák által büszkén mutatott javak, kincsek, ékszerek ellentéte, s ahogyan viszolygást vált ki a többségi környezet számára ellenőrizhetetlen jövedelemszerzés, úgy ez fokozottan igaz lesz az, ilyen módon szerzett, s egyébként is „főlöszlegesnek” ítélt javak tekintetében.⁹¹ „Igényük nem eléggé erős ahhoz, hogy a megvalósítás érdekében kezdeményező lépéseket tegyenek, és áldozatokat vállaljanak.” (Vekardi - Várnagy, 1979. 50.). „A cigányok nem törekednek arra, hogy mindenáron nagy jövedelemhez jussanak, inkább jobban elviselik a rövid ideig tartó éhezést, minthogy nehéz és fáradtságos munkát végezzenek.” (Szuhay, 1999; 109.). ***A romák munkakerüléséhez társuló vélekedések, az ismert kutatási adatok⁹² ellenére masszívan tartják magukat, látható, az indiai eredetelmélettel kölcsönösen támogatva egymást.*** Ehhez a mítoszhoz kapcsolódik a „cigányok segélyből élnek” (vö.: Bernát, 2010.317; Erős – Mészáros, 2001.273.), melyhez társul az a képzet, hogy a cigány nők, a gyermekek után járó ellátás okán szülnék. „Mert a közvélekedés máig úgy tartja: a cigányok azok, akik „ültre” szülik a gyerekeket, hogy aztán tisztességes munka helyett az értük kapott családi pótlékából, gyesből, meg a segélyekből éljenek. Ezért ők azok, akiknél gyanítani lehet a közpénzekkel való visszaélés szándékát.” (Szalai, 2005. 67.). Ezt a vélekedést, azon két tényező ellenére osztják jelentős arányban, hogy a magyar lakosság többsége elismeri a cigányság nagyobb kockázatát a szegénységgel szemben (Bernát, 2010. 325.), s ugyanakkor az idevonatkozó kutatások mindegyike a cigányok, juttatásokból való alulrészesedését hangsúlyozza. (Lukács, 2005.122; Szalai, 2005. 92; Tóth, 2001.179.).

„... a cigány szülők egy része - éppen a tudatilag elmaradtak - az egymás után születő gyermekek után járó gyermekgondozási segélyre építik létüket”. (idézi Mezey az 1974.

⁹⁰ Az indiai eredetelmélet instabilitásáról pedig, például Stewart, 1995. 18-19; 33; Prónai, 1995; Piasere, 1997.

⁹¹ Hasonló tartalmú elutasítást a kutatás során is hallottam: „Van pénz, de inkább felruházza a gyereket, de a számlát nem fizeti be.” (7. kistérség, fókuszcsoport)

⁹² Lásd. pld Szalai, 2005.

MSZMP PB határozatot, 1986. 255.). Boda, a rendőrségi faji megkülönböztetés témájában írt tanulmányában is foglalkozik ezzel az általa „demográfiai arányváltozásnak” nevezett kérdéssel (Boda, 2008. 88.). A gyermekvállalás és a segély összekapcsolása az „élősködő” kép fontos része, bizonyítéka. Ahogyan később is utalok rá, Susan Fiske, amerikai mintán, szintén azokkal szemben talált teljes mértékű társadalmi elutasítást, akikről a többség úgy tartja, hogy segélyből élnek. A népességszám növekedése a szociális munka irodalmában is meghatározta az etnikai diverzitás tematikáját: az elméleti, bevezető részben írtam róla, hogy számos szerző erre való hivatkozással indokolta az interkulturális kapcsolatok elemzésének a relevanciáját. A mítoszok alapján, így tervezett és született gyerekek, a valóságban, „... nem képesek beváltani a hozzájuk fűzött reményeket”, (Babusik, 2004. 21.), hiszen a gyermekkel kapcsolatos jóléti ellátások töredékét teszik ki a velük kapcsolatos költségeknek.⁹³ „... a roma családok lényegesen jobban érdekeltek a munkával megszerezhető jövedelmek, mint az egyes támogatások (ezen belül a gyermek utáni támogatások) megszerzésében - noha ez utóbbiak nyilvánvalóan nélkülözhetetlenek.” (Babusik, uott.). Ennek ellenére, ez a vélekedés, számos szakirodalomnak tartott műben él tovább, még annak dacára is, hogy a cigány családokban is csökkenő tendenciát mutat a vállalt gyermekek száma (vö. Kemény és mtsai; 2004. 27.). Babusik is hangsúlyozza, hogy „... a cigányoknak sok gyermekük van’ elterjedt megállapítás előítéletes mítosz.” (Babusik, 2004. 25.), kiemelve az állítás rendszerigazoló funkcióját. „Az abszolút, tovább már nem fokozható testi és lelki nyomorban élők képtelenek a családtervezésre éppúgy, mint bármiféle felelősségvállalásra. Nem a családi pótlékban, a gyermeknevelési segélyben és egyéb szociális támogatásban való érdekeltség a ’szaporaság’ legfőbb oka, hanem a felelősségtudat leépülése.” (Romano Rácz, 2008.130.). A demográfiai mutatók több gyermekről számolnak be, mint a magyar lakosság körében. Sok? A csökkenő tendenciát több vizsgálat kimutatta, s nem kell hozzá komoly statisztikai ismeret, hogy megállapítsuk: a cigány családokra jellemző gyermekszám az egyszerű biológiai reprodukcióhoz elég. Ha ezt soknak nevezzük, akkor nem a cigány családok gyermekvállalási hajlandóságával van gond, szerintem, hanem azzal, hogy a magyar lakosság - és a közgondolkodás irányításában résztvevő tekintélyek, hány cigány embert tartanak elviselhetőnek.

II. 3. 2. 4. A politikai impotencia mítosza

Végül, a legitimáló mítoszok negyedik dimenziójáról a politikai kompetencia, impotenciáról. Ebbe a dimenzióba is több tétel tartozhat. Idetartozónak vélem a politikai hatásképtelenséget, az egységes kultúra hiányáról szóló képet, az írásbeliség hiányát, illetve, mintegy mindezek magyarázatképpen, a „kiemelt” állami juttatások mítoszáét.⁹⁴ Susan Fiske nyomán tudjuk, hogy a politikai kompetencia feltételezése szorosan összefügg azzal, hogy az uralkodó társadalmi csoport versengőnek ítél - e meg egy alávetett csoportot.

Valójában, úgy tűnik, ha vizsgálánk, pozitív színezetű sztereotípiák tartalmakat, csupán itt találunk: a feltételezett politika impotencia ugyanis a fennálló rend vezetői számára kedvező, hiszen, a hozzá nem értő személyek nem veszélyeztethetik az ő pozíciójukat.

Az idesorolható vélekedések, melyek centrumában „a” kultúra hiánya áll, Dupesik rendszerezésében a devianciaorientált megközelítések sorába tartoznak. Közös bennük, hogy

⁹³ A sokgyerekesek kevesebb egy főre jutó jövedelmét Kemény és munkatársai is igazolták.(in: Kemény, 2004. 124.).

⁹⁴ Megjegyzem, hogy a kiemelt állami juttatások és a „stratégia gyermek” valószínűleg többszörösen kapcsolódna egymáshoz, Itt, is, mint az általam bemutatott mítoszok halmazán belül, csak sejtethető a rendszer, vizsgálat nem támasztja alá. Ami bizonyos: az egyenlőség, az egységesen elutasító színezet.

az egyöntetű „hiány” alapú definíció mellett, a roma társadalomról, mint a többségi akaratsnak magától értetődő módon alárendelt csoportról gondolkozik (vö.: Dupcsik, 2005. 259.). A cigány kultúra kultúrátlansága, azaz az a törekvés, hogy a sajátosságok devianciaként értelmeződjenek,⁹⁵ s hangsúlyossá válják mindazon jellegzetesség, mely a többségi közegből elutasítást válthat ki, a romák „problémás” csoportként történő definiálásához járulnak hozzá. A „kultúra hiánya” azt is magában foglalja, hogy a „cigányokra jellemző életmód, vagy stílus” önmagában is megkérdőjelezhető. „A lakások berendezésében általában nem megfigyelhető a szükségletek helyes sorrendjének a megállapítására való képesség hiánya” (Vekerdi - Várnagy, 1979. 50.). „A primitív környezetben (mármint a cigány tanuló – saját megj.) nem tud szert tenni megfelelő kultúrára, nincsenek kialakult, kiterjedt kapcsolatai...A cigánycsalád (így!) nem közvetíti a társadalom követelményeit, a család életében nincs rendszer, ...”(Karsai, 1994. 76.). Több szerző hangsúlyozza az ún. szocializációs hátrányokat: „A cigánygyerekek szülei általában félig vagy teljesen analfabéták” és „Az iskola, a társadalom szempontjából sok szülő nem megfelelő minta a gyermekek számára.” (Karsai, 1994. 77.). „Ingereket, élményeket csak sivár formában kapnak: Nem ösztönzi őket az otthon, a környezet tevékenységre, ismeretszerzésre.” (Karsai, 1995. 88.). Ábrahámné és Horváthné által, óvodapedagógusok részére összeállított útmutatóban a cigány gyerekek „szocializációs hátrányának” leküzdéséről írnak (im. 1999. 31.), s többször a kulturált étkezéshez, a tiszta ruha és az ápoltsághoz való „tapintatos” hozzá szoktatását hangsúlyozzák (uott; 28; 29; 31; 32). „A cigányok egy része felemelkedésének legfőbb gátló tényezője a tudati visszamaradottság, ami iskolázatlanságuk következménye. A cigányság szociálisan elmaradott rétegében élők szemlélete és gondolkodásrendszere egysíki, a lehetséges alternatívák közül a pillanatnyi érdeken alapulót választja, a perspektivikus, fejlődést, jelentőt nem ismeri fel.” (Vekerdi – Mészáros, 1979. 29.). Az új terminológiában nem a szocialista embertípushoz, hanem a középosztálybeli értékrendhez való közeledés mértékadó (lásd: Szuhay, 1999; 103; 129.). „A tulajdonképpeni nevelés, azaz a megfelelő viselkedésre való szoktatás és gondolkodásfejllesztés, mint említettük, ismeretlen a hagyományos életmódot folytató cigány családokban... (Vekerdi – Mészáros, 1979. 35.). *A „valódi kultúra” nélkülözését támogatja az egészséges kultúra hiányának a képe, illetve az írásbeliségre való gyakori hivatkozás is.* „... a különbözőséget mindig is bomlasztó lázadásnak fogták fel”, s a „rend” érdekében a hatalom minden eszközt, és minden lehetséges intézményt felhasznál saját akaratának és ideológiájának az érvényre juttatására – úgy a rendőri intézkedések, mint az oktatási eljárások, szociális beavatkozások, vagy akár a cigány szervezetek, illetve azok finanszírozásának az intézményét”. (Piasere, 1997. 154 – 155.). Szuhay több írásában is abból az elképzelésből indul ki, hogy a cigány kultúra sokszínűsége egy elképzelt kulturális fejlődési egyenesre vetítve, egy alacsonyabb fejlettségi szinttel egyenlő. Pedagógusoknak szánt cigány társadalomismereti tankönyvben is ezt fejtegeti hosszan (2002; pld. 23; 1999; , 94; 100.), s 1999- ben megjelent monográfiájában is nagy jelentőséget tulajdonít ennek a kérdésnek: „A cigányság kulturális és politikai egységessülését nagyban gátolja az a tény, hogy a cigányság valójában három etnikai alcsoportra oszlik, amelyekben a vezető szerepért folyó küzdelem a mai napig bizonytalan kimenetelű.” (Szuhay, 1999.119.). A különböző csoportok életvitele nem szociológiai szempontból értelmeződik, hanem abból a törekvésből, hogy a cigányság változatossága, belső differenciálódása ne jelenjék meg határozottan. A differenciált életmódok, ugyanis differenciált társadalmi válaszokat igényelnének, s az erre fordítandó plusz energia befektetését már „sajnáljuk” a cigányoktól. *A hatalom érdekei felől vizsgálva, a cigányság kulturális sokszínűsége, törzsi/ nyelvi tagozódása valóban probléma.*

⁹⁵ Vö.: Stewart, 2001. 9.

Attól kezdve, ha egy közösségről elhisszük, hogy nincs közös múltjuk, nincsenek tradícióik, nem hoztak létre semmilyen, megosztható szellemi terméket, attól kezdve értelmetlennek, vagy politikailag korrektebb kifejezéssel: még segítőendőknek tartjuk őket politikai jogaik gyakorlása tekintetében. A kultúra, mint az „emelkedett” tudás és érték hordozója, tehát igen fontos szereppel bír a romák elismerésében. Ebben a gondolatmenetben, magától értetődő lesz, hogy a politikai - vezetői feladatok ellátására csak a „magas” kultúra birtoklói lehetnek képesek. „társadalmunk a szocializmus belső szükségszerűségéből fakadón valamilyen egyedülálló réteg (bennre a cigányság is) anyagi, szociális, kulturális felemelkedését segíti, ösztönzi, szorgalmazza. (Gulyás, 1976. 23.). Ehhez a feltevéshez egyfajta kulturális fejlődésmódot kapcsolódik. Dupcsik megfogalmazásában: „Az előfeltevések legfontosabb eleme egy unilineáris fejlődésmóddal: az emberiség minden kisebb és nagyobb csoportja egyazon fejlődési („civilizációs”) úton jár, amelyen ki előbb, ki hátrébb tart... (Dupcsik, 2005. 259.). Ez a fejlődés modell, vagy Dupcsik szavaival élve, civilizatórikus elképzelés azt is jelenti, hogy a többségi társadalomnak fel kell emelnie - magához - a cigányságot.

A politikai impotencia mítoszt erősíti, hogy a cigányságot sokkal inkább szociális, mint kulturális csoportként kezelik az európai országok, ily módon is támogatva az asszimilációjukat. Liégeois szerint a legújabbkori politikai törekvések, lényegüket tekintve, semmiben sem különböznek a korábbi évszázadok üldözései - megsemmisítő céljaitól. „Az állam számára az integráció ténylegesen előnyösebb, mint az elszigetelés. Megfelel korunk mentalitásának: az integráció nem más, mint az elszigetelés humanusabb formája... Az integráció egyszerre radikálisabb és szalonképesebb: az elszigetelt embert büntetik, míg azt, aki integrálódik, megjutalmazzák, amiért 'normálissá' vált; ... sőt, ha bizonyos szabályoknak eleget tesz, még a szociális jólétéről is gondoskodnak.” (Liégeois, 2001.73-74.).

Ehhez az értelmezéshez masszívan *hozzájárul a cigányság kultúrájának a szegénység kultúrájával történő összekapcsolása, helyenként behelyettesíthető fogalomként való alkalmazása.* „Magyarországon nem beszélhetünk önálló cigány kultúráról vagy szubkultúráról, a cigányság kultúrája azonos az alsó rétegek szubkultúrájával” (Vekerdí, 1976. 28.).⁹⁶ „Ez a kultúra elsődlegesen kisebbségi helyzetben lévő, alávetett kultúra, jobbra el nem ismert és marginális, a cigányság nagy csoportjaira jellemzően hiány – és részben szegénységi kultúra, az esetek jelentős részében szubkultúra és törzsi nemzeti kultúra, sok esetben pedig olyan lokális kultúra, amely még a kulturális egységesülés állapotában tart.”- írja Szuhay (1999; 11.). „Ennek a megközelítésnek a legfontosabb implikációja, hogy a szegényeket a <valódi kultúra> hiánya jellemzi, hogy életük szervesen, és hogy gazdasági helyzetük megújulóan meghatározza értékválasztásaikat.” (Stewart, 2001. 7)⁹⁷. Itt nem térek ki a szegénységi kultúra problematikájára, viszont hangsúlyozni kívánom, hogy tartalma általában igazodik a legitimáló mítoszok üzeneteihez, következőképpen, alkalmazása nagy mértékben kiszolgálja az alávető társadalmi csoportok pillanatnyi érdekeit. *Azáltal, hogy a romák, mint kulturális értékek hordozói, meglehetősen ritkán kerülnek bemutatásra, a többségi társadalom azt az üzenetet, mítoszt fogalmazza meg és hiszi el, hogy*

⁹⁶ Vekerdí az idézett műben nem utal Keményre, de ez a mondat az ő tollából származik. S bár Kemény István emigrációra kényszerül az 1971 - ben megkezdett cigánykutatása nyomán, állításait később több helyen idézték a párt emberei. Forrás megjelölése nélkül. Ugyanitt írnak még a cigány nyelv hiányosságairól (Vekerdí - Várnagy, 1979.105.), a bilingvitas hátráltató voltáról (uott; 107.). Ez utóbbról párhátalazot is rendelkezett: „Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a 'cigány nyelv' fejlesztését... - ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is.” (in: Mezey, 1986. 241.).

⁹⁷ Lásd például a következő megfogalmazást: „E szegénységkultúrában a ruhadarabok mintegy körforgásban járnak a különböző használok között, sokszor addig hordhatják akár egymás közt felváltva is, amíg valakiről teljesen le nem szakad a ruha. A beszerzés körülményeit figyelembe véve az is érthető, ha téli darabok nyáron, a nyári darabok akár télen jelennek meg a használóikon.” (Szuhay, 1999; 102-103).

nincs ilyen érték, nincs ilyen tartalom. A szociális tematika látszólag „megértő” attitűddel egyenlő, valójában, a többségi társadalom határozza meg, az ehhez való igazodást az várja el, következőképpen, a szociális integráltság felől közelítve irreleváns akár a többség magatartása, akár az adott kisebbség, társadalmi keretezéstől független értelmezése. Az önálló kultúra elismerése ez utóbbit jelentené. „A cigányság életforma - csoportként való értelmezése, a szegénység központba helyezése, a szociológusok – a legtöbb vizsgálatban inkább statisztikai- látásmód minden erőnye mellett problémákat is felvet. Egyfelől lényegében figyelmen kívül hagyja az etnicitást – még akkor is, ha szavakban elismeri a jelentőségét-, másfelől érdeklődésén kívül maradnak azok az életformák, életmódok, életstratégiák, amelyek a nemzedékek óta, a jóval a szegénységi küszöb fölött élő cigány közösségek sajátjai.” (Forray - Hegedűs, 2003. 57 - 58.). Azáltal, hogy „a cigányok társadalmi élete leginkább a hiányosságok soraként írható le – bármilyen termelőtevékenység hiánya, átfogó társadalmi szervezet hiánya, valamilyen megszilárdult hatalmi pozíciók hiánya, az emberi élet fordulóihoz fűződő rítusok, játékok hiánya” (Stewart, 1993. 19. old.), szinte indokolttá válik politikai jogfosztottságuk (vö.: Piasere, 1997. 154 - 155.).

Ennek értelmében, a cigányok, a politikai döntéshozatal folyamatában impotensnek minősülnek. Az államszocializmus idején, miután egyáltalán a politikai vezetés napirendre vette „a” cigányok helyzetét, felügyelet alatt megalakult a Cigányok Kulturális Szövetsége. A szervezetet igen rövid idő után fel is oszlatták, a hivatalos indoklás szerint azért, mert nem találták alkalmasnak arra, hogy a „cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be” (MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata, 1961. jún. 20; in: Mezey, 1986. 204.). A feloszlítás valódi oka inkább az lehetett, hogy nyilvánosságra hozta a cigányokat ért diszkriminatív akciókat, (Stewart, 1993. 26.), Daróczy Ágnes szóbeli közlése alapján, pedig tudható, hogy a később alakult szervezetekbe sem engedtek be romákat. Abban az elképzelésben, hogy elvileg, a cigány emberek is ugyanolyan joggal bírnak a politikai szerepvállalásban, mint többségi társaik, a modern, szimbolikus rasszizmus jelenik meg. Elvekben, igazodva a modern kor egyenlőség ideájához, a cigány embereket ugyanolyan jogok illetik meg, mint a nem cigányokat. Azonban, döntési helyzetben, megnyilvánul a többségi kultúra felsőbbrendűségébe vetett hit (vö.: Sidanius – Pratto, 61.). A politikai impotencia képze, hasonlóan a befogadó társadaloméhoz, és ahhoz, hogy a cigányok saját elmaradottságuk okán, nem tudnak élni az állam nyújtotta lehetőségekkel, a rendszerváltást követően is él, s igen meghatározó.

Az azonos központi elemmel bíró mítoszok és a fenntartásukat erősítő folyamatok az elnyomás törvényszerűségeihez igazodnak, s annak megfelelően formálódnak. Az önálló kultúra megkérdőjelezése, egy fejlődő (befogadó), és egy elmaradott (felzárkóztandó) kultúra feltételezése, vagy a gyermekvállalás anyagi motiváltsága, mind olyan tételek, melyek mai napig szívósan tartják magukat, s nem csak a politikai életben, s a politikai szándékok kommunikációjában, hanem számos tudományos munkában is visszaköszönnek. Széles körű elterjedtségük (lásd: Bernáth - Messing, 1998.) a gyakori előhívást támogatja. *A könnyen mozgósítható értelmezési szempontok, a jóléti ellátórendszeren belül⁹⁸, s a segítő folyamatban is, heurisztikaként fognak működni, (Fiske, 2006.a, 203.) kiszolgálva az uralkodó csoport nézeteinek a rögzülését és újratermelését.*

⁹⁸ Itt megemlítem Ferge tanulmányát, melyben a magyarországi egyenlőtlenségek ideológiai hátterét írja le (uő; 2008.). Az általam bemutatott mítoszok egy, több szempontból kiközösítő jegyeket hordozó kulturális közegben léteznek, s termelődnék újra.

II. 4. A kisebbségben élők reakciója – amit ismerhetünk: rendszerigazolás vs. peripatetikusság

„A permanens kisebbségi lét következményeiként lassan mi is kívülről szemével kezdtük nézni önmagunkat (...), s ennél fogva természetes vágyaink helyébe is (hogy milyenek szeretnénk lenni) külsődleges elvárások furakodtak, többnyire úgy, hogy a helycserét mi magunk sem vettük észre. „(Romano Rácz, 2008. 96.).

„Mink nem akarjuk, hogy eltanulják a cigány nyelvet (mármint a gyerekek-saját megj.), rendes embert akarunk nevelni belőlük” - idéz Gulyás cigány szülőket (1976. 23.).

Ebben az alfejezetben arra vonatkozóan fogalmazok meg kérdéseket, hogy vajon, a magyarországi cigány lakosság milyen választ ad a szisztematikus elnyomásokra?⁹⁹ Figyelmem középpontjában az a kérdés áll, hogy a romák, elfogadva a róluk szóló sztereotípiák egyöntetűen negatív tartalmait, Lewin „jó zsidói” (1975. 286.) - hoz hasonlóan, a fennálló és őket elnyomó rendszer fennmaradásához járulnak - e hozzá, vagy, az általam itt hangsúlyosnak vélt peripatetikus stratégia, vagy stílus jellegzetességei mentén, a rendszertől, mintegy független önmeghatározással bírnak. A választóvonal a kisebbségi identitás centralitása és erőssége mentén húzódik, ilyenformán érintem az akkulturációs stratégiákat, az asszimilációs folyamatokat is.

A cigányság kultúrája önmagában veti fel a rendszerigazolás megjelenést, vagy „tapintható” hiányát. Mint ismeretes, a rendszerigazolás motívumát Jost alávetett csoportok esetében mutatta ki, a szociálpszichológiában nem elsőként, bár maga az elmélet és a motívum szisztematikus bizonyítása hozzá köthető. Lewin, 1939 - ben megjelent tanulmányában ír arról, hogy a hátrányos helyzetű csoport magáévá teszi a többség róla alkotott véleményét, még akkor is, ha ez hátrányos rá nézve. (Lewin, 1975. 324.). Jost, marxista - feminista alapú (Jost et al, 2003. 64; Jost, 421.) értelmezési keretben vizsgálta a különböző társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyulását. A rendszerigazolásra való törekvést, illetve szükségletet Jost úgy határozza meg, mint ***egy kollaboratív ideológiai és pszichológiai folyamatot, „melynek során az egyenlőtlenség meglévő struktúráit a társadalom szinte minden tagja elfogadja, igazolja és racionalizálja, még a status quo által leghátrányosabban érintettek is.***” (Jost, 2003. 419.). Az elmélet szerint az egyének értelmezik az őket körülvevő társadalmi környezetet, azt a viszonyrendszert, melyben a jövedelmüket, megélhetésüket biztosító munkához jutnak, vagy azt elveszítik, s ezzel, mintegy párhuzamban, mindazokat is, akik náluk előnyösebb, vagy hátrányosabb társadalmi rétegekhez tartoznak, vagy ők, azokat odatartozónak vélik.

Egyik meghatározó fogalma ***az igazságos világba vetett hit,*** (Lerner, 1980. hivatkozva Smith - Mackie, 2002. 286.), mely az egyének biztonság szükségletét kielégítve, olyan helyzetekben is magyarázóelvként szolgál alávetett helyzetükre, amikor, racionálisan a rendszer megkérdőjelezése lenne elképzelhető. „Némileg paradox módon, minél féltelmetesebb, megalázóbb vagy igazságtalanabb a rendszer, annál inkább idéz elő rendszerigazoló választ...” ” (Jost – Banaji, 2003. 55.). A rendszerigazolás megjelenéséhez Jost különböző feltételeket is rendelt: a forradalmi ’osztálytudat’ kialakulása, a hátrányos helyzetű csoportok egymástól való elszigeteltsége, gyenge azonosulás a csoporttal, illetve a rendszer természetébe - „családsága” (Jost – Banaji, 2003. 55.). Ebben az értelmezésben, tehát, a fennálló társadalmi - gazdasági, politikai ***rendszerben való hit egy hamis tudaton*** (Jost - Banaji, 2003. 32.) ***nyugszik, azon az elképzelésen, hogy a „... rendszer a természeti rend része, és hogy a dolgok mindig így fognak történni.***” (Mason - t idézi Jost - Banaji, 2003.46.). Az alapvető kérdés tehát az, hogyan vélekednek az emberek a fennálló társadalmi - gazdasági politikai

⁹⁹ Itt nem írok a csoportszintű reakciókról: a társadalmi változásról, a társas versengésről, (lásd: Smith – Mackie, 2002. 364-365.).

rendszerrel: egyenlőtlennek tartják azt, vagy nem, s ha igen, akkor mit gondolnak az egyenlőtlenségről: szükséges velejárója a civilizációnak, vagy csökkenteni kellene, vagy el kell fogadni.

II. 4. 1. Vélekedések a környező világ igazságosságáról

A társadalmi javakhoz, munkához, pozícióhoz, szolgáltatásokhoz, való hozzáférésben megmutatókozó egyenlőtlenségekről való vélekedés, a környező világ igazságosságáról is vall. „Az igazságosság észlelése kölcsönös kapcsolatban áll a társas megismerés tartalmaival, például a politikai nézetekkel (Jost et al, 2003.), az autoritásba vetett bizalommal (Van den Bos et al, 1998.), vagy a versenytársak észlelésével (Fülöp, 2008c)” –írja Berkics (Berkics, 2009. 5.). Hazánkban Örkény és Székelyi 1991 - 2008 közötti időszakban vizsgálták a társadalmi javak elosztásáról szóló nézeteket országos reprezentatív mintán (Székelyi – Örkény, 2010.). Négy nagyobb ideológiát különítettek el: etatista - egalitáriánus, fatalista igazságossági, individualista igazságossági és a méltányos meritokratikus felfogást (im, 2010. 10.11.). Az etatista egalitáriánus felfogás hívei a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését, vagy akár eltűnését óhajtják, s ebben jelentős szerepet tulajdonítanak az államnak. A fatalista igazságossági ideológia nélkülözi az igazságosságba vetett hitet, „... és passzívan elfogadja a meglévő feltételeket”. (im. 2010. 10.). Az individualista igazságossági felfogás értelmében a javak elosztásának egyetlen igazságos módja az egyéni teljesítmény alapján történő javadalmozás, azaz ez tulajdonképpen a meritokratikus szemléletnek felel meg. A méltányos meritokratikus felfogás, pedig elfogadja a társadalmi egyenlőtlenségeket, viszont kívánatosnak tartja az egyén hozzájárulását a társadalmi jóléthez, tehát a szolidaritás egy fontos érték. Ebben a vizsgálatban, a nyugati mintákhoz hasonlóan, az individualista ideológia elterjedtsége fogalmazódik meg (im. 2010. 15.). Ez a felfogás alapvetően meritokratikus szemlélet, azaz a javak elosztásában egyetlen igazságos módot ismer el: az egyéni teljesítményt. ***Az egyéni munka és fáradozás kizárólagossá tétele elutasítja a társadalmi szolidaritás elvét,*** (ami megjelenik a méltányos felfogásban), és teljes mértékben lehetetlennek tartja a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését, vagy csökkentését.

„... az egyenlőséggel szembeni ellenállás kiszolgálja a rendszerigazolást.” (Jost - Thompson, 2003.197.) - szól a rendszerigazolás elméletének egyik alaptétele. Berkics és munkatársai azonban mást találtak. „... a méltányossággal kapcsolatos meritokratikus nézetek az amerikai vizsgálattal ellentétben Magyarországon, nemhogy rendszerigazoló ideológiáknak tekinthetők, de egyenesen a rendszer bírálatával jártak együtt.” (Berkics, 2008.106.). Berkics a három vizsgálatában megmutatókozó ambivalens társadalomképet a magyar valóság természetével magyarázza. A politikai, gazdasági élet „erkölcsösségébe” vetett hit rendülhetett meg. „Próbálok magamban felidézni, hogy mi volt az én életemben Kelet - Európában az a hívószó, ami súlyát tekintve hasonlítható ehhez. Talán, az elvesztett szabadság iránti vágy volt az, vagy az egymás iránti megbecsülés és tisztetel, esetleg az alternatívák közötti választás vágya. Az igazságosság kifejezése azonban, valahogy hiányzott a mindennapi kommunikáció szótárából.” (Örkény, 1997.9.). Ha azonban a társadalmi környezet egészében, de „legalábbis” a hatalmat gyakorlók erkölcsösségében veszítettük el a bizalmunkat, akkor igazságosnak vélhetjük – e azt a rendszert, ami az uralmon levőket pozíciójukban tartja?

Az alacsony státuszúak, szemben hasonló, amerikai vizsgálatok eredményeivel, sem a rendszert nem érzik igazságosnak (Örkény – Székelyi, 2010. 15.), ***s a külső csoportot sem kívánják előnyben részesíteni.*** A boldoguló, kompetens személyekről szóló vélekedések informális szintjén, megvető, az erkölcs hiányáról szóló viszonyulásokat találhatunk. „... a kompetencia dimenziójában elismerik ugyan a sikeres embereket, ugyanakkor, - mivel a fennálló társadalmi - gazdasági - politikai rendszer igazságosságával kapcsolatban

fenntartásokkal élnek, - társas - morális vonatkozásban pszichológiailag is elhatárolódnak ezektől.” (Berkics, 2008.52.). A rendszerigazolás elméletének egyik sarkköve, hogy az alávetett csoport számára a hatalmon lévő mintegy referencia csoportként működik (Jost – Banaji, 2003. 40.). „... az etnikai kisebbségek tagjai általában véve az uralkodó többség attitűdjei alapján alakítják ki saját attitűdjeik rendszerét. Ez más szóval azt jelenti, hogy a kisebbségek számára a többség a vonatkoztatási csoport.” (Allport, 1999.71.).¹⁰⁰ „Az alacsony társadalmi vagy anyagi helyzetű csoportok tagjai annál inkább leértékelik a belső csoportot, és előnyben részesítik a külső csoportot, minél igazságosabbnak, legitimebbnek és igazolhatóbbnak érzik a társadalmi rendszert” (Jost - Burgess, 2003. 143.). A hazánkban kirajzolódó kép szerint, azonban az alávetett csoportok, sem a rendszert nem tartják igazságosnak, sem az uralkodó csoportot nem tekintik referencia csoportnak.

II. 4. 2. A roma társadalom peripatetikus stratégiája

A roma - magyar csoportközi viszonyok szempontjából nézve, azonban, még egy dimenzió alapján szükséges, ha csak elméleti síkon is, megvizsgálni a rendszerigazolás motívumának érvényességét. Ebben a kérdésfelvetésben, ugyanis, nem csak az ismert, **a romák többségét tekintve, általánosnak mondható alacsony társadalmi státusz lehet közvetítő, hanem a romák külvilághoz való viszonyulását meghatározó, úgynevezett peripatetikus stratégia.** A romák esetében, úgy vélem, a peripatetikus stratégia érvényesülése nem csak Jost által fontosnak tartott kisebbségi csoportidentitás erősségét mutathatja, (vö.: Jost - Burgess, 2003. 142.), hanem, magához a stratégiához társuló elkülönülő magatartás lehet meghatározó.¹⁰¹ Magát a fogalmat nem használják sem általánosán, sem egységes értelemben a kutatók. Williams, például elutasítja (Prónai, 1997.12.), mások pedig eltérő hangsúlyokat emelnek ki. Számomra, a roma - magyar professzionális segítő reláció értelmezésében, ez tűnik működőképes magyarázóelvnek. A peripatetikus jelleg, többek között, a külvilágtól való elhatárolódást foglalja magában. Stewart szimbolikus határokról ír, melyek átlépése a roma identitás elvesztésének a veszélyével járna. (Stewart, 1993. 136.). A peripatetikus leírások közös jellemzője az, hogy a külső környezethez való rugalmas alkalmazkodás jelenik meg bennük – és, néhol csak a házasság intézményére, néhol általánosabb értelemben a külső környezettől való elhatárolódást is magukban foglalják. Maga peripatetikusság túlmutat a jövedelemszerzés sajátosságain. Törzsök, Rao nyomán a következőképpen írja le a peripatetikusok és a befogadók közötti feszülő ellentéteket, hangsúlyozottan a többségi társadalom szemszögéből. Az előbbieket marginálisan helyezkednek el, vadak, a természethez közeliek, káosz uralkodja a mindnapjaikat, hatalmat birtokolnak a sötét erők felett, életük velejárója a szabályszegés. A befogadó társadalom, viszont központi helyet foglal el, szelíd, kultúrát birtokol, rend uralkodja a mindennapjait, autoritással bír a világi dolgokban és alkalmazkodik a jogrendhez. (Törzsök, 2001.45.). Ebben a leírásban is tetten érhető a többségi kultúra konstrukcióalkotása, illetve a kognitív tartalmakhoz tapadó negatív érzelmi színezetek. Stewart, több helyen idézett roma - paraszt ellentétpárja és a peripatetikus/ nem peripatetikus ismérvek több ponton hasonlóságot mutatnak. Az elhatárolódás központi elem Stewart leírásában is. Ő szimbolikus határokról beszél, a cigányok azon irányú törekvéséről, hogy a gádzsokkal való kapcsolatot a minimálisra korlátozzák (ezt igazolja többek között az étkezési szokások, vagy a lókereskedés mágiájának a tárgyalásánál is: 1993.201-202.). Az elhatárolódás, a többségi és a saját társadalmuk közötti határvonal megtartásra vonatkozó törekvés régi hagyománnyal bír a cigányokról szóló írásokban. Miller, az 1960 - as években a

¹⁰⁰ A hatalmon lévőek társadalmi szintű referencia megjelenését lásd még Fiske, 2006. d).

¹⁰¹ Dolgozatomban ez a stratégiát központi fogalomként alkalmazom. A későbbi, az esetmunka speciális eljárásairól szóló fejezetében a munka világához való viszonyulás kapcsán írok a peripatetikus jellegéről, itt, általánosabban. Bővebben: Piasere, 1997.116-118; Törzsök, 2001. 41-42.

tisztasági szabályok elhatároló szerepét írta le amerikai cigányok esetében (hivatkozva Prónai 1995. 64.), Sutherland, pedig, továbbfejlesztve Miller elméletét, az 1970 - es években szintén észak - amerikai közösséget tanulmányozva ír le hasonló tételt (lásd. im. 66 - 69.). „... a tisztatlansági kategóriák az eszközei a romák és gádzsók közötti kritikák határvonalak megállapításának.” - írja Sutherland (uott.). Az idézett antropológusnő az erkölcsi tisztaság kérdését is kiemeli, s teszi ezt majd később Okely (vö. Prónai, 1995. 83.) és Stewart is. Stewart, Judith Okely „bérmunka” paradigmájából indul ki. Okely központi gondolat az, hogy a cigányok fő törekvése a többségi társadalom által uralt bérmunka piacától való távol maradás. „A cigányok történelme egyben a proletarizálódás tagadásának történelme is.” - idézi Prónai Okely - t (in. Prónai, 1995. 82.). Stewart ezt bővíti ki: általánosabb értelemben, illetve több dimenzióban is megjelöli a gádzsókkal való szimbolikus közösség megtagadását, illetve kerülését. Az elhatárolódásra irányuló törekvést más - elsősorban külföldi - antropológiai írásokban is megtalálhatjuk (vö. Salo házaspár, in. Prónai, 1995. 74.). Törzsök felhívja a figyelmünket arra, hogy maga peripatetikusság (talán a legpontosabb, ha ebben egyfajta, a külső világhoz való viszonyulást értünk) nem állandó. „A 'peripatetikus etika' ilyenfajta anakronisztikus továbbélése nem feltétlenül általános érvényű. ez a továbbélés valószínűleg sok tényezőtől függ, a letelepedés illetve a betagozódás mértékétől, egyes gazdasági tényezőktől, stb.” (Törzsök, 2001. 47.).

A rendszerigazolás motívuma felől megközelítve, egyelőre, úgy tűnik, hogy a peripatetikus stratégia választása kizárja a külső, gádzsó társadalmi rendszer elismerését. Ez a viszonyulás inkább feltételezi a saját csoport előnyben részesítését, szemben az alávett csoportok körében általában mért külső csoport preferenciával, és azt, hogy a külvilágra a romák, általában gyanakvással tekintenek. A rendszerigazolási motivációt Jost a társadalmi rendszerre adott reakciók kontinuumán helyezte el. (Jost et al, 2003.65.). Ezen a kontinuumon a paranoia felől haladunk a fennálló rendszer idealizációjá felé: azaz egy általános, idegenkedéstől a teljes ideológiai átadás - beolvasás állapotáig. Ha, a romákhoz köthető peripatetikusságot próbáljuk rávetíteni erre az egyenesre, akkor úgy találjuk, hogy a bizalmatlanság, gyanakvás mezőjébe illeszthető leginkább a cigányok államhoz történő viszonyulása. A magyarországi romák részéről, véleményem szerint, a rendszerigazolás motívuma két ponton kérdőjelezhető meg: az elkülönülésre való törekvéssel és a gádzsó környezet általános megvetésével. A kulturális antropológia, tehát, nem hogy nem igazolja a külső - alávett csoport elismerését, hanem éppen ellenkezőleg: cáfolja azt. „A többségi társadalom világszemléletének mindenhatósága érvénytelen számukra” - írja Prónai (Prónai, 1995.83.).¹⁰²

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a romák, magukat alapvetően kívülállónak, vagy a „beszennyezett” többség felett állónak tekintik, akkor azt is állíthatjuk, hogy ők nem azonosulnak a társadalom többsége által vallott és igaznak vélt mítoszok tartalmával. Ez azt jelentené, hogy a roma a társadalomnak sikerült volna megőriznie áhított és minden bizonnyal értékesnek tartott kívülállóságát. Ennek azonban éppen az ellenkezőjét feltételezhetjük. Az előző fejezetben ismertetett sztereotípiatartalmakat - legitimáló mítoszokat nem ritkán cigány értelmiségi közvetítésével legitimálja hatalom. A romák illetén történő bevonása az üzenetek autentikum forrását erősítik meg, hatványozott hatást elérve.¹⁰³ Az államszocializmus, és szerintem a rendszerváltást követő évtizedek asszimilációs politikája nem maradt

¹⁰² Szuhay ellentmondásosan ír a romák, megismerhető önbecsüléséről. Egyik helyen a „társadalmi elvárásoknak való megfelelési szándékot” tárgyalja (uő, 1999.107.), másol a következőket írja: „Az önértékelés belső rendszerében ők is rendelkeznek egy, az embercsoportok közötti hierarchiával, amelyben magukat helyezik annak csúcsára” (im.17.).

¹⁰³ Zsigó többször ír néhány cigány értelmiségi hasonló jellegű politikai tevékenységéről (2005.25.), de mi magunk is olvashatunk olyan „szakértő” roma szerzőktől tanulmányokat, ahol szintén lehet találkozni a negatív külső képpel való azonosulással.

eredménytelen. Piasere, Liégeois könyvéről szóló recenziójában hangsúlyozza, hogy az európai kormányok a romákat mindinkább szociális problémának tekintik (Piasere, 1997.155.), megfosztva őket a saját kultúra elismerésétől.

II. 4. 3. Akkulturrációs stratégiák

Következő kérdésem tehát, az, hogy a romák képesek voltak - e sikeresen megvédeni identitásukat, vagy sem. Feltételezésem szerint, a sikeresen megvédett és erős cigány identitás központi eleme a többségi társadalomtól való határozott elkülönülés, ami, teoretikus alapon megvizsgálva, mindenféleképpen elutasíthatja a rendszerigazoló ideológiákat. Az asszimilációt, mint hazánkban a többség által kívánatosnak tartott stratégiát, általában, mint a lehetséges akkulturrációs stratégiák egyikét szokásos leírni (vö.: Pálos, 2010. 41.). Az akkulturráció alapvetően a migránsok¹⁰⁴ társas identitásának és lehetséges társadalmi alkalmazkodásának a változó folyamatát írja le a stresszre adott érzelmi, viselkedéses, kognitív válaszok mentén (Ward, 1997. 416.). Ward a lehetséges adaptációs stratégiákat a stressz, a kulturális tanulás és a társas identifikáció alapjain értelmezi (lásd: Ward, 2001.). Tekintettel arra, hogy a migránsok esetében szerepel az otthon – elhagyás motívuma, ez az értelmezési keret nem feltétlenül illeszthető az itt született, bár, hasonlóan komoly stresszorokkal kényszerűen szembesülő romák kulturális adaptációs kérdéseire.

Berry négy akkulturrációs határoz meg: az integrációt, a szeparációt, az asszimilációt és a marginalizációt (Berry, 1997. 9.).¹⁰⁵ Az integráció során sikeres, egyedi mintázatú, a két csoport értékeit a környezeti kihívásokhoz adaptív formában megjelenő alkalmazkodásról beszélhetünk. Itt megemlíthető, hogy Pálos vizsgálatában szereplő cigány adatközlők, hazai viszonyok között, nem tartják lehetségesnek a valódi integráció kialakulását. (Pálos, 2010. 55.). A szeparáció, elsősorban az egyén saját választása alapján történő elkülönülést, míg a marginalizáció a többségi akarat alapján történő kirekesztést jelent.¹⁰⁶ Az asszimiláció, pedig a saját kulturális tradíciók felhagyásával történő, többségi csoportba való beolvadást. Ward, Phinney vizsgálatára (1992.) hivatkozva kiemeli, hogy a kisebbségi csoportidentitás intenzitását olyan faktorok határozzák meg, mint a csoporthoz való tartozás mértéke, az oda tartozás centralitása, az értékelés színezete, illetve a csoporthagyományok követése, gyakorlása. (Ward, 2001. 415.).

A romák által választott lehetséges stratégiákról, több elképzelés él.¹⁰⁷ Székelyi – Csepeli – Örkény roma mobilitási lehetőségeket a roma identitás fényében vizsgálva, azt találták, hogy „... nagyléptékű intergenerációs mobilitás diszharmonikus érzületet szül, míg a státussal való szubjektív elégedettség megszépíti a sikerhez vezető utat”, azaz a cigány származás környezet előtti eltitkolását. (Székelyi et al, 2001. a) 8.). Székelyi és munkatársai, tehát igazolták, a más társadalmi környezetben valóságnak talált összefüggést a magyarországi cigányság esetében is: egy kisebbségi csoport tagja, társadalmi státuszának az emelkedésével, abban az illúzióban,

¹⁰⁴ Berry Redfield és munkatársai definíciójára hivatkozik; fő szempont az egyik kultúrából a másikba történő fizikai átlépés, tehát a migráció következtében megvalósuló társadalmi kommunikáció; lásd: Berry, 1997. 7.

¹⁰⁵ Pálos, roma – identitás vizsgálatában Erikson életszakasz – modelljéhez társítva egy dinamikus identitás értelmezést közöl (Pálos, 2010.).

¹⁰⁶ Mások, például Tóth, disszociatív stratégiáról írnak, ettől eltérő értelmezésben. 2005.

¹⁰⁷ Egy, a roma értelmiségiek asszimilációs stratégiáira irányuló vizsgálat, a feltárt megbirkózási képleteket egy kétpólusú kontinuumon helyezte el (Tóth I, 2004. 13.). Az egyenes egyik végén a teljes asszimiláció, a saját csoport identitás eltűnése van, a másik végén, pedig a Modoo - ra hivatkozva, a disszociatív magatartás, melynek során egy kisebbségi csoporthoz tartozó egyén, mintegy elkülönülve a társadalomtól, „csak” a saját kulturális értékeit veszi figyelembe. (im.121.). Smith – Mackie éppen ellenkező értelemben használja ezt a kifejezést: disszociációként a csoporttagság eltitkolását és a kulturális örökség elhagyását írják le. (Lásd: uók. 2002.362.).

hogy a többségi társadalom befogadta, hajlamos lehet kisebbségi identitásának, a cigány csoporthoz való tartozásának a gyengítésére, vagy ha úgy teszük, asszimilációs törekvése.¹⁰⁸ Ladányi és Szelényi szintén a politikai akaratnak megfelelően végződő asszimilációról ír: „Az államszocializmus politikája, ami a cigányságot a társadalom legaljára integrálta (a társadalom olyan talpazatába, amely alól a posztkommunista deindusztrializációval kiesett az alap), mintha a lehető legrosszabb megoldás lett volna. A lumpen sorba süllyedt, korábban nehézipari segédmunkásként integrált, de hagyományos kultúráját elvesztett cigányság rosszabbul járt, mint a miénk - mondjuk - az a kalderash cigány, aki megőrizte a hagyomány bizonyos elemeit.” (Szelényi, 2001. 12.). A cigányok kényszerűen adták fel a megélhetésüket és függetlenségüket szolgáló mesterségeket, s „cserébe” olyan munkaköröket tölthettek be, melyek anyagilag, s erkölcsileg is a legkevésbé elismertek közé tartoztak. Ladányiék, másutt „lefejezett társadalom” -ként jellemzik a falusi underclass-t, hangsúlyozva, hogy éppen a különös társadalmi kihívásokkal szembeni hatékony megbirkózáshoz szükséges értékeket, illetve az azokat megjelenítő hiteles tekintélyeket veszítették el (uók, 2004.86.). Majtényiék, azonban, Hankiss 1975 –ben végzett értékszociológiai vizsgálatára hivatkozva, megállapítják, hogy a nagyipari munkába való bekapcsolódás nem változtatott a cigányság különállásán, identitásán (Majtényi B. - Majtényi Gy. 2005. 412 - 413.).¹⁰⁹ Stewart szintén azt emeli ki a szocialista éra elemzéséből, hogy a romáknak lehetősége volt, bizonyos kompromisszumok árán, cigánynak maradni. S bár, az államszocializmus idején a bérmentől, illetve a gádszók által kontrollált munka világától való különállási törekvés nagyrészt kivitelezhetetlen volt, Stewart ezért hangsúlyozza, hogy a romák hétköznapi parasztként, hétvégén romaként viselkednek (Stewart, 1993. 95.) azaz, sikeresen megőrizték identitásukat.

Meglátásom szerint, a különböző adaptációs választások nem stabil, rögzült viselkedések, hanem sokkal inkább dinamikusan változó, nem feltétlenül tudatos „döntések”. Azt, hogy egy cigány ember, mikor, milyen életszakaszban, milyen feladathelyzetben hogyan éli és jeleníti meg csoporttagságát, számos környezeti tényezőtől is függ. „Mert az alaphelyzet az, hogy, ha valaki elfelejti, hogy zsidó, vagy cigány, valaki más figyelmezteti.” (Tóth I, 2004. 97.). A társadalmi szinten mélyen beágyazott, konszenzuson alapuló módon, bármilyen társas, vagy jogi következmény nélkül diszkriminálható kisebbségi csoporthoz való tartozás „vállalása” a társadalmi státusz emelkedésével kevésbé lesz valószínű. A roma származás bevallásának problematikussága a szociológiai vizsgálatok ismert akadályai: **„A növekvő társadalmi, politikai és gazdasági elszigeteltség és a nyilvános diszkriminációval együtt elősegítette a roma önbesorolása változását.** (Kligman, 2001. 72.).

II. 4. 4. Hogyan viszonyulnak a romák a róluk alkotott képhez?

Az eddigiekből, talán látható, hogy a cigány identitás lehetséges intenzitása soktényezős változó a többség által uralt társadalmi rendszer észlelésében, azaz a rendszerigazoló ideológiákhoz való viszonyulásban. Valószínűsíthető, hogy az asszimilációs törekvéseket mutató egyének, nagyobb hajlandósággal vallják magukénak a többség, róluk alkotott sztereotípiáit, s nagyobb valószínűséggel hisznek, ezen sztereotípiák által (is) fenntartott rend igazságosságában. Azaz, egyenes összefüggést feltételezhetünk aközött, hogy egy csoport/egyen milyen mértékben cigány és milyen mértékben veti alá magát a fennálló társadalmi rendszer igazságainak (vö.: Jost et al, 2003. 383.) „... az igazságos világba vetett hitnek számos egyéni pszichés hozadéka is van” (Berkics, 2008.20.), s az is látható, tehát,

¹⁰⁸ Pálos az etnikai identitás kidolgozottsága és a szocioökonómiai státusz közötti pozitív korrelációt feltételezi. (Pálos, 2010. 60.).

¹⁰⁹ Ez a kint levőség, ami ugyanakkor valamilyen szintű megélhetést mégis biztosított a romáknak, ez találatott mély elutasításra a mindennapjaikat kényszerűen, a munka köré szervező tömegekben.

hogy, ha valaki gyengén kötődik saját, kisebbségi csoportjához, illetve egyéni céljainak az elérése erőteljesebb motiváció számára, mint a csoportcélok támogatása, akkor ő hajlamosabb lesz a vágyott világ ideológiáit magáévá tenni. A rendszer természetének az elfogadása, a rendszert fenntartó sztereotípiatartalmak elfogadását, illetve a velük való azonosulást is maga után vonja. Ugyanakkor, azt is láttuk, hogy hazánkban az alacsony státusz nem jár együtt a rendszerbe vetett bizalommal, s a hazai cigányság jelentékeny része az alacsony társadalmi csoportba sorolható.

Mindent összevetve, én úgy vélem, ha a peripatetikus stílusban tetten is érhető a többségi társadalom intézményeitől való elhatárolódás igénye, akár, mint az ellenazonosulás mintája, a társas összehasonlítás folyamataiban, **a magyarországi romák többsége, a szisztematikus elnyomás és a kényszerasszimiláció hatására, hajlamos azonosulni a róluk szóló negatív sztereotípiákkal.** Azt gondolom, hogy esetükben az alacsony státusz egyrészt, nem segíti a roma identitás erősödését, s egész egyszerűen „túl alacsony” ahhoz, hogy egyfajta forradalmi osztálytudatot szüljön. Azt is gondolom, hogy a tartós társadalom alatti lét, az extrém mértékű nyomorúság, mellyel a romák jelentékeny része kénytelen napról napra megbirkózni, kultúrávesztést is jelent. Az így feltételezhető kevésbé kidolgozott kognitív struktúrák alkalmazása a rendszerigazoló ideológiák támogatását jelentheti. „... az említett önkárosító viselkedésminták az önmaguk iránti megvetés és a befelé irányított agresszió következményei, amely viszont a súlyos és régóta fennálló elnyomás és alárendeltség eredménye.” (Sidanius - Pratto, 2005. 380.). Az ismert öndeblizáló folyamatokban maga az azonosulás manifesztálódik, örököi módon biztosítva a negatív képek megerősödését.

„A csoportalapú társas hierarchia meglepő mértékű szívóssága és stabilitása épp abból fakad, hogy az alávetett csoportok mind passzív, mind aktív módon együttműködnek az elnyomó elittel.” (Sidanius – Pratto, 2005.100.).

A kisebbségi létből eredeztethető társadalmi válaszokat tekintettem át, a fennálló társadalmi - gazdasági - politikai rendszerhez való viszonyulás tükrében. Fontosnak tartom azonban, még megjegyezni, hogy a szisztematikus elnyomás nem „csak” az identitás és az én - kép megfogalmazására, a fennálló rendszerhez való viszonyulásra, hanem az egyének megbirkózási képességre is hatást gyakorol. Itt nem idézem, a mások által többszörösen feltárt roppant negatív szomatikus mutatókat, viszont, a lehetséges, s cseppet sem önként választott válaszok sorában kiemelem, a mentális megbetegedésekben megjelenő felülreprezentáltságukat. „Úgy érzik, hogy tehetetlenek, sorsuk alakulására szinte semmi hatásuk sincs.” (Fónai és munkatársai, 2007. 77.).

III. A CSONGRÁD MEGYEI SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÖRÉBEN VÉGZETT, SZOCIÁLIS ESETMUNKÁRA IRÁNYULÓ KUTATÁS BEMUTATÁSA

Ebben a fejezetben a dolgozathoz kapcsolódó, 2009 őszétől 2010 őszéig tartó kutatásomat ismertetem. Először a vizsgálat célkitűzését, hipotéziseit, a konceptualizálás és mintavétel folyamatát mutatom be. Ezt követően az eredményeket veszem sorra. Az eredmények bemutatásakor a dolgozat szempontjából releváns kérdéseket emelem ki: milyen eljárásokat alkalmaznak a szakemberek; milyen csoporthatár megjelölési törekvések ragadhatók meg a segítők részéről; milyen tendenciák körvonalazhatók a roma ügyfelekhez való viszonyulásban, s végül, milyen együttjárások jellemzik az ügyfél észlelt csoporttagsága és a választott professzionális eszközök kapcsolatát. Bár, a feltárt összefüggéseket, kollégák segítségével, statisztikailag ellenőriztem, az eredmények érvényessége - elsősorban az alacsony elemszám miatt - több ponton megkérdőjelezhető. Az itt leírt következtetések egy újabb kutatás elindításához és kérdések megfogalmazásához járulhatnak hozzá.

III. 1. A kutatás előkészítése

Az utóbbi évtizedben több kísérlet irányult arra, hogy szisztematikusan feltárják a szociális ellátórendszer lehetőségeit a kiilleszkedés csökkentésében, vagy ahogyan egy másik kutatócsoport fogalmazott, a nyomorgó családok megsegítésében.¹¹⁰ Ezek a kutatások általában halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre irányultak (pld. Baráth és mtsai, 2004; vagy Kozma és mtsai, 2004; 2010.). Mások, elsősorban a gyermekvédelem területén alkalmazott eljárások feltárására fókuszáltak (Bányai, 2006; Szilvási, 2010.). Bár, ezekben a vizsgálatokban is törekednek a feltárt tevékenységek szisztematikus operacionalizálására, a kutatói munka középpontjában nem ez áll. Néhol, az alkalmazott tevékenységek felsorolásával találkozhatunk („Szolgáltatási repertoár” ismertetése, Kozma és mtsai, 2010. 90 - 99.),¹¹¹ míg máshol, (Baráth és munkatársai, 2004. 63 - 64.) szemléletek,¹¹² filozófiák elkülönítésével. Jelen vizsgálat egy meghatározott közigazgatási határon belül lévő összes térséget, s az ahhoz tartozó összes településre kiterjedt. Ugyanakkor, én nem vizsgáltam sem a természetbeni, sem a pénzbeni ellátásokat, bár a családsegítő szolgáltatásokkal kötelezett státuszban állók értelemszerűen részesülnek valamilyen pénzbeli juttatásban. Figyelmem középpontjában a személyes gondoskodás körébe tartozó szociális esetmunka eljárások álltak, azokat igyekeztem összegyűjteni és rendszerezni. Arra törekedtem, hogy a lehető legteljesebb képet alkossam a szociális esetmunka gyakorlatáról. Fő rendszerező elvnek, Compton - Galaway problémamegoldó modelljének alapelvei nyomán, az adott eljárásban megvalósítható együttműködést, a kliens felelős részvételének a mértékét tekintettem.

¹¹⁰ Itt nem térek ki a pénzbeni ellátások szerepéről szóló számos vizsgálatra. Általában a segélyezés rendszerének a vizsgálata is megemlíthető lenne, (csak néhány példa: Ferge,1995; 1996; Szalai, 2007.), illetve már megjelentek az ügynevezett komplex programok hatásvizsgálatai is (Pld: A gyermekszegénységből eredő társadalmi hátrányok korrekciójára született „Biztos kezdet” programokra vonatkozóan, lásd: Surányi, 2010.). Kérdésem középpontjában, a törvényben szabályozott, esetmunka keretében nyújtott személyes segítségnyújtás tartalma áll.

¹¹¹ Kozma és munkatársai is írnak segítői filozófiákról, de ezeket inkább egy – egy térséghez kapcsolják. im; 99-100.

¹¹² A filozófiák sorában megemlíthető, többek között, egy nemzetközi összehasonlító gyermekvédelmi vizsgálat is, ahol Williams és munkatársai a kliensek iránti attitűdöt mérték, (Williams et al; 2002.).

III. 1. 1. A hipotézis megfogalmazása

Kutatásomat arra a feltevésre alapoztam, mi szerint a közvetlen segítségnyújtás gyakorlatában a segítő szakemberek minőségileg eltérő szolgáltatást nyújtanak a roma igénybevevőknek. Hipotézisem az volt, hogy **a többségi segítő, az ismert társadalmi távolság okán, kevésbé foglalkozik a roma ügyfelekkel való munka során az intenzívebb bevonódást igénylő kapcsolatok kialakítására.** Következésképpen, a társadalmi távolságok, s az azokat konzerváló sztereotípiák mozdulatlanok maradnak, s így az ügyfél felelős részvételét kevésbé tudják támogatni. Mivel, az esetmunka eljárásaira vonatkozó koncepcióm szerint, az ügyfél felelősségét hatékonyan az elsősorban konzultációs munkaformák révén biztosíthatók, azt feltételeztem, hogy **a konzultációs munkaformákat kevésbé fogják alkalmazni a cigány kliensekkel való munka során.**

Ez alapvetően egy további kérdést implicál: mi határozza meg a szolgáltatásokban megmutató különbséget, az igénybevevők eltérő szükségletei, vagy az ellátók kognitív sémái a roma ügyfelek speciális szükségleteiről. Annak ellenére, hogy meggyőződésem szerint, a segítő által konstruált emberkép illetve „kliens - kép” jól körvonalazható értékorientáció mentén szerveződve totálisan határozza meg az általa választott szolgáltatások, eljárások körét, ezek tartalmát nem vizsgáltam. Egyrészt, más kutatásokból ismert eredmények alapján tudható, hogy a szociális ellátórendszerben dolgozók hasonló elutasító attitűddel bírnak, mint a társadalom több része a cigánysággal szemben (vö.: Babusik, 2004. 100.). Másrészt, a jelen vizsgálat fókuszában a szociális esetmunka gyakorlata, az összegyűjthető és rendszerezhető eljárások álltak. Ugyanakkor, közvetett módon körvonalazódtak bizonyos sémák, ezekre az eredmények ismertetésekor visszatérek. Amellett, hogy igyekeztem szisztematikusan összegyűjteni az esetmunka során alkalmazott eljárások teljes körét, kutatásom egy másik célt is igyekezett kiszolgálni. Ahogyan azt a bevezetőben írtam, célom egy olyan integratív modell megalkotása, mely a későbbiekben, újabb „jó gyakorlatok” megismerésével fejleszthető, s amely, konkrét tevékenységek bemutatásával, azokat elméleti kontextusba helyezve, segítsége lehet mindazoknak, akik nem elégszenek meg a „szegénygondozás repertoárjával” (Kozma, et al, 2010. 90.).

III. 1. 2. A kutatás módszertana

A kutatás során szociális esetmunka eljárásokat, módszereket kívántam feltárni, arra való tekintettel, hogy van - e különbség a roma ellátottaknak nyújtott személyes segítségnyújtásban, s ha igen, miből tevődik össze. A kutatás Csongrád megye teljes területén, 7 kistérségben, működő Családsegítő Központokban és Gyermekjóléti Szolgálatokban folyó személyes segítségnyújtásra irányult. A vizsgálat során felkeresett intézmények mindegyike az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, illetve az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról, alapján működik. Dokumentációvezetésüket az 1/2000. (I.7.) SZCSM rendelet és a 235/1997. (XII.17.) Korm. rendelet határozza meg, rendelkezésemre bocsátott adatokat és dokumentációkat, (továbbiakban: esetenplókat) ezek figyelembevételével elemeztem. Összesen 60 település nevezett intézményeit kerestem meg. Egy településen teljesen visszautasították a vizsgálatban való részvételt, összesen 2 szakember esett ki így a mintából, kettő településen, ugyanabban a kistérségben, pedig, csupán a kérdőívek kitöltésére vállalkoztak a szakemberek. Ez a további két „tartózkodó” település szintén viszonylag kis településnek mondható, a nevezett 3 települést leszámítva a megye összes intézménye részt vett az adatszolgáltatásban.

A többi településen, 2009 októbertől - 2010 novemberéig tartó időszakban, a következő adatgyűjtési módszerekkel vettem fel az adatokat:¹¹³

- 1) Önkitöltős kérdőív személyes gondoskodást nyújtó szakemberek részére;¹¹⁴
- 2) Félig strukturált interjú a szakemberekkel;
- 3) A személyes segítségnyújtás lépéseit dokumentáló adatlapok - esetenplők előzetes szempontok szerinti elemzése;
- 4) Fókuszcsoportos interjú szakemberekkel és intézményvezetőkkel;
- 5) Félig strukturált interjú az ellátásokat igénybevevőkkel. Ez utóbbi módszert csupán két kistérségben is sikerült alkalmaznom, így, az elemzésben erre csak korlátozottan támaszkodok.

A kvalitatív és kvantitatív módszerek együttes alkalmazásával az adatok megbízhatóságát kívántam biztosítani. Az egész eljárás során több kérdés vissza - visszatért a különböző vizsgálati módszerekben, reményeim szerint, elősegítve az eredmények értékelhetőségét. Az adatfelvételt, helyileg minden esetben az adott intézményben végeztem el, kivételt ez alól, a térségként megszervezett fókuszcsoport jelentette, melyeket a térségek központi városába szerveztem meg.

III. 1. 2. 1. Mintavétel és eljárás

A nevezett típusú személyes gondoskodást két szempont alapján választottam ki. Egyrészt, meghatározó volt a személyes tapasztalat: szociális munkásként korábban családsegítő szolgálat keretében, illetve a gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolható iskolai gyermek - és ifjúságvédelmi feladóként dolgoztam. Másrészt, a kutatási tervben megjelölt célokat ezen intézményekben folyó munka vizsgálatával láttam teljesülni. Mindkét tevékenység az önkormányzatok feladatairól szóló törvény értelmében kötelezően ellátandónak minősül, következésképpen, minden település biztosítja ezeket a szolgáltatásokat. Az általam vizsgálni kívánt esetmunka ezen intézmények egyik legmarkánsabban megjelenő segítségnyújtási formája. Ezen kívül, a gyermekvédelmi rendszer az a szegmense a jóléti ellátórendszernek, ahol a romák rendre felülreprezentálják összlakosságon belüli arányukat.¹¹⁵ A megyében működő családsegítő szolgálatok, illetve gyermekjóléti szolgálatok ugyanazon szakmai módszertani központhoz tartoznak, ami egy közös, de legalább valamelyest hasonló módszertani - elméleti bázist feltételez. Az intézményeket először telefonon, majd személyesen kerestem fel, hozzájárulásukat kérve a kutatásban való részvételre. A szociális ellátások terén, teljes mértékben integrált térségek esetén (ilyen: a Hódmezővásárhelyi, Mórahalmi és Kistéleki kistérség) a gesztorintézmény beleegyezését kértem, az ő esetükben az "anyaintézmény" koordinációs feladatot is vállalt a kutatás lebonyolításában. (Hódmezővásárhelyi esetében, például az integráció úgy valósult meg, hogy a vásárhelyi szolgáltatótól járnak ki a kollégák a környező kisebb településekre, dokumentációjukat a vásárhelyi irodájukban vezetik). A részben integrált Csongrádi kistérség esetében ugyanez a helyzet.). A Szegedi és a Csongrádi kistérség részben integrált: mindkét térség bír két - két

¹¹³ Az adatfelvételt szociális munka alapszakos nappali és levelező tagozatos, II. és III. éves hallgatók is részt vettek, ők elsősorban az interjúk felvételét végezték, néhányan készítettek dokumentumelemzést. Munkájukért, egy szociális munka módszertani kurzus teljesítését kiváltó kreditet kaptak. A hallgatókat műhelymunka keretében készítettem fel mindkét feladatra, a dokumentum vizsgálatát, pedig együtt végeztük. A Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke támogatta a kutatást: a hallgatók útiköltségét és a kérdőívek fénymásolásának a költségét, illetve a diktafonok kölcsönzését a tanszék biztosította.

¹¹⁴ A „csak” vezetői feladatokat ellátó munkatársak ebben nem vettek részt.

¹¹⁵ Lásd: ERRC jelentés, 2007.

olyan településsel, amelyek bár módszertanilag a megyéhez tartoznak, a nevezett ellátások tekintetében önállóak. A Szentesi kistérség egyáltalán nem integrált a szociális feladatok tekintetében, a Makói kistérségen belül pedig 6 település teljesen önálló, mások között pedig egy - egy kisebb területet, van ahol csupán két szomszédos települést, átfogó egyesülés található. Mindegyik kistérségben van olyan település, ahol egy fő látja el mindkét feladatot, illetve a megyében van kettő kisté település, melyek esetében a kettő által finanszírozott egy felállítású kolléga végzi el mindkét falu családsegítéséhez, illetve gyermekjóléti szolgáltatásához kapcsolódó kötelezettségeket. Jártam olyan helyeken, ahol a kollégák nem is voltak tudatában annak, hogy két különböző alapellátási tevékenységet látnak el, számomra ez, a nekem átadott dokumentációból, illetve a tájékoztató beszélgetésből derült ki. Ahogyan imént említettem, a teljes mértékben integrált térségek esetében a gesztorintézményekkel tárgyaltam első körben, de ez sem jelentette mindig a kollégák hozzájárulását. A teljesen független intézményekhez, értelemszerűen, külön mentem - mentünk ki. Az első megkereséskor tájékoztattam az intézményeket a kutatási célról és az adatgyűjtési módszerekről. A legtöbb helyen az volt a legjobban hangoztatott aggodalmuk, hogy a kutatás mennyi időt vesz el tőlük. Az időhiánnyal, mint markánsan megfogalmazott problémával, a későbbiekben is találkoztam. A dokumentumok elemzése és az interjúk készítése kapcsán a titoktartást emelték ki elvárt magatartásként, az egyik térségben az intézmény jogászával is egyeztetni kellett. A kliensek és a szakemberek adatainak védelme természetesen az én érdekem is, így ebben a tekintetben igyekeztem a legnagyobb körültekintéssel eljárni. Több helyen lefestették az ügyfél adatait, illetve mindenhol, a hallgatókkal együtt nyilatkoztunk, hogy a kutatás során feltárt eredményeket csak a kutatás céljának megfelelően használjuk fel. A kérdőíveket vagy postán küldtem ki, vagy az adatfelvételkor személyesen adtam át. A megyében a családsegítő, illetve gyermekjóléti szolgálatok keretein belül, közvetlen esetmunkát végző 140 kolléga közül, 138 töltötte ki és juttatta vissza a kérdőívet, a kérdőívek kiküldését a személyes megkeresés követte. A résztvevő hallgatókat egy - egy kistérséghez csoportosítottam, így határozottabban számíthattam az intézményre vonatkozó benyomásaikra, illetve az adatok védelmére vonatkozó biztonsági követelményeket is így jobban láttam érvényesülni. Az intézményekben először általános, tájékoztató jellegű kérdéseket tettem fel, több helyen újra bemutatam a kutatás főbb ismérveit. Mindenhol körbevezettek az intézményben, így az esetmunka tárgyi - infrastrukturális feltételeit is megismerhettem. Minden településen kértem adatokat a település demográfiai - gazdasági jellegzetességeiről. Érdeklődtem a szolgálat által nyújtott egyéb segítségnyújtási formákról, a szakemberek mentálhigiénés védelméről és a módszertani központokkal való együttműködésről. A gyermekjóléti szolgálat munkatársait még külön megkérdeztem a jelzőrendszer tagjaival való együttműködés tapasztalatiról, illetve mindkét szolgáltatás esetében rákérdeztem a falugondnoki, tanyagondnoki szolgálattal, mezőőrrel és a háziorvosokkal való kooperációról. A mezőőr szerepét a megyére jellemző földrajzi és gazdasági sajátosságok teszik indokolttá. Több alkalommal említették a kollégák, hogy hajléktalan emberekre a mezőőr tájékoztatása alapján bukkantak rá, s tudtak számukra segítséget nyújtani. A tanyagondnoki szolgálatnak majdnem a megye egész területén kiemelkedő feladata van, egyrészt abban, hogy a tanyán élő egyéneket, családokat eljuttassa bizonyos szolgáltatásokhoz - gyakran például, iskolába vigye a gyerekeket-, másrészt pedig, magát a szolgáltatást, a jelen dolgozatban tárgyalt alapellátást nyújtó szakembert vigye ki az ügyfélhez. Ezt követte az interjúk felvétele és a dokumentumok áttekintése. Az interjúk készítésénél arra törekedtem, hogy a két feladat, közel azonos arányban jelenjen meg az interjúkban bemutatott esetek összességében. A 140 munkatárs közül 46 fővel készítettünk interjút (a hallgatók 33 interjút vettek fel, jómagam 13-at). Az összes interjúból 19 darabot családsegítő szolgálat munkatársa adta, a további 27 - et gyermekjóléti szolgálatnál dolgozó szakember. A kismértékű aránytalanság, talán részben magyarázható azzal, hogy négy

településen, bár mindkét munkakört ellátják a kollégák, az adatfelvétel során, csak a gyermekjóléti feladatot jelölték meg. Összesen 209 darab dokumentumot elemeztem, ebből 117 darab (az összes 56% - a) családsegítő, 92 darab, (az összes 44%-a), pedig gyermekjóléti szolgálatban vezetett esetvitelt tartalmazta. Az esetenaplókat, a területen dolgozó kollégák választották ki. A kiválasztáshoz csupán a sokszínűség szempontját adtam meg, illetve, a települések méretétől függően kértem minimum darabszámot is.¹¹⁶ Ilyen formán igyekeztem teljesíteni a véletlen mintavétel követelményét. A dokumentumokat minden esetben az adott intézményben olvastam át, ez a teljes mértékben integrált térségek esetében többszöri odautazást jelentett, s az előzetesen összeállított szempontok szerint, ott készítettem el az egyes dokumentumokhoz kapcsolódó jegyzeteket. Mindenhol kértem a kollégákat, hogy mialatt ezt a tevékenységet végzem, valaki legyen ott az adott helységben, ilyen formán is igyekeztem a vállalt titkos adatkezelést biztosítani. Az így gyűjtött adatok részleges feldolgozását követte a fókuszcsoporthoz összehívása. A csoportokat térségenként szerveztem, de az integrált térségek esetében is, minden település munkatársa külön kapott meghívót. Két kistérség, a Hódmezővásárhelyi és a Csongrádi, a többszöri meghívás ellenére, a kutatás e munkafázisába már egyáltalán nem kapcsolódott be, így az eredmények bemutatásakor e térségek nélkül szükséges értelmezni a leírtakat. A további öt térség munkatársai számára négy időpontot biztosítottam, négy helyszínen. Összesen 41 fő jelent meg, s válaszolt a kérdéseimre. A fókuszcsoporthoz a kollégák visszajelzést kaptak az addig felvett és értékelt adatokról, s elsősorban e tekintetben kértem reflexiójukat. Továbbá, ez volt azon adatgyűjtési módszer, ahol a roma családokkal végzett munka speciális korrelátumaira rákérdeztem. A személyes, csoportos helyzet lehetőséget biztosított a kérdéshez, várhatóan kapcsolódó, metakommunikációs közlések dekódolására is. Ehhez az eljáráshoz két alkalommal kapcsolódott egy - egy hallgató, ők a csoportot követő reflexiójukkal segítették az elemzést. Az összes adat feldolgozásából összesített, s térségekre lebontott elemzést készítettem, s ezt a későbbiekben a kutatásban együttműködő kollégák számára bemutattam.

III. 1. 2. 2. Konceptualizálás, operacionalizálás

Kutatásom az esetmunkában alkalmazott eljárásokra irányult. A vizsgálat egyik nehézségének, vagy inkább, kihívásának, azt tekintettem, hogy a nevezett tevékenységek tekintetében, nincs szakmai konszenzus.¹¹⁷ „*A családi kapcsolatok rendezése és a gyermekek státuszvizsgálata céljából beintegráltam a családot a Gyermekjóléti Szolgálat pszichológusához.*” – fogalmazott az egyik szakirányú végzettséggel bíró segítő az interjúban (3. számú interjú). Ugyanakkor számos eljárást mellékes feladatnak tekintenek, esetleg szégyenérzettel beszélnek azokról. Itt tipikusan az úgynevezett gondoskodó tevékenységeket értem, de általában az esetmenedzsmenthez kötődő tevékenységekhez is a legtöbb helyen negatív konnotáció társult: „*Szervezem a többiek munkáját*”, - (mármit az esetben szereplő további szakembereket) - említette egy szakember, arra kérdésre, hogy mire sajnálja az időt. Éppen ezért, csak az utolsó adatgyűjtési módszer alkalmazásakor, a fókuszcsoporthoz neveztem meg az általam használt terminusok tartalmát, addig a megkérdezettek saját kifejezéseit használtam, s az elemzés és értékelés fázisában igazítottam mindezt a korábban

¹¹⁶ A legkisebb településeken (400 – 500 fő) legalább két esetenaplót kértem, a városokban legalább 10 darabot. Szegeden, tekintettel arra, hogy több körzetben is működnek a vizsgált szolgáltatások, körzetenként kértem 10 darab esetenaplót. Térségi elemzést is készítettem, de ezt, területi és tartalmi okok miatt, nem tartalmazza a dolgozat.

¹¹⁷ A terminológiai kuszaságról a modellemet bemutató fejezet első részében, az eljárások bemutatásakor részletesebben is írok. Csak egy illusztráció: Pataki és munkatársai „tisztázatlan módszertanra épülő egyéni esetkezelés” –ről írnak (2009. 244.), majd, ugyanabban a tanulmányban, pár oldallal később, ismert és elfogadott protokollról (írásmód: 263.). S bár, a módszertan és a protokoll nem értelmezhetők szinonim fogalmakként, a megfogalmazás ellentmondásossága mégis felhívó jellegű.

kidolgozott szempontrendszerhez. Azokban az esetekben, ahol ez nem volt világos, mindig rákérdeztem a szakember által jelzett tevékenység tartalmára.

III. 1. 2. 2. 1. Az interjú és a kérdőív

Az általánosan tájékozódó kérdések mellett (életkor, nem, iskolai végzettség, a szakmában eltöltött évek száma), egy - egy nehéz, buktatókkal tarkított, emlékezetes történet felelevenítését kértem a kollégáktól. Két feltételezésem volt ezzel kapcsolatban: egyrészt, arra számítottam, hogy a „nehéz ügyfél” hívó szó elsősorban a roma kliensekkel végzett munkát fogja felidézteni a szakemberekben. Ez a feltételezés nem igazolódott, a valószínűsített okára még visszatérek. A másik elvárásom, pedig az volt, hogy az úgynevezett nehéz esetek nagyobb módszertani repertoár alkalmazását mozgósítsák a szakember részéről. A kérdőívben a „végső eszköz”- re kérdeztem rá, az interjúban, pedig az esetvezetés folyamatának az ismertetését kértem. A roma ellátottakhoz való viszonyulást még három ponton próbáltam operacionalizálható formában feltárni. A kérdőívben, az interjúban és a fókuszcsoporton is megkérdeztem, hogy melyik típusú probléma-, illetve klienscsoport kezeléséhez igényelne több szakmai segítséget. Ahogyan az eredmények ismertetésekor látni fogjuk, itt, egy térség kivételével, nem jelölték meg a roma ügyfeleket. A kérdőívben és a fókuszcsoporton az „együttműködő kliens” meghatározását kértem, a fókuszcsoporton pedig, azt a kérdést tettem fel, hogy szerintük a roma ügyfelekkel való munka igényel - e speciális tudást és készséget, és ha igen, mit. Az együttműködő kliens meghatározásakor szintén nem találkoztam egy-egy speciális csoport megjelölésével, így ez a feltételezésem sem igazolódott.¹¹⁸ Visszatérve a roma kliensekkel kapcsolatos attitűdök kérdésére, a fókuszcsoportokon adott válaszok, ahogyan az elemzésük során látni fogjuk, már értékelhető tartalmakat jelentettek meg.

III. 1. 2. 2. 2. Dokumentumok elemzése

Vizsgálatom gerincének a dokumentumok elemzését tekintem.¹¹⁹ Ezt az adatgyűjtési módszert azért választottam, mert úgy véltem, hogy a segítő szóbeli közlése ismert kognitív - affektív akadályok okán nem lesz feltétlenül pontos az egyes tevékenységek megnevezését, vagy akár csak felsorolását illetően.¹²⁰ Úgy véltem, hogy a szakemberek saját feljegyzéseire támaszkodva érhetem el azt a célt, hogy átfogó és részletes képet kapjak a közvetlen munka tartalmáról, s elkerüljem azt a kutatói hibát, melynek során csupán, egy - egy tevékenység

¹¹⁸ Az „együttműködő kliens” visszatérő fogalom a szakirodalomban is. Több szerző hangsúlyozza, hogy mindenki motiválta, együttműködővé tehető, de a nehézségekről, akadályokról, az általunk korábban idézett szerzők közül is, többen szólnak. Az együttműködésnek elsősorban a kötelezett ügyfelek esetében van fontossága: kutatásom időtartamában a családsegítő központok által nyújtott szolgáltatások közül idesorolható az adósságkezelés, a rendszeres szociális segély, illetve a rendelkezésre állási támogatás igénybevétele. A gyermekjóléti szolgálatok esetében a hatósági intézkedés nyomán elrendelt védelembé vétel tartozik ebbe a csoportba. Itt említem még meg, hogy egy kistérségben családsegítést ellátó kollégák megfogalmazták azon igényüket, hogy a központ által nyújtott összes feladatra, törvénymódosítás révén, kiterjesszék a kötelező együttműködést. *„Bejön azzal, hogy neki mennyi problémája van, ami valóban úgy van, de amikor szembeiszl azzal, hogy tennie kell valamit, akkor kísétél. Közben esetleg az ember sarkár hátulról tapossák, hogy old meg”* – fogalmaztak. 7. számú kistérség, fókuszcsoport)

¹¹⁹ Az összes 209 darab dokumentumból jómagam 180 darabot olvastam és jegyzeteltem ki. A hallgatókat ebben az adatgyűjtési eljárásban végig segitettem: együtt voltunk az adott intézményekben, meg tudtam nézni az általuk készített jegyzeteket a leadás előtt, illetve segítségükre voltam egy – egy több éves esetvitel irathalmazának a rendezésében.

¹²⁰ Négy településen, ahol olyan kollégák látják el a gyermekjóléti szolgáltatást, akiknek nem volt szakirányú végzettsége, az esetenapló jelentős mértékben, hiányos volt. A négy településből kettőn ugyanaz a személy végzi ezt a feladatot. Ugyanők, - mármint a „hiányosan dokumentálók”, - voltak azok, akik tölem tudták meg, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás mellett a családsegítést is ők biztosítják az adott településen.

megnevezése már minősítő jelleggel is párosul. Kutatásom célja az alkalmazott eljárások összegyűjtése és rendszerezése volt, ehhez, azt gondolom, nem lett volna elegendő, ha a szóbeli közlésekre támaszkodok. A rendelkezésemre bocsátott dokumentációkat egységes szempontok szerint elemeztem. Az elemzési szempontokat két nagyobb csoportba soroltam: az úgynevezett formai, illetve az esetmunka tartalmi kérdéseinek a csoportjába.

A formai kérdések közé tartoztak a kliens szociókonómiai jellemzői; a kapcsolat időtartama; a hozott probléma, segítő által meghatározott típusa. A szocioökonómiai jellegzetességeken belül vizsgáltam még az ügyfél valószínűsíthető etnikai származását. Cigány ügyfélnek három féle eljárás alapján jelöltem be az ellátást igénybevevőt: vagy a neve alapján soroltam ide (Kolompár, Csurár pld.), vagy a feltüntetett lakcím alapján tudtam, hogy az adott településen belül a cigánytelepen van, s ezt követően rákérdeztem az esetgazdától.¹²¹ Olyan esetben, ahol egyik mutató sem adott egyértelműnek tűnő meghatározást, a dokumentum szövegéből viszont sejthető volt az igénybevevő cigány származása, ott is megkérdeztem a kollégákat. Ilyen „sejtésre” adott okot például a gyermekvédelmi rendszerben megjelenő ügyfelek esetében a GYSZ III. számú adatlapon (Környezettanulmány II.) szereplő „A család értékrendje” szempont kifejtése. A roma ügyfelek ilyen típusú meghatározása, „természetesen” nem mutatja meg a szolgáltatásokat igénybevevők tényleges arányát. Nem kerültek be azok, akiket a vezetéknevük, vagy lakóhelyük alapján a többségi társadalomhoz „tartoznak”, bár tudjuk: a többség mindig számon tartja, hogy ki a cigány. Nem minősítettem cigánynak azokat, akikről a hozzájuk kapcsolható dokumentáció nem tartalmazott semminemű „sejtető” információt, vagy jellemzést. Ez az adatgyűjtési módszer, természeténél fogva, nem vehette tekintetbe az ellátottak önmeghatározását, s nem nevezhető pontosnak sem. Viszont, ilyenformán véltem teljesülni a véletlen mintavétel normáját: ha megkérem a kollégákat arra, hogy cigány ügyféllel való munkát rögzítő esetnaplót adjanak át, további választási szempontok alkalmazására adok lehetőséget. Valószínű, tehát, az itt cigányként megjelölt esetek számát ténylegesen meghaladó arányról lehet szó. A dokumentumokat a szolgáltatóktól kértem, értelemszerűen az ő meghatározásuk, azaz a környezet általi történő besorolás érvényesült. A cigány ügyfelek ilyen módon történő különválasztásával, teljesíteni tudtam elsődleges kutatási célomat, azaz, meg tudtam vizsgálni, hogy van - e különbség a számukra, illetve a többségi társadalomból érkező ügyfeleknek nyújtott szolgáltatások között. A gyermekjóléti szolgálatok esetében, a fent ismertetett változók mellett, megnéztem azt is, hogy az ellátást igénybevevő család életében milyen mértékben van jelen a költözés. Ezt időközben vettem be a vizsgálati szempontok sorába, tapasztalva a költözések viszonylagos gyakoriságát. A költözés, vagy ahogyan Kozma és munkatársai nevezik, a vándorlás (uók; 2010. 69.), életvezetési stratégia sok család esetében. „*de vándoroltak. Tehát Cegléd, Budapest, Várpalota, Vásárhely. Féléves ciklusokban. Nagyon fiatalon szület anyuka, 17-18 évesen és mindig, aki éppen tudott nekik segíteni oda mentek.*” mondta az egyik segítő az interjúban (6. interjú).

Későbbiekben, a szocioökonómiai jellegzetességek közül, megbízhatóan az iskolai végzettség, a családfő gazdasági aktivitása, a lakóhely, az etnikai származás volt elemezhető, a többi tekintetében nem állt rendelkezésemre minden adat.

Ugyanitt vizsgáltam azt is, hogy a szakemberek milyen szociális problémát tüntetnek fel az adott ügyfelek életében. Az eredeti listámat bővítenem kellett: összesen 15 válaszlehetőséget jegyeztem fel: Megélhetési nehézségek, tartós munkanélküliség, lakhatási gondok, egészségkárosodásból eredő problémák, gyermeknevelési gondok, párkapcsolati konfliktusok,

¹²¹ Ismeretes, hogy az általában a települések határában elhelyezkedő, illetve oda létesített cigánytelepeken gyakran élnek kirekesztett többségi származású családok is. A köznyelv őket „elcigányosodottnak” nevezi, ezzel is igazodva ahhoz a vélekedéshez, miszerint a cigány-lét negatív színezettel bíró életmódot jelent, s nem egy másik néphez való tartozást.

faji/etnikai alapú diszkrimináció, pszichiátriai megbetegedések, addikció (alkohol, drog, játék, gyógyszer), családon belüli erőszak; kibővítve még a társas izoláció, iskolalátogatás hiánya, higiénés hiányok, prostitúció és pszichológiai krízis megjelölésével. A probléma típusok megnevezésében, egyrészt alkalmazkodtam a vizsgált intézmények működési feltételeit rögzítő jogszabályok terminológiájához, másrészt feljegyeztem minden olyan hozott problémát, melyet előzetesen nem soroltam be, s a későbbiekben, az összes dokumentum ismeretében bővítettem a típusok körét.¹²²

Ezt követően, a **tartalmi kérdések körében**, vettem sorra az alkalmazott eljárásokat, tevékenységeket. Az eljárások tekintetében egy viszonylag hosszú listával készültem: saját praxis élményeim és szakirodalmi ismereteimre (elsősorban Szabó, 2003; Lüssi, 1998; Morse, 1997.) építve, összesen 36 különböző tevékenységet különítettem el.¹²³ A tevékenységeket hat csoportba rendeztem: konzultációs, krízisintervenciós, asszertórikus, esetmenedzsment, a természetes támogató rendszerre irányuló tevékenységek csoportja, és a segítőre irányuló tevékenységek csoportja.¹²⁴ Az elemzőskor, illetve az eljárások részletes bemutatásakor az asszertórikus elem és a természetes támogató rendszerre irányuló tevékenységek csoportja beolvadt az esetmenedzsment jellegű tevékenységek körébe, ilyenformán négy nagyobb eljárás - típust különítettem el. A konzultációs eljárások halmazán belül megjelöltem egy olyan törekvést is, amelyről azt valószínűsítettem, hogy nagy valószínűséggel jelöli a segítő beszélgetés alkalmazását (amennyiben nem így nevezi a szakember). Alkalmaztam egy olyan kifejezést, amelyről azt feltételeztem, hogy megjelenése, ha nem is ebben a formában, a segítő részéről egy határozott, pozitív odafordulást, s az ügyfél képessé tevésére irányuló magatartást írhat le: a „coping kapacitásra erősítésére irányuló törekvés” –ként jelöltem. A nevezett szándék nem feltétlenül manifesztálódik konkrét eljárásban, ennek bekódolása számos szubjektív faktor függvényében változhat. Általában, olyan esnaplókhoz társítottam, ahol az egész esetvitelt rögzítő közléseket lehetett, kívülrőlként így jellemezni. Ezt a nagyon érzékeny mutatót a dokumentumok pontos tanulmányozásával tudtam alkalmazhatóvá tenni. Ugyanakkor, most már úgy értékelem, hogy ez a mutató nem felel meg annak a kívánalomnak, ami egy tudományos elemzéstől elvárható.¹²⁵ Az eljárások esetében feljegyeztem a segítő által leírt meghatározást és azt is, hogy én hogyan értelmeztem az adott tevékenységet. Az elemzés során mindegyiket külön megvizsgáltam, s az általam szempontrendszer alapján kódoltam be. Az egyes eljárásokat dokumentumonként darabszámmal jelöltem, így a gyakoriság könnyen számolható lett. Az eljárások nagy halmazát a feldolgozás folyamán módosítottam: nyolc tevékenység vagy feleslegesnek

¹²² A kérdőívben is rákérdeztem a segítők által a leggyakrabban előfordulónak észlelt szociális problémák típusaira. Ez a tipológia több ponton megegyezik a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet gyermekvédelmi rendszerre irányuló vizsgálatának a terminológiájával (lásd: <http://www.szmi.hu> oldalon). Ott az anyagi, megélhetési, lakhatási problémákat egy tételeként értelmezik, külön írnak magatartás –és teljesítményzavaráról, szülői elhanyagolásról, illetve szerepel, olyan, szerintem nehezen értelmezhető kategória is, mint a szülő, vagy család életvitel.

¹²³ Kozma és munkatársai a szolgáltatási repertoárban összesen 7 tevékenységet különítenek el, melyek, tartalmazzák a törvény által kötelezően előírtakat is. Míg ők igen széles értelmezési keretben vizsgálják a személyes segítségnyújtás tartalmát, jómagam, lépésről lépésre elkülönítettem az egyes tevékenységeket: az ügyféllel való személyes találkozásokat, vagy a társzakkemberekkel történő konzultációkat is, tartalmuk alapján. A talán kissé merevnek tűnő, szisztematikusan adatfelvételt annak érdekében alkalmaztam, hogy, lehetőség szerint, biztosítsam a saját szubjektív ítéleteim nélkülözését.

¹²⁴ A szociális munka eljárásokat ismertető fejezeti egységben (IV.2.), még elkülönítem az úgynevezett kiegészítő tevékenységeket.

¹²⁵ Egyrészt, nem eljárásról van szó, másrészt valószínűsíthető, hogy olyan segítő is alkalmaz ennek megfelelő technikákat, aki ezt nem rögzíti, harmadrészt ennek dokumentálásában igen sok a szubjektív faktor.

bizonyult,¹²⁶ vagy másik tevékenységgel átfedésbe került.¹²⁷ Ugyanakkor felvettem olyan tevékenységeket, melyeket az eredeti lista nem tartalmazott: konzultáció társzakkemberekkel, esetkonferencia, esetmegbeszélés, szupervízió az adott eset kapcsán, illetve a napi szintű kapcsolattartás, oktató jellegű tevékenység. Így, összesen 33 eljárást különítettem el, ezek közül 30 közvetlenül a klienst, az ő természetese támogató rendszerét, illetve az adott szociális probléma megoldását szolgálta, további három, pedig a szakember számára nyújtott módszertani, illetve mentálhigiénés támogatást.¹²⁸

III. 1. 2. 2. 3. A fókuszcsoporthok

A fókuszcsoporthokon, ahogyan azt már fentebb említettem, először az addig feltárt eredményeket ismertettem, s kértem reflexiókat. Ezt követően az egyes központi fogalmakra kérdeztem rá: együttműködő kliens, probléma típusok; ezek a kérdőívben és interjúbán is megjelentek. A romákkal való munka specifikumait ideillesztettem, mintegy beleolvastva a különleges tudásokat igénylő klienscsoportok sorába. Végül, teret engedtem a munkával kapcsolatos feszültségek ventilációjának, majd a szociális munkások képzésére vonatkozó javaslataik összegyűjtésével zártam a csoportot.¹²⁹

III. 2. 1. A vizsgált térségek általános jellemzése

Kutatásom Csongrád megye kistérségeire irányult, betűrendben: Csongrádi, Hódmezővásárhelyi, Mórahalmi, Kisteleki, Makói, Szegedi és Szentesi térségre.¹³⁰ A megye közigazgatási határán belül 60 település található, a települések térségenként elhelyezkedését lásd a mellékletben. A megye teljes lakossága 2010 – ben 422.000 fő volt, melynek jelentősebb hányada, 74% - a városokban él. A demográfiai jellemzők és a foglalkoztatottság tekintetében is a megye az országos átlaghoz közel áll: öregedő népesség jellemzi, az aktív korú foglalkoztatottak aránya 49,3%, a munkanélküliségi ráta 9, 5%. A városok közül három településre jellemző mérsékelt népességnövekedés: Mórahalom, Sándorfalva és Szeged. A megyében négy jelentősebb, az országos top 500 - ban is helyet foglaló cég működik. Az ország köölaj - és földgáz készletének a fele a megye területén található. Az elmúlt évben a megye területére hullott nagy mennyiségű csapadék a növénytermesztés egészét kedvezőtlenül befolyásolta. (Végh, 2011. 1.). Az építőipar viszont, ellentétes módon az országos tendenciával, növekedést mutatott (Lásd: uott.). Ugyanakkor, ha a foglalkoztatás természetét is megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy több olyan mutató mentén felülreprezentáltak a megyében élő aktív korúak, melyek a munkaerő - piaci kiszolgáltatottság jellegzetességeiként is definiálhatók. Ilyen, például a határozott idejű munkaszerződés, a rövid munkaidő, az alkalmi munkavégzés. (lásd: Sik, 2008. 248.). „A marginális klaszterbe

¹²⁶ Például: a „megállapodás feladatban”, hiszen a kötelezően alkalmazandó nyomtatványok mindegyike kéri ezt, így e mentén mérhető különbség, a dokumentumokból nem derül ki.

¹²⁷ Például a forrás/társintézmény elkülönítések.

¹²⁸ Szükséges lett volna még felvenni a közös, általában védőnővel együtt, végzett családlátogatás tevékenységét is. Ezt, általában a „konzultáció társzakkemberekkel”-ként rögzítettem, ponttalanul, ilyenformán nem különül el, ténylegesen, holott, az adtok rögzítésekor érzékelhető volt a „közös családlátogatás” és a társadalmi távolság közötti korreláció. A pontatlan kódolás miatt ezt nem tudom igazolni. A részletes, eredeti listát a mellékletben közlöm.

¹²⁹ A szociális munkás szak hasznosnak ítélt tartalmaira több ok miatt kérdeztem rá. Egyrészt, a tanszék képzésfejlesztési munkája miatt, másrészt, az ehhez közvetlenül társuló jegyzetkészítés okán.

¹³⁰ A Mórahalmi és a Homokháti kistérség nem ugyanazt a területet, s nem ugyanazt a közigazgatási funkciót jelenti. Az egyik leghátányosabb helyzetűnek ítélt Homokháti Kistérség átnyúlik Békés megyébe. Én a Mórahalmi Kistérség Többcélú Társulásba tartozó önkormányzatok által fenntartott intézményekben folyó esetmunkáit vizsgáltam.

tartozókra jellemző, hogy a dél - alföldi régióban és községben élnek, fiatalok, alacsony iskolai végzettségűek és szakképzetlen munkát végzők, a korábban munkanélküliséget kipróbálók, hosszú munkaidő alatt (gyakori túlórával) keveset keresnek, sem munkahelyi, sem foglalkozási tapasztalatuk nincs, életvezetésük sodródó jellegű.” (im, 2008. 251.). A gazdasági szektorok közül a szolgáltatási szektorban helyezkednek el a legtöbben, s bár a megye egészére jellemző a tanyás területek viszonylag nagy aránya, ez nem egyenlő a magas mezőgazdasági részvétellel. Bár a megyében két térség is hátrányos helyzetűként definiálódik¹³¹ (Homokháti és Kisteleki), a kistérségek foglalkoztatottsági mutatói nem térnek el jelentősen a magyarországi arányoktól. Ugyanakkor, a megye egészében mégis jelenlévő agrárszektor meghatározza a lehetőségeket. Köllő (2008.) megállapításai (idézi Sik, 2008. 243.) egybeesnek az adatközlőktől kapott információkkal, miszerint a mezőgazdaságban dolgozók jelentékeny része nem jelenik meg a formális munkaerőpiacon. A rejtett, vagy fekete foglalkoztatottság a munkavállalók hosszú távú érdekeit sérti, a munkáltatótól való kiszolgáltatottságát fokozza. A mezőgazdasági munkákra jellemző idényjelleghez általában a kapcsolati tőke kiemelt szerepe társul: a munkaadók csak a már régóta ismert, „bevált” munkaerőt hívják vissza. Ez azt is jelenti, hogy a különösen gyermekjóléti szolgálatok ügyfelei által választott túlélési stratégiához, a vándorláshoz, nem fog társulni alkalmi munkalehetőség. A megyét kétirányú migráció is jellemzi. Egyrészt a városokból kiáramló, elszegényedő családok tanyára, külterületre történő kiköltözése, másrészt a Romániából bevándorló családok. „A magyar településhálózat periferiáján új településtípus alakult ki - a „gettósodó falu és tanya”, melyben új szociális réteg tömörül; a falusi, illetve tanyasi underclass.” (Kovács, 2005. 37; lásd még: Ladányi - Szelényi, 2004; 78-79; Virág, 2010. 66.). A közeli városokból kitelepülő, általában eladósodott, rendszeres munkavégzésből származó jövedelemmel esetlegesen rendelkező családok deprivaltsága csak erősödik az általában igen rossz minőségű tanyasi ingatlanokba történő költözéssel. „Az elmúlt évtizedekben a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás térségeinek környezeti állapotjelzői és fenntarthatósági esélyei is igen rosszul alakultak. A földrajzi adottságok és a kedvezőtlen makro- és mikro gazdasági tényezők miatt, (a piactól való távolság, a mezőgazdasági alapanyag termelésre alapozott egyoldalú gazdaság szerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, az infrastrukturális elmaradottság) a szóránytelepülések, a tanyák halmozottan hátrányos helyzetbe kerültek. A homokhátsági tanyás térségek az Alföld belső periférikus övezeteivé váltak.” fogalmaz Kovács a tanyakutatás zárótanulmányában (im; 2005. 17.) A Romániából, esetenként Szerbiából tanyákra költöző családok esetében, pedig igaznak tűnik az a megállapítás, hogy körükben gyakoribb a szegénység előfordulása, mint a befogadó ország lakossága körében (Lelkes, 2008. 176.). A csongrádi kistérséghez tartozó Felgyő, például, a z egész térségre és megyére jellemző népességszám csökkenéssel szemben, közel 10% - os lélekszám emelkedést mutatott az évtizedes közepén, éppen a bevándorlások eredményeképpen. (VÁTI és társai, 2006. 18.). Hasonlóan a magyarországi vándorló családokhoz, tehát, a Romániából érkezők is gyakran tanyát, vagy külterületi ingatlant tudnak vásárolni, melyek, amellet, hogy jelentős távolságra vannak óvodától, iskolától, orvostól, bolttól, gyakran igen komoly felújítást igényelnének.

Most pedig, néhány szóban az egyes térségekről, s a megye nagyobb városairól, a vizsgált térségek központjairól, betűrendben.¹³²

Csongrád népessége a 2010 – es adatfelvétel szerint 17.478 fő, s csökkenő tendenciát mutat. Az egész megyében, a Csongrádi kistérségben a legerőteljesebb az öregedés mértéke, ez alól, egyedül, a már említett Felgyő számít kivételnek. A külterületen élők aránya, térségi szinten,

¹³¹ Az NFÜ megbízásából készült felmérés alapján a Dél – alföldi régióban lévő települések 26% - ban van szegregátum. (Domokos – Herczeg, 2011. 88.).

¹³² Itt a KSH adatai mellett a VÁTI – RKK – VIZITERV (2006.) adataira támaszkodtam.

18 % körül mozog. A rendszerváltással az összes nagyüzem megszűnt. Egy nagyobb cég található a térség központjának számító Csongrádon, ez körülbelül 600 fő állandó foglalkoztatását jelenti. A munkanélküliségi ráta 10% fölött van. **Hódmezővásárhely** a megye egyik megyei jogú városa, s Szeged után, a 47. 201 fővel a második legnépesebb települése. Nagy kiterjedésű külterülettel rendelkezik, amely része a város központjától 7-10 kilométer távolságban, zárványszerűen elhelyezkedő egykori tanyaközpontok is. A város minden mutató tekintetében jelentős területi egyenlőtlenségeket mutat: a foglalkoztatottság mértéke, a gazdasági szektor, vagy az iskolázottság arányszámaiban is. **Kistelek** lakosainak a száma 7.318, csökkenő, a térség teljes populációjának 40 % - a él itt. A térségben, a bevándorlások következményeként, Ópusztaszer lakosságszáma nő, kis mértékben. A megyében itt a legjelentősebb a külterületi lakosok aránya, s ez további növekedő tendenciát is mutat. Az iskolai végzettségre vonatkozó mutatók, a megyében itt a legkedvezőtlenebbek, bár Kistelek települési önkormányzata, egyedülként a megyében, középiskolát tart fenn. A viszonylag magas munkanélküliségi ráta (15,3%) mellett, fontos megemlíteni a fő gazdasági szektor, a mezőgazdaság infrastrukturális elmaradottságát. A térségben az 1- 2 főt foglalkoztató vállalkozások a jellemzőek, igaz ez az agráriumra is. A Kisteleki Kistérség a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségek egyike. **Makó** lakosainak száma 24.403 fő, ebből alig 400 fő él külterületen, illetve tanyán, ez megyei összehasonlításban kevésnek nevezhető. A városban működő ipari vállalkozás a térség legnagyobb foglalkoztatója, összesen 1.400 embernek biztosít munkát. A városban számos kisvállalkozás működik, elsősorban a szolgáltató szektorban. Ugyanakkor, a munkanélküliségi ráta igen magas, 2010. első felében meghaladta a 20%-ot. **Mórahalom** lakosainak száma 6007 fő, ebből több mint 1.500 külterületen, illetve tanyán él. A város a megye egyik legfiatalabb települése, valamikori tanyaközpont, az 1980-as évek közepétől bír városi ranggal. A város honlapja szerint a lakosság életében a mezőgazdasági részvétel a meghatározó, mely tevékenység elsősorban magángazdaságokban folyik. A Homokháti Kistérség a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségek egyike. **Szeged** a megye közigazgatási központja, megyeszékhely, 169.731 fővel Magyarország harmadik legnépesebb városa. 2005 – ig a város lakossága fogyott, azóta, a vándorlások nyomán mérsékelt lélekszám emelkedés figyelhető meg. A városra is jellemző az elöregedés, de itt fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy néhány, a várost környező falu, kisváros esetében ez már nem feltétlenül jellemző: Algyó, Domaszék, Zsombó, Sándorfalva fiatalodó, s növekvő lakosságszámú települések. Az iskolázottsági arányszámok Szegeden az országos számoknál kedvezőbb képet mutatnak: 2005 – ben a 24 év feletti lakosság 22% - a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. A rendszerváltást követően, az elmaradt ipari fejlesztések nyomán indult el egy migrációs folyamat, melynek az egyik következménye a Szeged környéki települések lakosságszámának a növekedése. A városi foglalkoztatottak 72% - a a szolgáltatási szektorban helyezkedik el, 27%-uk az iparban, s a mezőgazdaságban mindösszesen 2%-uk. **Szentés** lakosainak száma 28. 927 fő. A Szentesi kistérségre is az öregedés és a csökkenő népességszám a jellemző. A térség összes lakosának 68%-a Szentésen él, külterületen, pedig 8,3% - uk. Itt is igaz, hogy a tanyákra elsősorban az eladósodott, régóta nem foglalkoztatott családok költöznek ki, s a tanyasi lét nem feltétlenül egyenlő mezőgazdasági munkavégzéssel. A térség különösen kedvező termőhelyi adottságokkal bír, elsősorban a zöldségtermesztés az elterjedt. A gazdasági szektorok közül a mezőgazdaságban dolgozik a foglalkoztatottak 29% - a. A térségben két nagyobb ipari cég működik, az egyik 500 főt, a másik 1000 főt foglalkoztat.

II. 2. 2. A vizsgálatban résztvevő szakemberek általános bemutatása

Az adatfelvételben résztvevő, 138 szakember általános, demográfiai, végzettségbeli és a munkakörökhöz kapcsolódó jellegzetességeit az alábbi táblázatok foglalják össze:

1. számú táblázat: A szociális szakemberek nemi megoszlása

	Gyakoriság	Arány
Férfi	16 fő	11, 6%
Nő	122 fő	88, 4%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

2. számú táblázat: A szociális szakemberek életkor szerinti megoszlása

	Gyakoriság	Arány
18 – 25 év között	18	13%
26 – 35 év között	62	44,9%
36 – 45 év között	35	25,4%
46 – 55 év között	16	11,6%
56 – 65 év között	7	5,1%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

3. számú táblázat: A szociális munkakörben eltöltött évek számáról

	Gyakoriság	Arány
Kevesebb, mint egy éve	13	9,4%
1 – 5 év	57	41,3%
6 – 10 év	35	25,4%
11 – 16 év	26	18,8%
17 – 22 év	4	1,9%
23 – 28 év	1	0,7%
29 év -	2	1,4%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

4. számú táblázat: A szociális szakemberek legmagasabb iskolai végzettségéről

	Gyakoriság	Arány
Főiskola	123	89,1%
Egyetem	15	10,9%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

5. számú táblázat: A szociális szakemberek iskolai végzettségének tudományterületi megoszlásáról

	Gyakoriság	Arány
Bölcsészettudományi	9	6,5%
Társadalomtudományi	86	62,3%
Informatikai	3	2,2%
Jogi - és igazgatási	1	0,7%
Műszaki	1	0,7%
Orvosi - és egészségügyi	11	8%
Pedagógus	27	19,6%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

6. számú táblázat: A szociális szakemberek hány százaléka rendelkezik szociális szakvizsgával¹³³

	Gyakoriság	Arány
Rendelkezik szakvizsgával	19	13,8%
Nem rendelkezik szakvizsgával	119	86,2%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

7. számú táblázat: A szociális szakemberek összesen hány „eset” – ért felelősek egyidejűleg

	Gyakoriság	Arány
10 - 15	18	13%
16 - 25	29	21%
26 - 35	38	27,5%
36 - 45	19	13,8%
46 - 55	7	5,1%
56 - 65	8	5,8%
66 - 80	8	5,8%
80 felett	11	8%
Az összes válaszadó száma: 138 fő		

III. 3. A vizsgálat eredményeinek bemutatása és értékelése

Itt mutatom be a vizsgálat során nyert eredményeket. Először, az elsődleges vizsgálati célnak, a szociális esetmunka gyakorlatának szisztematikus feltárása és rendszerezése érdekében megvalósult eredményekről, a feltárt eljárásokról írok. A gyakorisági mutatókat követően, bemutatom azt, hogyan vélekednek a szakemberek az egyes tevékenységekről, milyen érzelmi színezetet, illetve szakmai – módszertani bázist társítanak egy – egy eljáráshoz. Ezt követi a kutatásom szempontjából az egyik lényegi kérdés tárgyalása: hogyan vélekednek a segítők az ellátásokat igénybevevő embertársaikról? Ezt követően, együtt vizsgálva az egyes

¹³³ A gyakoriság értelmezésénél érdemes figyelembe venni azt, hogy a kérdőíveket csupán azok a kollégák nem töltötték ki, akik kizárólag vezetői feladatokat látnak el. Azok, akik vezetői munkakörük mellett közvetlen segítségnyújtást is végeznek, kitöltötték a kérdőívet. Számukra viszont, a szociális szakvizsga megszerzése, kötelező.

eljárásokhoz társított érzelmi viszonyulást, és az adott tevékenységekben - szolgáltatásokban részesülőkéről alkotott kognitív konstruktumokat, bemutatom, hogy mi jellemzi a vizsgált két szociális ellátás típusban a roma ügyfeleknek nyújtott személyes segítségnyújtás tartalmát. majd, az alfejezet utolsó egységében, a szociális szakemberek által megélt nehézségekről szólok.

III. 3. 1. A vizsgálatban feltárt szociális esettanulmányok eljárások

A vizsgálat elsődleges célja az volt az egyik legszélesebb körben, minden településen kötelező jelleggel ellátandó személyes segítségnyújtás tartalmát a szociális esettanulmány vetületében feltárjam. Kiinduló feltevésem szerint a problémamegoldó modell fázisainak és elveinek érvényesülését is vizsgáltam volna, erről a kutatás folyamatában letemtem. A kezdeti koncepciómat az indokolta, hogy úgy véltem, ha a szakemberek töreksenek egy hangsúlyosan partner – szemléletű protokoll megtartására, akkor, az kedvezően hathat a jogaikban, lehetőségeikben súlyosan sérült csoportok professzionális segítségével. A nevezett szolgálatok által nyújtott segítségnyújtáshoz kapcsolódó dokumentáció a modell fázisai alapján van megalkotva, így az ettől való eltérés nem lehet általános.¹³⁴ A fázisos feladatának a formális elvárásaként történő megjelenése nem feltétlenül jelenti a tartalmi – szemléletbeli normák betartását is, de ezt már nem vizsgáltam. Kutatásom egyik fő célját, viszont, az eljárások, alkalmazott tevékenységek szisztematikus feltárását, sikerült teljesíteni. Ahogyan korábban írtam, összesen 33 eljárást tudtam elkülöníteni. Ezek, módszertanilag csoportosítva, a következők:

1. **Konzultációs tevékenységek** (10): konzultáció a segítségkérővel, konzultáció és környezettanulmány együttes alkalmazása, konzultáció a tűnethordozóval, konzultáció az egész családdal, ecomap, genogram, segítő beszélgetés, tanácsadás, változásra irányuló interjú, mediáció családon belül, coping kapacitás erősítésére vonatkozó törekvés.
2. **Az esettanulmány tevékenységei** (18): beszerzés révén élelmiszer adomány biztosítása, beszerzés révén ruha, - bútor, egyéb adomány biztosítása, segítségnyújtás ügyintézésben, tájékoztatás, konzultáció társszakemberekkel, közvetítés kliens és intézmény közötti konfliktus esetén, közvetítés diszkrimináció esetén, közvetített és közvetlen képviselő forrásintézménynél, közvetítés önszorgató csoporthoz, közvetítés ellátáshoz, források koordinációja, oktató jellegű tevékenység, napi szintű kapcsolattartás, ellenőrzés. Idesorolható még a kliens természetes támogatórendszerére irányuló háromféle tevékenység is: konzultáció, közvetítés konfliktus esetén, esettanulmány jellegű tevékenységek, melyek közvetlen kedvezményezettjei a kliens körülvéő tágabb támogató rendszer.
3. **Krízisintervencióhoz kapcsolható tevékenységek** (2): közbelépés, utasítás.
4. A negyedik csoportba a **segítő támogatását** soroltam, azokat a tevékenységeket, amikor az adott esetvitel folyamatában a szakember segítséget kér (3): esetmegbeszélés, esetkonferencia, szupervízió.

¹³⁴ Ugyanakkor, ahogy azt gyakorlati tapasztalatink, vagy a szakirodalom is sejtetni engedik, a felmérésre valószínűleg kevesebb időt szánnak a kollégák, mint az kívánatos lenne. Sajnos, bármennyire igyekeztem több módszer segítségével igazolni a felmérésre fordított idő, valószínűsíthetően csekély voltát, ebben nem jártam eredménnyel.

A csoportosításkor itt is azt a szempontot próbáltam követni, mint az esetmunka eljárásait tárgyaló általános elméleti fejezeti egységben: nevezetesen a kliens felelős részvételére leginkább hagyatkozó tevékenységektől haladok azon munkaformákig, ahol leginkább sérülhet az ügyfél kompetenciájának az elismerése. A krízisintervencióhoz társítható tevékenységek ebben a logikában kerülnek a harmadik csoportba, ahol, a krízis természetéből eredeztethetően a segítőől intenzívebb beavatkozás várható el.

Az elemzés során, elsősorban a konzultációs és az esetmenedzsment típusú eljárásokra fordítom a figyelmet: tekintettel ezek jelentős arányú alkalmazására, illetve a kutatási cél teljesítéséhez ezek vizsgálatával kerülök közelebb. Ennek megfelelően, sem a krízisintervencióhoz társítható tevékenységek, sem a közvetlenül a szakembert támogató tevékenységi formák értelmezésére nem térek ki.

A következő táblázatban a vizsgált 209 esetnaplóban rögzített esetvitel folyamatában alkalmazott eljárások előfordulási gyakoriságát mutatom be.

8. számú táblázat: A feltárt szociális esetmunka eljárások gyakoriságáról

Eljárástípusok	Összes előfordulás (darab)
Konzultációs eljárások	3837
Esetmenedzsment jellegű eljárások	2996
Krízisintervencióhoz kapcsolódó eljárások	92
A segítőre irányuló eljárások	90
Összes eljárás a 209 esetnaplóban dokumentált esetvitelen belül	7015

A gyakoriság mellett, az itt szereplő adatokból egyértelműen kiderül az is, a szociális esetmunka tevékenységein belül, az úgynevezett esetmenedzsment jellegű eljárások igen jelentős mértékben szerepelnek.

III. 3. 1. 1. A konzultációs eljárások megítélése

Az adatfelvétel folyamatában azzal találkoztam, hogy a szakemberek jól körvonalazható ítéleteket fogalmaznak meg egyes tevékenységeik vonatkozásában, illetve meglehetősen határozottan elkülönítenek bizonyos ügyfélcsoportokat. Az elkülönítési törekvés során „a kliens” pozíció körvonalazódott, az a státusz, mely alapján ők kapcsolatba kerülnek másokkal. A szabad, szóbeli közlések során „a kliens” jellemvonásai általában, több dimenzióban is negatív megítélés alá estek: általában kognitív korlátoltsággal, úgynevezett életvezetési képtelenséggel, s gyakran erkölcsileg szabados életmóddal jellemezve.

Azt feltételeztem, hogy *a szakemberek, általában szűkös forrásaik (idő, kognitív kapacitás, lelki energia) okán, zsugori¹³⁵ módon bánnak az idő - és figyelemigényes eszközökkel: elsősorban azoknak juttatják ezeket, akiket erre érdemesnek tartanak.* Ez alapján, pozitív korreláció lehet a szakmailag elismert tevékenységek, illetve az adott ügyfélről/ ügyfélcsoportról kialakított pozitív vélekedések között, illetve ez alapján feltételezhető, hogy a kevésbé elismert tevékenység - típusokban a kevésbé elismert ügyfeleket fogják részesíteni.

Az egyes eljárások „természetének”, módszertani kidolgozottságának a megítélése, meglehetősen szubjektív. A szociális szakember személyes és azzal szorosan összefonódó szakmai szocializációjának függvénye, hogy melyik tevékenységét ítéli meg hatékonynak,

¹³⁵ Itt a kognitív folyamatokra vonatkozó értelemben használom ezt a jelzőt.

szükségesnek, melyik vonatkozásában törekszik tartalmi fejlődésre, s melyekről vélekedik úgy, hogy szükségtelenek, vagy akár károsak.¹³⁶ Úgy vélem, hogy a segítségnyújtás tartalmára vonatkozó értékítéletek tekintetében a gyakorló szakemberek minősítése adhat támpontot, az én személyes értékrendszerem torzíthat.¹³⁷

A szakemberek, kivétel nélkül minden fórumon - interjú, kérdőív, fókuszcsoporthoz, vagy akár a kötetlen feltáró jellegű beszélgetések alatt, - határozottan megfogalmazták azon meggyőződésüket, miszerint **a szociális munka egyik legprofesszionálisabb tevékenysége a konzultációvezetés**, vagy, ahogy ők mondták, az „interjúzás”.

„Hát eleinte úgy jöttek a kliensek vagy nagyon sok százaléka, hogy úgy gondolták, hogy ide fölösleges, úgysem tudnak segíteni, és volt bennük egy bizonyos ellenállás, hogy minek kell ide járni. Aztán végül is már az első interjú végén úgy mentek el, hogy megköszönték a segítséget, hogy azért ezekkel a beszélgetésekkel azért sok mindenre rá tudtunk világítani, olyan dolgokra, amiken egyedül nem gondolkodik el, nem gondolja, hogy segítség lehet belőle.” (11. számú interjú)

A konzultáció fontossága jelenik meg abban is, hogy arra kérdésre, hogy mit tettek volna másképp egy - egy nehéz esettel folyamatában, illetve mely készségek fejlesztését ítélik szükségesnek, mind az interjúkban, mind a fókuszcsoporthoz megjelölték a konzultációt.

„többet beszélgettem volna velük. ...Így azért jobban meg kellett volna őket ismernem, a gondolkodásukat, lehet, hogy hamarabb rájöttem volna, hogy mi is valójában a probléma.” (14. interjú).

„Azt néha észreveszem, hogy a beszélgetéseket nem mindig úgy vezetem, ahogy én akarnám.” (6. térség, fókuszcs.).

Az általam a konzultációs eljárások egy nagyobb csoportjába sorolt, de módszertanilag élesen elkülönülő, segítő beszélgetést, pedig még nagyobb szakmai kihívásnak tekintik, illetve még inkább úgy gondolják, hogy alkalmazása különleges kapcsolatot feltételez.

„Rogersi módszerekkel mélyebb szintet próbálok megcélózni, nem a napi problémákat, hanem a mögötte húzódozó lelki folyamatokat.” (3. kistérség, fókuszcs.).

„Mélyen szántó beszélgetések.” (uitt).

„Legtöbb leleményességet igénylő feladat.” (2. kistérség, fcs.).

„Változást indít el.” (3. kistérség, fcs.).

„Nagy dolog, ha eljut az ember a munkája folyamán oda, hogy nem probléma feltáró interjú alkalma, „érzéseiről mer beszélni” (2. kistérség, fókuszcsoporthoz).

¹³⁶ Az adósságkezeléshez, illetve az aktív korú nem foglalkoztatottakkal való kötelező együttműködéshez rendelt tevékenységekről szóló vitákban éppen ez az egyik fő érv.

¹³⁷ Ez természetesen azt is jelenti, hogy jómagam nem osztom mindenben az itt bemutatott vélekedéseket. Én, például, eltérően az általam megkérdezett többségtől, a menedzsment típusú tevékenységeket igen fontosnak és szükségesnek tartom.

A segítő beszélgetés tehát, egyrésztől úgy jelent meg, mint szakmailag egy igen kíváncsú, elismert tevékenység, amire jó lenne több időt fordítani, másrészt, több helyen azt emelték ki a kollégák, hogy ezt képesek a leggyakrabban alkalmazni.

„Segítő beszélgetés, intervallumtól függetlenül, bármikor létrejön, a családgondozók ezekkel bármikor élnek” (7. kistérség, fcs).

„... minden helyzetben tudunk élni vele.” (uott.).

A konzultációs jellegű eljárásokhoz társítottam a családlátogatást is, feltételezve, hogy ez a munkaforma az egész családdal való együttes megbeszélést foglalhatja magában. Valószínűleg, nem így van. *A családlátogatás, a környezettanulmánnyal együtt, gyakran az ellenőrzés eszköze.*¹³⁸

„Gyakrabban látogattam a családot; ennek az lett a következménye, hogy ápoltabbak lettek a gyermekek, és a környezetük is.... Ha két hétig nem látogatom a családot, akkor ugyanúgy visszatérnek ezek a problémák. Tehát mondhatni náluk állandóan ott kéne lenni és figyelmeztetni az anyukát, hogy ki kéne takarítani, vagy el kellene mosogatni.” (7. interjú).

„Heti háromszor jártunk, felváltva. Mindent ellenőriztünk” (csecsemő érkezése lányanyához) (35. interjú)

„Mindig fel kellett hívnom a figyelmét a gyerekekkel kapcsolatos gondozási feladatokra.” (36. interjú)

„... főleg, akik problémások. Oda kell rájuk nézni, hogy van – e kenyér.” (39. interjú)

A családlátogatások kontroll jellegét erősítheti az, hogy tapasztalataim szerint, a gyermekjóléti szolgálat munkatársa és a védőnő, gyakorta integrált intézményben dolgozó közvetlen kollégaként, közös családlátogatásokat végeznek. Kérdésemre ezt a szakmai megbeszélés szükségességével indokolták, nekem viszont van okom azt feltételezni, hogy sokkal inkább tették ezt saját személyes, vagy akár fizikai határaik védelme okán. „A szociális munkások a családlátogatások alkalmával... ki vannak téve az erőszaknak.” - írja Kozma és munkatársai (2004. 104.). Több térségben az erre irányuló kérdésemre a kollégák kiemelték, hogy elsősorban a szabadon szaladgáló kutyáktól tartanak családlátogatásaik során, így fizikai épségüket érzik jobban biztosítva akár a védőnővel, akár a falu - vagy tanyagondnokkal történő közösen megszervezett családlátogatással. Én úgy vélem, azonban, hogy a családra irányítható intenzív figyelem csökken, ha a segítő kapcsolat interperszonális mezejében a kollégák elvárásai is megjelennek.

„akkor úgy készülök, hogy vagy a védőnővel, vagy a tanyagondnokkal kimegyek, és akkor úgymond bebiztosítom magam, hogy mégse legyen semmi probléma, de igazán ilyen fenyegetéssel hála Istennek, lehet azért, mert kis település, de ilyen még nem volt.” (13.).

Vizsgálatomban találkoztam az útmutatás alkalmazásával, sőt gyakran az utasítással is. Kismértékű korrelációt találtam az utasítás előfordulása és az ellátást igénybevevő etnikai származása között: roma ügyfelek esetében nagyobb valószínűséggel alkalmaz a segítő a vele való kapcsolatban utasítást. Ez utóbbi eljárás már teljesen nélkülözi a diszkusszió lehetőségét, vagy a kliens kompetenciájának az elismerését.

¹³⁸ Kismértékű korrelációt találtam az ügyfél cigány származása és a környezettanulmány alkalmazásának a gyakorisága között.

III. 3. 1. 2. Az esetenedzsmment jellegű eljárások megítélése

Megítélésem szerint, a vizsgálat egyik jelentős eredménye az lett, hogy számokkal igazolható módon, világossá vált az ilyen típusú tevékenységek súlya a szociális esetmunka gyakorlatában. Az esetenedzsmment jellegű eljárásokhoz sorolt tevékenységek során a szakember erőteljesebb részvételt mutat: bizonyos javakat közvetlen módon juttat, forrásokat koordinál, képvisel. A javak, források feletti kontroll erőteljesebben nyilvánulhat meg, s általában jellemzi egyfajta oktató tevékenység, edukatív jelleg.¹³⁹ Az elemzés során világossá vált, hogy **az idesorolható eljárások**, hasonlóan a konzultációs jellegű tevékenységekhez, **legalább két alcsoportba válnak szét: a minimális személyes bevonódást igénylő, az ügynevezett utcai bürokrácia¹⁴⁰ (vö.: Dunér – Nordström, 2006.427.) tevékenységeire; illetve a mindennapi életvitelt segítő (vö.: Szabó, 2003. 116.), edukatív, vagy gondoskodó aktivitásokra.**

A kutatásba bevont térségekben általában ambivalens viszonyulást tapasztaltam. Néhol, a kollégák explicit módon kifejezték a szakember intenzívebb részvételével kapcsolatos aggodalmaikat, máshol viszont még az eljárások jelentős arányú megjelenését sem ismerték fel, vagy nem ismerték el, hogy bizonyos helyzetekben szakmailag indokolt lehet. Az eljárásokhoz kapcsolódó viták - a szakirodalom tartalmaihoz hasonlóan, két kérdés köré szerveződtek: a "képessé tevés" eszme érvényesülése mentén, illetve a helyi hatalom akaratának a közvetítése mentén. Láthatóvá vált ugyanis, hogy a segítők munkáltatóiként is működő települési önkormányzatok, a közösségi normakontrollt, erőteljesen, éppen a menedzsmment jellegű eljárások révén próbálják közvetíttetni.¹⁴¹

„A család hozzá van szokva, hogy a tanyagondnok kimegy és kitakarítja a házat”. (3. kistérség, fókuszcs.)

„Nyomozhatósággént kell viselkednünk.” (2. kistérség, fcs.)

Azok, akik elismerték, hogy alkalmaznak ilyen jellegű tevékenységeket, elsősorban az edukatív jellegét emelték ki, mint lehetséges pozitívumot.

”Szántam már arra időt, hogy olvassuk és értelmezzük a levelet.” (2. kistérség, fókuszcs.)

„Kimegyek, például, ezt az anyukát is meg kellett tanítani, sütni, főzni, mosni, mert nem jól mosott. Ekkor olyan aranyosan belefolyt az ember, hogy először a világosakat rakjuk be, így nem jó. Ezek akkor nagyon tetszettek nekem, amikor erre vevő volt. Akkor jól bevásároltunk neki, odamentünk, amíg süttöttük a pizzát, a kicsikkel társasoztunk. Ez a család gondozás a legjobb nekem. Gyakorlatilag nagyon sok ügyintézés, nagyon sok a képviselő, az utána járás, a telefonálgatás, a megszervezés, és még a módszerek, több most nem jut hirtelen eszembe.” (27. interjú)

¹³⁹ Az elnevezés nem feltétlenül pontos. Az amerikai terminológiában a szociális munkás koordináló és igazgató – felelős szerepe okán helytálló a menedzsmment kifejezés. Én itt, idesoroltam olyan tevékenységeket is, ahol ezek egyáltalán nem jelennek meg. Nyilván, optimális esetben, a segítő vállalt egyfajta felelősséget, s felismeri a különböző szereplők közötti igazgatás szükségességét, s tevékenysége nem redukálódik a bürokratikus jellegű eljárásokra.

¹⁴⁰ Szabó technikusai szintről ír (Szabó, 2003. 115.).

¹⁴¹ Baráth és mtársai bürokratikus szociális munkáról írnak. A közösségi normakontrollról, mint társadalmi szűrőrendszerrel szólnak. (Baráth és mtársai, 2004. 42; 65.).

Indoklásként a sérülékeny csoportok jellegzetességeit jelölték meg: gyenge érdekérvényesítés, pszichiátriai betegség, hajléktalanság, diszkrimináció.¹⁴²

„Van olyan ügyfél, aki helyett muszáj telefonálni, vagy azért mert lerázzák, átvágják, vagy nem érti meg azt, amit mondanak.” (6. kistérség, fókuszcs.)

„Nekem egy hajléktalan ügyfelem volt, akit eléggé kellett kísérni orvoshoz.” (6. kistérség, fókuszcs.)

„Tehát akkor az volt, hogy rendszeren meg kellett fogni a kezét, és elvinni az összes helyre, először is pótolni ezeket az iratokat, hogy jogosult lehessen bármilyen ellátásra. Ráadásul pszichiátriai beteg, szóval önmaga semmit nem tud elintézni, hogyha neki azt mondják egy hivatalos helyen, hogy ki kell tölteni valamit, vagy csak üljön le, várjon egy öt percet, azt ő ilyen személyes támadásként éli meg. Szóval egyedül nem tud elintézni semmit.” (5. interjú).

„Az is nehéz nekik például megtanulni, hogy föl kell kelni, föl kell öltözni, meg kell jelenni valahol, úgyhogy ezekbe a dolgokra is vissza kell szokni.” (11. interjú)

„Van például egy olyan kliensem, aki rokkantsági nyugdíjra lenne jogosult, indokolná az egészségi állapota is, nehéz anyagi körülmények között él, mégsem volt hajlandó egyedül elmenni a háziorvosához. Végül én kísértem el, mert egyedül nem tette volna meg ezt a lépést.” (4. interjú).

A szakemberek körében az úgynevezett „túlgondoskodás” váltott ki ellenérzéseket: azok a helyzetek, amikor azt érezték, hogy szakmailag nem indokolható az életvitelszerű támogatás, s ezt vagy az ügyfél, vagy a település vezetőitől érkező nyomás hatására teszik.

„Vannak ügyfelek, akik elvárják hivatalos ügyekben, hogy mi intézkedjünk.” (6. kistérség, fókuszcs.)

„... vagy tudod, hogy tök rafkós, mert ismered már öt éve. Úgy lát, mint a sas. egyszerűen lusta.” (mármint ahhoz, hogy elolvassa hivatalos levelet, meg); (6. kistérség, fókuszcs.)

Volt, aki megfogalmazta, hogy az ilyen, szakmailag nem indokolható támogatás a képesség tévés elvét sérti.

„Az én fejemben tolódott el, hogy még ezt is, még ezt is, rá kellett jönnöm, hogy feltételei vannak, annak hogy idejőjjön, házi feladatot adok”. (3. kistérség, fcs.)

„Nem boyszolgálat.” (7. kistérség, fókuszcs.)

„... van olyan eset, amikor annyira rossz állapotban van, de alap esetben mi is azt valljuk, hogy nem megyünk utána” (7. kistérség, fókuszcs.)

¹⁴² Szabó szintén ezeket a sajátosságokat emelik ki (Szabó, 2003. 116.), s Morse is (Morse, 1997. 342.).

III. 3. 3. A társadalmi távolság képzése

Móttó: *„Igen, mert nyilván a szegénységnek van egy kultúrája. Akik ilyen formán élnek, meg vannak győződve, hogy ez a normális.”*(7. interjú)

Ebben a fejezetben azon feltételezésemet igazolom, miszerint a vizsgált térségek vizsgált intézményeiben a szakemberek körében megjelölhető egy határozott tendencia az ellátást nyújtó, s az ellátást igénylők közötti társadalmi távolság kialakítására és fenntartására. Itt, elsősorban kognitív konstrukciókat véltem felfedezni, melyek sokkal inkább szolgálhatják a segítő komfortérzetét, mint az együttműködés eredményességét. Az elkülönítés egyrészt a „fogyasztói”, vagy „ellátotti” léthez társul, másrészt, a cigány származáshoz. Az out - group képzés igaznak, vagy bizonyítottan vélt magatartások alapján történik.

III. 3. 3. 1. Társadalmi távolság képzése - „a kliens”, mint egy out - group tagja

„Én nem vagyok ennek a híve, hogy úgy viselkedjek, mint egy ügyfél, hogy kiabáljak a jogaimért,” (12. interjú)

„ők nem is látják, amit én látok problémát, azt én látom, tehát az belőlem fakad, az én képzésemből, az én tudásomból, az én szocializációból, az én értékrendemből, tehát teljesen belőlem. Van egy empátiás készségem, hogy el tudom fogadni, hogy nyilván ő is ember és ő nem úgy látja, ahogy én látom, mert nyilván nem, mert nem ugyanazt az életutat éljük meg.”(18. interjú)

„Nem normális családmodellben élnek. Itt párizik mindenki mindenkivel.” (39. interjú)

„Értelmisséggel itt nem találkozom, többnyire...” (20. interjú)

„Mert azért általában így a munkám során próbálok úgy vezetni az ügyeket, hogy amit én jónak gondolok, hogy társadalmilag elfogadott, úgy az követem. De ez általában nem egyezik a szülők vagy a gyerekek véleményével.”(14. interjú)

Úgy tűnik, tehát, hogy a szakemberek között, megjelölhető egy olyan törekvés, mely arra irányul, hogy az ellátásokat igénybevevő személyeket, valamilyen közös, általánosan jellemző vonással ruházzák fel, olyan „tulajdonsággal”, amely „kliens - létükből ered, illetve ami magyarázatot szolgálhat arra vonatkozóan, hogy klienssé váltak. Ennek a kategóriának számos funkciója lehet. Egyéni, kognitív - érzelmi feldolgozási szinten biztosítja a „túlzott” érzelmi bevonódás elkerülését. Csoportszinten hozzájárul ahhoz, hogy a társadalmi közvélekedésben, a szociális ellátórendszer szereplőit: az ellátókat és az igénybevevőket egy csoportként kezelő kategóriát valamelyest megbontsa (vö.: Kozma et al; 2010. 27.), s saját, „jobb” pozícióját megerősítse.

„Itt olyan tudatlanok az emberek” – fogalmazott egy szakember, aki maga is, az adott település lakója.

A külső csoport képzésére vonatkozó törekvés, társadalmi szinten, más mítoszokkal „karöltve”, a fennálló rendszer védelmét szolgálja, az igazságos világba vetett hitet. Az out - group megjelölés, vagy elkülönítés a szakemberek pozitív énképük megtartását is segíti, másrészt, a kissé jobb élethelyzetből gyakran igen nehezen érthető túlélési stratégiákat is „kezelhetővé” teszi (vö.: Kozma és mársai, 2010. 10.). Kezelhetővé, de nem megérthetővé,

hiszen, ahogy írtam, ezeket a stratégiákat a segítők az ügyfeleknek tulajdonított sajátos jellemvonásokkal magyarázzák.

„Anyukát nyilatkoztatjuk: ha felkel reggel a gyerek fél hétkor (három és fél éves), mit fog vele először csinálni? Hát farhátat vesz neki, meg fogpoharat. Innentől kezdve nem igazán tudom, van - e miről beszélni, és nem tudom, hogy egy öt-hat négyzetméteres putriba szabad-e hazaadni a gyereket. Szerintem nem.” (Kozma et al, 2010. 18.).

Elképzelhetőnek tartom, hogy az igen magas számú esetvitel eredményez olyan mértékű érzelmi, kognitív leterhelést, hogy a segítők, megkönnyítve az információfeldolgozás folyamatát, a könnyebben előhívható, sematikus struktúrákat alkalmazzák. **A kliensek, egységes, külső csoportként történő értelmezése, egy ilyen, könnyen előhívható, a helyi társadalmak vélekedéseire általában jól igazodó séma.** A külső csoport képzése, lehetővé teszi a polarizáltabb megítélést,¹⁴³ a heurisztikák alkalmazását. A kliensek egységes out - groupként történő elkülönítése az általános uralkodói hiedelmekhez igazodik. „... az emberek inkább a társadalmi helyzetüknek megfelelő vonásokkal ruházzák fel magukat, illetve másokat, legyenek akár pozitívak, akár negatívak, ahelyett, hogy megkérdőjeleznék a rendszer szabályait vagy legitimizációját, mely ehhez a társadalmi elrendezéshez, vagy végeredményhez vezetett.” (Jost, 2003. 45-46.).

III. 3. 3. 2. A roma kliens, mint egy totálisan más csoport tagja

Móttó: „... ha valakit cigánynak tartanak, vagy cigányként kezelnek, az ennek a következtében tulajdonképpen 'cigánnyá' is válik; vagyis nem a bőrszíne, nyelve, vagy életmódja konstituálja 'a cigányt', hanem az, hogy a környezete, mint cigányhoz viszonyul hozzá.” (Dupcsik, 2005.266.).

„A nagy öntudatuktól, a jogaikkal, hogy ők annyira tudják, hogy mikor, hova, kihez forduljanak. Nekik mindenhez van joguk, minden jár nekik, tehát velük volt mindig a legtöbb problémám.” (6. interjú)

A roma ügyfelekkel kapcsolatos vélekedésekre, személyes helyzetben az interjúk során is rákérdeztem, bár, elsősorban a fókuszcsoporton kívántam azokat feltárni. Ahogyan korábban említettem, ebben az adatgyűjtési módszerben láttam megvalósulni a romákkal kapcsolatos attitűdök megjelenítésének a feltételeit. Ahogyan fentebb írtam, hazánkban a romákkal kapcsolatos negatív képek könnyen előhívhatók, s valójában szinte kizárólagos sémaként működnek a kognitív folyamatokban. A résztvevők, kör alakú elrendezése, a bizonyos mértékig közvetlen, oldott hangulat egyrészt lehetővé tette a „valós” vélelmek, attitűdök megfogalmazását, másrészt, a nonverbális kommunikációs üzenetek dekódolását. A csoportos társas helyzet biztosított némi védelmet a válaszadóknak az elvárt „helyes” válaszadás tekintetében, ugyanakkor, úgy vélem, a negatív tartalmak könnyebben felszínre jöttek. A negatív tartalmak létezését, illetve, viszonylag könnyű előhívhatóságát az alapján feltételeztem, hogy Magyarországon a romákra vonatkozó negatív sztereotípiatartalmak konszenzuálisak, s mélyen beágyazottak, a kollektív tudás részét képezik. „A szociológiai kutatások azt bizonyítják, hogy a romaellenesség tekintetében konszenzus van a magyar társadalomban. A konszenzus jelleg azt is magában foglalja, hogy az iskolai végzettség „nem fog” a cigányellenesség erején. ...**Riasztóan kezd érvényesülni egy olyan társadalmi konszenzus, amely szerint a romákkal szembeni tolerancia és a romaellenes diszkrimináció elutasítása számít devianciának.**” (Székelyi és mtársai 2001. b) 31.). Feltételezésem szerint, a szociális szakemberek sem képeznek ez alól kivételt, ők is ezen sematikus ábrázolás mentén formálják kognitív tartalmaikat, s ez határozza meg a roma ügyfelekhez való viszonyulásukat. Annak érdekében, hogy a negatív tartalmak az elutasítástól való félelem

¹⁴³ Vö.: jelen dolgozat alfejezetét az attitűdről (37.)

nélkül, mintegy spontán módon megjelenhessenek, két tényezőre fordítottam nagyobb figyelmet. A kutatás több fázisában részt vett egy cigány hallgató is, őt megkértem, hogy a fókuszcsoportra ne jöjjön el. Tapasztalataim szerint, különösen szakemberek körében, korábbi oktatójuk jelenléte mellett, erőteljesebben érvényesült volna a kíváncsisági hatás, s ilyen módon a meglévő, elutasító tartalmak nem jönnek felszínre. A másik tényező, pedig egy beszélgetésvezetési technika volt: a roma ügyfelekkel végzett munka specialitásaira más csoportokkal való munka közben kérdeztem rá, mintegy beágyazva a többi, sajátos szükségletű csoporttal kapcsolatos kérdések sorába. Ez helyenként a tanyasi embereket jelentette, máshol a pszichiátriai betegeket. Elképzelésem igazolódt: minden kistérségben az ide kapcsolódó kérdés megfogalmazását először csend követte. A kollégák általában lehajtották fejüket, egymásra tekintgettek. Volt térség, ahol többen összesúgtak, illetve megjegyezték, hogy náluk „... ilyen probléma hál’ Istennek nincs”, mivel a cigány lakosság elköltözött. Az összes fókuszcsoport összes résztvevője közül két kolléga, két különböző térség egy - egy munkatársa nem kapcsolódott be ebbe a konszenzusos – cinkos folyamatba. Ők így fogalmaztak:

„... a többségi társadalommal kellene valamit csinálni,” (1. kistérség, fókuszcs.)

„Én a gordonai T.E.T és P.E.T. módszereit alkalmazom.” (2. kistérség, fókuszcs.)

Talán, sejtet valamit a szakemberek szakmai döntéseinek a megalapozottságáról az a tény, hogy arra kérdésemre, miszerint szükséges - e bárminemű speciális tudás a roma ügyfelekkel való munkához, mindenhol először azt válaszolták, hogy nem.

„Nem, ugyanazt csinálom.”

„Szerintem, nem bőrszínfüggő, emberfüggő.”

„Nem. Ember – ember.”

„Nem szoktam végig gondolni.”

„Milyen embertípus, milyen a személyisége.”

Majd, néhány, szabadon áramló gondolat után, újra feltéve ezt a kérdést, már sorolták azokat, az elsősorban készségeket, melyeket hatékonyak vélnek ebben a relációban. Ezekben a válaszokban általában egy eltérő mentalitás fogalmazódott meg.

„Kellő tisztelettel, kellő humorral, türelemmel, elfogadással, toleranciával.”

„Kell speciális tudás, tudni kell, hogy milyen roma népesség él az adott településen.”

„Nagyon fontos az első találkozás, melegség, szép szavak, testi kontaktus.”

„A személyiségeből többet adok.”

„Határozottabbnak kell lennünk.”

„Sok esetben azért adják meg, mert rámenős, és csak, hogy szabaduljanak.”

„Hirtelenebbek, hangosabbak.”.

„Nehezebben kezelhető, sokkal bizalmatlanabb.”

„Rafkósabbak.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„... simán átvág. Hülyeségekben.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„Többet játszmáznak, a túlélésért.” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„... türelem a játszmák miatt.” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

Az egyik fókuszcsoporthoz, egy kollégától hangzott csupán el a főiskolai képzés során szerzett ez irányú ismeretekre vonatkozó utalás:¹⁴⁴

„... olyat is tanultunk, hogy muszáj megenni a döghúst családlátogatáskor.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

A többi szakember nem hivatkozott a képzésre, tapasztalati úton szerzett ismeretekre viszont igen. Az egyik térségben két kolléga (közvetlen munkatársak) a szimbolikus határokról is beszélt, élményeik alapján, a fogalmat nem azonosították be:

”Elég jól érzékeljük azt a határt, ameddig be lehet nyúlni az ő közösségükbe. ha átlépek, lesz egy elkerülő magatartás, vagy lesz az agresszivitás” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„A határ az ő érdekei mentén húzódik meg. Nem lehet őket beintegrálni munkahelyre. Tök jó, saját maga főnöke, kötetlenség mindennap.” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

A további, esetleg folyamatos ismeretszerzés szükségességét egy kolléga nevezte meg:

„Kell ismeret például a hagyományokról, szokásokról, én olvasok.” (2. kistérség, fókuszcsoporthoz)

Valószínűsíthető, hogy a „minden ember egyenlő”, vagy az „equality of oppresses” elvéhez kívántak igazodni, ha nem is feltétlenül tudatosan, első, tagadó válaszukkal. Csupán egy kistérségben hangzott el az, hogy a romákkal való munkához speciális ismereteket igényelnének. Sem a többi helyen, sem a kérdőívekben nem jelölték meg ezt a csoportot úgy a szakemberek, mint akikkel való munka különleges tudást igényelne. Ha eltekintek attól az ellentmondástól, hogy a későbbiekben, mindenhol felsoroltak olyan készségeket, melyeket kifejezetten a cigány ügyfelek esetén tartanak szükségesnek, akkor felmerülhet a kérdés, hogy számukra miért nem fogalmazódik meg határozottan egy olyan ismeretanyaghoz való hozzájárulás szükségessége, melynek révén hatékonyabban tudnának roma ügyfeleikkel együtt dolgozni.

¹⁴⁴ Csak itt, a lábjegyzetben teszek megjegyzést a tartalomra vonatkozóan. ha tényleg ezt oktatták valahol, akkreditált felsőfokú képzés keretében, akkor valószínűleg az furcsa, hogy „csak” ennyi negatív tartalom jelenik meg a gyakorlatban

Feltételezésem szerint, ennek az egyik alapvető oka a szakember hatalmi pozíciójában keresendő. A jóléti rendszer munkatársai, még ha számos tekintetben igen kiszolgáltatottak is, az ügyfelek a központi és a helyi hatalom megtestesítőjeként tapasztalják őket. Ehhez, sok esetben valódi hatalom is társul:¹⁴⁵ említettem, a települési önkormányzatoknál szinte mindig bírnak a segítők befolyással arra, hogy az igénylők közül ki kapjon bizonyos pénzbeni ellátást, vagy a közcélú foglalkoztatásból ki részesüljön. „... *te adod a pénzt.*” - fogalmaztak az egyik helyen. A segítő kapcsolat ilyen típusú aszimmetriája a szakember, adott kapcsolatra vonatkozó biztonság élményét erősíti meg. A kapcsolat kimenete feletti kontroll élményét, ha megélik, akkor számos, egyéb kérdés elkerüli a figyelmüket. Ahogyan később, Fiske (2006. d) 301.) vizsgálataira hivatkozva kifejtem, a hatalommal, az adott interperszonális kapcsolat kimenete feletti kontrollal bíró emberek, erőteljesebben hajlanak az adott, aszimmetrikus kapcsolatban alávetettek sztereotipikus ábrázolására, mint azok, akik kevesebb, vagy közel hasonló lehetőségeket birtokolnak a kimenet tekintetében.

A jóléti ellátórendszerbe való bekerülés okaként, igazodva a legitimáló mítoszok tartalmához, jellemzően, az eltérő kulturális háttérrel jelölték meg. Strukturális tényezőket, diszkriminációt kevesebb, csupán két helyen említették. Ebben a jellemzésben, a mai napig jelentősen ható szakirodalomhoz igazodva, a romák kultúrája a hiány kultúrájaként jelenik meg.

„*Figyelembe kell venni, hogy a kultúrájuk. Azt mondom normális esetben, hogy 8 órákor aludjon a gyerek, próbálok arra gondolni, hogy akkor ez náluk, hogy szokás.*” (7. kistérség, fókuszcsoport)

„*Főtt étel kerül az asztalra, de nem délben.*” (7. kistérség, fókuszcsoport)

„... *mindennapjaik is. Nem az, hogy reggel felkelünk, reggelizünk, délben ebédelünk,*” (6. kistérség).

„*Tehát ők nyilván egy olyanfajta értékrend szerint élnek, amiben az nem probléma, mit én annak látok.*” (25. interjú)

Az itt megnyilvánuló oktalajdonítás, nevezetesen az, hogy a szakemberek elsősorban a cigány kultúrában látják ezen családok szociális hátrányainak az eredetét, nem csak a hagyományos megközelítéssel harmonizál, hanem, valószínűleg nagyon jól illeszkedik az esetmunka morális - etikai, illetve pszichopatológiai tradícióihoz. Meggyőződésem szerint, az 1800 –as évek elején elinduló baráti látogatók (Chalmers tiszteletes, Glasgow, 1814.) értékválasztása társadalmilag - kulturálisan oly mértékben beágyazódott meggyőződésekből eredeztethető, hogy lényeges elemeiben mai napig az egyik legnagyobb hatású irányzatnak nevezhető. Ez az irányelv, a protestáns munkaetikára és az igazságos világba vetett hitre vezethető vissza. Alaptétele, hogy aki akar, tud dolgozni, s az egyén jóléte nagy mértékben függ az ő szándékaitól, életvezetésétől. Ehhez az irányelvhez a pszichológia, csupán a tudományos igazolhatóság biztonságát adta, a vélekedérendszer központi magja, nyilvánvalóan, érintetlen maradt.

A diszkriminációt, hasonlóan a kérdőív erre irányuló kérdésére adott válaszokhoz, egyik térségben sem jelölték meg a társadalmi mobilitást akadályozó tényezőként. A 138 válaszadóból csupán 1 fő jelölte be a faji/etnikai alapú diszkriminációt, mint észlelt szociális problémát.¹⁴⁶ Ez a szakember más helyen úgy nyilatkozott, hogy ő cigány származású. A diszkrimináció ilyen alacsony megjelenése, természetesen több jelenségre is utalhat.

¹⁴⁵ Virág hasonló tendenciáról számol be: 2010. 140; 141; 156; 157;

¹⁴⁶ Baráth és társai hasonlókat találtak.(2004. 59.).

Következtethetünk arra, hogy Csongrád megyében nincs etnikai alapú diszkrimináció; arra, hogy a jóléti rendszerbe bekerülők nem osztják meg ilyen típusú tapasztalataikat a segítőkkel, vagy a szakember, vagy a változás iránti bizalom hiányában; illetve arra, is, hogy a szakemberek nem pontosan dekódolják a kliensek ilyen tartalmú közléseit, illetve nem tulajdonítanak ezeknek nagyobb jelentőséget. Én, sajnos nagyon is létező jelenségként tapasztalva a diszkriminációt, úgy vélem, hogy a kliens és a segítő kapcsolatára vonatkozó magyarázóelvek, vagy azok kombinációja lehet érvényes. Direkt kérdésemre néhol elismerték a jelenséget.

„... nehéz eldönteni. (mármint, hogy van e- diszkrimináció, saját megj.). (7. kistérség, fókuszcsoport)

„Folyamatosan erre hivatkoznak.” (7. kistérség, fókuszcsoport)

„... albertnél biztos.”. (7. kistérség, fókuszcsoport)

Ugyanitt hosszú távú, társadalmi szintű probléma megfogalmazással is találkozom:

„Városi szinten úgy van, hogy adomány oda (a cigánytelepre, saját megj.) külön van, s mi utána kérhetünk. A támogatásoknál érzek pozitív diszkriminációt, ami hosszú távon, társadalmi szinten nem jó.” (7. kistérség, fókuszcsoport)

Az elutasítás, a puha rasszizmus jellegzetességeinek megfelelően, általában burkolt formában jelent meg.

„Kérdező: Olyan csoport esetleg nincs, akitől tartasz, vagy akivel több problémád volt?
Válaszadó: Nincs. ... nincsenek még olyan nagyobb kihágások, vagy olyan nagyobb klánok, hogy most, hú, most ők megfenyegetnek, vagy félni kellene tőlük. Vannak kisebbségi származású családjaink is, de ők se olyanok, hogy akkor most akkor kihágásokat, sőt nincsenek is gondozásomba olyanok, mert egyszerűen ők még mindig ott tartanak, hogy összefog a család. Náluk nincsen kihágás, meg azt sem mondhatnám, hogy van pártfogó felügyelet alatt gyerekek.” (13. interjú).

„A hagyományos cigány család nem sok, vagy jól szituáltak, vagy elköltöztek.”¹⁴⁷ (6. kistérség)

„Nem csak a cigányok szegények, most már a magyarok is..”(1. számú fókuszcsoport)¹⁴⁸

„... nem csak a cigány, a magyar sem talál már munkát.”(2. kistérség, fókuszcsoport)

¹⁴⁷ Ez a viszonyulás, illetve értelmezés nem páratlan a human szakmák gyakorlói körében. Forray - Hegedűs a pedagógusokkal készített interjúkban azt találták, hogy a roma gyerekek iskolai lemaradását a tanárok elsősorban a családi háttérrel, az eltérő kultúrával magyarázzák. uók; 1998. 117. Neményi szintén ezt találta védőnőkre és gyermekorvosokra irányuló vizsgálatában (Neményi, 2005. 178.).

¹⁴⁸ A kolléga vélekedése nem egyedülálló. Az Eurobarometer 2009. évi adatfelvételében úgy találták, hogy a magyarok kevésbé tekintenek úgy a romákra, mint akik ki vannak téve szegénység kockázatának. (in: Bernát, 2010.314.). A szegénység észlelésében már megjelölik ezt a társadalmi csoportot, de hazánkban az emberek többsége nem gondolja azt, hogy ennek megoldásában a társadalomnak is lenne feladata.”A lakosság észleli ugyan a cigányság társadalmi leszakadását és szegénységét, de nem viszonyul hozzá se empatikusan, se segítő attitűddel.” (Bernát, 2010. 325.). Székelyi - Örkény - Csepeli ugyanezt találták egy 2000-ben felvett vizsgálat adatait elemezve. (uók. 2001. b) 31.).

„Van, amelyik rosszabb, mint a cigány.” (6. kistérség)

„Nálunk olyanok vannak, akik asszimilálódtak. Azokkal nincs gond.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„Aki itt él 20 éve, az annyira nem gáz.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

A feltárásban, a válaszok kibontásában mindenhol megjelent a romákkal kapcsolatos egyik legmarkánsabb legitimáló mítosz, a közösség.

„Egy magyar családhoz hasonlítják őket, pedig egy köztes szinten vannak, például a tisztaságban.” (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„Mindenben van értékkülönbség (itt hangosan, egyszerre mondják): háztartásvezetés, higiénia, lakókörnyezet”. (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

”... valakinek koszos, kimegy a családgondozó, én láttam százszor rosszabbat is, nekem, magánemberként nagyon gáz, de egyébként nem olyan nagyon koszos”. (6. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„Mi nem hívjuk putrinak. A cipődet is leveszed némelyik lakásban.” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

Dolgozatomban több helyen is hangsúlyoztam, hogy tekintettel arra, hogy a vizsgálatom nem erre irányult, a vélekedések szisztematikus elemzésére nem vállalkozhatok. Törekedve a kiegyensúlyozott, s kellően árnyalt bemutatásra, megfigyelésem szerint, a megjelenített ítéletek - attitűdök, gyakoriságuk megbecslése nélkül, az alábbi skálán helyezhetők el.

1. Nyílt előítéletes: elutasító magatartása gátoltság nélkül jelenik meg
2. Burkolt előítéletes, puha rasszizmus: deficit orientált megközelítés jellemzi, a negatív színezetet tagadja
3. Látszólag közömbös, feladat alapján teljesítő: valószínűleg a burkolt elutasítás egyik formája
4. Radikális – elnyomás elleni aktivista: érzékeli a strukturális erőket, elfogadó attitűd az elnyomottak felé

Mi alapján kaphat centrális szerepet egy - egy ítélet, vélemény, vagy attitűd a roma ügyfelekkel való munkában (illetve: jól tudjuk: már jóval, annak megkezdése előtt)? Ismerve az egyedi attitűd szerveződésének a természetét (lásd.: McGuire, 2001. 239.), gyanítható, hogy két változó bír hatással ezen vélemények előhívhatóságára. Úgy tűnik, hogy a munkahelyi - szakmai környezet, mint mikrotársadalmi közeg erőteljesen befolyásolhatja a szakemberek szakmai identitásának a formálódását. Azt találtam, hogy azokban az intézményekben, ahol szervezett keretek között, rendszeres műhelymunka, vagy módszertani megbeszélés folyik, ott a kollégák árnyaltabb, differenciáltabb magyarázatokkal szolgáltattak egyes problémákra vonatkozóan. Többször hallhattam társadalmi - strukturális tényezőkről, egyes ágazatok rendszerbeli hátrányairól. Itt, természetesen nem csak a megfogalmazások árnyalt jellegére hagyatkozni, hiszen sejthető egyfajta megelégedettségi motiváció, vagy a politikai korrektségre való törekvés is, ami éppen a puha rasszizmus egyik jellegzetessége. A differenciáltabb, összetettebb magyarázatok, azonban mindezen túl, rendszeres szakmai diskurzusban való részvételre utalhatnak. Elképzelésem szerint, azokban az intézményekben,

ahol a konkrét „esetekről” független műhelymunka folyik, erősödhet az ott dolgozók szakmai identitása. *Az erős szakmai identitás jobban támogatja az eredményesség elvét, s ilyenformán elősegítheti a nyitottabb kognitív folyamatokat az eltérő kulturális háttérű ügyfelekkel való kapcsolatban.* Talán, egy masszív szakmai identitás képes felülmúlni, vagy legalább gyengíteni a társadalmi csoporttagsághoz társuló identitás elemeit. Hasonlóan, befolyásolhatja még a szakemberek részére nyújtott, szervezett mentálhigiénés támogatás is. A szupervízióon való részvétel, a segítő által a munkája során megélt nehézségek ventilációja, szakmai támogatása, nem csak azokban a konkrét esetekben nyújthatnak előrelépést, melyek „űrügynén” a szakember segítséget kért. De, általában javíthat a segítő lelki kondícióján, támogatva ez által annak stressz- és problémakezelő képességeit. Sejthető, hogy a rendszeres védelemben való részvétel csökkentheti a negatív tartalmak kizárólagosságát.

III. 4. A hipotézis bizonyítási folyamata

„Sajnos lecsúszott, szegény családokkal dolgozunk, ahol az elsődleges szükségletek nincsenek kielégítve. Itt nem lehet problémamegoldó modellezni, csak az esetek nagyon csekély számában. Olyan alapvető dolgokban szenvednek hiányokat, ahol nem lehet ilyen elvont gondolkodásra ösztönözni őket. Nagyon nehéz” (12. interjú).

Válószínűsíthető, hogy a személyes segítségnyújtás lehetséges formái közül a szakemberek több ismérv alapján választják ki azokat, melyeket egy - egy esetvel folyamatában alkalmaznak. Döntéseiket befolyásolhatja szakmai felkészültségük, az egyes eljárásokról vallott ítéletük, az intézményi - környezeti elvárások rendszere, s maga az adott szociális probléma is. Mindezek mellett, ahogy korábban is jeleztem, úgy vélem, befolyásolja az is, hogy mit feltételeznek az ellátottról: képes - e bevonódni egy, kognitív tekintetben intenzívebb munkát igénylő együttműködésbe, vagy elégséges segítség számára a pillanatnyi fizikai szükségleteinek a kielégítésében nyújtott ellátás. Feltételezésem szerint, a személyes segítségnyújtás során nyújtott eljárások alapvetően csoportosíthatók ez alapján is: a konzultációs jellegű tevékenységek, - a konzultáció, segítő beszélgetés, de nem az utasítás, vagy a környezettanulmány, s nem is az ellenőrző természetet mutató családlátogatás, - mind az ügyföltől, s mind a szakembertől intenzívebb részvételt kívánnak. Tervezhetőség, strukturálás, módszertani felkészültség szükségeltetik alkalmazásukhoz. Ezzel szemben, viszont úgy tűnik, hogy az esetmenedzsmenthez sorolt eljárásokban redukált, vagy Szabó kifejezésével élve „technikusi” tartalom jelenik meg, melyhez, a segítők sem maguk, sem az ügyfelük részéről nem társítanak nélkülözhetetlen képességeket.¹⁴⁹ Tehát, *a szakemberek által biztosított ellátások tartalmát nem csak az észlelt szociális probléma, hanem az is befolyásolja, hogy a szakember hogyan vélekednek az ellátottakról: képesnek, vagy érdemesnek ítélik - e meg őket az ő szavaikkal élve: „magasabb szintű” eljárásban való aktív részvételre. S ahogyan hipotézisemben megfogalmaztam, az egyes eljárások alkalmazásának a gyakorisága, valószínűleg függ az igénybevevő etnikai származásától.*

¹⁴⁹ Jömagam, ahogy máshol is kifejttem, nem osztom ezt a vélekedést. A különösen sérülékeny csoportok reintegrációjához szükséges edukatív – gondoskodó magatartás a szakember részéről, alapos elméleti és készségbeli felkészültséget igényel.

III. 4. 1. Az észlelt szociális problémák

Először azt tekintem át, hogy a vizsgált dokumentumok alapján, a szakemberek milyen szociális problémákat találtak a cigány, illetve a többségi családok esetében. Az adatfelvétel során, a szakemberek által megjelölt összes szociális problémát feltüntettem. Ilyenformán, egy ügyfélhez - családhoz több problématípus is társult.

9. számú táblázat: Az észlelt szociális problémákról az ellátást igénybevevő etnikai származásának függvényében

A segítő által észlelt szociális probléma jellege	Roma ügyfelek észlelt szociális problémái		Többségi származású ügyfelek észlelt szociális problémái	
	Gyakoriság	Arány	Gyakoriság	Arány
Megélhetési gondok	39	68,4	80	52,6
Tartós munkanélküliség	26	45,6	65	42,8
Lakhatás	9	15,8	23	15,1
Egészségkárosodás	24	42,1	43	28,3
Gyermeknevelés	27	47,4	55	36,2
Párkapcsolati nehézségek	16	28,1	34	28,4
Diszkrimináció	3	5,3	1	0,7
Pszichiátria kórkép	2	3,5	25	16,4
Addikció	10	17,5	27	17,8
Családon belüli erőszak	14	24,6	25	16,4
Társas izoláció	1	1,8	28	18,4
Iskolalátogatás	6	10,5	9	5,9
Higiénia	3	5,3	6	3,9
Prostitúció	2	3,5	1	0,7
Pszichológiai krízis	2	3,5	2	1,3
Összes vizsgált esetnapló	57	100	152	100

Az eredményekből az látható, hogy az összes vizsgált 209 darab esetenaplóban, mindkét csoporthoz tartozó ügyfél életében, a megélhetési gondok jelennek meg leggyakrabban. Ezt követi gyakorisági sorrendben a tartós munkanélküliség és a lakhatás megoldatlansága. Jelentős eltérés a két csoport észlelt szociális problémái között összesen nyolc problématípus megjelenésében található: egészségkárosodás, gyermeknevelés, diszkrimináció, családon belüli erőszak, iskolalátogatás, prostitúció; illetve a pszichiátriai kórképek, és a társas izoláció. Míg az előbbieket területén a vizsgálatba bekerült 57 roma származású egyén/ család jelentősen nagyobb gyakorisággal jelenik meg, addig, az utóbbi szociális problémákból a többségi származású ügyfelek „részesülnek” nagyobb mértékben.

Az értelmezés szempontjából, nem lényegtelen, hogy az adatfelvétel során, azt tudtam feljegyezni, amit a segítő feljegyzett az esetenaplóba. A romák pszichiátriai megbetegedésben való magas arányszámait ismertek. Itt mégsem ezt találjuk, s kérdéseket vet fel az is, hogy az egészségkárosodás problématípusában, viszont, a roma ügyfelek mutatnak nagyobb mértékű érintettséget. A jelen vizsgálat eredményeit, talán, nem csak az alacsony elemszám magyarázza, hanem, feltételezhető az is, hogy a segítő nem tüntette fel az idesorolható betegségeket.

Amennyiben, a segítő úgy ítélte meg, hogy az adott ügyfél nem küszködik pszichiátria megbetegedéssel, akkor ezt ő nem jelölte meg, s így én sem vezethettem ezt fel.¹⁵⁰ A gyermeknevelési problémák és az iskoláztatási kötelezettség elmulasztása együttjár. Ez utóbbit alapján már a gyermekjóléti szolgálatokban kötelezett ügyfélként jelennek meg. Másrészt, a gyermekek nevelése, a normák átadását is magában foglaló szocializációs folyamat éppen az a társadalmi szintér, ahol a többség és a kisebbség oly sok konfliktussal terhelve találkozik. Ez az a terület, melyről a többségi szakemberek általában határozottan úgy vélekednek, hogy „középosztálybeli” értékrendjük okán, kompetensebbek, mint a cigány szülők.

III. 4. 2. Az alkalmazott eljárások és az etnikai származás közötti összefüggések

Ha kiemeljük, a szakemberek megítélése szerint a roma családok életében leggyakrabban előforduló szociális problémákat, akkor azt látjuk, hogy eltekintve a többségi ügyfelek életében is számottevő gyakorisággal előforduló megélhetési és foglalkoztatási nehézségek mellett, elsősorban interperszonális konfliktusok jelennek meg. Az ilyen típusú nehézségekkel való megbirkózáshoz a szociális szakemberek az úgynevezett konzultációs típusú eljárások alkalmazásával tudnak hozzájárulni. Feltételezhető tehát, hogy az interperszonális konfliktusokban való magasabb arányú érintettség a roma családok részéről, a konzultációs eljárások főlényét eredményezi. Ehelyett, azonban, éppen az ellenkezőjét találtam. Mivel, a vizsgálat során egyértelművé vált, hogy a környezettanulmány és a családlátogatás gyakran az ellenőrzés eszköze, ezért itt a segítő beszélgetés, a változásra irányuló interjú, illetve a tanácsadás eljárását vontam be az elemzésbe.¹⁵¹

Az alábbi táblázatok a korreláció hiányáról árulkodnak.

10. számú táblázat: Az ügyfél etnikai származása és a segítő beszélgetés alkalmazásának a gyakorisága közötti korrelációról

		cigány	segítő beszélg.
cigány	Pearson Correlation	1,000	,053
	Sig. (2-tailed)	,	,444
	N	209	208
segítő beszélg.	Pearson Correlation	,053	1,000
	Sig. (2-tailed)	,444	,
	N	208	209

¹⁵⁰ Itt újra eljutottam ahhoz az alapvető kérdéshez, hogy milyen kapcsolatot lehet feltételezni a többségi szakember és a roma ellátott között? Feltételezem, s a IV. fejezetben ezt ki is fejtem, hogy a roma ügyfelek, szimbolikus határaik védelmében, nem feltétlenül osztják meg többségi segítővel interperszonális, vagy intrapszichés természetű nehézségeiket. Ugyanakkor, magyarázatképpen szolgálhat az az ismert jelenség is, hogy a külső csoport tagjait inkább hajlunk sematikusabban megítélni, míg a saját csoport tagjait árnyaltabban.

¹⁵¹ Bevonható lett volna még a segítségkérővel való konzultáció, illetve a tünethordóval való konzultáció. Tekintettel arra, hogy ezek az eljárások is hordozhatnak kontroll – elemet – lásd. az aktív korú nem foglalkoztatottakkal való kötelező együttműködésében megvalósított személyes találkozások, - ebbe az elemzésbe nem vontam be. A fent jelzett eljárások különleges szerepét elsősorban az adja, ahogyan a szakemberek maguk vélekedtek ezen eljárásokról. Jelentős módszertani felkészültséget, az adott segítő kapcsolatra vonatkozóan a kölcsönös bizalom meglétét, az ügyféltől, pedig bizonyos értelmi képességek birtoklását társították ezekhez a tevékenységekhez.

A vélhetően cigány származást „1”, a többségi származást „2” számjeggyel kódoltam. Az egyes eljárásokat az adott esetvitel folyamatában előforduló darabszámmal jelöltem.

11. számú táblázat: Az ügyfél etnikai származása és a változásra irányuló interjú alkalmazásának a gyakorisága közötti korrelációról

		cigány	változásra i. interjú
cigány	Pearson Correlation	1,000	,006
	Sig. (2-tailed)	,	,930
	N	209	209
változásra i. interjú	Pearson Correlation	,006	1,000
	Sig. (2-tailed)	,930	,
	N	209	209

12. számú táblázat: Az ügyfél etnikai származása és a tanácsadás alkalmazásának a gyakorisága közötti korrelációról

		cigány	tanácsadás
cigány	Pearson Correlation	1,000	-,013
	Sig. (2-tailed)	,	,847
	N	209	209
tanácsadás	Pearson Correlation	-,013	1,000
	Sig. (2-tailed)	,847	,
	N	209	209

Az itt feltárt adatok szerint, tehát, az látható, hogy bár a cigány származású ügyfelek életében, a velük kapcsolatban álló szakemberek megítélése alapján, bizonyos interperszonális konfliktusok nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, mint a többségi származású ügyfelek életében, ugyanazok a segítők mégsem alkalmazzák a roma ügyfelekkel való munkájuk során, ilyen típusú nehézségek enyhítésére szolgáló módszertani tudásukat. A kontroll motívumot nélkülöző, az ügyfél belső kapacitására fókuszáló, számára intenzív figyelmet biztosító eljárások közül, csupán a tanácsadás mutatott igen kismértékű pozitív korrelációt, a másik kettő, nem.

A mellékletben bemutatom a segítő beszélgetés alkalmazásának gyakoriságát, s az ott közölt adatokból, az is láthatóvá válik, hogy ha egy segítő mégis alkalmazza ezt az eljárást cigány ügyféllel, akkor jelentős mértékben kevesebb alkalommal teszi ezt, mint többségi származású ügyféllel való együttműködés során.

III. 4. 3. Az alkalmazott eljárások faktoranalízise

Ezt követően, megnéztem, hogy az eljárások összességén belül melyek képezhetnek egy faktort. Az összes, 33 eljárásból csupán két faktor vált elkülöníthetővé, további adatredukálást nem sikerült elérni.¹⁵² Sejthető módon, *az esetenedzsmenethez tartozó eljárások tekintetében mutatható ki nagyobb mértékű együttes eljárás.*

13. számú táblázat: A faktoranalízis során nyert eredmények

	Faktor	
	1	2
Ügyintézés	-,015	,872
Tájékoztatás	,111	,628
Közvetett képviselő	,056	,628
Közvetítés diszkrimináció esetén intézmény és kliens között	,999	,000
Természetes támogató rendszer segítése esetenedzsmenest eszközeivel	,706	-,032

Az első faktorba mindösszesen kettő eljárás került: a természetes támogató rendszer segítése az esetenedzsmenest eszközeivel, illetve a diszkrimináció esetén történő közvetítés. A természetese támogató rendszerre irányuló segítségnyújtást akkor jegyeztem fel, ha az ügyfél tágabb rokonsága, esetleg szomszédsága is bekapcsolódott az adott szociális probléma megoldásába, s a szakember, részükre is jutott bizonyos szolgáltatásokat. (Itt elsősorban a beszerzés, illetve képviselő jelenhetett meg, a konzultációt külön kódoltam). A diszkrimináció esetén történő közvetítés eljárását, általában az iskolalátogatási kötelezettséghez társuló szociális probléma kapcsán jegyeztem fel, munkaerő - piaci diszkrimináció feltűntetésével nem találkoztam a vizsgált esetenaplókban. S bár az észlelt problémátípusok sorában, mind a diszkrimináció, s mind az iskolalátogatás kérdésében a roma ügyfelek felülreprezentáltak voltak a többségi származású ügyfelekkel való összevetésben, ezek az eljárások nem mutatnak semmilyen „etnikai” színezetet: nem találtam semmilyen mértékű korrelációt ezen tevékenységek alkalmazása és az ügyfél etnikai származása között.

A második faktort az ügyintézés, a közvetett képviselő és a tájékoztatás képezte. Ezek az eljárások, a korábbi csoportosításom alapján, szintén az esetenedzsmenest jellegű tevékenységek sorába tartoznak. A dokumentumok adatainak a rögzítésekor ügyintézőként a különböző pénzügyi ellátások igénylésében nyújtott adminisztratív segítséget jelöltem meg (ez konkrétan a segélykérelmek kitöltését jelenti). A közvetett képviselő fogalmába azok a tevékenységek tartoztak, melyek során, a szakember telefonon, vagy levélben segítette az ügyfele és egy intézmény, hatóság, szolgáltató közötti kapcsolat sikerességét. Itt jelentek meg a közüzemi szolgáltatókhoz írt kérelmek, de az is, ha valakit közmunkához segítettek hozzá.

¹⁵² Bár nem jelent meg több faktor, néhány eljárás között további pozitív korreláció volt kimutatható: a környezetatanulmány és a családlátogatás között, a környezetatanulmány és az értékelő tevékenység között, illetve a környezetatanulmány és az utasítás, ellenőrzés között. Bár itt nem elemzem a vizsgált esetenaplókban szereplő pszichológiai kríziseket, s kezeléstüket, de kirajzolódott a család egyetlen tagjával való konzultáció és a közbelépés együttes eljárása is. A segítő beszélgetés, tanácsadás, változásra irányuló interjú között mérsékelt korrelációt találtam.

A közvetett és a közvetlen képviselőt elkülönítése nem lényegtelen. Bár, a közvetlen képviselőt igen hasonló természetű tevékenység, ott a szakember a személyes jelenlétével is támogatja az ügyfelet, illetve az adott szociális probléma enyhítését, megoldását. A közvetett forma esetében, azonban, a segítő valamilyen kommunikációs közvetítő (telefon, levél), segítségével képviseli az ügyfelet. A tájékoztatás, pedig a rövid, információnyújtást jelenti. Áttekintve, ezeket a tevékenységeket azt látjuk, hogy ezek a munkaformák a legkevésbé foglalják magukban azokat lehetőségeket, melynek során a segítő és a kliens között olyan, professzionális kapcsolat alakulhatna ki, mely időt, és a szociális probléma jellegénél fogva, motivációt eredményezne egymás megismerésére. Ezek a tevékenységek egy faktorban történő megjelenését, tehát: a csekély időigény, s mind a szakember, mind az ügyfél részéről történő kis mértékű bevonódás magyarázza. Ezek alapján, **az ide tartozó tevékenységeket a bürokratikus szociális munka megnyilvánulásának tekintem.** Úgy vélem, hogy a jelen vizsgálatban szisztematikusan feltárt eljárások, s a fentiekben bemutatott faktor bizonyítékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy a bürokratikus szociális munka létező jelenség a szociális esetmunka gyakorlatában.

III. 4. 4. A hipotézis igazolása

A szakemberek által észlelt szociális problémátípusok alapján elvárható lett volna a konzultációs jellegű eljárások magasabb számú gyakorisága a roma ügyfelek segítségével, de ennek az ellenkezőjével talákoztunk. A kizárólag az eljárások természetére, a közöttük feltárható összefüggésekre irányuló faktoranalízis során kirajzolódott a bürokratikus szociális munka gyakorlata. Ha az ebbe a faktorba tartozó eljárások és az ügyfelek etnikai származása közötti korrelációt vizsgáljuk meg, a következőt kép rajzolódik ki:

14. számú táblázat: A bürokratikus szociális munka faktora és a kliens etnikai származása közötti korreláció

	Cigány	Ügyintézés	Tájékoztatás	Közvetett képviselőt
Cigány Pearson Correlation	1	-,143*	-,138*	-,143*
Sig. (2-tailed)		,040	,048	,039
N	209	208	207	209
Ügyintézés Pearson Correlation	-,143*	1	,546**	,548**
Sig. (2-tailed)	,040		,000	,000
N	208	208	206	208
Tájékoztatás Pearson Correlation	-,138*	,546**	1	,397**
Sig. (2-tailed)	,048	,000		,000
N	207	206	207	207
Közvetett képviselőt Pearson Correlation	-,143*	,548**	,397**	1
Sig. (2-tailed)	,039	,000	,000	
N	209	208	207	209

A táblázatból jól látható, hogy a roma ügyfelek számára nyújtott szociális esetmunka keretében a bürokratikus szociális munka valósul meg. A különböző pénzügyi ellátások igénylésében nyújtott adminisztratív segítség, a tájékoztatás és a közvetett képviselőt, mely szintén valamilyen kérelem megfogalmazásában manifesztálódik. A közvetlen képviselőtben megnyilvánuló „pozitív mellállás” - sal nem találkozhatunk, holott, a többségi segítő

személyes jelenlétének különösen a diszkrimináció által leginkább sújtott romák segítségével lenne jelentősége. Az adatok szerint, éppen ez marad el.

Lényegüket tekintve, az itt egy faktorba tartozó, a roma ügyfeleknek leggyakrabban nyújtott segítségnyújtási munkaformák a posztmodern szellemű adminisztratív szociális munka megnyilvánulási: azok az eljárások, ahol az „utcai szintű bürokrácia” keretében minimálisra csökken a személyes involválódás esélye, a szakmai célok elérése. Ezek az eljárások nélkülözik a kliens képessé tevésére irányuló szándékot, a gyakran szükséges érzelmi támogatást, melléállást, s a kliens felelős - aktív részvételének a feltételezését.

Hipotézisem igazolódott. A vizsgált szolgáltatástípusokban, Csongrád megye területén, személyes szociális esetmunka keretében **a segítségnyújtás minőségileg különbözik az ellátott/ igénybevevő etnikai származása alapján:** a többségi származású ügyfelek nagyobb gyakorisággal részesülnek olyan tartalmú segítségben, melyről a szakemberek úgy vélekednek, hogy jelentős módszertani felkészültséggel végezhető, míg, **a roma ügyfelek, elsősorban redukált tartalommal bíró, csökkentett idejű szolgáltatásban részesülnek.**

Jelen vizsgálat eredménye szerint, tehát a roma ügyfeleknek nyújtott tipikus segítségnyújtási formák tartoznak a kevésbé professzionálisnak tekintett eljárások körébe.¹⁵³

S bár, az összefüggés meglehetősen egyértelműnek tűnik, szükséges lenne további kérdések megválaszolása: Az eljárások ilyen formájú bürokratizálása a kliensek szükségleteire adott válasz? Vagy a puha rasszizmus manifesztálódása?

A IV. fejezetben bemutatásra kerülő modellem szerint, mindkettő válasz lehetséges. Egyrészt, én úgy vélem, hogy a roma családok, szimbolikus határaik védelmében, erőteljesen hajlanak belső konfliktusaik saját maguk által történő megoldására, gádzsó segítséget, talán állíthatom, ritkán igényelnek.

Másrészt viszont, a kontroll - jellegű tevékenységek nagyobb mértékű előfordulása, a kifejezetten rövid időtartamú személyes interakciók túlsúlya, mégis helyet ad annak a feltételezésemnek, hogy a roma ügyfeleknek nyújtott redukált tartalom inkább szolgálja a segítők komfortérzetét, mint az adott szociális probléma megoldását. Az alkalmankénti rövid idejű találkozások, a csekély mértékű bevonódás nem enged teret a társadalmunk kollektív tudattartalmaiban megjelenő negatív ítéletek megkérdőjelezésének. A kellő távolságtartással a segítők magabiztosan alkalmazhatják a „jól bevált” sztereotípiákat, hiszen az ilyen munkakeretek között nincs idejük, lehetőségük olyan élmények megélésére, melyek megingatnák e képek „igaz” voltát. Ilyenformán, **a szociális ellátórendszerben dolgozó, „változás ügynökeinek” a személyes motivációi, szinte észrevétlenül, bár a roma ügyfelek által mégis érzékelhető módon, kiszolgálják a fennálló társadalmi egyenlőtlenségeket biztosító legitimáló mítoszokat.**

III. 5. Az esetmenedzsmenthez sorolt eljárások további vizsgálata

A legitimáló mítoszok szerint a roma családok elsősorban az adományért mennek a jóléti intézményekbe segítséget kérni.¹⁵⁴ Amellett, hogy jómagam ezt a tevékenységet a következő fejezetben a peripatetikus stratégiával leírható jövedelemszerzés egyik formájának tekintem, nem találtam igazolhatónak. Más kutatások eredményei szerint a sokproblémás családok, vagy máshol nyomorgó elsősorban a fizikai szükségleteik kielégítésében kérnek és kapnak segítséget (Kozma et al, 2010; Sousa – Eusebio, 2009. 79.), és ezt is értékeli, az itt bemutatott adatok, azonban részben mást mutatnak. A faktoranalízissel feltárt esetmunka

¹⁵³ Baráth és munkatársai az iskolai végzettséggel együtt járó diszkrimináló attitűdöt találták. (Baráth és mtársai, 2004. 47.).

¹⁵⁴ Lásd: a segélyekhez való hozzájutásra vonatkozó „legendákat”.

eljárások, egyrészt, valóban a fizikai szükségletek kielégítésére irányulnak, azonban, az együtvé tartozó három eljárás nem tartalmazza az adományok juttatását. Külön vizsgálva az adományok juttatására vonatkozó eljárásokat (élelmiszer beszerzése; ruha, bútor, vagy egyéb beszerzése) az igénybevevők etnikai származása szerint, kismértékű korrelációt találtam.

15. számú táblázat: Az ügyfél etnikai származása és a beszerzés (élelmiszer) alkalmazásának a gyakorisága közötti korrelációról

		cigány	beszerzés-adomány, élelmiszer
cigány	Pearson Correlation	1,000	-,105
	Sig. (2- tailed)	,	,133
	N	209	207
beszerzés- adomány, élelmiszer	Pearson Correlation	-,105	1,000
	Sig. (2- tailed)	,133	,
	N	207	208

16. számú táblázat: Az ügyfél etnikai származása és a beszerzés (ruha, bútor, egyéb adomány) alkalmazásának a gyakorisága közötti korrelációról

		cigány	beszerzés-adomány, ruha, bútor
cigány	Pearson Correlation	1,000	-,052
	Sig. (2- tailed)	,	,455
	N	209	205
beszerzés- adomány, ruha, bútor	Pearson Correlation	-,052	1,000
	Sig. (2- tailed)	,455	,
	N	205	206

A két vizsgált intézménytípusban alkalmazott szociális esetmunka eljárások és az ügyfelek etnikai származása közötti kapcsolat természetének a feltárásával, érthetővé vált a szakemberek azon állásfoglalása, mi szerint, nem szükséges különösebb szakmai – módszertani ismeret a roma ügyfelekkel történő munkához. Az ilyen módon redukált segítő kapcsolat,¹⁵⁵ valóban nem igényel különösebb ismeretet, *csak türelmet*, ahogy ők fogalmaztak.

A redukált tartalommal bíró segítő kapcsolat, illetve a gyermekjóléti szolgálatok és a cigány családok együttműködését szabályozó védelembe vétel olyan, jogszabályban meghatározott

¹⁵⁵ Hasonlóval találkozhatunk Kozma és munkatársai vizsgálatában is, (2010. 83.),

kereteket, aszimmetrikus viszonyokat teremt, melyek alapján, a segítő teljes mértékben bírhatja a kapcsolat kimenete feletti kontrollt.

„... akkor általában elmondom nekik, hogy hát ezt kellene csinálni, ez alapján kellene tovább haladni. Van, amelyek egyetért vele, és megpróbálja, lehet, hogy ez elsőre nem sikerül, de ez bárkivel előfordul. De ha meg sem próbálja, akkor ugye valami nyomást kell rájuk gyakorolni, hogy mondjam, hatni kell rájuk. Hát ugye ez a védelemben vételnél a legkönnyebb. Ott mindegyik szülő tisztában van azzal, hogy mi a következménye annak, hogyha nem működnek együtt.” (14. interjú)

A gyermekjóléti szolgálatok, pedig, prevenció hiányában, már kötelezett ügyfélként találkozhatnak a cigány családokkal, s ez a kapcsolat, szabályozottabb jellegénél fogva, számukra nagyobb biztonságot jelent.

További figyelemre érdemes összefüggés, hogy a vizsgált két típusú ellátás közül, az itt feltárt bürokratikus szintű segítségnyújtás jóval nagyobb mértékben jelmezi a családsegítő szolgálatok munkáját, mint a gyermekjóléti szolgálatokét. Természetesen, ezt magyarázhatja a családsegítőkhöz rendelt együttműködési kötelezettségek (adósságkezelési szolgáltatás, aktív korú, nem foglalkoztatottak) biztosítása, de, talán, nem lenne haszontalan megvizsgálni, hogy milyen egyéb tényezők terelhették ebbe az irányba a kollégák munkáját.

III. 6. A segítő szakemberek által megélt nehézségek

Végezetül, néhány gondolatot írok a vizsgált térségekben dolgozó szociális szakemberek által megélt, a munkájukhoz köthető nehézségekről. Bár a vizsgálatom nem erre a kérdésre irányult, azt gondolom, hogy a fentiekben bemutatott redukált segítői aktivitásra való törekvésre, talán, némi magyarázatot szolgáltathatnak az itt bemutatásra kerülő gondok. A kutatásomban résztvevő szakemberek többsége beszámolt valamilyen, a munkavégzéshez kapcsolható teherrel. Ebben a fejezetben a leggyakrabban, vagy, a számomra leginkább kiugró jelleggel bíró nehézségeket ismertetem. Először írok azokról a szociális problémátípusokról, melyek kezelését a szakemberek nehéznek élik meg. Majd ezt követően a strukturális feltételek, illetve a társadalmi környezet okozta akadályokról, végül a mentális - lelki védelem hiányából eredő feszültségekről szólok.

III. 6. 1. Legnehezebbnek megélt problémátípusok

Legnehezebbnek megélt problémátípusként, ahogyan azt az előző alfejezetben is láttuk, egyértelműen a **pszichiátriai betegségek** definiálódnak. Ez az a terület, ahol a segítők legkevésbé érzik magukat szakmailag felkészültnek, vagy akár kompetensnek.

„... hiányzik a belátás, gyakran pszichiátria kórképből eredően, betegségtudatuk nincs,” (7. kistérség, fókuszcsoport)

„... családgondozóként azt felmérni, hogy a betegsége miatt, vagy nem akar tenni, vagy esetleg a gyermeket nem látja el azokon a napokon.” (7. kistérség, fókuszcsoport)

Érdekes módon, egy bizonyos probléma típusról csupán egy térségben számoltak be, ott viszont az adatfelvétel összes fázisában. A **rabszolgatartás, vagy csicskáztatás**, úgy tűnik, az uzsorakamathoz hasonlóan, a legkiszolgáltatottabbakkal való embertelen visszaélés formája. Azt nem gondolhatjuk, hogy az egész megyében csupán egy térségben, illetve egy városban jelenne meg ez a probléma, máshol, viszont nem említettek az ebbe a körbe sorolható bántalmazást, visszaélést.

„Rabszolgaként éltek bizonyos családoknál, akik arra az időre voltak elengedve a családtól, hogy itt megjelenjen, mert tudják. Négysemközt, nagy félve elmondja. Ezekkel nem igazán

tudunk mit kezdeni. Meg vannak félemlítve, bántalmazva vannak, alkoholbetegek, pszichiátriai betegek, s az önálló életben nem igazán tudnának megállni. Meg nincs támogató közegük.” (7. kistérség, fókuszcsoport)

„Volt sikerélmény: most az elmúlt félévben volt 3-4 ilyen, hogy el tudtuk őket költöztetni. Igen, csak eddig olyan fokú megaláztatásokat kellett megélnie, hogy az életosztón dolgozik bennük.” (uott.)

Harmadik, határozottan megjelölt nehézség, illetve nehezen kezelhető klienskört a gyermekjóléti szolgálatokban megjelenő, kifejezetten **jómódú szülők** alkotják. Az egyik szakember meghatározása szerint, ők a „márkás szülők”, akik, maguk helyett az ügyvédüket küldik be a szolgálathoz a gyermekkel kapcsolatos tennivalók megbeszélésére.

„Én nekem ott azokkal a kliensekkel, kliencsoportokkal van problémám, amikor jelzést kapok, hogy a jóléti központban, vagy nagyon jó kondíciójú családokban a gyerek bűncselekményt követ el, és a problémám a kapcsolat felvétele a szülőkkel. Mert ők nem látják olyan nagy problémának, majd megfogadják az ügyvédet. Nem tudják megkülönböztetni, elkülöníteni a büntető vonulatot a gyerekvédelemtől.” (27. interjú)

III. 6. 2. A strukturális akadályok

Itt többféle teher is megemlíthető. Idesorolható a magas esetszám, a tartós munkanélküliség problematikája, az intézményközi együttműködés nehézségei. A **magas esetszám** problémájával elsősorban a nagyobb városok munkatársai szembesülnek, míg a megye legkisebb településein dolgozó kollégák erről nem panaszkodtak. Ők, viszont a települési adottságok hátrányairól, a városokban megtalálható szolgáltatásokhoz való **hozzáférés nehézségeiről** szóltak. Ebben a témakörben megemlítették az ügyfelek által nehezen hozzáférhető ellátásokat is (például gyógypedagógus, vagy pszichiáter), de idesorolták azt is, hogy ők maguk nem tudnak részt venni továbbképzéseken, esetmegbeszélésen, vagy szupervízióon, mert az útiköltséget a fenntartó már nem fizeti. Az egyik térségben két kisebb település gyermekjóléti és családsegítő szolgálat feladatait egy szakember látja el, 4 órában a két feladatot, a két faluban. A két település nem szomszédos egymással, közvetlen betonút nem köti össze őket, a távolsági autóbusszjárat is egy nagyvárosban történő átszállással szállítja a falvak között utazókat. A szakember nem kap külön juttatást az útiköltség fedezésére, így ő azt a saját bérezéséből oldja meg. Következésképpen, abba a faluba, ahová el kell utaznia ügyfélfogadás és családlátogatás céljából, (ő maga a társulás másik településén él), egy hónapban két alkalommal megy el. Egy másik térség munkatársa így fogalmazott:

„... szerintem ez nagyon sok szolgálatnál így van az országban, hogy nincs jármű. Nincs jármű. Minusz 20 fokban menjél ki ... - ra. Az innen, a szolgálattól, mondjuk, 15 kilométerre van. Minusz 20 fokban menjél ki biciklivel úgy, hogy onnan krízisidőszakban be kell hoznod egy hajléktalant, mert megfagyhat. Ezt neked kell elintézni, hogy ezt hogy oldod meg. Mert nincs autó.” (5. interjú)

A **tartós munkanélküliekkel** való munkát a szakemberek egyértelműen a munkaerő - piac szerkezetével indokolják. Ugyanígy, a pszichiátriai betegek szociális ellátórendszerben történő megjelenését is rendszerbeli, az egészségügyi ágazat nehézségeivel magyarázzák.

„A munkanélküliek. Legalábbis számomra nagyon nehéz velük együtt dolgozni, pont azért, mert nem tudunk nekik munkát biztosítani, nem tudunk olyan lehetőséget biztosítani, hogy tanulhassanak vagy munkát vállalhassanak és ez olyan mintha semmit nem tudnánk nekik

segíteni. Az, hogy segíték, önéletrajzot írni azzal nem sokra megy vele, ha nem tudja hová beadni.” (30. interjú)

„Az övelük való munka nehézsége az az, hogy igazából pont ez az a csoport, akit szinte lehetetlen visszaintegrálni a munkaerőpiacra, mivel ugye 55 év fölöttiek, szinte mindannyian alacsony iskolai végzettségűek, nagyon régóta nem dolgoznak, és mégis kötelezően foglalkozni kell velük.” (5. interjú)

„Munkanélküliklel foglalkozom. A probléma nem a hozzáállás, hanem, a lehetőségek hiánya.” (59. kérdőív)

„... kenyeret veszek a családomnak, vagy a villanyszámlát fizetem be?” (17. interjú).

„a pszichiátriai betegek kiszorulnak az egészségügyi rendszerből, és itt jelennek meg.” (6. kistérség fókuszcsoporthoz)

„... én azt érzékelem, hogy az eü részéről folyik egy tüneti kezelés, magyarul, lenyomjuk gyógyszerrel, és annyi. Gyógyszer van, terápia nagyon csekély mértékben” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

„Lehet, hogy lenne hely a pszichiátrián, ha nem a demens betegeket tartanák bent, amíg az idősothtoni hely megürül” (7. kistérség, fókuszcsoporthoz)

Az **intézményközi együttműködés akadályoztatottsága** sok esetben az ügyfelek ellátatlanságát jelenti, illetve – gyermekvédelmi esetekben, a gyermek jogainak a sérülését.

„Én azt látom, hogy itt az intézmény együttműködések még hiányoznak. Tehát nekik el kell járnium a munkaügyi központba, nekik van egy adatbázisuk, amivel megpróbálnak segíteni, viszont nekünk itt csak a saját tudásunk van. Lehet, hogy az lenne a kiút, hogyha ezek az intézmények valahogy egy kicsit összetettebben együtt tudnának dolgozni. Vagy ne kelljen mindenhová eljárni az ügyfélnek vagy pedig egyforma adatbázissal dolgoznának vagy lehetőség lenne innen továbbképzésekre irányítani vagy munkahelyet adni nekik.” (30. interjú)

”Egyik háziorvos sem volt hajlandó fogadni, mert hajléktalan.” (5. interjú)

„Sajnos olyan okok is közbejártak, hogy az iskolának kellett a létszám, és azért ha 4 gyerek kiesik, az már sokat számít, elég döntő lett volna. És így nekem kellett a nyakamba venni az egészet és engem hurcoltak meg, de hát ez ezzel jár.” (19.)

„Az iskola az más, mert ott kaptam olyan választ, hogy hiába kérem, nem fogják leírni, hogy kurva rossz kölök, mert a következő gyereket is oda akarják, hogy írassa szülő. Nem fogják leírni (a pedagógusok meg), mert a következő gyereket is oda akarják, hogy írassa szülő.” (6. kistérség, fókuszcs.)

„... kéttenyényi nyom van a gyereken, és az orvos akkor is húzódozik, hogy ő nem fogja leírni.” (6. kistérség, fókuszcs.)

A kisebb településeken dolgozó munkatársak egy része megfogalmazta a **magánélet és a szakmai tevékenység közötti határok** megtartásának a nehézségét is.

„Három házra lakunk egymáshoz, hatszor meg kell gondolnom, hogy mit mondjak.” (43. interjú)

A homoki, **tanyasi kultúra**¹⁵⁶ is akadályként jelent meg: az itt élők, a szakemberek tapasztalatai szerint, kevésbé kérnek formális segítséget.

„Azt mondják, hogy „homoki ember nem kér segítséget, inkább meghal” (7. interjú)

„Ráadásul, nem akarják azt sem, hogy a faluban kiszivárogon, hogy pszichológushoz járnak. Előítéletesek, sokkal könnyebb volna a dolgunk, ha sikerülne megváltoztatni ezt a szemléletmódot...Sokáig nem is akartak nekünk köszönni a kliensek az utcán, mert nem akarták, hogy lelepleződjene a többi lakos előtt. Szerencsére, egyre inkább kezdik természetesnek venni a munkánkat, lassan megtörik a jég. Sajnos, még mindig előfordul, hogy nem mer valaki segítséget kérni, vagy azért, mert úgy gondolják, orvosolni tudják problémájukat, vagy – saját elmondásuk alapján – büszkeségből.” (4. interjú)

A szakemberek lelki egészségvédelmének a hiánya a gyermekbántalmazás kapcsán különösen fontos lehet.

„Itt akkor, nem is tudom, bevallom őszintén, volt úgy, hogy átsírtam éjszakákat, hogy mit lehetne csinálni, és egyáltalán, hogy lehet ilyet tenni.” (13. interjú)

„Belőlem a bántalmazó szülő dühöt vált ki!!!” (20. interjú)

A nehézségek mellett, többen számoltak be **sikeres esetvitelek**ről, **eredménye**kről is. A pozitív élmények említésekor, általában megjelent az ügyfél emberi méltóságának az elismerése, tisztelete.

„Próbáltam a kliens értékrendjét és szempontrendszerét megérteni, figyelembe venni, valamint a segítő folyamatot hozzá igazítani” (16. interjú)

„Az apa kompetenciáját próbáltam erősíteni.” (43. interjú)

„... nem lehet megingatni abban, hogy mi vele vagyunk.” (37. interjú)

„Kellott valaki, aki ösztönzi őket, igaz, hogy kötelezett jelleggel lettek erre az alkoholelvonóra jelen esetben motiválva, de úgy gondolom, hogy a szülőnek az akarateréje, hozzáállása az, ami kihúzza őket ebből az alkoholproblémából. Le a kalappal előttük.” (15. interjú)

Az itt kirajzolódó képből egyértelművé válik a pszichiátria betegek és az alkohol betegek nagyszámú jelenléte a nevezett alapellátásokban. A kollégák komoly nehézségnek élik meg az ez irányú felkészültség hiányát. Folyamatos feszültséget, frusztrációt élnék át emiatt, ahogyan látni lehetett a pszichiátriai betegek kapcsán félelmek is megfogalmazódtak. Feszültségüket fokozza az egészségügyi rendszer helyi szereplőivel való együttműködés teljes hiánya, vagy a kooperációra vonatkozó kidolgozatlan protokollból eredeztethető kompetencia - értelmezésbeli problémák.

A munkaerő - piacról több éve, vagy évtizede kiszorult egyénnel való munka nehézségei, természetesen túlmutatnak az esetmunka határain, s látható, hogy az országos programok sem hatékonyak ezek kezelésében.

¹⁵⁶ Inkább kulturális, mint strukturális akadályként nevezhető.

S bár, a vizsgálat nem a szakemberek munkafeltételeinek, vagy egészségvédelmének a feltárására irányult, mégis, azt gondolom, hogy felhívó jellegűek az itt hivatkozott adatok: a konzultációs helységek hiánya, az útiköltség mellőzése, vagy a szupervízió, esetmegbeszélés esetleges biztosítása.

III. 7. A vizsgálati eredmények összefüggő értékelése

Kutatási hipotézisem az volt, hogy a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokban, a személyes segítségnyújtás keretében, a roma ügyfeleknek biztosított szociális esetmunka minőségileg, azaz tartalmában tér el a többségi ügyfeleknek nyújtott szolgáltatásoktól. A vizsgálat során, a négy - félé módszerrel nyert adatokat kétféle csoportba soroltam: a megismerhető szociális esetmunka eljárásainak a csoportjába, illetve a roma ügyfelekkel végzett munka speciális sajátosságainak a halmazára.

III. 7. 1. A vizsgálatban feltárt eljárások a szociális esetmunka gyakorlatában

A kutatással két célt kívántam teljesíteni: egyrészt szisztematikusan összegyűjteni, s rendszerezni a szociális esetmunka alkalmazott tevékenységeit, másrészt meghatározni ezen tevékenységek roma ügyfelekkel való együttműködésében megjelenő sajátosságait. Vizsgálatommal, úgy vélem, sikerült viszonylag pontos képet kapni a nevezett szolgáltatástípusokban nyújtott személyes segítségnyújtás tartalmáról. ***Az egyes eljárások gyakoriságának a vizsgálatával egyértelmű bizonyítást nyert az esetmenedzsmenthez sorolt tevékenységek jelentékeny aránya az összes alkalmazott eljáráson belül.*** Ugyanakkor, az is láthatóvá vált, hogy a gyakorlatban dolgozó kollégák sem ideológiailag,¹⁵⁷ sem módszertanilag nem dolgozták ki az ide sorolható tevékenység elméleti alapját. Gyakran, magát, az alkalmazást is tagadták, vagy nem ismerték fel.

Az egyértelműen kimutatható menedzsment jellegű tevékenységek határozott jelenlétét igazolja az is, hogy faktoranalízissel egyedül az ide sorolható eljárások tekintetében jártam sikerrel. Következésképpen, az általam itt hasonló természetűnek tartott esetmunka eljárások, valóban bírnak közös vonásokkal. Így, ***határozottan megjelenik és elkülönül a bürokratikus szociális munka gyakorlata***, mely éppen a roma ügyfeleknek nyújtott ellátásokban fog kiugró lenni.

Az adatok alapján sejthető a szakemberek részéről egyfajta külső - csoport képzési tendencia, mely úgy tűnik, az észlelt társadalmi státusz, illetve az azokhoz tapadó társadalmi képek alapján történik. Feltételezésem szerint, azok a segítők, akik magukénak vallják azon társadalmi sztereotípiákat, miszerint az alacsony iskolázottság, s általában, több dimenzióban is az „alsó” csoportokhoz való tartozás csekélyebb intellektuális képességet von maga után, ennek következtében, úgyi vallják, hogy ezekkel az emberekkel „nem érdemes” komplexebb módon együtt dolgozni. Ez alapján, azt feltételezem, hogy ***minél az alacsonyabb az észlelt státusz, annál bürokratikusabb a szakember által nyújtott ellátás.*** A társadalmi sztereotípiák alapján kialakított együttműködésből hiányzik a kliens emberi méltóságának az elismerése, s hiányzik a képessé tevés törekvése is.

Az egyes klienscsoportok tekintetében, úgy tűnik, valamilyen tudatosság mégis kirajzolódik: néhány helyen megemlítették a hajléktalan, vagy pszichiátriai beteg, illetve értelmileg akadályoztatott ügyfeleket, mint a gondoskodó tevékenységek szakmailag indokolható igénybevevőit.

Ugyanakkor, további vizsgálatot érdemelne a gyakorlati szakemberek által is felismert tevékenységek természete: milyen korreláció fedezhető fel a gondoskodáshoz sorolható

¹⁵⁷Morse amerikai szociális munka gyakorlatára vonatkozóan, hasonló megállapítást tesznek. (Morse, 1997.)

eljárások között, illetve a szakemberek milyen ideológiai - értékválasztások alapján döntenek ezek alkalmazása, vagy mellőzése mellett.

III. 7. 2. A roma ügyfelekkel végzett munka speciális sajátosságai

A kutatási hipotézisben foglaltak igazolást nyertek. Az adatok alapján, a segítő szakemberek, valóban, a többségi ügyfeleknek nyújtott ellátásoktól eltérő tartalmú, illetve, eltérő hangsúlyú¹⁵⁸ szolgáltatást nyújtanak a roma ellátottaknak. A megkülönböztetés az esetenedzsmet jellegű, s azon belül kirajzolódott bürokratikus munka és a konzultatív eljárások mentén húzódik: „minél inkább cigány” az igénybevevő, annál nagyobb esélye van a bürokratikus ellátásra. Arra itt csak részlegesen kaptam választ, hogy az eltérő válaszok az eltérő szükségletekből erednek - e, hiszen, látható volt, hogy éppen a gyermeknevelési problémák felülreprezentáltsága egy intenzívebb, személyes együttműködést feltételezne. Az arra vonatkozó magyarázatokból, hogy mi határozhatja meg azt, hogy a lehetséges, ismert összes esetenmunka eljárásból a roma családoknak nyújtott személyes segítségnyújtás során a vizsgált térségekben, a szakemberek általában a redukált tartalommal bíró, bürokratikus eljárásokat alkalmazzák, az alábbiakat emelem ki:

III. 7. 2. 1. A roma családok elkülönülési törekvése

A jelen dolgozatban is többször hivatkozott peripatetikus stratégiája nem kedvez az intenzívebb bevonódást igénylő segítő kapcsolatoknak. Feltételezésem szerint, a roma családok, a többségi társadalom által biztosított jóléti ellátórendszerre, mint a környező világ lehetséges forrásaira tekintenek. A gádzsó környezet, saját, intim, családi konfliktusaiba történő bevonásával súlyosan megsértenék roma identitásukat, közösségi szabályaikat.

III. 7. 2. 2. A sztereotípiák mindenhatósága

Úgy vélem, hogy a társadalomba mélyen beágyazott sztereotípiáktól a szakemberek sem mentesek. *Két külső csoport vonatkozásában, a társadalom többsége által vallott sztereotipikus vélekedérendszerek, valószínűleg, átfedik egymást.* Egyrészt, a „segélyből élők”, az „érdemtelen szegények” képe, másrészt, a totálisan negatív „cigány - kép”. „A cigányokkal szembeni előítéletek így a szegényekkel, a munkanélküliekkel és bűnözőkkel, kapcsolatos előítéletekkel keverednek.” (Fábián - Sik, 1996. 396.). Hiába gondolnánk, hogy a segítő szándék, a filantróp érzések felülírják a negatív képet, nem. Valószínűleg, a szakemberek identitásában a többségi társadalomhoz való tartozás dominánsabb, mint maga segítő hivatás. Másrészt, és ezt itt fontos újra hangsúlyoznom, a segítő szakmában ismert egy szinten jól beágyazott séma, az „életvezetési nehézségekkel bíró kliens” képe. Ez a séma felruházza a segítőt a kliens kompetenciájának a negligálására, arra, hogy ő, szakértelménél fogva kizárólagos jogosultságot szerezzen az ügyfél életét érintő döntésekben. Másrészt, fontosnak tartom kiemelni, hogy *az életvezetés - életmód fogalmak egymást átfedő jellegénél fogva, nagyon jó illeszkedést mutatnak a cigányság társadalmi problémáinak „eltérő kultúra - eltérő életmód” magyarázatához.* Ez, a kettős sztereotipizáló folyamatban kialakult kognitív struktúra, a halmozódó kudarcok okán, újra és újra megerősödik. Ebben szerepet játszanak a jóléti rendszer jellemzői: a szakemberek folyamatos harca az idővel, (hiszen, a kognitív kapacitást csökkentő tényezők, - s a stressz ilyen, - kedveznek a sztereotípiák alkalmazásának), vagy idesorolható a továbbképzésekben, mentálhigiénés védelemben való

¹⁵⁸ Az eltérő hangsúly, talán pontosabb megfogalmazás. Hiszen, nem arról volt szó, hogy a bürokratikus szociális munka „csupán” aroma ügyfelekkel való kapcsolatban jelnet volna meg, hanem arról, hogy a velük való együttműködést ez jellemezte leginkább.

résztétel esetleges volta. Értelmezésem szerint, tehát az az eredmény, mi szerint a szakemberek a roma ügyfelekkel való munkájuk során az összesen alkalmazható eljárásból csupán egy jól körvonalazható csoportot használnak, elsősorban a benyomás - szerveződés kettős folyamatmodelljével magyarázható.

III. 7. 2. 3. A hatalom, mint a segítő kapcsolatokat szervező ágens

A segítő szerep hatalommal való azonosítása sejthető abban az eredményben, hogy vizsgálatomban a roma ügyfeleket általában nem jelölték meg „nehéz ügyfélként”. Mindkét ellátástípusba a romák, hasonlóan a többségi társadalomhoz tartozó ügyfelekhez, elsősorban kötelezettként kerülnek be a személyes segítségnyújtás rendszerébe.¹⁵⁹ A családsegítő központok által nyújtott szolgáltatások esetében az együttműködési megállapodásban foglaltak betartása az ügyfél számára jövedelmet jelent (adósságkezelési támogatás, vagy bérpótló juttatás formájában), a gyermekjóléti szolgálatokkal kötött megállapodás, pedig általában a gyermek családban történő nevelését hivatott szolgálni. Mindebből egyrészt az következik, hogy az ügyfélnek általában könnyen felismerhető érdeke, hogy a megállapodásban foglaltakat betartsa, másrészt, ez a feltételrendszer a segítő számára biztosítja a kapcsolat kimenete feletti kontrollt. A kontroll erősíti a nevezett interperszonális reláció aszimmetriáját, azaz hatalommal ruházza fel a szakembert. A hatalom birtokosa, pedig, mint tudjuk, általában kevésbé érdekelt a másik egyedi jellegzetességeinek a megismerésében, könnyebben hajlik a kategórián alapuló véleményalkotásra. A kontroll birtoklása kielégítheti a szakember biztonságra vonatkozó szükségletét, s ilyen módon számára valóban nem lesznek azok az emberek „nehéz ügyfelek”, akiket, talán a civil élet kevésbé szabályozott keretei között annak élne meg.

„Mindazonáltal, a segítőkézség valamennyire összefügg az dominancia, az énhatékonyság, az önbizalom és a kompetencia egyéni különbségeivel is. (A segítségnyújtás indítéka ezekben az esetekben a kontroll társas alapmotívumával kapcsolatos, nem pedig az altruizmussal és a bizalommal.)” (Fiske, 2006. a, 449.). Fiske megállapítása két ellentétes motiváció, hasonló színezetű cselekvésben történő megnyilvánulását írja le. Arra hívja fel a figyelmünket, hogy a társas helyzetekre irányuló fokozott kontroll törekvés is manifesztálódhat segítségnyújtásban.

A vizsgálat során feltárt eredmények arra engednek következtetni, hogy az egyének komfortérzetét - biztonságra való törekvését kiszolgálják az egyértelműen aszimmetrikus interperszonális helyzetek, ezek azonban a segítségkérő számára nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy szociális problémái megoldásában hosszabb távú stratégiákat dolgozzon ki.

Optimális esetben az ellátott és a segítő között kialakuló interperszonális kapcsolat jó alapja lehetne a dekategorizációnak, annak, hogy az egymásról kialakítandó véleményeket inkább az egyedi vonások határozzák meg kölcsönösen, mintsem a teljese negatív tartalmú, automatikusan előhívott, jól beágyazott társadalmi konstruktumok. Ehhez, arra lenne szükség, hogy a személyes megismerés tekintetében motiváltak legyenek, azaz, mindkettejük számára fontos legyen maga a kapcsolat, s kellő időt és energiát tudjanak fordítani az egyedi vonások feltárására. „A sztereotipizálás és a hatalom egymást kölcsönösen erősítik, mivel a sztereotipizálás maga is szabályoz, hiszen fenntartja és igazolja a status quót.” (Fiske, 2006. d, 292.). Itt, tulajdonképpen, az adott személyes segítő kapcsolatok szintjén, egymást megerősítő folyamatok rajzolódnak ki: ***a sematikus, sztereotipikus megítélésnek „engedő” szakemberek, óvakodnak a személyes megismerést lehetővé tevő munkaformák alkalmazásától, a távolságtartó, viszonylag személytelen együttműködési formák és kontrollált kimenetek, viszont, az egyedi élmények hiányában, megerősítik az alapjukat képző elnyomó ideológiákat.*** Az itt feltárt eljárások „segítik” a hatalmi pozíció fenntartását, valószínűleg,

¹⁵⁹ Az arány mindkét csoport tekintetében: 1/3 rész önkéntesen, 2/3 rész kötelezettség alapján. Az erre vonatkozó számítását lásd a mellékletben.

ezáltal megerősítik a kölcsönösen negatív sztereotípiatartalmakat, s az ügyfélre irányuló személyes figyelem nélkülözésével, kizárják a szociális munka céljainak a megvalósulását. Tekintettel arra, hogy csak ezen eljárások mutattak korrelációt a roma igénybevevővel, nem bizakodhatunk abban, hogy más tevékenységek formájában, az ő segítségükben megjelenének a képessé tevés, a hatalommal való felruházás, vagy más szóval az empowerment eszközei. Ennek értelmében, azt állítom, hogy az általam vizsgált térségekben, a családsegítés és gyermekjóléti szolgálat keretében nyújtott személyes segítségnyújtás igazodik a szisztematikus elnyomáshoz. A bürokratikus jelleg túlsúlya lehetetlenné teszi az érintett családok kompetenciájának a támogatását. A távolságtartó, minimális időt igénylő munkaformák nem biztosítják az egyedi vonások feltáráshoz szükséges időt, s ez által a társadalmi távolságok újabb megerősítéséhez járulnak hozzá.

III. 7. 2. 4. A puha rasszizmus jelenléte

A szakemberek értékvalaszításait kettős, egymással alapvetően ellentétes kultúra határozza meg: a többségi, elnyomó kultúra és a szociális munka társadalmi egyenlőségre törekvő ideája. Az ilyen formán keletkező kognitív disszonancia feloldására a segítők egy része, úgy tűnik, a puha rasszizmust választja. Ennek szellemében nem utasítják el nyíltan a romákat (lásd: nem jelölték meg problémás, nehéz ügyfélként), viszont, ahogyan az a kutatásom eredményeiből is kiderül, tartózkodnak a velük való intenzívebb, több személyes találkozást igénylő professzionális eljárásoktól. Ahhoz azonban, hogy a puha rasszizmus jelenléte egyértelmű bizonyítást nyerjen, további vizsgálatra lenne szükség, mely felmérné e ideológia létezését, előfordulásának gyakoriságát, szerkezetét, illetve más vélekedésekkel való kapcsolatát.

Végezetül, megemlítem statisztikus munkatársaim intelmeit: az alacsony elemszám következtében az adatok érvényessége nincs feltétlenül biztosítva. Látható volt, hogy több kérdésben, például a roma ügyfelek pszichiátriai megbetegedésben való alul reprezentációja, az ismert, országos vizsgálatok eredményeivel ellentétes adatokat találtam. Nem állíthatom biztosan, tehát, hogy az itt feltárt és bemutatott összefüggések egy nagyobb elemszámú vizsgálat esetén is ilyen formát öltöttek volna. Ugyanakkor, úgy vélem, hogy alapot szolgáltattak további kérdések megfogalmazásához, kutatások elindításához.

III. 8. Összegzés

Kutatásom néhány ponton kiegészítést, fejlesztést igényelne. Bár öt adatgyűjtési módszert dolgoztam ki, érdemben három módszerrel nyert adatokra támaszkodtam a hipotézis bizonyításakor. Az ügyfelekkel készített interjúkból nyerhető információ alátámasztotta az esetmenedzsment jellegű eljárások létezését, de ezzel a módszerrel a vizsgált 7 kistérségből csupán kettőben dolgoztam. Ilyenformán, úgy vélem, az ellátottakkal készített interjúkból nyerhető adatok tekintetében, a teljes megyére vonatkozó eredmények érvényesség sérült. A kérdőíveket sikertült minden településre eljuttatnom. Itt az „együttműködő kliens”, illetve a problémás - nehéz esetvétel folyamatában alkalmazott, úgynevezett „végső eszköz” nyújtott információt. A szakemberekre vonatkozó demográfiai és munkakörre vonatkozó adatokat szintén a kérdőív válaszai alapján fogalmaztam meg. Ezt az adatgyűjtési módszert, azonban úgy vélem, érdemes lett volna a hivatással és bizonyos ellátotti csoporttal kapcsolatos vélekedésrendszerek feltárással is alkalmazni.

Ugyanakkor, úgy vélem, bizonyos módszerekben és bizonyos összefüggések feltárásában kutatásom innovatív. Vizsgálati célom az volt, hogy a nevezett intézményekben, a közvetlen szociális esetmunka tartalmát feltárjam. Eltérve a hagyományosnak tekinthető adatgyűjtési módszertől, a segítő szakemberekkel készítendő interjúktól, én elsősorban a szakemberek által vezetett esetnaplók feljegyzéseire támaszkodtam. Fontos szempontnak tekintettem azt, hogy ne én becslésem - ítélem meg a tényleges előforduló tevékenységeket, hanem, a lehetőség szerint megismerhető „objektív” valóságot tárjam fel. Úgy gondolom, hogy ezzel az adatgyűjtési módszerrel sikeresen felre tudtam tenni az én szakmai értékrendszeremet az eredmények értékelésekor. ***A feltárt eljárások, az alkalmazásukban megjelenő arányok, a közöttük megmutatkozó összefüggések önmagukban is, azt gondolom, új szempontokat hoztak a szakma gyakorlatának a vizsgálatába.*** Egyértelművé vált, hogy a gyermekjóléti szolgálatokkal és a családsegítő központokkal együttműködő ügyfelek jelentékeny része kötelezettség alapján tartja a kapcsolatot az intézménnyel. Határozottan körvonalazódtak az esetmenedzsmenthez sorolható eljárások, s világosan kiderült a bürokratikus szociális munka jelenléte az esetmunka gyakorlatában. S kiderült, hogy ***a roma ügyfeleket, a szociális szakemberek általában a bürokratikus kereteken belül segítik.***

További lehetséges kutatási témaként megjelölhető a konzultációs jellegű eljárások természetének pontosabb feltárása. Az eljárások közötti csekély korreláció, s az interjúkból nyert adatok is arra világítanak rá, hogy az idesorolt eljárások valójában több csoportot képezhetnek, valószínűleg a kontroll változója mentén. További vizsgálandó területnek az esetmenedzsment jellegű tevékenységek csoportján belül, az úgynevezett gondoskodó jellegűek meghatározását tekintem. Láthatóvá vált, hogy ez utóbbihoz sorolt tevékenységek nem korlátozódnak a fizikai szükségletek kielégítésére, jelentősen mértékben társul hozzá egyfajta érzelmi támogatás. Az adatok elemzésekor körvonalazódott a gondoskodó eljárások és a krízisek közötti pozitív kapcsolat, a pontosabb összefüggés feltárása további kutatást igényelne. Szintén az esetmenedzsment jellegű tevékenységek nagy módszertani csoportján belül, érdemes lenne közelebbről megvizsgálni a koordináló eljárások természetét.

A roma ügyfelekkel való együttműködés akadályoztatottságának a megismeréséhez, szükséges lenne az itt vázolt puha rasszizmus és a segítői hivatáshoz társított motivációinak feltárása. Bár, ismert számos kutatási eredmény a többségi társadalom romákra vonatkozó sztereotípiá tartalmairól (lásd. pld. Fábán - Sik, 1996; Bernát, 2010; segítőik vonatkozásában: Babusik, 2004.), további vizsgálatra lenne szükség, mely felméri ezeket a tartalmakat a segítő professzió gyakorlóinak körében, különös tekintettel a felelősségtulajdonítás kérdéseire vonatkozóan.

IV. AZ ÁLTALAM KIDOLGOZOTT INTEGRATÍV MODELL GYAKORLATI KOMPONENSEI

A dolgozat záró fejezetében az általam kidolgozott elméleti - gyakorlati integratív modell gyakorlati komponenseit ismertetem. Azt kívánom bemutatni, hogy a korábbi fejezetekben tárgyalt, társadalmi - kulturális szinteken megvalósuló, szisztematikus elnyomás ellen a segítő szakember milyen eszközök segítségével léphet fel a közvetlen szociális esetmunka gyakorlatában. Ahogyan korábban írtam, javaslatokat fogalmazok meg, melyek alkalmazhatósága, a „szereplők” diszpozicionális vonásain túl, természetesen jelentős mértékben függ az adott segítő kapcsolat mikro-társadalmi, intézményi környezetétől is. A javaslatok forrása egyrészt a saját személyes és szakmai természetű tapasztalataim, másrészt a kutatás során feltárt, úgynevezett „jó gyakorlatok”, vagy eljárások.

Először a szociális esetmunka eljárásait ismertetem. Az eljárásokat, a kutatásomban is alkalmazott szempontok alapján mutatom be: a fő rendszerező - elv az ellátást igénybevevő ügyfél felelős bevonódásának a mértéke.

Ezt követően a probléma megoldó modell fázisai mentén, az általam ismert kulturális jellegzetességek alapján, az emberi méltóság értéke és a társadalmi elnyomás - elleni küzdelem prioritása alapján, a gyakorlatban megvalósítandó együttműködésre teszek javaslatokat.

IV. 1. Az esetmunkában alkalmazott eljárások részletes bemutatása

Jelen módszertani fejezetet egyrészt a dolgozat egyik központi egységének szánom, de egyúttal, hangsúlyozni is szeretném, hogy az itt bemutatásra kerülő eszközök alkalmazhatósága nagymértékben függ a korábban részletesen leírt változóktól. Ahogyan arra több, egymással vitázó szerző is felhívta már a figyelmet (pld. Goldstein, 2009. 10; Dominelli, 1996. 168.), a *segítő kapcsolat nem szociális vákuumban jön létre*. Murdach a probléma megoldó folyamatra vonatkozó kritikai megjegyzéseiben úgy fogalmaz, hogy a társadalmi kapcsolatok mindegyikében, így *a segítő kapcsolatban is szükséges felismerni a társadalmi konfliktusok mindent átható jelenlétét*. (közli Compton – Galaway, 1984; 341.). A társadalmi - gazdasági - ideológiai környezetre történő aktív reflexió elengedhetetlen kívánalma a szociális munkának. Igaz ez, nem csak a kisebbségben élő ellátottakkal való együttműködés esetében, hanem a többségi ügyfelek kapcsán is. Hiszen, ahogyan azt már korábban jeleztem, a szakember általában egy előnyösebb társadalmi réteghez tartozik, mint az ellátást sokszor kötelezettség alapján igénybevevő ügyfél. Még ha a különbség nem is oly számottevő (hasonló panaszokat gyakran hallani a terepen dolgozók körében, s a fizetési táblázataik is ismertek), a szimbolikus javak tekintetében, úgy, mint iskolázottság, érdekérvényesítési képesség, kapcsolati tőke, digitális jártasság, az előny mindenféleképpen számottevő.

Itt is, és az egész dolgozatban az ellátást igénybe vevő személyt, vagy személyeket több kifejezéssel jelölöm. Ezek a következők: A „kliens”/ „ügyfél” a magyar nyelvű szakirodalomban az egyik leggyakrabban alkalmazott megjelölés, például az Etikai Kódex is ezeket használja. Kissé problematikus, mivel sejteti a kapcsolat aszimmetriáját. Az „ellátott”/ „gondozott” kifejezésekben ez még erőteljesebben jelenik meg, a szenvedő szerkezet egy passzív magatartást feltételez. Az „igénybevevő”/„fogyasztó” megjelölésben az angol szakirodalomban szokásos „user” megfelelőjeként, egy felelős, partneri együttműködésre kész egyén, illetve család (vagy csoport és közösség,) jelenik meg. Ez a kifejezés, meglatásom szerint, szintén nem igazodik az általunk ismert valósághoz: a személyes gondoskodást, ez a törvény általi megfogalmazás, a felmérésben résztvevő családok jelentékeny része

kötelezettként veszi igénybe. Bizonyos esetekben, az adott intézménnyel való kapcsolattartás, azaz éppen a személyes segítségnyújtásban való együttműködés a feltétele, bizonyos ellátásokhoz való hozzáfutásnak, illetve bizonyos engedmények élvezetének. A kötelezett szerep esetében a segítő szakember jogszabály által előírt kötelezettsége, hogy bizonyos magatartásokat, eseményeket kontrolláljon. Látható, a kötelezett szerep nem kedvez feltétlenül a fogyasztói magatartásnak.¹⁶⁰

IV. 1. 1. A csoportosítás szempontjai

Általánosan elfogadott az esetmunka több fázisú folyamatának bemutatása: Perlman óta (1957.) ez az egyik szervező elve a segítő kapcsolatot ismertető műveknek. Így például Compton - Galaway munkájában (1975.), vagy a hazánkban szintén széles körben ismert Larsen - Hepworth (1986.), vagy magyarul Szabó művében (2003.), illetve Bányai - Szabó - Tánczos tanulmányában (1998.) is ezzel találkozhatunk, s erre hivatkoznak Pataki és munkatársai is (Pataki et al; 2009. 263.). Mások rendszerek alapján elemzik a segítőkapcsolatokat (pld. Zastrow, Pincus - Minahan, 1973. Chetkow - Yanoov, 1997.). S ismert olyan tanulmány is, ahol e kettő szintézisével találkozhatunk. Ismerve az alapképzések tartalmát és az ellátásokhoz kapcsolódó kötelezően vezetendő dokumentációk szerkezetét, megállapítható, hogy hazánkban a szociális munkában alkalmazott protokoll alapját Robert Compton és Burt Galaway által kidolgozott probléma - megoldó modell adja. A modell, ahogyan a későbbiekben részletesen kifejttem, egyik fő elve az ügyfél aktív részvételének elősegítése. A szerzők szerint, az elsődleges szakmai értékek megvalósulását segítjük elő ezekkel a törekvésekkel. „A kliens önmeghatározásába vetett hit egyértelműen magában foglalja azt, hogy lehetővé kell tennünk a saját életüket érintő döntések önálló meghozatalát.” (Compton - Galaway, 1984. 75.).

Én itt, hangsúlyozva az egyes eljárások közötti tartalmi különbözőségeket, és azt, hogy a különböző eljárások egyben különböző üzenetet is hordoznak a segítő kliensre vonatkozó feltételezéseiről, először az eljárásokat tekintem át. A későbbi fejezetben, már az esetmunka protokollját írom le, kiemelve azt, hogy az egyes fázisok sokkal inkább spirálisan rendeződnek el, mint lépcsőzetesen, szigorú rendben követnék egymást. Itt, tehát arra törekszem, hogy a fázisokat, s azokhoz társítható feladatokat is megismerve, áttekintsem az esetmunka eljárásait. Értelmezésemben a „... szociális esetmunka során az intervenció irányulhat az egyénen belüli pszichés változásokra, az egyén és számára fontos másokkal való kapcsolatára, és/ vagy az egyén és szociális környezetével való kapcsolatára.” (Szabó, 1999. 119.).

Figyelem annak ellenére a szociális esetmunkára, azaz az egyéneket, családokat támogató személyes segítségnyújtásra irányul, hogy sejthető, a hazánkban elindult és visszafordíthatatlannak tűnő kiilleszkedési folyamatokkal szemben hatékonyan a közösségi munka eszközeivel lehet tenni. Gyakorlati tapasztalatom azonban az esetmunka területéről származnak, így módszertanilag alaposabb támogatás várható el ebben a kérdésében, mint más szintek vonatkozásában.

Az eljárások leírásában azt az elvet képviselem, miszerint **a beavatkozás az első személyes találkozás első pillanatában megkezdődik**. Ez kibővíti Compton és Galaway meghatározását, akik eljárásnak a már korábban megfogalmazott cél érdekében folytatott aktivitásokat

¹⁶⁰ A nemzetközi szakirodalom hasonlóan megküzdött a politikailag és/vagy szakmailag elfogadható, vagy támogatott üzenet hordozó, illetve, a segítés mögött meghúzódó ideológiát tükröző megjelölések kiválasztásában. Mai napig számos kifejezés él: „client”, „user” a leggyakoribbak. A terminológiai és a benne rejlő értékviszáltságok változásáról lásd még: Szabó, 2003.24.

tekintik. (im. 1984. 427.). Az eljárásokat a kliens aktív részvételének feltételezett mértéke alapján csoportosítottam.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a csoportosítás, amellet, hogy segítheti az összes alkalmazható tevékenység rendszerezését, önmagában problematikus is lehet. Lüssi, már az eljárások különválasztását is akadályoztatottnak tartja (Lüssi, 1998. 296.). Különböző szempontok élvezhetnek prioritást: én az ügyfél személyes felelősségvállalásának a támogatását helyeztem az eljárások rendszerezésének a középpontjába, de ugyanígy működőképes szempont lehet a kliens tágabb környezetének a részvétele, vagy a formális ágens bevonódása. Az eljárások, tevékenységek rendszerbe foglalása a magyar nyelvre lefordított Peter Lüssi munkájában jelent meg mindenre kiterjedő részletességgel. Más, általam ismert, az alapképzésben alkalmazott könyvek (pld. Hegyesi - Talyigás, 1995; Szabó, 2003; Compton - Galaway, 1975 óta megélt 20 kiadásában, Hepworth - Larsen.), nem erre fektetik a hangsúlyt. Folytatva Perlman által elkezdett hagyományt (1957.), az esetvezetés folyamatára építik fel, elsősorban a rendszerszemlélet kereteiben az együttműködést. Én, a romákkal való segítő munka ismertetésekor szintén az eljárások egymásra épülő lépéssorozatát - protokollját fogom követni. Itt viszont, a kutatásom okán is, fontosnak tartottam, hogy sorba vegyem az esetmunka lehetséges tevékenységeit.

IV. 2. 1. Konzultációs tevékenységek

Az első csoportba az úgynevezett konzultációs tevékenységek tartoznak. Meglátásom szerint, a kliens felelős részvétele, az együttműködés során partnerként elismerése nagyobb valószínűséggel valósul meg az úgynevezett konzultatív eljárásokban, mint más típusú tevékenységek során. A konzultatív eljárások során a segítő szakember meghatározott, elméletileg kidolgozott módszerek alkalmazásával, közvetlen, személyes kommunikációs helyzetben dolgozik együtt az ügyféllel. A konzultatív eljárások alapvetően az alábbi módszerekre épülhetnek fel: konzultáció; segítő beszélgetés.

IV. 2. 1. 1. A konzultáció

A konzultáció helyett a magyar szakirodalom ismert terminusa az interjú, vagy a célzott beszélgetés (Mouchielli, 1992; Bang, 1980.). Maga az interjú, mint kifejezés, a kérdező szerepet hangsúlyozza, így talán, szerencsésebb a konzultáció, illetve a tanácsadás alkalmazása. E kettő közül is, jómagam a konzultációt részesítem előnyben, mivel ez talán erőteljesebben sugallja a tevékenység együttes jellegét, a megvitatást, míg a tanácsadás kifejezés magában foglalja az „adás” aktusát, ami, a kölcsönösség elvárhatósága nélkül, önmagában egy hierarchikus viszonyt teremt. Ugyanakkor, a szakmában kiemelt helyet kap az ún. első interjú (lásd Szabó, 2003; 47; Bárdos, 1998. 61 – 67.), ennek a különleges hatással bíró első (esetleg első néhány) találkozás elkülönítése. ***A konzultáció szerkezete és módszertana a szociális munkások által is fejlesztett családterápiás eszköztárból építhető fel, a választott irányzatnak megfelelően, az adott problémához igazítva.***

Itt egy pillanatra megállhatunk, hogy kitekintsünk: ki hogyan vélekedik a pszichoterápia és a szociális esetmunka kapcsolatáról. ***Számos pszichoterapeuta a tanácsadást a szociális munka egyik munkaformájának*** tekinti (pld. Junkers –ról említi Pfeffer, 1992; Mouchielli, 1992.), hangsúlyozva, hogy ez a társadalmi viszonyok struktúrájának az ismeretét is elvárja a segítőtl. Goldstein, az Én - pszichológián nyugvó klinikai szociális munka megalkotója, pedig egyenesen úgy véli, hogy a szociális munkás kettős identitással bír: pszichoterapeuta és szociális munkás egyben (Goldstein, 2009.8.). Elismerve bizonyos pszichoterápiás módszerek alapos szükségességét, azt gondolom, hogy a szociális munkások nem pszichoterapeuták.

Szabó, így ír erről: „... ne tekintsük az esetmunkát a szociális munka 'pszichologizáló' ágának” (Szabó, 2003. 9.). Másutt, Szabó kiemeli, hogy a családterápia kialakulásakor sokat köszönhet a szociális munkának (Szabó, 2000. 106.). Megemlíthető olyan elismert szociális munkás, mint a stratégias irányzathoz sorolt Steve de Shazer, vagy Weakland és munkatársai, illetve az általam is gyakran idézett Insoo Kim Berg.

A konzultáció során a probléma kialakulására illetve megszüntetésre, enyhítésre vonatkozó explorációt és támogatást végzünk. A hozzánk fordulókról, a bajba jutott emberekről alkotott emberképünk fogja meghatározni, azt hogy a konzultáció vezetésében milyen szakmai ideológiarendszere támaszkodunk. A különböző megközelítések alapvetően egy kétpólusú lineárison helyezhetők el: a professzionális segítők egy része meg van győződve arról, hogy az ügyfelek, általában személyes pszichés gátoltságuk okán kerülnek nehéz helyzetbe, mely helyzet orvoslásában egy szakértő a leginkább kompetens. Ez a megközelítés félreértelmezi a szakember lehetséges és kívánatos szerepét, s a változás fókuszába a kliens életében jelenlévő, úgynevezett problémát állítja.¹⁶¹ A kliensről, implicit módon feltételezi, hogy képtelen helyzete jobbítására (hiszen, ha képes lenne rá, már megoldotta volna), ezáltal megvonva tőle az önmagába vetett legcsekélyebb mértékű hitet és bizalmat.¹⁶²

A segítők másik része, úgy gondolja, hogy bonyolult társadalmi - gazdasági, sokszor politikai események, balszerencsés életeseeményekkel összekapcsolódva, sokszor reménytelenül megnehezítik egyes emberek és csoportok probléma megoldó esélyeit. Én úgy vélem, hogy a hozzánk forduló kliens életében való kompetenciáját kell előtérbe helyeznünk, kapcsolatunkban a belé vetett bizalom a meghatározó. A szakember feladata, hogy legjobb tudásával, képességével támogassa az ügyfelét a saját céljai megfogalmazásában és elérésében. Az ügyfél aktív cselekvése nélkülözhetetlen, ez viszont csak akkor fog működni, ha ügyfelünk elhiszi önmagáról, hogy képes társas és társadalmi környezetére hatni, azaz megéli saját életében való kompetenciáját. Ha az ebben való hittől, éppen a szakember fosztja meg, akkor a kapcsolat, még látszólag pozitív eredménnyel is zárul, valójában a kliens egész további életére károsan hat. Ez az alapja nem csak a konzultáció vezetésének, de egész együttműködésünknek.¹⁶³ Rogers, fejlődést elősegítő klímáról ír (1988. 535.), Berg pedig úgy fogalmaz, hogy a szociális munkás szerepének sarokköve „... a páciens bátorságának a tisztelete és elfogadása a mindennapos lét nehézségeivel folytatott küzdelemben.” (Berg, 1995. 12.). Így, a fentebb ismertetett filozófia alapján, ***fő szervező elvnek azt tekintem, hogy mindig biztosítsunk arra lehetőséget, hogy a kliens kompetenciáját támogassuk.*** Ezzel a szemlélettel eltávolodunk a hagyományos patológikus - felfogástól (vö.: Berg, 1995. uott.), s ez különös jelentőséggel bír majd a roma családokkal való munkában.

A rövid történeti bevezetőből láthattuk, hogy, a kliens patológikus értelmezése és értékelése komoly tradíciókkal bír az esetmunkában. Az is egyértelmű, hogy ez a paradigma egyrészt elfedi az ügyfél egyedi vonásainak a megismerésének a lehetőségét. Másrészt, a roma családokkal való munkát megalapozó hagyományos, unilineáris civilizatorikus fejlődés - elméleten nyugvó, deviancia - orientált megközelítés nagyon jól támogatja a „kliens” patológikus megjelenítését, és viszont. Itt, ebben az értelemben, kliensek „tőlünk, szakértőktől” más, jól elkülöníthető társadalmi csoportot alkotnak.¹⁶⁴ A cigányság indiai

¹⁶¹ Az ellátórendszer, s a hozzá kapcsolódó jogszabályokban is felelhető ennek a megítélésnek a létezése.

¹⁶² Lásd. pld.: „...a szociális munkás tanácsadás rendszerfunkcionális magatartásra akarja vezérelni a klienst.” (Lüssi, 1998. 297.).

¹⁶³ Határozottan úgy vélem, hogy a gondoskodó, itt esetmenedzsment jellegű eljárásként definiált tevékenységek alkalmazásában is itt húzódik a határ. Ha ezen tevékenységek alkalmazásakor is fenntartjuk az ügyfél kompetenciájába vetett bizalmunkat, akkor nem sérül a képessé tevés elve.

¹⁶⁴ A külső – csoport elkülönítési törekvés példáival a kutatásom alatt is találkoztam, az előző fejezetben írtam is róla.

eredetét hangsúlyozó megközelítések közéskor abban, hogy a roma családok életmódját a többségi, vagy magyar kultúra vélt jellegzetességeihez viszonyítják. Ebben a relációban általában a cigány életmód deficitesként jelenik meg, olyan szokások és magatartások összességékként, melyből a normák hiányoznak. „*Lehet, hogy van fött étel az asztalon, de nem délben, 12 órakor*” fogalmazott az egyik szakember (Fókuszcsoporthoz, 7. kistérség).

Jómagam, tehát, ettől elhatárolódva, a humanisztikus iskola, a stratégiás családterápiás megközelítés, a családorientált szociális munka, a rendszerszemlélet és különösen az elnyomás - elleni gyakorlat elvei és vállalt értékei mentén, a kliens emberi és társadalmi voltát helyezem munkám középpontjába. A tanácsadás általában támaszkodik az ökológiai szemléletre (vö. Balogh - Szitó, 1988. 97.), azaz a segítő figyelme már nem csak az intrapszichés konfliktusra irányul.¹⁶⁵ Ugyanakkor, központi elem az én - kép erősítése, és ez által is a személyes felelősségvállalás, a döntéshozatalban való felelős részvétel támogatása.

A beszélgetés - vezetés szerkezetét többféleképpen határozhatjuk meg. Talán, az egyik legismertebb a Heron -féle tanácsadási modell (1992.). Szabó a kliens Én - funkcióinak a vizsgálatát tekinti az egyik lehetséges szervező elvnek (uő; 2003.73-76.). Berg központi fogalma a kliens belső kapacitása (lásd. uő, 38; 69; 73.). Shazer módszerét közvetítő George, Iveson és Ratner nyolc alaplépést ismertetnek, ahol szintén az erők felmérése központi jelentőségű (uők, 1995.11.), Campbell és munkatársai a rendszerszemlélet és a családi hiedelmek mentén dolgozzák ki a konzultáció struktúráját (Campbell, et al, 1999. 30.31.).

Bognár tanulmánya (1986.) alapján, én **négy területre terjesztem ki a felmérés dimenzióit: realitások, erőforrások, gátak és célok**, vágyak. A területek a kapcsolat egyes fázisaiban eltérő hangsúlyt kapnak. A beszélgetés vezetésekor ugyanúgy hangsúlyos lehet a maladaptív viselkedés megértésére irányuló törekvés, mint az újabb cselekvési, kommunikációs sémák kipróbálása, egy új típusú homeosztázis kialakítása. Látható, hogy a konzultáció, mint a szociális esetmunkában gyakran alkalmazott eljárás, az én értelmezésében elsősorban a kliens én - képének az erősítésére szolgáló eszköz, fő célja, hogy az ügyfél számára is láthatóvá tegye életvezetésének, Én - erejének szilárd pontjait. Ez a megközelítés eltér a szociális esetmunka hagyományaitól, ahol a konzultáció a kliens helyzetének a szisztematikus feltérképezése (vö. Pík, 2001. 90-93; 122; vagy Lüssi, 1998. 296.). Ez az értelmezés nem él a konzultációs szituáció nyújtotta lehetőséggel, melynek során tulajdonképpen mi magunk határozhatjuk meg a beszélgetés vezetés menetét. Alkalmazkodva a többségi társadalom, s általában a fenntartó elvárásaihoz, a közvetlen, személyes kommunikációt a segítők inkább használják a különböző adatok begyűjtésére, illetve az elvárt viselkedések ellenőrzésére, mint arra, hogy az ellátást, rendszerint kényszerűen igénybevevőt felhatalmazzák önnön élete vezetésére (lásd, Berg, 1995. 9.). Jómagam, a konzultációban elsősorban erre vonatkozó lehetőséget látok. A konzultatív eljárásoknak különösen fontos szerepet tulajdonítok, az integráló gyakorlati modellben is. Teszem ezt, a rendelkezésemre álló adatok szerinti általános gyakorlattal szemben. Kozma és munkatársai őt hátrányos helyzetű kistérség szociális alapszolgáltatásait vizsgálva, a szolgáltatások sorában meg sem említik ezeket az eljárásokat (vö.: Kozma et al, 2010. 90-99.). Én pedig, ahogyan az előző fejezetben bemutattam, bár a konzultációs eljárások a leggyakrabban alkalmazott tevékenységek közé tartoznak, a szakember hajlanak arra, hogy csak bizonyos feltételeknek megfelelő ügyfelekkel való együttműködésben éljenek vele. Megválaszolandó kérdés természetesen, hogy a konzultatív eljárások nélkülözése mögött mi húzódik meg. Esetleg a szakemberek kudarcos

¹⁶⁵ Simpson, Williams és Segall 2007 – ben, a szociális munka oktatásáról szóló, vihart kavarázó írásukban az esetmunkát Richmond óta meghatározó „person – in situation” értelmezési keretet hangsúlyozták. Bio-pszichoszociális ismereti bázist határoznak meg, felsorolva az imént általam is kiemelt terápiás iskolákat (11.).

élménye ezek eredményességéről, vagy, ahogyan mi feltételezzük, az a masszív elképzelés, hogy a társadalom peremén élő emberek, kognitív kapacitásuk okán, nem képesek a konzultációban való aktív részvételre. „*Itt mind tudatlanok az emberek*” - „tájékoztott” engem az adatfelvételkor egy kis település integrált intézményének a vezetője, aki maga is végez közvetlen esetmunkát. Láttuk, a segítő szakemberek ellátottakról szóló kognitív sémái alapvetően határozzák meg az általuk nyújtott szolgáltatások körét.

Az én értelmezésemben a konzultáció arra ad alkalmat, hogy élve a közvetlen, együttes élmény lehetőségével, a probléma által okozott szenvedés enyhítésére vonatkozó eltökéltséggel, megerősítsük az ügyfelet saját életében való jártasságában, s közösen megkeressük az általa problémának megélt helyzet megoldásához vezető utat, s tevékenységeket. Aktivitás, tervszerűség, s valamennyire racionális viselkedés nem képzelhető el a kompetencia élménye nélkül, ezt nekünk segítenünk kell.

A konzultációs eljárások alkalmazása rendkívül kiterjedt lehet a segítő kapcsolat folyamatában. Általában, már az első személyes találkozás is nyújthat lehetőséget az alkalmazására, amennyiben a segítő valódi érdeklődést képes megjeleníteni. A személyes találkozást az együttműködésre kötelezett ügyfelek esetében megelőzi, egy a szakember részére érkezett írásos tájékoztató, melyben a küldő hatóság ismerteti a kötelezettség alapját képező élethelyzete, vagy normaszegést. „Újra és újra előáll az a zavarba ejtő helyzet, hogy ezek a családok nem maguk írják saját történeteiket: ha egyszer bekerültek az intézmények hálózatába és elkezdődött az 'eset', akkor már a társadalom lesz a szerkesztő.” (Minuchin, et al, 2002. 25.). A segítőtlől nagyfokú kognitív és érzelmi nyitottságot igényel, hogy képes legyen a tájékoztatóban szereplő adatoktól, legalább részben függetlenül viszonyulni az ügyfélhez. Amennyiben, a segítő mindösszesen a hatóság véleményére alapozza kapcsolatuk kialakítását, elveszíti annak lehetőségét, hogy a kötelező viszonyt, termő, együttműködő kapcsolattá formálja. Compton és Galaway felhívják a figyelmünket arra, hogy akkor tudjuk a leghatékonyabban segíteni a probléma megoldás folyamatát, ha a társadalmi többségi környezet által szükségletnek definiált javak, viselkedések helyett, a kliensrendszer vágyaira fektetjük a hangsúlyt, cselekvésünk kiindulópontját azok képezik (uők, 1984. 74.). Ez, ahogyan fentebb már írtam, a saját értékrendszerünk - és a saját vágyaink háttérbe szorítást jelenti. De meggyőződésem, hogy a kötelezett ügyfelekkel való munkában sokkal inkább ez okozza a nehézséget, mint az, amit gyakran lehet hallani, hogy „motiváltá tegyük”. ***A feltáró fázisban, tehát nagyon fontos, hogy az ő értelmezései kerüljenek előtérbe, így lehetőséget biztosítva az ő saját vágyainak, céljainak a megfogalmazására.***¹⁶⁶ A markánsan eltérő kulturális háttér kutatásunk során nem csak a roma igénybevevők esetében jelent meg konfliktusosan. A vizsgált megyében több térség jellemzően kiterjedt tanyavilággal rendelkezik. A generációk óta tanyán élő családok segítése szintén komoly kulturális tudást igényel. „*Más a gondolkodás és más a probléma megoldási stratégiájuk: szeretnek maguk boldogulni a maguk problémáival, néha kérnek csak segítséget.*” - fogalmazott egy segítő, aki maga is az adott település lakosa. Munkatársa, egy fiatalabb generáció tagja, kevesebb személyes kötődéssel, következőképpen, csekélyebb kulturális jártassággal a tanyasi ember kapcsán higiéniai problémákat említ, általánosítva a „tanyasi ember” kategóriájához kapcsolva. (2. számú kistérség, fókuszcsoporthoz).

A konzultáció eredményességét segíti a szakember reflektív viselkedése, mely által, egy adott ülés alatt képes rugalmasan igazodni a kliens érzelmi állapotához, s a direkt beszélgetésvezetést non direktív eszközökre váltja fel. „*Nagy dolog, ha eljut az ember a munkája folyamán oda, hogy nem probléma feltáró interjút alkalmaz.*” - fogalmazott egy

¹⁶⁶ Ez azt is implicálja, hogy a segítő elismeri a kliens társadalmi környezetének fenyegető, vagy diszkriminatív jellegét. Itt ugyanis, roma ügyfél esetén nyitottnak kell lennünk, olyan probléma megfogalmazásokra is, melyek a konfliktusos kapcsolatból eredeztethetők.

segítő, érzékeltetve a segítő beszélgetés és az interjú alkalmazása közötti különbséget. (2. kistérség, Fókuszcsoport).

IV. 2. 1. 1. 1. Speciális konzultáció - Környezettanulmány

A konzultációhoz gyakran társul személyesen, az ügyfél lakásaként, otthonaként szolgáló környezet vizsgálata, egy speciális konzultáció, a környezettanulmány. A környezettanulmány során látottakat a személyes gondoskodást nyújtó intézmények által alkalmazott adatlapokon fel kell vezetni. A környezettanulmány körül rendre szakmai vita kerekedik. Van olyan szerző, aki magát a környezettanulmányt, nem is sorolja, a szociális munka eszköztárába, (lásd: Varga – Udvari, 2008. 124;), mások, csak a hatósági eljáráshoz kapcsolódó tevékenységről írnak. *A szakmai, az emberi méltóság megsértését középpontba állító viták, általában, a környezettanulmányt végző személy minősítő tevékenységét kifogásolják.* Itt, nincs alkalom a nézőpontok részletesebb bemutatására, annyit viszont, szükségesnek tartok megjegyezni, hogy a pénzbeni ellátások igényléséhez társított gyakorlatot én általában szubjektívnek, s a kirekesztés mechanizmusait megerősítőnek tartom. Ugyanakkor, az esetvezetés folyamatahoz társított környezettanulmányt, egy valós szociális esetmunka eljárásnak tekintem, minősítő - elbíráló jellegét bizonyos esetekben szükségesnek vélem. Ugyanakkor, úgy gondolom, hogy *a környezettanulmány során megtapasztalt esetleges hiányosságok nem a család szankcionálására, hanem intenzívebb támogatására szolgáltatnak indokot.* A környezettanulmány készítésekor, éppen az emberi méltóságot sértő természeténél fogva, különös tapintattal szükséges eljárni, s még határozottabban szükséges figyelni az eljárás kimenetének pontos ismertetésére.

IV. 2. 1. 1. 2. Speciális konzultáció - Ecomap, genogram, hálózatelemzés

Társulhat a konzultációhoz az ügyfél környezeti, illetve családi rendszereinek és mintázatainak a feltárására irányuló ecomap és genogram is. Ann Hartman (1978. közli: Compton – Galaway, 1984. 375 – 386.) nevéhez köthető eszközöket a szerző az ügyféllel együtt javasolja elkészíteni. Pataki Éva hálózatelemzésről ír, mint javasolt felmérési módszerről. A módszer előnyének tekinti, hogy a figyelmünk fókusza a „deficitorientált” szemléletről áttevődik a „potenciális és valós lehetőségek felé.” (Pataki, 2008. 29.). A hálózatelemzés igen hasonlatos az ecomap - hez, céljukat tekintve tulajdonképpen megegyező eljárásokról van szó. Az ecomap már beépült a szakmai közgondolkodásba, vizsgálatom során azt találtam, hogy a családsegítőben dolgozó kollégák gyakran alkalmazták. Ugyanakkor, személyes érdeklődésemre, kiderült, hogy nem az ügyféllel együtt végezték el a környezeti rendszerek feltérképezését, hanem a kötelező dokumentáció részének tekintve rajzolták meg. Pataki felhívja a figyelmet arra, hogy itt elsősorban az ügyfél „dolgozik” (im. 2008. 28.), s ez egy időigényes konzultáció. Értelmezésemben tehát, a szakember, bármely, a környezeti rendszerek feltérképezésére irányuló módszert is választja, akkor jár el szakmailag körültekintően, ha az ügyféllel együtt teszi ezt.

IV. 2. 1. 1. 3. Speciális konzultáció - Megállapodás

A megállapodás, vagy szerződészkötés szintén konzultációs tevékenység során születik meg. Itt elsősorban a tanácsadásra vonatkozó javallatokat érdemes figyelembe venni. A konzultáció helyszíne lehet az ellátást nyújtó intézmény erre szolgáló helysége (interjúszoba, ügyfélfogadó), illetve az ügyfél otthona is, ezt általában családlátogatásként jelöljük. Ez utóbbi esetben különös figyelemmel kell eljárjunk bizonyos tekintetben, a roma családokkal való együttműködés specifikus kérdéseinél erről bővebben írok.

IV. 2. 1. 1. 4. Speciális konzultáció - Családlátogatás

A családlátogatás során egyrészt, a konzultációvezetés igényel módosítást, hiszen a több családtag együttes jelenléte, a segítő részéről nagyfokú önismeretet és semlegességet kíván, másrészt ebben a helyzetben erőteljesebben jelenhet meg a szakember többségi normarendszert közvetítő szerepe. Kutatásom során találkoztam azzal a jelenséggel, hogy bizonyos, jól meghatározható családokhoz a szociális szakemberek egy másik kollégával, általában a védőnővel együtt mennek családlátogatásra. (Kozma és munkatársai így fogalmaznak: „... a szociális munkásokat a szegény családok nem fogadják el.” Kozma és mtsársai, 2004. 103.). Szerintem azonban, így kevesebb lehetőség nyílik a kliens valódi szándékainak a megismerésére, támogatására, viszont **a társadalmi hatalom és kontroll szinte manifestálódik a „küldöttek” számának a növekedésével.**

A családlátogatás során különös ügyesség szükségeltetik ahhoz, hogy „jó vendég” módjára, mégis, határozottan, minden releváns személyt egy helységbe „terelve”, levezzsük a beszélgetést. A család otthona jó lehetőséget kínál arra, hogy a segítő (akit az ügyfél mindig többséginek – a hatalomban részesülőnek minősít és él meg. Ez akkor is így van, ha az ügyfél nem cigány származású, mégis, valószínűleg egy alacsonyabb társadalmi rétegből származik.), kinyilvánítsa a család iránt érzett megbecsülését. A záró fejezetben még erre visszatérek, de itt is hangsúlyozni kívánom, hogy a családlátogatás során az egyik legfontosabb szempont az, hogy „Vendégek vagyunk a kliens otthonában” (Berg, 1995. 27.). A családlátogatás abban kínál további lehetőséget az intézményben vezetett családi konzultációhoz képest, hogy **itt találkozhatunk olyan személyekkel is, akik, bár formálisan nem tartoznak az együtt élő családhoz, befolyásuk a családtagok döntéseire viszont jelentős.** Gyakorlati munkám alatt több alkalommal előfordult, éppen roma családoknál, hogy az előre egyeztetett időpontban megtert látogatáskor „véletlenül” éppen ott volt a fiatal szülőknél a „mama”, vagy olyan is előfordult, hogy egy kisgyermek édesanyja helyett a nagyszülővel konzultáltam, érzékelve tekintélyes befolyását.

IV. 2. 1. 1. 5. Speciális konzultáció - Mediáció

Rendszerezésemben a konzultációs eljárások közé tartozik a családtagok közötti mediáció, vagy tárgyalás is. Az egymással konfliktusban álló családtagok közötti beszélgetésvezetés külön, kidolgozott módszertannal rendelkezik, itt erre bővebben nem térek ki. Itt említhető még meg a családi konzultációt és a családi csoport konferenciát. Bár, mindkettő alapelvei és módszertani bázisa nagymértékben megegyezik az egyénnel végzendő konzultációéval, mégis szükséges őket külön megemlítenünk. A családi konzultáció történhet családlátogatás keretén belül is. A családi csoport konferencia valójában az esetkonferenciához hasonlítható módszer, hiszen itt is együttesen van jelen az adott eset felelős „gazdája” és a családtagok. Míg azonban az esetkonferencia során a szakemberek is egyeztetnek egymással, s a végső célja a kliens és a szakemberek közötti megállapodás megszületése, addig a családi csoportkonferencia e célok mellett, a tágabb családon belül mozgósítható kapcsolatokat és azok elemzését is magában foglalja. Ilyen formában, egy kibővített családi konzultációról is beszélhetünk.

IV. 2. 1. 2. Segítő beszélgetés

A konzultatív eljárások másik, az előbbiektől különböző módszertani bázisú eljárása, Rogershez köthető segítő beszélgetést is. A segítő beszélgetés a konzultatív eljárásokon belül elkülönül a többi eljárástól. Lüssi, a tanácsadás ismertetésekor arra hívja fel a szakemberek figyelmét, hogy „A szociális munkások kliensei rendszerint több kommunikációt könnyítő és

serkentő segítségre vannak utalva, a tanácsadó részéről, mint azok, akik pszichoterápiába mennek. Gyakran nehezkre esik magukról és személyes kapcsolataikról beszélni, mivel nincsenek hozzászokva és hiányzik ehhez a kifinomult szókincsük.” (im. 1998. 299.). Én ettől a nézőponttól alapjaiban különbözöt képviselek. Ahogyan látható lesz a gyakorlati modellben, a segítő beszélgetést, a non – direktív beszélgetésvezetést különösen fontosnak tartom a roma ügyfelekkel való munkában. Ha valahol, akkor éppen a folyamatos elnyomásban élő emberek esetében szükséges az, hogy „átengedjük” a vezetést, s, hogy ő határozhassa meg a beszélgetés tematikáját. Lüssi által említett „kifinomult szókincs” -ről, pedig a következőt gondolom: *„... a hatalomra került csoport elvárja, hogy a többi azzal is kifejezze lojalitását, hogy elfogadja az ellenőrző csoport értékeit, például, hogy elfogadja” a nyelvnek azt a nyelvet, amit az ellenőrző csoport beszél. ... A nyelvi diszkrimináció és az azt támogató gondolkodásmód, a lingvícizmus, pedig nem „hajaz a fajleméltre”, hanem azonos vele - csak más felületen nyilvánul meg.”* (Sándor, 2001. 254-255.).

Wiegiersma úgy fogalmaz, hogy a tanácsadás fogalma a direktivitás – non- direktivitás kontinuumán helyezkedik el (1988. 234.). A szerző ugyanitt kiemeli, hogy a tanácsadás folyamatában nem elégséges a racionális lépések sorozatát megvitatnunk, hiszen abban az esetben nélkülözzük az érzelmi konfliktusok értelmezését, s akkor csupán útmutatásról lehet szó. A segítő beszélgetés kerüli a direkt beszélgetésvezetést, kerüli az explorációt. A szociális helyzetek, viselkedések értelmezése helyett az ügyfél belső élményei állnak középpontban. Rogers az ügyfelek önmaguk megértését, énképük, alapvető attitűdjeik módosítását támogató légkör megteremtését tartja a segítő beszélgetés és a segítő kapcsolat fő céljának (1988. 535.).

A természetes támogatórendszerrel való konzultációt én nem itt helyezem el, s ugyanígy nem itt kap helyet a tájékoztatás sem, ezek a következő eljárás – csoportban kerülnek bemutatásra.

IV. 2. 2. Az esetmenedzsmenthez kapcsolható eljárások¹⁶⁷

Itt olyan tevékenységek szerepelhetnek, mint a beszerzés, közvetett és közvetlen képviselő, gondoskodás, tárgyalás, tájékoztatás, oktatás, konzultáció társszakemberekkel, vagy másképp, a források koordinációja. Az esetmenedzsment fogalma viszonylag új a szakma történetében, Morse szerint, definiálása, elméleti háttere hiányos (Morse, 1997. 2.). Az esetmenedzsment kialakításánál az egyik fő elv az volt, hogy a jelentékeny módon fregmentált szociális és egészségügyi ellátórendszerben az ügyfelek közvetlen, egy szakemberhez köthető segítséget kapjanak. Az alapelemek leírásakor elsősorban pszichiátriai betegséggel küzdő, ügyfélkörhöz igazították a tevékenységeket (lásd. Rothman, 1993. 44.vagy Morse, 1997. 4 – 5.). Ismerve, a modell megszületésének társadalmi kontextusát, fontos néhány tény kiemelése. Rothman és munkatársai egy olyan közegben - az Amerikai Egyesült Államokban, - dolgozták ki a modelljüket, ahol az ellátórendszer kevésbé egységes, s az integrált típusú ellátások szinte nem ismertek. Többek között, ez az egyik oka annak, amiért a nevezett modell, mint az eseti és közösségi munka integrált modellje jelenik meg a szakirodalomban. Rothman a közösségi (elsősorban egészségügyi, illetve pszichiátriai) ellátásokat és a kliens természetes támogatórendszerét is bevonja a problémamegoldás folyamatába, koordinálva az összes szereplő/agens tevékenységét. Hazánkban viszont, jogilag egy jól körülhatárolt, a konkrét tevékenységek településenkénti megvalósulásának a szintjén, pedig gyakran integrált ellátórendszerrel van szó. Az intézményközi kooperációra törvényben szabályozott

¹⁶⁷ Az Orbán – kormány, jelenleg még elfogadás előtt álló, szociális törvénymódosító javaslat is alkalmazza ezt a kifejezést. Szeretném kiemelni, hogy jómagam itt egészen más szakmai megfontolások alapján írok ezekről az eljárásokról.

kötelezettségek vannak, lásd a jelzőrendszer működtetése, az informális alapon működő kölcsönös tájékoztatás pedig úgy tűnik, része a mindennapi szakmai tevékenységeknek. Ezt a különbséget azért emeltem ki, mert, mint az kutatásomból is kiderült, a segítő szakemberek az ide sorolt eljárásokat alkalmazzák a leggyakrabban. Míg, az esetenmenedzsment leírásakor maga a menedzselés – a koordináció kapott központi szerepet (vö.: Szabó, 2003. 117.), addig mi a hazai ellátórendszer integráltabb természetéből kiindulva, az ide sorolt eljárások gondoskodó jellegét hangsúlyozható. Sem Rothman, sem Morse nem ír az úgynevezett gondoskodó tevékenységekről. Sőt, ahogyan azt Szabó kiemeli, az ő modelljük „... jelentős mértékben támaszkodik a kliens belső változáskapacitásának mobilizálására” (Szabó, 2003. 116.).

Én azonban, támaszkodva kutatásomban feltárt eredményekre, azt állítom, hogy *a menedzsment tevékenységek vagy együttjárnak a gondoskodással, vagy bürokratikus jelleget öltenek.*¹⁶⁸

Visszatérve a szakirodalmi meghatározásokhoz, a menedzsmenthez kapcsolható tevékenységek sorában Rothman és Sager a következő elemeket jelölik meg: „források azonosítása, kapcsolatépítés a kliens és a forrásintézmény között, kliensképviselet, intézményközi koordináció, a szociális támogató hálózat erősítése...”(kiemelte Szabó, 2003. 117.). Morse a hajléktalan személyek támogatásában megjelenő esetenmenedzsment modellek széles skáláját veti össze (Morse, 1997.). Ugyanitt hat fő és további négy, járulékosan megjelenő tevékenységet sorol fel: a kliensek azonosítása (bevonni azokat az embereket az ellátórendszerbe, akik számára a hagyományos szolgáltatások nem jelentenek orvosságot a problémájukra. Ezt követően szükséges megbecsülni az ügyfél erősségeit, gyengeségeit és szükségleteit, majd ez alapján megtervezni a specializált, egyénre szabott, átfogó kezelési és szolgáltatási tervet. A szükséges szolgáltatások, illetve a természetes támogató rendszer és kliens közötti kapcsolat megteremtése, monitorozás, illetve a kliens képviseletének az ellátása. A hat alaptevékenység, tehát, még kiegészülhet a szolgáltatások közvetlen biztosításával, krízisintervencióval, nagyobb rendszerekkel történő együttes segítségnyújtással, illetve a források fejlesztésével. Ezek közül az asszertív (ACT) modelleket emelem ki. A modellnek két fajtája ismert, első esetben csak szakember bevonásával biztosítják a szükséges kezelést, második esetben a szakember, laikus, az ellátott lakókörnyezetéhez közel élő, úgynevezett közösségi munkás bevonásával. Az informális támogató rendszerhez természeténél fogva jobban alkalmazkodó közösségi szereplő által hosszabb távú sikereket értek el, mint a kizárólag formális rendszer nyújtotta szolgáltatások igénybevételekor (Morse, 1997. 11.).

S bár, hazánkban nem ismert hasonló vizsgálat, a kutatás¹⁶⁹ során számomra egyértelművé vált, hogy, a természetes támogatórendszer bevonása jelentős mértékben hozzájárulhat a kliens problémájának a megoldásához.¹⁷⁰

A kliens részvétele, az esetenmenedzsmenthez sorolt eljárások folyamatában, nagy változatosságot mutat. Bár, a különböző menedzsment – modellek hangsúlyozzák az ügyfél asszertivitásának növelését (vö.: Szabó, 2003.116.), meglátásom szerint, alapvetően a szakember aktivitása a meghatározó. Az aszimmetrikus viszony fakadhat a menedzsment jellegű tevékenységeket „előhívó” csoportok természetéből: súlyos pszichiátriai kórképek, hajléktalan lét, sokproblémás családok.

¹⁶⁸ De ez nem azt jelenti, hogy jómagam a bürokratikus szociális munkát indokoltnak tartanám.

¹⁶⁹ Az egyik kistérségben, az esetenaplók elemzése során. két olyan probléma megoldással is találkoztam, ahol a szomszédok tettek komoly erőfeszítéseket egy-egy bajba jutott társukért.

¹⁷⁰ Megjegyzendő, hogy a családi csoport konferencia, ebben az értelemben, ide is sorolható.

IV. 2. 2. 1. Beszerzés

Beszerzés alatt tevékenységek változatos sorát értem: élelmiszer, ruha, bútor, tűzifa vagy egyéb adományok juttatása; az intézményi infrastruktúra használata (fénymásolás, telefonhasználat), kérelmek kitöltése.¹⁷¹ Ide tartozhat még olyan javak hozzájutásának a megszervezése, melyek révén az ügyfél hatékonyabban képes a helyzetéből eredő hátrányokat kompenzálni: így például az orvosi ellátáshoz, vagy a közoktatáshoz való hozzáférést segítő tanyagondnoki szolgálat. A szolgálat, a szociális munkás közvetítésével az ellátandó ügyfelet elszállítja az adott intézménybe, biztosítva számára olyan jogokat és javakat, melyekhez való hozzáférésre saját erejéből nem lenne képes. Megemlíthető, hogy a jelzett tevékenységeket akár a források koordinációjaként is címkézhetnénk. Gyakran, azonban, maga a segítő az, aki a szolgáltatások létezéséről, illetve az azokhoz való hozzáférés lehetőségeiről elsőként tájékoztatja az ügyfelet, itt tehát a közvetlen hozzájutás folyamatában a szakember a lehetőségek birtokosaként jelenik meg. Ez mindenféleképpen más hatalmi struktúrát feltételez, mint ha a kliens által ismert, vagy általa problémamegoldásba bevont források összehangolt működésért felel. ***Ezeknél a tevékenységeknél az ügyfelet a segítő kiszolgálja, bizonyos hiányait pótolja, illetve helyette végez el, a probléma megoldása szempontjából fontosnak ítélt feladatot.*** Élénk szakmai viták alapja lehet az a kérdés, hogy ilyen típusú tevékenységekkel valóban hozzájárulunk - e a kliensek szociális asszertivitásának a növeléséhez, vagy ehelyett, inkább hátráltatjuk őket ebben. „Az elsődleges szempont a képessé tevés” - fogalmaztak az egyik fókuszcsoporton (7. számú kistérség). Ugyanakkor, ha az ügyfél az alapvető írás - olvasási készségnek sincs a birtokában, akkor a megélhetéséhez hozzájáruló, pénzügyi ellátás igénylésére vonatkozó kérelem kitöltése egyszerűen az éhenhalástól mentheti meg.

IV. 2. 2. 2. Közvetett és a közvetlen képviselet

A közvetett és a közvetlen képviselet alatt olyan tevékenységeket értek, melynek során a szakember közvetve (telefonon, vagy írásos ajánlással), illetve személyesen, elkísérve az ügyfelet, közvetlenül képviseli az ügyfél érdekeit egy szolgáltató, vagy hatósági intézményben. ***A képviselet jelentősége általában a különböző kommunikációs akadályoztatottság áthidalására szolgálhat.*** Az ellátórendszeri igénybevevők, helyzetüknél fogva, külső megjelenésükben is hordozzák az alávett csoportnak a hatalommal bírók által tulajdonított jellegzetességeit, vonásait. Kommunikációs stílusuk ritkán képes igazodni az intézményekben szokásosan elvárt normákhoz. A korlátozott kód alkalmazása, megjelenésük, többszörösen gyengíti tárgyalási, érdekvégyesítési esélyeiket. A képviselet alkalmazása tehát jelentős mértékben képes javítani a kliens élethelyzetén. Gyakorlati munkám során az egyik roma ügyfelem így fogalmazott: „*Másképpen beszélnek velünk, ha itt vagy.*”

Itt, azonban még szükséges megemlíteni, azokat az eseteket, amikor, főleg kisebb településeken, akár az érintett személlyel való egyeztetés nélkül képviseli a segítő az ügyfélnek tulajdonított érdekeket. Így, élve az egyre jobban diszkrecionálissá váló segélyezési rendszer nyújtotta feltételeivel, közvetlenül hathat a döntéshozókra egyes kérelmek elbírálásakor. Ugyanilyen közvetlen befolyásolást ismertetnek a 2010 - ben leindított „Út a munkához” című program kivitelezésekor: a családokat, egyéneket „jól” ismerő szociális munkások véleménye meghatározó volt annak elbírálásában, hogy az adott településen ki kap munkát pár hónapra. (Virág - Zolnay 2010. 122.). A képviselet ilyenén történő értelmezésével

¹⁷¹ Ez utóbbit, mármint a kérelmek kitöltését, „ügyintézés” néven az adatfelvétel során külön kódoltam. Ez az eljárás mutatott hasonló természetet másik két tevékenységgel. a közvetett képviselettel és a tájékoztatással, megalkotva bürokratikus szociális munka faktorát.

találkozhatunk az önkormányzati bérlakások megítélésekor is, illetve a szociális étkeztetés esetében is.

Látható, a képviselet egyrészt jelentősen és pozitívan hozzájárulhat az ügyfél problémájának a megoldásához, növelheti az ügyfél belénk vetett bizalmát, hiszen közvetlenül tapasztalhatja meg az iránta való elköteleződésünket. Másrészt viszont, ugyanezen eljárás, egyes csoportok kirekesztettségét is erősítheti. A különböző ellátások, illetve jogokhoz való hozzájutás belterjes elbírálása a pillanatnyi hatalomnak kedvez, a helyi politikai viszonyok megmerevedését szolgálja. Nem nehéz belátnunk, hogy itt, a társadalmi elutasítástól leginkább sújtott cigányság inkább elszenvedője, mint kedvezményezettje lehet a tárgyalási eljárás fajtának. Valószínűleg, igen esetleges lehet az, hogy egy segítő szakember, felvállalva intézményi környezetének ellenállását, csoportosan és rendszeresen képviselne roma családok érdekeit, többségi családok látszólagos hátrányára. Ez alapján, azt állítom, hogy, **különösen a közvetett képviselet, inkább a fennálló hatalmi struktúrák érdekeit védi,¹⁷² s kevésbé a kliensekét.¹⁷³** Helyi szinten, a képviselet kérdésénél maradvá, elegendő felidézünk Szalai kutatási adatait a rejtett szelekciós mechanizmusról. „... nagyobb rázorultságuk ellenére, egyetlen esztendőn belül a roma kérvényezőknek 43, a nem romáknak „csak” 29 százaléka tapasztalt meg, hogy beadványai közül legalább egyet nemleges határozattal zárt le az önkormányzat” (Szalai, 2005. 91.). Másutt „befogadottak” - ról ír (Szalai, 2007. 167.), pontosan jelezve azt a jelenséget, mi szerint, az egyes ellátások igénybevételét a helyi társadalom pillanatnyi érdekei határozzák meg. Itt tehát, azt emelem ki, mi szerint a képviselet nem feltétlenül szolgálja a kliens érdekeit.

Kutatásomban talákoztam olyan intézménnyel, amelyik egy egész lakóközösség érdekeit képviselte közüzemi szolgáltatóval és a települési önkormányzat képviselőivel való tárgyalássoroztatban (1. számú kistérség). Itt, esetmunka helyett a Rothman – féle tipológia szerint, közösségi tervezés jelent meg (Rothman, 1993.). Ebben az esetben a szociális munkás egy alapvető szolgáltatáshoz való hozzáférésben nyújtott segítséget. **A segítő magatartását a közvetlen képviselet során, a konszenzuseresés jellemzi. Viselkedése eltér a tárgyalás során tanúsított semleges attitűdtől, itt határozottabban érvényesül a kliens érdekeinek a védelme.** A beavatkozás közösségi szintű, ugyanakkor nem feltétlenül társul hozzá, akaratlagos módon, politikai üzenet. Mégis, egy egész közösség közvetlen képviseletének az ellátása magában hordozza a képviselt közösség, vagy csoport helyi, politika hatótényezőként történő minősítését. Az érdekek közös, egynemű megjelenítése pedig a diszkrecionalitás lehetőségét akadályozza meg.

IV. 2. 2. 3. Gondoskodás

A gondoskodás viszonylag új terminus a szociális munka irodalmában. Ha a szakmatörténeti vitákat nem is tárgyalom részletesen, érdemes röviden összefoglalni a különböző nézőpontokat, hiszen, ahogyan azt már fentebb jeleztem, kutatásom alatt is, az ilyen típusú tevékenységek összessége váltotta ki a legtöbb vitát.

A gondoskodás terminusa a szociális munka feminista irányzatából eredeztethető (Lloyd, 2006. 42.), Sevehuijsen gender által meghatározott tevékenységről ír (uő, 2003.). Kiinduló gondolatuk, Gilliganre hivatkozva, az, hogy a gondoskodó jellegű tevékenységek a női ösztönökhöz köthetők, s ilyenformán, a leginkább nők által gyakorolt szociális

¹⁷² A kutatásban nyert adatok elemzésekor éppen ez a tevékenység „terelődött” egy fatorba másik kettővel.

¹⁷³ A politikai kommunikáció sajnos egészen mást közvetít. Ahogyan Ladányi fogalmazott egy interjúban, a konfliktusokat a politikai hatalom tematizálja (in: uő; 2009. 18.).

segítségnyújtás.¹⁷⁴ A vita sarokpontja itt is, mint a praxisban dolgozók körében, az, hogy maga a gondoskodó tevékenység milyen mértékben segíti elő, vagy hátráltatja az egyén autonómiájának kiteljesedését. Lloyd így fogalmaz: „A feminista gondoskodási etika lendületes támadást intéz a független, autonóm egyén absztrakt ideájával szemben.” (in: Bányai, 2010.58.). **„A gondoskodás fogalmát,... lehet úgy használni, hogy a pozitív, megerősítő és képessé tevő vonások dominálnak, de ellenkezőképpen: a birtoklás, a kontrollálás eszközeként is lehet tekinteni.”** (Cockburn, 2009.13.). A gondoskodás tehát, kétarcú eljárás: ahogyan ez a kutatásunkban megjelent heves vitákban is megmutatkozott.

Az én értelmezésemben, **az önmaguk ellátásában meggyengült egyének mindennapi életvitelének a segítségét jelenti.** A gondoskodás szükségessége akkor merül fel, ha az ügyfél nem rendelkezik természetes támogató rendszerrel, - hajléktalan ügyfelek esetében ez meglehetősen gyakori -, vagy az őt körülvevő támogató rendszer diszfunkcionális. Az ellátottak, és itt valóban az ügyfél passzív, különösen sérülékeny csoportok, úgy, mint pszichiátriai betegségben szenvedők, idősök, hajléktalanok, vagy a szakirodalom ide sorolja az etnikai alapú diszkrimináció által sújtott egyéneket is (pld: Szabó, 2003. 116.). Ugyanitt Szabó „fokozott ügyviteli támogatás” –ról ír. A gondoskodás elemei tehát igen sokszínűek lehetnek: az ügyfél elkísérése egy ügyintézési eljárásra. Itt a hangsúly nem csak a korábban bemutatott képviselőten van, hanem az együttes felkészülésen, az utazáson, közös főzés, kisgyermek ápolásával kapcsolatos tennivalók napi szintű megbeszélése, akár iskolai felkészülés segítése.

Kutatásom során az egyik kistérség családsegítő szolgálatának munkatársa a település környékén lévő gabonaföldeken élő hajléktalanokat „gyűjtötte” össze. A hajléktalan férfiak között laza, esetleg kapcsolat volt, a téli időszakot ugyanannál a helyi asszonynál töltötték mind. Egyikük sem rendelkezett semmilyen jövedelemmel, így a szociális munkás feltérképezte lehetőségeiket. Ezt követően mindegyik személyt tájékoztattam a lehetőségeikről és az által nyújtható szolgáltatásokról (közvetlen képviselő a Munkaügyi Kirendeltségen, kérelmek kitöltésében segítség, gépjármű biztosítása a másik városban lévő kirendeltséghez). Majd mindegyik ügyféllel megbeszélte a kívánatos megjelenés elemeit (fürdés, tiszta ruha, valamelyest ápoltság megjelenés). A példából látható, a gondoskodás általában nem önmagában szerepel az esetvezetés folyamatában, gyakran kiegészül beszerzéssel, közvetítéssel, vagy a források koordinációjával.

Megemlítendő a gondoskodásban rejlő edukatív jelleg. A gondoskodás megfelelő alkalmazása ugyanis azt is jelenti, hogy **mialatt pótlom az ügyfél hiányzó készségét, tanítom őt e készségre.**¹⁷⁵ A gondoskodás másik gyakori jellemvonása a kliens mindennapi életében való jelenlét. Önmagában ez a tény szakmai viták alapját képezi, s a gyakorlatban is felrészletre adhat okot. A mindennapi életvitelben való jelenlét könnyen kontrollt jelenthet: „Olyan

¹⁷⁴ Megjegyezhetjük, hogy a szociális ellátórendszerben való felül reprezentációnk oka, valószínűleg, nem csak az ösztöneinkben keresendő. Hiszen, tudható, hogy az intézményrendszer vezetői között már nagyobb arányban fordulnak elő férfiak. A nők alacsony társadalmi megbecsültséget „élvező” szektorban történő magas arányú foglalkoztatottsága inkább magyarázható a férfiak hatalmi törekvéseivel, mint a nők túláradó filantróp érzéseivel. Dominelli – McLeod, a posztmodern szemlélet és piaci fenntartói szerepvállalás növekedésének kapcsán, kényszerűségről ír: „A nők kényszerítve lettek arra, hogy felelősséget vállaljanak olyan jóléti ellátásokért, melyekről az állam lemondott, mint például az idősekről, betegekről, fogyatékkal élőkről való gondoskodás.” (uók. 1993.18.).

¹⁷⁵ A sokat vitatott adósságkezelési szolgáltatás is, meglátásunk szerint abban az esetben tud hatékonyan működni, ha a segítő napi rendszerességgel megbeszéli – megvitatja az igénybevevővel háztartása költségvetését. A 4. számú kistérségben ezzel találkozhattunk, a segítő személyes közlése szerint, igen jelentős eredményességi hányaddal.

szempontból kell kísérni, hogy van – e kenyér, ki van – e mosva” (Fókuszcsoport, 6. kistérség).

A kontroll, bár a szociális munkások archetípusának nevezhető baráti látogatók egyik fő tevékenysége volt, mai napig, önmagában éles vitákat vált ki. „... minden szociális munkás valamiféle 'kontroll – helyzetben' van, még akkor is, ha nem mindig tudja, hogy meddig terjedjen a kompetenciája.” - emeli ki szakmánk egyik lényegi vonását Pritchard és Taylor (1996. 177.). A gondoskodó, illetve gyakran a beszerző tevékenységhez társuló kontroll gyakorlása felmérésemben a helyi hatalom elvárásaként jelent meg: „... *mi vagyunk a társadalom szöcsöve. Nyomozóhatóságként kell viselkednünk.*” (fókuszcsoport, 3. kistérség). „... *az iskolából kiküldik, mert úgye a pedagógus nem megy ki, hogy nézzük meg, mekkora a kosz a családnál*” (6. számú kistérség). Ezekben az esetekben, amellet, hogy sérülnek a kompetenciahatárok, a szociális munkás a helyi társadalom „viselkedéskontroll ügynökévé” válik (vö.: Kozma – Csoba - Czibere, 2004.103.). Én úgy vélem, hogy a kontroll részét képezheti a szociális munkás tevékenységeinek, abban az esetben, ha nyíltan és a kliens problémamegoldásának az érdekében alkalmazzuk. Ez azt implikálja, hogy a kontroll gyakorlásával nem az ellátott függő státuszát, a „másik” csoporthoz való tartozását kívánom megerősíteni, hanem, ahogyan a többi tevékenységgel is, az ő általános jólétét próbálom elősegíteni. Ebben az értelmezésben, a kontroll nem állandósulhat, s nem válhat kizárólagossá. Minuchin úgy fogalmaz, igaz, ő nem emeli ki külön a gondoskodást, hogy segítőt a mindennapi jelenléte az üzenete hordozza a családban élő gyermek számára, hogy a „felnőtteknek nincs elég erejük” (Minuchin, 2006. 30; Sousa – Eusebio ugyanezt emelték ki, 2009. 78.).

A gondoskodás, meglátásom szerint, alapvető javakhoz való hozzáférést segítheti, edukatív jellegénél fogva hozzájárul az ügyfél önálló és asszertív életvezetéséhez. Vizsgálatomban találkoztam azzal a jelenséggel is, amikor a fenntartó várta el az intenzív gondoskodást: a tanyagondnoki szolgáltatást nyújtó személynek egy - egy család házáat kellett rendszeresen kitarítani (3. kistérség). Tekintettel arra, hogy a szolgáltatást igénybevevők képesek lettek volna lakókörnyezetük rendben tartására, ezt a tevékenységet a törvényben meghatározott és a szakmai protokollokban megfogalmazott segítségnyújtás súlyos félreértelmezésének tekinthető. Az együttes, közös aktivitások edukatív, vagy szocializációs szerepet is betölthetnek. Olyan tevékenységek elvégzése viszont, melyre az ügyfél maga is képes lenne, sérti az ellátott kompetenciáját, s hosszú távon ellehetetleníti a szolgáltatás biztosítását. Az ügyfél határainak az átlépése függő magatartásokat eredményezhet. „Ahhoz, hogy a család visszanyerje a saját élete feletti uralmat, a segítőknek vissza kell fogniuk kontrolláló viselkedésüket és minden alkalommal fel kell tenniük a kérdést: szükséges – e a beavatkozás? (Minuchin, 2006. 69.). Sevenhuijsen a válaszkészséget emeli ki (idézi Lloyd, 2006. 57.), reflektálva azon szakmai igényre, mi szerint a kliens autonóm életvezetésének az elérése a cél. Sevenhuijsen olyan morális kihívásokról szól, mint a paternalizmus, a mássághoz kapcsolódó konstrukciók, illetve a szükségletek strukturális szintű tagadása, vagy negligálása.¹⁷⁶

¹⁷⁶ A külföldi szakirodalomban a „gondoskodás etikája” címen futó vita alapja egy lényeges változás a szociálpolitikai ellátórendszerek működtetésében. Maga gondoskodás, ebben az értelmezési keretben nem egyenlő az általunk tárgyalt eljárásokkal, ugyanakkor nem is fedi le az esetkezelés módszereit. Az 1980 – as évektől megfigyelhető, állami jóléti kiadások csökkentését elősegítő privatizációs hullám (vö.: Knijn - Sevenhuijsen, 1998. 10.), számos szolgáltatás tartalmi változtatását eredményezte. A segítségnyújtás filozófiájában is a korábbtól eltérő szempontok jelentek meg: a gazdasági életben érvényesülő bürokratikus - menedzseri elvek (vö.: Dominelli, 1996. 156.). A kritikák szerint, ezek az elvek, sokkal inkább az eredményesség konceptualizálható összetevőire fókuszáltak, az esettanulmány protokolljához társítható kompetenciákra, s nem a segítőtévékenység olyan hosszú távú társadalmi hasznosságára, mint például a valós

„... a gondozási paradigmának van árnyoldala is... ilyenek a sztereotip szemlélet, a kliens dependens viselkedésének támogatása, paternalizmus, a középosztálybeli viselkedési normák rákényszerítése a szolgáltatások felhasználóira (Kozma, et al, 2010.27.). Az említett kihívások a szociális munka ősi dilemmáihoz köthetőek: a beavatkozás vs. autonómia mentén húzódnak. A gyakorlatban dolgozó szakemberek szintén e kettő érték közötti határ kijelölésének a nehézségeire reflektáltak: „... *van olyan eset, amikor annyira rossz állapotban van, de alap esetben mi is azt valljuk, hogy nem megyünk utána*” (Fókuszcsoport, 7. kistérség).

A gondoskodás során, tehát egyrészt igen érzékenyen reagálunk az ügyfél állapotára, másrészt, folyamatosan törekszünk az ő autonómiájának a biztosítására, ami egyben az ide sorolható tevékenységek befejezését is jelentheti. Azaz, nem feltétlenül a tevékenység tartalma más hazánkban, hanem a hozzátársuló politikai szándékok. Míg, Nyugat - Európában a gondoskodás paradigmája a menedzserializmussal együtt jelenik meg,¹⁷⁷ addig, nálunk, változatlan fenntartói keretek között, explicit értékválasztások nélkül valósulnak meg az idesorolható tevékenységek. Talán, jósolható egy olyan törekvés egyes szolgáltatók részéről, hogy ezeket az aktivitásokat egy alacsonyabb végzettségű munkakörhöz delegálják. Meglátásom szerint, a mind az alap -, s mind a szakellátásban markánsan megjelenő gondoskodó tevékenységeket inkább integrálni kellene a többi tevékenység rendszerébe. Az integráció során, az alkalmazásokat az autonómia prioritása határozná meg. A tevékenységek egységes alkalmazása, az esetmunka menedzsment jellegű végzéséhez kapcsolódik, ami különösen sérülékeny csoportok esetében igen kívánatosnak és eredményesnek tűnik. Azok a szakemberek is, akik az adatfelvétel során határozottan elutasították a gondoskodó tevékenységeket, más helyütt a pszichiátria, vagy hajléktalan ügyfelek speciális szükségleteit emelték ki. Mindebből, talán úgy tűnhet, hogy a gondoskodó tevékenységeket csupán a nevezett probléma - csoporthoz szükséges társítani, én azonban úgy vélem, az esetmunka részét képezheti, más ügyfélkör támogatásakor is.

IV. 2. 2. 4. Tárgyalás

A tárgyalás fogalmát akár a konzultációk sorában is említhettem volna. Én, mégis az alapján sorolom a menedzsment jellegű eljárásokhoz, mert a tárgyalás során a kliens és őt valamilyen szolgáltatásokkal, javakkal ellátó intézmény közötti konfliktusban végzünk mediáló tevékenységet. A tárgyalás tehát, önmagában nem a kliensrendszerre, hanem a vele kapcsolatban álló intézmény és a közte lévő relációra irányul. A képviselőtől a felhatalmazás motívumában tér el. Míg a képviselőt az ügyfél felhatalmazása alapján látjuk el, addig a

részvétel, vagy állampolgárság elősegítése. Ilyenformán, a gondoskodáshoz társított szolgáltatások és tevékenységek, az ellátórendszert működtetők meggyőződése szerint, nem törekednek az ügyfél autonómiájának a visszaállítására. Dominelli – Hoogvelt szerint a költséghatékonyság elve alapján uralt képzetek és kutatások a helyett, hogy a valóságra reflektálnának, megalkotják azt. (Dominelli – Hoogvelt, 1996. 206.). A szolgáltatásokban ezek a folyamatok, számos ellátás társadalmi megbecsülésének a csökkenését jelentették (vö.: Knijn – Sevenhuijsen, 1998. 10.), hiszen, maga az ellátás a fizikai segítségnyújtásra redukálódott, s ehhez már nem társult a kliens aktív részvételét, önálló problémamegoldását támogató és ösztönző tevékenység. Dominelli kiemeli, hogy az új szolgáltatói környezethez való alkalmazkodás a kompetenciák megjelenésével és az egyenlő lehetőségek formális támogatásával írható le. A menedzsmeri szemlélet tehát nem csak az esetmunka hatékonyságára vonatkozó intenzívebb figyelmet jelenti, hanem lemond arról a lehetőségéről, hogy a társadalmi javakhoz, jogokhoz való hozzáférést kiterjesszük. A privatizációs folyamat, tehát igen jelentős mértékben hatott a segítség filozófiájára, s azon keresztül a szociális munka oktatásának a kérdéseire is. Napjainkban, hazánkban is megjelenő kompetencia – elvű gyakorlat és oktatás a piaci elvű szolgáltatásbiztosítás követelményeiből eredeztethető. Ilyenformán, látható, hogy az itt tárgyalt gondoskodás, bár valóban tartalmaz fizikai elemeket is, alapvetően tér el a nyugati országokban alkalmazott terminus értelmezési és értékelési kontextusától.

¹⁷⁷ A már hivatkozott, változtatási szándékok a hazai szociális szektorban, szintén, ezt a szemléletet vetítik előre.

tárgyalás során kettős felhatalmazással bírnak. Módszertani bázisa nem csak az esetmunkához, hanem a közösségi munkához is kapcsolható (vö.: Zastrow, 1996. 224.).

IV. 2. 2. 5. Tájékoztatás

Az esetenedzsmenet következő tevékenysége a tájékoztatás. Ezt a tevékenységet, gyakori alkalmazása ellenére, a szakirodalom kevésbé szokta kifejezni. A tájékoztatást a személyes segítségnyújtást szabályozó jogszabályok is megemlítik. Jellemzően, *a hosszabb esetvitelt nem igénylő ügyfelek részére nyújtott szolgáltatásról* van szó, a napi gyakorlat hagyományai szerint, egy - egy ügyfél esetében a tájékoztatás nem szokott 15 percnél többet igénybe venni. Ugyanakkor, egy alapellátás esetében, mint ahogyan a kutatásomban vizsgált szolgáltatónál is, viszonylag nagyszámú ügyfélkört érinthet. A tájékoztatás részét képezheti az esetvitel folyamatának, de, ahogyan említettem attól függetlenül is megjelenik. A konkrét, életvitelhez kapcsolódó információhoz való hozzáférés biztosítása mellett ez a tevékenység a szolgálat, településen belüli aktív részvételéhez járulhat hozzá. Ez a szolgáltatás ugyanis, azok számára is igényelhető, akik szemérmesség okán, vagy a megbélyegzéstől való félelmükben nem kérnek segítséget szociális intézménytől. A tájékoztatás ágensként funkcionálhat számukra. Ugyanakkor, itt fontosnak tartom újra megemlíteni, hogy ez az eljárás volt az egyike a kutatás során, igazolt bürokratikus szociális munka faktorába tartozó tevékenységeknek.

IV. 2. 2. 6. Oktatás

Az oktatás, ellentétben a tájékoztatással, az esetvitel folyamatában alkalmazható. Ahogyan fentebb említettem, maga a gondoskodás is bír edukatív jelleggel („... együtt értelmezzük a hivataltos levelet” – fogalmazott egy szakember. Fókuszcsoport, 3. kistérség). De, kutatásom során találkoztam direkt oktató jellegű konzultációval is, például kisgyermek speciális diétája, vagy az adósságkezelési szolgáltatás kapcsán. *Az oktatás általában kapcsolódik a mindennapi életvitelhez, s célja, hogy az ügyfél az adott területen, idővel teljesen önállóan végezze a szükséges tevékenységeket.* Nagymértékben hozzájárulhat a kliens autonómiájához, a jóléti rendszerektől való függetlenedéséhez.

IV. 2. 2. 7. Források koordinációja

A következő tevékenység a konzultáció társszakemberekkel, illetve a források koordinációja, melyek magukban foglalhatják a jogokhoz, ellátásokhoz történő közvetítést is. Az adott esethez hivatásánál fogva kapcsolódó munkatárs, háziorvos, szakorvos, pszichológus, pedagógus, védőnő, stb., megkeresése, szolgálhatja a felmérés céljait is, de történhet a koordináció érdekében is. Ebben az eljárásban szakmánk egyik legtipikusabb jellegzetessége mutatkozik meg, az interprofesszionális együttműködés szükségessége (lásd: Budai, 2009. 93.). *A társszakmák képviselőivel történő megvitatás, egyeztetés az információk kölcsönös átadása révén közvetlenül is szolgálhatja a kliensek érdekét, a szakmai értékek határozott megjelenítésével, pedig közvetlen módon segítheti a különböző intézményekkel való kapcsolatiak menedzselését.* A társszakemberekkel történő konzultáció, nem egyenlő, a már korábban hivatkozott, együttes családlátogatással, hanem egy attól független módon végzett tevékenység, ami történhet telefonon, az internet segítségével, s természetesen személyesen is. Témája az adott eset sokszempontú elemzése, s nem a segítők személyes viszonyulásainak, vagy bevonódásának a megvitatása, hiszen akkor a segítő szakember áll a megbeszélés középpontjában. „Amikor mi forrásokról beszélünk, nem csupán a kliensek számára szükséges anyagi forrásokra gondolunk, hanem a felmerülő problémákkal, nehézségekkel való megküzdés során felhasználható intézményi támasztékokra” (Szabó, 2003. 117.).

Megjegyzendő, hogy a közvetítést Lüssi külön tárgyalja, viszont nem szól a források koordinációjáról. Talán, ***ebben az eljárásban valósul meg legteljesebb mértékben a menedzsment alapelve:*** a kliens probléma megoldásához szükséges tevékenységek, természetes és intézményi forrásokhoz való hozzáférés, az azok által nyújtott segítség összehangolása a kívánatos eredmény leghatékonyabb megvalósítása érdekében.

A források koordinációja tehát magában foglalja mind az intézményi ellátórendszer szereplőivel, s mind a kliens természetes támogatórendszerével való kapcsolatot. Ahogyan azt Morse kiemeli (1997. 11), növeli a szolgáltatás hosszú távú eredményességét az, ha a szakember bevonja a probléma megoldás folyamatába a lehetséges informális szereplőket. Itt, fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez gyakran azt is magában foglalja, hogy maga a segítő kutató - feltáró munkát végez e tekintetben. A természetes támogató rendszer (TTR) felkutatása, a velük való konzultáció, illetve a kliens és a TTR közti mediáló tevékenység is része tehát ennek a tevékenységnek.

A források koordinációja, szinte magától értetődő természetességgel jelenik meg a hazai gyakorlatban. Ahogyan azt fentebb említettem, az esetmenedzsment kidolgozásakor éppen a koordináló jelleg vált központivá. A modell, azonban amerikai kötődésű, s elsősorban az egészségügyben és a szociális intézményekben is megjelenő, érdekeiket nehezen érvényesítő klienskör speciális szükségleteire reflektált.¹⁷⁸ Kutatásom során több olyan intézményben is jártam, ahol a gyermekek napközbeni ellátása, a gyermekjóléti szolgálat, a családsegítő szolgálat, a házi segítségnyújtás, a nappali ellátás, a szociális étkeztetés, illetve a védőnői szolgáltatás - bár ez nem a nevezett jogszabály hatálya alá tartozik – egy szervezeti keretbe tartozott. A szervezeti integráltság, kistélepléseken azt is jelentheti, hogy több feladat ellátásért egy ugyanazon személy a felelős, ahogyan a családsegítő és a gyermekjóléti szolgáltatások tekintetében oly gyakori. De, ha nincs is személyi átfedés az egyes feladatok ellátása között, a közös szervezeti kötődés, akár a lehetséges informális kapcsolódások okán, intenzívebb információáramlást tesz lehetővé. „... *többiek munkáját szervezem egy családdal kapcsolatban*” –válaszolta egy szakember arra kérdésre, hogy mi az a tevékenység, ami napi munkájuk jelentős részét tölti ki.

Itt fontos megállni egy pillanatra. Látható, hogy az érdekek érvényesítésében különösen meggyengült csoportok, akik bármilyen oknál fogva szinte teljes mértékben nélkülözik a mindennapi életvezetésükhöz szükséges készségek, kompetenciák jelentős részét, számára a menedzsment jellegű tevékenységek a fizikai életben maradás feltételeit biztosítják. Ugyanakkor, éppen az intézmények integrált jellege, s éppen a menedzsment szellemében, a segítő szolgáltatásokat egy személyben koordináló szakember, a sérülékeny csoportok tartós kirekesztettségét is elősegítheti. Az esetmenedzselés során ugyanis, ahogyan azt fentebb a beszerzés kapcsán már írtam, nem csak független források koordinációját végzi a szakember. ***Gyakran, s különösen igaz ez kistéleplések esetében, a szakember egy személyben rendelkezik a szükséges források, úgy, mint segélyek, közcélú foglalkoztatás, adomány, természetbeni ellátások, elosztása felett. Ezekben az esetekben, az igénylő ellátása szinte***

¹⁷⁸ A koordináló tevékenység az Egyesült Amerikai Államok liberális elvek alapján szerveződő, széttagolt ellátórendszerében, az ügyfelek túlélését jelentette. A hazai egészségügyi rendszer idevonatkozó ismeretét, vagy vizsgálatát mellőzve, a szociális szolgáltatásokra korlátozódva, én azt állíthatom, hogy települési szinteken ismert az integrált szolgáltatások jelenléte. Az integrációt a törvényi szabályozás is segíti. A rendszerváltás előtt egymással laza kapcsolatban álló rendeletek sora szabályozta a szociális ellátásokat. 1993 - ban megszületett szociális ellátásokról és szociális igazgatásról szóló törvény egységes szerkezetben kezeli az idevonatkozó ellátási formákat. 1997- ben megszületett a gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról szóló törvény is. E kettő jogszabály is rendelkezik több helyen a szakmaközi koordinációról, illetve az intézmények működtetésénél biztosítja az integrált intézményi kereteket.

teljes mértékben az ellátást biztosító személyben kialakult benyomásoktól függ. (lásd: Szalai, 2005; Kertesi, 2005. 79. Virág, 2010. 156.)

IV. 2. 3. Krízisintervenciós tevékenységek

A harmadik csoportba a krízisintervenciós tevékenységek tartoznak. Az itt megtalálható tevékenységek mindegyike része lehet egy krízisintervenciós folyamatnak, elemzésembe annak okán kerültek be, hogy gyakori jelenségnek véltem a probléma megoldó folyamat során fellépő krízisek kezelését. Vizsgálatom szerint, a gyermekjóléti alapellátás területén több éves kapcsolatok veszik kezdetüket, így a gyermekjóléti ellátórendszerbe bekerülő családok életében előforduló, a természetes családi életciklusokkal járó krízisek, és az éppen előforduló szociális krízisek egy része is szinte biztosan, hogy a szolgálattal/hatósággal való együttműködés idejére esik.

Az alábbiakban tárgyalt tevékenységeknél hangsúlyozni kívánom, hogy nem mutatom be az ismert beavatkozási modelleket. A szakirodalom számos helyen ismertet olyan protokollokat, melyek hatékonyan képesek krízisbe került egyének, családok intenzív támogatására (lásd a Golan – féle modellt in: Budai, 1994. 6-21; Rácsok, 2009; Minuchin, 2002. 213 – 248.). Ezek a lépéssorozatok részletesen bemutatják egy pszichológiai, vagy szociális krízis rövid időtartamú, hatékony kezelését.

A jelenlegi értelmezési keret azonban az esetmunka folyamata. Az eljárásokat a kliens lehető legnagyobb autonómiájának a támogatása mentén vizsgálom, a krízisintervenció során, a gyakran fizikai túlélést fenyegető helyzet természetéből adódóan, a kliens önrendelkezése sérül. Annak ellenére döntöttem a teoretikus elkülönítés mellett, hogy a jelen társadalmi - gazdasági környezetben, úgy tűnik, egyének, családok tömege krízisről krízisre él. A jóléti ellátórendszer nyújtotta támogatások, gyakran csak egy kis lélegzetvételnyi időt biztosítanak a családoknak. ***A tartós munkanélküliség, adósságok, települések totális szegregációja, helyenként teljes települések szociális kríziseinek cirkulációjához vezetett.*** Mindez, a szociális munkát kettős kihívásokkal szembesíti: egyrészt, reagálni a pillanatnyi, égető szükségletekre, másrészt, átlépve a tradicionálisan értelmezett esetmunka kereteit, hozzájárulni a források teremtetéséhez, közösségi képviselői eredményesebbé tenni a szolgáltatók és az ellátottak közötti kapcsolatot. Nem nehéz belátni, hogy az utóbbi tevékenységek speciális jártasságokat igényelnek, s a helyi hatalom befolyásolása okán, gyakran nem is várható el az egzisztenciális függésben lévő helyi segítőtől. Ugyanakkor, a „tűzoltás”, bár szükséges, de nem nevezhető elégségesnek, éppen a hátrányok újratermelődése okán. Kozma és munkatársai egyenes szegénygondozásnak nevezik a mélyszegénységben tengődő, vagy az ő szavaikkal élve, a „nyomorgó családok” segítségét (Kozma, et al. 2010.9.).

A cirkuláló szociális krízisek, tehát az ismert intervenciós modellekhez viszonyítva újabb stratégiákat igényelnek. Olyan modell - értékű bemutatásokat, melyek valóban képesek a nagyon sajátos, egyedi igényekre reflektálva, egész közösségekre vonatkozó szükségletek tartós kielégítéséhez hozzájárulni. Ezek a modellek, akkor tudnak hatékonyan működni, ha felhagynak a krízisintervenció klasszikus megközelítésével, s az ellátottakat autonóm, döntéshozó személyekként ismerik el. Ebből az alaphól kiindulva képesek lesznek a közösségi tervezésre és közösségi változtatásokra. Jelen dolgozatban azonban, ha úgy tetszik, a „tűzoltó” tevékenységet végző esetmunkát mutatom be.¹⁷⁹

Folytatva az esetmunka folyamatában jelentkező krízisintervenciós tevékenységek bemutatását, idesorolom az utasítást, a hatósági eljárás kezdeményezését, illetve az

¹⁷⁹ Szabó elkülöníti az úgynevezett sürgősségi és a krízishelyzeteket. A megélhetést folyamatosan veszélyeztető periódusok váltakozását ő is megemlíti. (Szabó, 2003. 83.).

esetmenedzsment típusú eljárások mindegyikét. Látható, hogy nem folyamatleírást adok, hanem az úgynevezett közbelépő jellegű aktivitásokat említem meg.

IV. 2. 3. 1. Utasítás

Az utasítás alkalmazásakor a szakember, a kliens szándékainak a figyelembe vétele nélkül, egy konkrét viselkedést vár el az ügyfelétől. az ellátottak autonómiája itt teljes mértékben sérül. Azokban az esetekben, amikor az egyén, krízishelyzete okán, érzelmi - kognitív beszűkült állapotban van, az utasítás szükségszerű. Minden egyéb esetben viszont, a segítő kapcsolat célját tekintve, diszfunkcionális.

IV. 2. 3. 2. Hatósági eljárás kezdeményezése

Magában foglalhatja az ügyfél jogállásának azonnali megváltoztatásában való részvételt, illetve ennek kezdeményezését is. Elsősorban bizonyos pszichiátria kórképek, a gyermekkor, illetve az értelmi akadályoztatottság esetén merül fel ez a kérdés. Ezekben az esetekben is, általában akkor, ha a természetes közeg nem képes ellátni gondozó, nevelő feladatát.¹⁸⁰

IV. 2. 3. 3. Esetmenedzsmenthez kapcsolódó eljárások a krízisintervencióban

Végül, a krízisintervenció folyamatában, az esetmenedzsmenthez kapcsolódó eljárások említhetők még meg. Különösen fontos lesz az azonnali cselekvés, a természetes támogatórendszer bevonás, s az ügyfél önálló döntéshozatalának, növekvő mértékű, biztosítása.

IV. 2. 4. Kiegészítő tevékenységek

A következő csoportba olyan tevékenységek tartoznak, melyek közvetlenül nem kapcsolódnak egy – egy konkrét esetvezetés folyamatához. Elképzelhető, hogy időbeli átfedés sincs az ide tartozó kiegészítő tevékenységek és egy adott személyes segítségnyújtás között. Mégis, e tevékenységek sok ponton hozzájárulnak a szakmai célok megvalósulásához. *Általuk erősödhet az adott településen élők szociális ellátórendszerben vetett bizalma, csökkenthetik a társas izoláció mértékét, mintát szolgáltathatnak a mindennapi érintkezési területén, lehetőséget teremtenek a társadalmi kommunikációra, hozzájárulhatnak az ellátásokat igénybevevők önbecsülésének és szociális jólétének növekedéséhez, erősödéséhez.* Itt olyan aktivitások említhetők meg, melyek a klasszikus felosztás szerint inkább a szociális csoport - és közösségi munka körébe sorolhatók, az ellátottak azonban általában egy - egy szakemberrel való korábbi, vagy jelenlegi esetmunka kapcsán férnek hozzá. Ezek a tevékenységek közvetlen módon bizonyos szolgáltatásokhoz, vagy javakhoz juttatják hozzá az igénybevevőket. Ide tartozhatnak a nyári táborok, egy - egy ünnep közös megtartása, az intézmény által szervezett kulturális rendezvények, egy- egy problémakörhöz kapcsolódó klubok facilitálása.

A kulturális rendezvények sorában, az adatfelvétel alkalmával megismerkedtem olyan intézménnyel, amelyik a rendezvény szervezésébe bevonta a több éve munkanélküliként élő

¹⁸⁰ Az a kérdés, hogy valóban a természetes támogató rendszer a diszfunkcionális például gyermekek családi jogállásának megváltoztatásakor, vagy maga az ellátórendszer, egy másik dolgozat témája. Témánk szempontjából mégsem irreleváns: az ERRC 2008 – ban publikált jelentése szerint a magyarországi szakellátásban – intézményi gondoskodásban – élő gyermekek 58 % - roma származású. Az aránytalanul magas részvétel a jelentés szerint „nagyraért a romák elleni közvetett diszkriminációval magyarázható” (ERRC, 2008. 17.).

helyi cigány emberek jelentős részét. Több helyen kézműves foglalkozásokat tartanak felnőtt, izolálódott, tartósan beteg, a foglalkoztatottságból több éve, vagy évtizede kikerült személyeknek, illetve számos egyéb módját találják meg a szakemberek a csoportok szupportív hatásának a felhasználására.

Ezek a szolgáltatások közösségi választ adnak olyan problémák enyhítésére, melyekkel, úgy tűnik a hazai egészségügy, vagy oktatási rendszer és a munkaerő-piaci struktúra nem tud mit kezdeni. A vizsgálatba bekerült térségek közül majdnem mindegyik nyújtott ilyen típusú ellátásokat.

IV. 2. 5. A segítő szakembert támogató eljárások¹⁸¹

Az ide sorolható eljárásokat a segítő szakember az esetvezetés eredményessége érdekében folytat, de ezek fókuszában nem csak a kliensrendszer és az ő problémája áll, hanem az feladatuk a segítő szakember által megélt és megfogalmazott nehézségek enyhítése is.

IV. 2. 5. 1. Esetkonferencia

Az esetkonferencia valójában a források koordinációjához is tartozhat, értelmezés kérdése, hogy a csoportosításkor hova helyezzük a hangsúlyt. Az itt feltüntetett támogató formák közül, az esetkonferencia esetében szorul leginkább háttérbe a segítő munkával kapcsolatos nehézsége, klasszikusan az ún. elakadt esetvitel előmozdítása céljából hívják össze. Az esetkonferencia megtartását hazánkban jogszabály is előírja.¹⁸² A konferencia protokolljára vonatkozóan Mohácsi - Lakatos dolgoztak ki egy eljárásmenetet (Mohácsi - Lakatos 2001.). Az esetkonferencia *alkalmat nyújt arra, hogy az adott egyén, család életében megjelenő professziók képviselői és maga az érintett ügyfél közösen vitassák meg a problémát, s közösen alakítsanak ki egy elképzelhető cselekvési tervet.* Hangsúlyos a közös felelősségvállás, s jól vezetett konferencia esetén az ügyfél átéli a csoport szupportív szándékát.

IV. 2. 5. 2. Szupervízió

A szupervízió úgy tűnik, viszonylag ritka alkalmazása ellenére, igen hatékony eszköze a segítő szakemberek mentális védelme biztosításának. A hazai értelmezés elsősorban ezt emeli ki, de ismertes a holland - típusú modell képzési funkciója, illetve az amerikai, Richmond – i hagyományokat örökítő, kontroll – felfogás is.¹⁸³ Pénzes meghatározása szerint: „A szupervízió szabályozott tanulási folyamat, melynek célja, hogy a szupervizált szakmai tudását és személyes tudatosságát gyarapítsa a szupervízióba vitt eseten keresztül.” (Pénzes, 1999. 23.). Látható, a hangsúly a segítő személyén van, akár a személyiségfejlődés fókuszával, akár az eszköztár gyarapításával. A szupervízor – szupervizand kapcsolata lehet függő, illetve független is: az előbbi esetben általában a munkahelyi, szakmai vezető látja el a szupervízor teendőket, míg az utóbbi esetben, egy külső, megbízott szakértő.

¹⁸¹ Kutatásom alatt meglehetősen zűrzavarral találkoztam az említett fogalmak körül. Számos helyen esetmegbeszélésnek nevezték azt, amikor egy konkrét eset kapcsán, az esetgazda telefonon konzultált a különböző tudományágak képviselőivel. Én ezt, „konzultáció társzakemberekkel” névvel illettem, ennek megfelelően kódoltam. Az egyik térségben szupervízióként egy előadássorozatot jelöltek meg. Bár a dolgozatnak nem feladata, hogy elemezze a több helyen megjelenő terminológiai „Bábel”-t, hangsúlyozni szeretném, hogy tekintettel arra, hogy a vizsgálatban szereplő kollégák tekintélyes hányada szakirányú végzettséggel rendelkezik, a nevezett jelenség kialakulásában a képző intézményeknek is szerepe van.

¹⁸² 1997. évi XXI. tv.

¹⁸³ Szerbiában szintén az amerikai értelmezés az elfogadott.

IV. 2. 5. 3. Esetmegbeszélő csoport

Az esetmegbeszélő csoport, hasonlóan a szupervízióhoz, az esethozót, illetve az által problémának, nehézségnek megélt helyzetet állítja középpontba. A hazai gyakorlat szerint, elsősorban a módszertani repertoár bővítését szolgálja, az esetgazda intenzív támogatása mellett. Az esetmegbeszélő csoport vezetését ritkán bizzák külső szakemberre, bár ez egy létező, a továbbképzési központ támogatását élvező tréning – forma a kötelezően előírt továbbképzési rendszerben. Gyakoribb viszont, hogy a munkahelyi vezető látja el azt a feladatot, ritkább esetben a kollégák végzik, forgó rendszerben, ezt nevezik peer – csoportvezetésnek.

Felsorolásomból látható, hogy általában igazodtam az esetmunka klasszikus értelmezéséhez, mi szerint figyelmünk és beavatkozásunk fókuszában a „person in situation” áll. A pszichológia, pszichoterápia tudományára erőteljesen támaszkodó értelmezés, illetve az azokra épülő eljárások azonban, meglátásom szerint, szűkítik azokat az eszközöket, melyek révén a szakma növelheti az ellátottak szociális jólétét, illetve csökkentheti, vagy megszüntetheti a társadalmi kirekesztettségüket. Az egyénre, „problémás” családokra irányuló beavatkozások akadályoztatottság ugyanakkor nem csak abban rejlik, hogy az intervenció fókusza túl „szűk”. Egyrészt, a napjainkra hatványozódott hátrányok hatékonyan nem csökkenthetők általuk. Hogyan a gondoskodás kapcsán már írtam, számos eszköz, különösen ilyen a beszerzés, a képviselő az éhhaláltól menti meg az embereket. Arra vonatkozóan, azonban, semmilyen támaszt – facilitációt nem nyújt, hogy a következő generáció ne örökölje a mélységes nyomor minden következményét. Ugyanakkor, azt gondolom, hogy látnunk szükséges, hogy a szűkös források, illetve, talán pontosabban fogalmazok, ha azt állítom, hogy a forrásokhoz való szűkös hozzáférés jelentős módon korlátozza a segítők mozgásterét. ***Talán, az is mondható, hogy nincs hatásuk a struktúrát meghatározó szereplőkre, így próbálnak hatni a struktúra elszenvedőire.*** De, még ha így is van, azaz a segítők zöme egy kényszerű választás okán irányítja intervencióját egy alávett csoportra, akkor sem elégedhetünk meg ezzel. Szerintem ugyanis, a szűken értelmezett esetmunka tevékenységei nem csak a társadalmi - gazdasági feltételek okán elégtelenek. A szakember, ha csak ezek alkalmazására szorítkozik, akkor azt az üzenetet közvetíti, miszerint: „veletek foglalkozom, mert veletek van a baj.”. Margolin így fogalmaz: „... a szociális munkások, önmeghatározásuk szerint, felhatalmazzák ügyfeleiket, miközben, minden cselekedetük a hatalomtól való megfosztásra irányul.” (idézi: Epplé, 1999.268.).

Bár jelen dolgozatom központi témája éppen a szűken értelmezett, közvetlen személyes segítőkapsolat, azt gondolom, - és ez egyben az általam kívánatosnak tartott teoretikus integráció egyik ágense is, - hogy a segítő szakembernek többféle módon, határozottan képviselnie kell a szakmai értékeket. Ezt megteheti a klienssel való közvetlen kommunikációja során is, illetve az esetmunkához társított közösségi tevékenységek révén is. ***Meglátásom szerint, az esetmunkát végző szakembereknek feladata a társadalmi kommunikáció elősegítése nem csak egyénekre irányuló találkozási lehetőségek biztosításával, hanem az ellátottak és a nevelési, oktatási, szociális, egészségügyi intézmények közötti konfliktus esetén is.*** Ezen tevékenységek feltárása már nem képezte a vizsgálatom részét, a terepkutatás során azonban az informális és tájékoztató jellegű beszélgetések során kiderült: több családsegítő és a vizsgálatban szereplő gyermekjóléti szolgálatok közül, egy intézmény kezdeményezett már hasonló céllal konfliktuskezelő programot. Itt a közüzemi szolgáltatásokhoz, a nevelési – oktatási intézményekben előforduló nehézségekhez kapcsolódó tevékenységek jelentek meg.

S ebben a sorban említhető meg újra, mint a társadalmi kommunikációt elősegítő, általam kiegészítő tevékenységnek nevezett, úgynevezett közösségi – kulturális aktivitás. A gyakran

jogszabály által együttműködésre kötelezett igénybevevő számára az a tény, hogy a vele szintén kötelezően dolgozó szakember, a jóléti rendszer, s általában az „állam” képviselője, nem az együttműködési kötelezettséget megalapozó életvezetési deficit vagy deviancia okán találkozik, azt a lehetőséget hordozza magában, hogy ő az ismert hiányosságok mellőzésével, önmaga jogán kerülhet megítélésre.

IV. 3. Együttműködés a szociális esetkezelése keretében – Az elnyomó ideológiák feloldásának lehetőségei az integratív modellben

Móttó: „A probléma, amit nem lehet eléggé hangsúlyozni, amit ugyanakkor mind a szervezők, mind a misszionáriusok, mind pedig a ’népet szolgáló önzetlen politikusok’ állandóan figyelmen kívül hagynak, egyszerűen az, hogy ha az emberek úgy érzik, hogy nincs hatalmuk a dolgokon változtatni, akkor nem fognak azon gondolkodni, hogy mit kellene csinálniuk és hogyan.” (Alinsky, 1996. 368.).

„... tehát nem tudod rábírní azokat, akik a célcsoportot alkotják, hogy aktívan részt vegyenek a dolgok átalakításában, akármilyen kicsi dolgoknál sem. Mert a környezete az egésznek olyan, ami azt mondja neki, hogy az alárendeltség tudatos vállalásával lehet picike előnyökhöz jutni, és nem azzal, hogy én megpróbálok a saját sorsomon alakítani. Ő nem akar egyenrangú partner lenni, hanem azt akarja bizonyítani, hogy minden rajtad múlik.” (Havas, 2009. 3.).

Jelen fejezetben néhány, általam jellemzőnek talált vonást, viselkedést, viszonyulást és néhány szociális esetmunka eljárást fogok kiemelni, annak a hangsúlyozásával, hogy megállapításaim, bár igyekszem azokat tudományosan alátámasztani, nem általánosíthatók. Egyrészt, a személyes tapasztalataim elsősorban oláh cigány közösségből erednek, olyan csoportból, akik bár Szeged város több csomópontján, szegregáltan élnek, mégsem teljes fizikai elkülönülésben, mint, ahogyan napjaink növekvő számú falusi underclass telege. Másrészt, s ezt mások is hangsúlyozzák, a gazdasági - társadalmi - politikai közeg változása, különösen az oly nagy léptékű, mint ami hazánkban történt az elmúlt húsz év alatt, nem hagyta érintetlenül a romák kultúráját sem. „... az ősinek, ’génekben hordozottnak’ tekintett életmód nem csak állandóan változik, hanem maga is a ’nem cigányoknak’ tekintett életmódokkal való interakcióban termelődik újra, illetve alakul át. (Ladányi - Szelényi, 2000.190 - 191.).

Itt és a későbbiekben is törekszek annak hangsúlyozására, hogy *a romákkal való szociális munka során az őket folyamatosan a társadalom legalsó rétegében tartó erőket ismernünk kell, ha ezeket negligáljuk, a szociális problémák lényegi megértéséről mondunk le.* Nézetem szerint, cigány ügyfelekkel együtt dolgozva nem tehető meg azt, hogy „csak” a kulturális különbségeket vesszük figyelembe. A cigány családokkal kialakítandó munka során a segítő szakember értékrendjében két alapvető érték kiemelt szerepe a szükséges. Egyrészt, a társadalmi szolidaritás mentén, szükséges fel- és elismerni az elnyomó társadalmi intézményrendszereket és a folyamatos elnyomás következményeit. Másrészt, minden ember egyediségének a tisztelete alapján, kulturális érzékenységgel szükséges fordulnunk a roma családokhoz. Ezen két érték prioritása, interperszonális szinten történő megvalósítása, lehetőséget teremthet egy eredményes együttműködésre. A társadalmi szolidaritás ebbéli értelmezésében a segítő ismeri az önkényes csoportképzés mechanizmusát, a legitimáló mítoszok természetét és tartalmát, az elnyomás cirkulációját. Ismeri a releváns kutatási eredményeket az alávetett csoport társadalmi helyzetéről, s ismeri azon lehetőségek körét, melyek által a helyzetük javítható. Az egyediség tisztelete elsősorban a cigány kultúrára, illetve annak az egyes családok identitásában helyet foglaló szerepére reflektál. Ez az attitűd, jelenti azt is, hogy a cigányság kultúrájára, mint értékkel bíróra tekintünk, és azt is, hogy

kognitív - érzelmi nyitottsággal bírnak a kultúra családonként, egyénenként eltérő, sajátos értelmezése, megélése iránt.

Az alábbiakban illusztrációként felsorolt magatartásokra sem tekinthetünk úgy, mint amelyek bármely cigány család esetében igazak lennének. Nemcsak a különböző etnikai csoportok, csoportokon belüli törzsek, vagy családok közötti eltérések okán, hanem az előrehaladó individualizációból fakadóan sem. A cigányság kultúrája, mint értékkel bíró életmód, hagyomány, életstílus - és környezetéhez való viszonyulás - nem mi általunk, nem a mi meghatározásunk szerint hordoz értéket, hanem önmagában. Ha megragadunk annál az értelmezésnél, hogy mi - magyarok/ gádzsók szerint mi nevezhető értékesnek, azaz pozitívnak a cigányság kultúrájában, akkor legalább két ponton is megakadályozzuk a megismerés folyamatát, és így a megértést. Egyrészt viszonyulásunk ugyanúgy relativisztikus lesz, mint elődeinkké (vö.: Prónai, 1995; 101.): ha én határozom meg, hogy mi az értékes, egy másik csoport életében, akkor meghatározhatom azt is, hogy mi nem az, a minősítő jelleg nem változik. Másrészt, ugyanúgy kliséket, sémákat, sztereotípiákat fogok alkalmazni, melyek nagymértékben gátolják az adott kapcsolatban az egyedi vonások megismerésére irányuló folyamatot. Amennyiben, a magunk által képzett magatartáshalmazokra – kategóriákra hagyatkozunk a megismerés folyamatában, ítéletalkotásunk semmiben nem fog különbözni azokétól, akik az őket nyomorban tartó erőket legitimáló mítoszok alapjain ítélik meg. A sztereotípiák, tartalmuktól függetlenül, támogatják a fennálló hierarchikus társadalmi berendezkedést, és – többek között ez által is – megakadályozzák az egyenlőtlenségek csökkenését (lásd. Glick – Fiske, 2006. 394.).

A célunk tehát az lehet, hogy a cigányság saját, belső életére irányítsuk figyelmünket, s az adott segítő kapcsolatban az adott egyén/ család álljon figyelmünk középpontjában. A kulturális antropológia által leírt, vagy az itt bemutatott sajátosságok sem értelmezhetők általánosan és minden ember esetében: útmutatásként érdemes őket használni, érvényességüket mindenkor megvizsgálva.

Modellem, amellel, hogy az esetmunkához kíván nyújtani módszertani segítséget, a „hagyományos” pszichoszociális megközelítéstől eltérően, mindezt a társadalmi, politikai, gazdasági elnyomás folyamatainak a hangsúlyozásával teszi. „... a radikális - politikai érveléseket gyakran azzal vetik el, hogy azok csupán lényegtelen elméleteket képviselnek.” (Pritchard – Taylor, 1995. 172.). ***Az integratív modellben éppen arra teszek kísérletet, hogy az általában elméleti szinten megnyilvánuló radikalizmust az egyénnel, családokkal való munka kontextusában valóssá tegyem.*** Természetesen, jómagam is látom, hogy igen problematikus vállalkozásról van szó. Hiszen, maga az esetmunka, az egyénre irányított tevékenységével, ahogyan már többször leírtam, azt az üzenetet közvetíti, hogy a beavatkozás fókusza azért az egyén/család, mert ott lehet orvosolni a problémát, illetve a probléma forrása ott található. Én nem tudom osztani ezt a nézetet. Valamilyest ismerve az elnyomás és a nyomor pszichológiai következményeit, úgy vélem, hogy egyéni felelősségvállalásra sok esetben korlátozottan képes családokról van szó. „... axiómaként kezeljük, hogy a nyomor szélsőséges helyzet, mely hatással van a személyiségre éppúgy, mint a csoportok belső viszonyainak (a kialakuló csoportkultúrának) a sajátosságaira, és ezen keresztül sajátos viselkedésekhez, azaz megbirkózási stratégiákhoz vezet. Abban is egyetértünk Wilsonnal, hogy őszintén és tisztességesen számot kell vetnünk a tényekkel. A nyomorból kinövő túlélési stratégiák ugyanis nemcsak lehetővé teszik a szélsőséges viszonyok közötti megélést, hanem

olyan stabil életmódmintákat jelentenek, melyek rövidtávon lehetetlenné teszik a társadalmi főáramba való visszakerülést.” (Kozma et al, 2010. 10.)¹⁸⁴.

Bemutatásom, tehát több ponton nem a cigány kultúrához, hanem, ha van ilyen a szegénység kultúrájához fognak kapcsolódni.¹⁸⁵ Ladányi - Szelényi megállapításait osztva, mi is azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy „a kultúra nem ok, hanem következmény, de nem konzekvenciáktól mentes következmény. A szegénység kultúrája – különösen az underclass megléte esetén – a szegénység újratermelődésének fontos mechanizmusa.” (Ladányi – Szelényi, 2004.23.). Én is itt érinteni fogok számos olyan magtartásokat, melyek analitikus szétválasztása, hogy szegénységi, vagy cigány kultúra „terméke” – e, szinte lehetetlen. Ennek ellenére, vagy helyesebben mindezzel együtt, veszélyesnek tartom a szegénység és a cigányság kultúrájának az összekapcsolását. (vö.: Havas, 2008.121.) Bár, ismerem a romák magyarországi szegény népességén belüli felülreprezentációját, s egyértelműnek tűnik, hogy az ellátórendszerbe elsősorban az igen nyomorúságos helyzetben lévők kerülnek be, én úgy vélem, éppen az egyedi vonások iránti kognitív nyitottság, a kulturális érzékenység kívánalma sérülne, ha ezt a két kultúrát még a distinkcióra tett kísérletet is mellőzve tárgyalnánk. Úgy gondolom, hogy létezik cigány kultúra, vagy Piasere kifejezésével élve, jellegzetes cigány kulturális stílus, s ugyanakkor, vannak olyan társadalmi elnyomó mechanizmusok, melyekre az alávetett csoportok kényszerű, s talán pillanatnyilag adaptívnak tűnő, de kiszolgáltatott helyzetüket hosszú távon mégis megerősítő, viselkedéses válaszokat adnak. Mivel a romák országhatárokat átvivő módon, mindenhol s általában mindig az alávetettek csoportjához tartoztak, a két kulturális stílus gyakran, de nem minden roma család esetében, s közel sem azonos mértékben, keveredik egymással. „Nem is olyan régen, amikor egy kereskedő roma házaspár ajándékba kapott egy, a romák történetéről szóló fotóalbumot, a felség a könyv rövid lapozgatása után kifakadt. Kifogásolta ugyanis, hogy a történeti anyag nem jön le máig, és nem mutatja meg azokat a sikeres és törekvő (!) cigányokat, akik ismerete megváltoztathatná a társadalom többségében élő, a romákról alkotott negatív és előítéletes képet. Ez az asszony azt gondolta, hogy ha megint csak szegénynek és nyomorultnak ábrázoljuk a cigányokat, úgy a cigányokról ez a kép fog rögződni, ilyen énképpel pedig nehéz, sőt lehetetlen normálisan együtt élni.” (Szuhay, 1999. 160.).

Jómagam tehát, szükségesnek tartom, a kontextuális tényezők ismeretét és elismerését, ezen belül is az alávetett pozícióba kényszerítő és ott - tartó mechanizmusok feltárását, s ugyanakkor szükségesnek tartom a cigány kultúra, társadalmi helyzettel független, meg - és elismerését. A társadalmi problémák individuális okokkal történő magyarázatával a posztmodern szemlélet megerősödéséhez járulnánk hozzá (vö.: Dominelli, 1996. 163.).

Jelen fejezetben, a problémamegoldó - modell mentén,¹⁸⁶ az eszetevezetés folyamatán végigvezetve mutatom be a speciális jártasságokat. Az itt megjelenített gyakorlati javaslatok részben saját tapasztalataimból, másrészt a kutatásban résztvevő kollégáktól származnak. Az eljárásokat nem kontrolláltam, következésképpen nincs társadalomtudományi igényességgel

¹⁸⁴ Havas, általában a kirekesztettekről így ír: „A magyar társadalomnak ezt a kisebbségét pillanatnyilag áthidalhatatlannak tűnő mély szakadék választja el a konszolidált többségtől, és reménytelen kirekesztettségében csak barbár és artikulálatlan önvédelmi reflexekre képes.” (Havas, 2008. 121.). Ugyanakkor, Stewart, az „underclass – vitában”, elvetve, többek között Havas által is hivatkozott szegénységi szubkultúra tézisé, éppen a cigány kultúra felemelő, megmentő szerepét hangsúlyozza. (Stewart, 2001.10.). Kertesi (2005. 75.) társadalomalatti létről ír.

¹⁸⁵ A szegénység kultúrájának a létezése körül szakmai – és politikai kinyilvánításoktól sem mentes viták zajlanak. Én itt nem kívánok ebben állást foglalni, bár meglátásom szerint is vannak olyan, gyakran önébélizáló magatartásmódok, melyek az alávetett helyzethez kapcsolhatók. Az önébélizációról lásd még: Sidanius – Pratto (2005.101.), vagy a tanult tehetetlenségről Smith – Mackie, 2002. 2333 – 234.

¹⁸⁶ A modell leírását lásd: Compton –Galaway, 1984. 323- 324; vagy: in: Hegyesi Talyigás, 1995. 154-155.

megalapozott mutató az itt bemutatott tevékenységek eredményességéről, ezt csupán szubjektív ítéleteim szolgálják.

Fő elvnek az együttműködést tartom, azon meggyőződésem alapján, hogy hatékony segítség az ellátott és a segítő közötti kölcsönös felelősségvállaláson alapulhat.¹⁸⁷ Ugyanakkor, ahogyan azt a dolgozat eddigi fejezeteiben kifejtettem, a nevezett relációban, a kapcsolat megszületésekor egyenlő lehetőségekről, egyenlő jogokról és kötelezettségekről, a társadalmi részvétel legalább közel hasonló mértékéről, nem beszélhetünk. „A <kliens> választása illuzórikus” írja Dominelli (uő. 1996; 157.), s egyet kell vele értenünk.

Az ismeretek alkalmazásakor képesnek kell lennünk a különböző tudományok nyújtotta ismeretek neutrális és tudományos igényű integrálására, ugyanakkor, az alkalmazás személyközi helyzetekben reflektálnunk kell, a pillanatnyi társadalmi környezet csöppet sem neutrális üzeneteire.

IV. 3. 1. A kapcsolatfelvétel fázisa - Az első személyes találkozást meghatározó kognitív folyamatok

Az első fázis feladata a kapcsolat felvétele, a probléma meghatározása, előzetes célmeghatározás, adatgyűjtés, előzetes megállapodás megfogalmazása.

A kapcsolat felvételét, szokásosan az határozza meg, hogy az ügyfél önkéntes vagy kötelezett. Az önkéntes ügyfél személyesen keresi fel az adott szolgálatot, s bár az esetükben is gyakori, hogy az idő előre haladásával módosul az először megfogalmazott probléma tartalma, mégis, itt mindig az ő megfogalmazásukból indul el a segítőkapcsolat.

IV. 3. 1. 1. Deviancia - orientált probléma meghatározás

A kötelezett ügyfelek esetében viszont, s ahogyan már említettem, a cigány ügyfelek általában ebbe a csoportba tartoznak, a személyes megjelenésüket megelőzi egy hatósági írásos megkeresés, melyben a szolgálat munkatársát tájékoztatják az együttműködési kötelezettség alájáról. A tájékoztatás nem terjed ki az ügyfél életében egyéb, akár a probléma szempontjából releváns, tényezők ismertetésére, csupán, egy bizonyos deviancia közlését tartalmazza (pld. az iskolalátogatás elmulasztása, bántalmazás, vagy veszélyeztetés, vagy valamilyen pénzbeli ellátás folyósítása az ügyfél tartós munkanélkülisége, vagy számlatartozása okán). Amennyiben, a gyermekjóléti szolgálatok részéről az adott család korábban nem részesült alapellátásban, akkor rájuk nézve is igaz, ami a családsegítő szolgálatok kötelezett eseteire, hogy a szakember egy hatóság által definiált emberrel fog először találkozni. *A hatóság által meghatározott, deviancia – orientált leírás a segítő kapcsolat szereplőinek egymásról kialakított véleményét alapjaiban határozza meg. Az elsőbbségi hatás elvének engedelmeskedve, (Hamilton, - Sherman, 1999. 103.) a szakember egy közösségi normát megsértő ember képére, vagy kategóriájára fogja alapozni az ítéletét, az ügyfele, pedig az őt kontrolláló, hatalommal bíró ember sémájára.*

Itt szükséges még megjegyezni, hogy tapasztalatim szerint, az ellátásokat igénybevevők hagyományos két csoportjához társul egy harmadik, az úgynevezett kvázi - önkéntes ügyfelek csoportja. A *kvázi - önkéntes ügyfelek*, elsősorban kistélepüléseken élő, olyan emberek, akik családjába korábban, valamilyen ellátás révén „bekerült” a helyi szolgálat, s a segítő kapcsolat, azóta is folyamatosan, vagy kisebb megszakításokkal tart. A kisebb településeken,

¹⁸⁷ A modell szerzői, Compton és Galaway is az együttműködést tekintik az egyik fő értéknek. A fázisokra épülő, strukturált, tervezhető és a folyamatos értékelést magában foglaló protokoll bemutatásakor éppen ezen elv érvényesülését hangsúlyozzák a leggyakrabban. Lásd pld. uők a kliens önmeghatározásáról, 1984.75; vagy a hatalomról, 239-240.

a helyi közösségi normákhoz való igazodás okán, a családok nem utasítják el a szakembert, tulajdonképpen, a látogatót, bár a kapcsolatból hasznuk nem származik. A segítő viszont, a szolgáltatás szükségességét igazolando, fenntartja a látogatói - függő viszonyt. Ezek az ügyfelek tehát, az adminisztrációban önkéntesként szerepelnek, valójában azonban a közösséghez való tartozás illúziójától vezérelve, a segítő elvárásaihoz igazodva, kötelezett ügyfélként viselkednek. A velük való kapcsolat értelmezésekor a kötelezett ügyfelekkel történő együttműködés levei érvényesek.

A segítő kapcsolat formálását, a „benne lévő” egymásról alkotott percepcióját, tehát a normasértő - kontrolláló viszony fogja meghatározni. Ez egyrészt az együttműködést is tematizálhatja az adott deviancia megszüntetésére szűkítve, másrészt tovább erősítheti az alakulási kapcsolat egyébként is létező aszimmetriáját. A szakember hatalmi pozíciójának hatósági rendelet által történő „támogatása” növelheti a segítő komfortérzetét, az ügyfélért viszont nem. *„Néha jó, hogy hatóság elvégzi a piszkos munkát.”* – fogalmaztak az egyik fókuszcsoporton (6.).

IV. 3. 1. 2. Hatalmi szerep

A hatósági rendelet által megerősödő hatalmi szerep, bár lehet, hogy időlegesen növeli a segítő komfortérzetét, ezzel egyidejűleg azonban, gátolja abban, hogy ügyfelére az egyedi vonások megismerésének a motivációjával tekintsen (Fiske et al, 2006. b, 189.). Fiske és Neuberg által kidolgozott kettős folyamat - modell a benyomás szerveződés folyamatában, azon a feltevésen alapul, hogy a szociálpszichológia által, hagyományosan elkülönített egyedi vonásokon, illetve kategóriákon alapuló személyszelzési folyamatok nem különülnek el, hanem bizonyos változók mentén integrálódnak (vö.: Fiske – Neuberg, 1999; 169.). A kontinuummodell nyolc lépést ír le, melyek „között” a rendelkezésre álló információ és az adott személlyel, illetve kapcsolatra vonatkozó motivációk alapján, folyamatosan ellenőrizzük, hogy a célszemély mennyire feleltethető meg az eredeti, vagy egy később képzett alkategóriának. „Az mondhatjuk tehát, hogy a célinformációk felvétele és a különböző válaszok generálása - amelyek alapulhatnak: az eredeti kategória megerősítésén, újrakategorizálásán és a jellemzők egyenkénti integrációján - mindaddig folytatódik, amíg a megfigyelő úgy nem határoz, hogy szükségtelen a célszemély további vizsgálata.” (im; 1999. 177.). A modell szerint az egyénre irányuló figyelem, az értelmezés, a függőségi viszony keretében megjelenő motiváció fogja befolyásolni az ítéletalkotás folyamatát. Mindezeket alapvetően „... a célszemély relevanciája határozza meg” (Fiske et al; 2006. b, 185.): a megfigyelő számára fontos személyről alkotott vélekedések és a hozzá való viszonyulás kialakításában jobban fog törekedni az egyedi vonások alkalmazására, mint a kategóriákba történő besorolásra.

Alapvető kérdésünk, tehát az, hogy a segítő kapcsolat interperszonális helyzetében az első pillanattól megkezdődő, illetve, láttuk, a kötelezett ügyfelek esetében már az együttműködést elrendelő határozat megérkezésétől számítva, a szereplők milyen mértékben relevánsak egymás számára. Meglátásom szerint, a „fontosságot” alapvetően meghatározhatja a csoportok között húzódó határvonal és az, hogy mit tartunk a saját, vagy preferencia csoport normájának.

IV. 3. 1. 3. Saját csoport elkülönítése

Vizsgálatom során, ahogyan az előző fejezetben bemutattam, azt találtam, hogy a szakemberek törekednek arra, hogy általában „a klienseket” külön csoportba helyezték. *A segítők, tehát, magukat és az ügyfeleiket különböző társadalmi csoportba sorolják, a határ az ellátó – ellátott státusz kognitív sémája mentén húzódik.* Valószínűleg, a munkájuk során nap, mint nap megtapasztalt orvosolhatatlan problémák erősíthették fel bennük a biztonság iránti fokozott szükségletet, melynek ez a viszonyulás mutatkozik az egyik hatásos eszközének. *A saját csoport és a külső csoport közötti megkülönböztetést, továbbá előmozdítja az egzisztenciális és társadalmi fenyegetettség érzése és a preferált csoport normáinak való megfelelési törekvés.* Az erőteljes elkülönítés, azaz a társadalmi távolság hangsúlyozása a külső csoport pusztá megjelenését is kiugróvá teheti, következésképpen, növelheti az illuzórikus korreláció esélyét.¹⁸⁸ „... a kisebbségi csoport tagjaira vonatkozó információ a kategóriák szintjén tárolódik, és kisebb mértékű annak egyedi feldolgozása.” (Hamilton – Sherman, 1999. 115.).

*A kategóriákon alapuló benyomás - szerveződés on - line „választásának” esélyét, a roma ügyfelek esetében, erősíti az out - group csoporttagság, általában, jól látható jellege.*¹⁸⁹ A másik etnikai csoporthoz való tartozás mindent felülíró jelleggel bír a személyközi észlelés folyamatában (vö.: Fiske - Neuberg; 1999. 179; Fiske et al, 2006. b, 185.). „... ha egyszer a megfigyelő kategorizálja a személyt, akivel találkozott, automatikusan kezd úgy érezni a személy iránt, úgy vélekedni róla, és úgy viselkedni vele, ahogyan akkor érezne, vélekedne és viselkedne, ha általában a társas kategória egy képviselőjéről lenne szó.”. (im. 1999. uott.). *A cigány származáshoz társuló kiugró jelleg „magával hívja” a „cigány”, mint társadalmi csoporthoz tapadt, mélyen beágyazott, negatív sztereotípiá tartalmakat. Az illuzórikus korreláció elve alapján,*¹⁹⁰ *a jelzett két csoport: a deviáns kötelezett ügyfél, illetve a cigány ügyfél, nemhogy elkülönülne egymástól, hanem kiugró jellegüknél fogva, megerősítik egymást.* Itt tárgyalt viszonylatunkra nézve, az illuzórikus korreláció, abban az esetben befolyásolja az ügyfélről kialakítandó véleményt, ha a szakember különösen motivált a saját és az ellátottak csoportja közötti határ kijelölésében.

Az ilyen formán, automatikusan kialakuló negatív tartalmakhoz (vö.: Bargh, 2006.) kapcsolódik kötelezett ügyfelek esetében, a róluk szóló deviancia - központú leírás, vagy a gyakorlat közbeszédében manifesztálódott „nem együttműködő kliens” képe.

IV. 3. 1. 4. A preferált csoport normája

Hazánkban „... a cigányság helyzetének lakossági megítélése az utóbbi évtizedekben egyre nyíltabban cigányellenes, egyre többen magukat a cigányokat teszik felelőssé jelenlegi helyzetükért.” (Bernát, 2010. 312.). A romákra vonatkozó sztereotípiák mélyen beágyazottak, s könnyen előhívhatók, a megismerés folyamatát a segítő kapcsolatban is meghatározzák, illetve meggátolják. Inkonzisztens információ esetén is inkább hajlunk újabb kategóriák képzésére, mint az egyedi vonások, kognitív erőforrásainkat kimerítő, feltárására.

Esetünkben, egy szociális probléma keletkezéséről, illetve megoldásáról szóló diskurzusban, különösen fontos, hogy a szakember milyen szerepet, felelősséget tulajdonít a bajban lévőknek helyzete kialakulásában. Bernát tanulmánya rámutat, hogy „A lakosság észleli ugyan a

¹⁸⁸ E jelenség, a magyarországi romákról kialakított, elsöprően negatív kép formálásában való szerepéről Székelyi – Csepeli – Örkény is írt.

¹⁸⁹ Zsigó megfogalmazásában: „látható cigánynak” (2005. 37.).

¹⁹⁰ Chapman által bevezetett, s Hamilton és Gifford révén a személyészlelés folyamataiban is bizonyított jelenség, két kiugró jelleggel bíró kategória együttjárását írja le. (vö.: Hamilton – Gifford, 1999. 86.).

cigányság társadalmi leszakadását, és szegénységét, de nem viszonyul hozzá se empatikusan, se segítő attitűddel.” (im; 2010. 325.).

A cigánysághoz tehát, egyrészt a társadalmi közbeszéd, kultúra által sokszorosan hozzátapadt, masszív és kizárólag elutasított vonások, magatartások társulnak, másrészt a cigány - lét előhívhatja a felelősség kizárólagos belső oktulatdonítását is. A kötelezett ügyfél kategóriája pedig, egy deviancia - alapú megközelítést implikál, és az együttműködési szándék hiányának feltételezését is magában foglalhatja. Mindezek alapján, állíthatom, hogy a többségi, s a segítők számára valószínűleg preferencia csoportnak tekintett közösség normáiba a romák teljes elutasítása a mérvadó.

A segítő szakemberek, azonban, kettős elvárással szembesülnek: egyrészt, az itt bemutatott többségi társadalmi és intézményi környezet normájával, másrészt a szakmai értékekkel. A környezeti elvárásoknak való megfelelést, többnyire egzisztenciális okok is indokolják: kisebb településeken nagyobb a szubjektív faktorok szerepe egy- egy állás, vagy pozíció betöltésének az elbírálásában. Ha a szakember nem alkalmazkodik a közösségi normákhoz, s a „dologtalan”, vagy ”segélyeken élő” cigányokat támogatja, például egy települési konfliktus során, könnyen állását veszítheti (vö.: Fiske et al, b, 2006.208. a helyi normákról). Másik „oldalról”, viszont, a segítőik identitását, valószínűleg meghatározza szakmai szocializációjuk is. Elméleti képzéseik során a társadalmi felelősségvállalás, az elesettek iránti megértés, mint értékkel bíró, követendő magatartás jelenik meg. Ebben a keretben, az elutasítás, vagy a negatív tartalmú sztereotípiák alkalmazása nem kívánatos. *Az a segítő, aki szeretne „jó” szakember lenni, az énfelnagyítás motívuma által vezérelve, a puha rasszizmus eszközeinek az alkalmazása felé hajolhat* (im; 2006. uott.); tartózkodik a nyílt sztereotipizálástól, ugyanakkor, vélekedéseit változtatlanul a társadalmi kategóriák, s az azokhoz társított, konszenzuson nyugvó tartalmai határozzák meg.

IV. 3. 1. 5. A romák képe a gázdsookról

A személyes találkozás első pillanataiban lezajló kölcsönös megismerő folyamat kimenetelét az ügyfél számára is meghatározza néhány külső változó. *„Mindenhova úgy lépnek be, hogy előítélet van bennük”* (1. kistérség, fókuszcsoporth). Bár, valószínűleg kevesebb tudományosan feltárt bizonyítékkal rendelkezünk, de valószínűsíthetjük, hogy a romák fejében élő, gázdsookról szóló kognitív képek színezete szintén, mindent elsőprő módon, negatív lehet.¹⁹¹ Ezek tartalma, *rájuk nézve egy veszélyes, elnyomó, őket kizáró, s sajnos napjaink eseményei okán újra, őket fizikailag is megsemmisítő világot ír le*. Stewart ezt a jelenséget, Luc de Heusch nyomán, ostromállapot mentalitásként jellemzi (Stewart, 1993. 127.). Ebben a képen, szociális intézmény esetében, nem csak az „általában” gázdsookról alkotott negatív ítéletek tömörülnek, hanem a „segítő hatalmat” szimbolizáló élmények, az azokról szóló családi legendák. A mindenkori szociálpolitikai kormányzati akarat helyi megvalósulásának jellegzetességei: a telepfelszámolások buldózerrel történő kivetelezése, a kényszermosdatások, a szegregátumok újraépítése és azok minősége, a beköltöztetés módozatai, mind - mind a szociális intézményrendszerhez kötődve, továbbbővülnek a cigány családok magyarokról szóló képeiben. A rólunk szóló kategóriákban a társadalmi források, javak feletti korlátlan hatalom birtokosaiként jelenünk meg. Ezen tartalmak előhívását a segítő kapcsolat kötelezett természete tovább erősítheti. Az elsősorban kistelepülésekre jellemző, egy szakember által megvalósuló szociális szolgáltatások tovább fokozhatják a cigány ügyfelekben a hatalomból való kizárás érzetét (Vida – Virág, 2010. 110; Virág – Zolnay, 2010. 122.).

¹⁹¹ Itt újra felmerül a rendszerigazolás motívumának a kérdése: elismerik a felettük állókat, s az őket elnyomó hatalmi viszonyok „igazságosságát”, vagy nem.

Az első személyes találkozás, az első benyomások, e kategóriák alapján szerveződnek. Ahhoz, hogy a két társadalmat képviselő ember kapcsolata, ezen a konfliktusos talajon is együttműködéssé tudjon formálódni, mindezek ismerete mellett, az erre vonatkozó szándék is szükséges. A probléma előzetes meghatározására és az előzetes megállapodás megkötésére az első találkozón kerül sor. Az első személyes találkozás kiemelt jelentősége ismert a segítő szakmákban. Célját úgy szokásos meghatározni, hogy elérjük azt, hogy az ügyfél eljőjön a második megbeszélésre. Az itt tárgyalt viszonylatokban, gyakran kötelezett ügyfelekről beszélünk, ők, ha nem jelennek meg, annak rájuk nézve jogszabályban meghatározott, hatósági következménye van. A bizalom kialakítására, következőképpen, esetükben a szokásosnál nagyobb erőfeszítéssel szükséges törekednie a segítőnek. ***Érdemes figyelembe venni, hogy az álvett társadalmi lét és a cigányság elkülönülésre irányuló határozott törekvése jelentős mértékben akadályozza a szakemberek által gyakran elvárt bizalmat, vagy őszinteséget.*** Tapasztalataim azt mutatják, hogy a személyes segítségnyújtás során fellépő különleges helyzet, a másik ember életében való intenzív jelenlét és az ahhoz kapcsolható felelősség a segítőkről a kienstől indokolatlanul nagymértékű önfeltárás elvárását hordozza magában. Az úgynevezett őszinte, kitárulkozó, szinte bűnbánó magatartást a szakemberek az együttműködés sarkkövének tekintik.

A kérdőívben a következő meghatározásokat olvashattam az együttműködő klienshez társítva: „... *nem próbál meg átverni.*” (12. sz.); „... *szívesen válaszol a kérdéseimre*” (25.); „... *bizalommal fordul hozzám*” (113.); „... *őszintén beszél problémáiról*” (124.). A fókuszcsoporton hasonlóan hangsúlyosan jelentkezett az őszinteség elvárása: „... *nem játszmázik*” (6. számú kistérség), „... *nem hazudozik*” (7. kistérség). Ezek az elvárások illuzórikusak és a segítő kapcsolat eredményességét tekintve teljes mértékben szükségtelenek. Egyrészt, számos probléma esetén nincs szükség az ügyfél mindennapi életének totális megismerésére. Másrészt, nem felelhetjük, hogy ***a hazudozás az ellátórendszerbe bekerülő családok számára gyakran a túlélést, a családként történő fennmaradást jelentette, azaz számukra funkcionális.*** „Egy bizonyos fokú, a hatóságokkal szembeni egészséges <távolságtartás> a hierarchia alján álló vállalkozók túlélésének sine qua non – ja.” - írja Stewart a munkavállalási stratégiákkal kapcsolatban. (Stewart, 2001. 11.). S ez, meglátásom szerint, igaz, a segítő kapcsolatra nézve is. Mindannyian ismerünk olyan történeteket, amikor egy gyermek kiemelését nem előzte meg a hatóság részéről körültekintő felmérés, sőt, akár környezetanulmány sem. Azok a családok, akik már átéltek egy ilyen traumát, vagy közvetlen szomszédsági környezetükben tapasztaltak hasonlót, nem fognak bizalommal fordulni a jóléti rendszer szereplőjé felé.

Természetesen, a segítő részéről kinyilvánított elvárás abban a tekintetben, hogy az ügyfele legyen vele őszinte, még, ha gyakran túl korán is jelenik meg, bizonyos motívumok ismeretében, érthető. A gyermekjóléti ellátórendszerbe bekerülő családok egy része veszélyezteteti gyermekét, nem biztosítja a fejlődéséhez szükséges fizikai és érzelmi feltételeket. A segítő szak professzionalizációjával, a gyermekvédelmi törvény megszületésével, a szakemberek felelőssége is megfogalmazódott. Kutatásom során, két térségben, három olyan esetet mutattak be a kollégák, amikor munkahelyi vezetőjük, a sajtóban megjelent hírek alapján, fegyelmi eljárást indított ellenük, szakmai döntéseiket elutasítva. A szakemberek részéről megnyilvánuló, a segítő kapcsolat kimenete feletti kontroll igénye, érthető és elfogadható.¹⁹² A roma családokkal való közös munkában, azonban, érdemes elfogadni, hogy az úgynevezett „teljes igazság” feltárása azt a szimbolikus határ átlépését jelentené, amire ők olyan nagymértékben vágyaznak.

¹⁹² A kimenet és az elszámoltathatóság növeli az egyedi vonásokra irányuló figyelmet – Fiske et al; 2006 a), 201. Ugyanakkor, éppen az említett elszámoltatási mód, a saját csoport – mint elhivatott segítői szakmai közösség, - fenyegetettség érzetét növelheti, s ez, viszont a kategóriák preferenciáját írja elő. (uott; 189.).

Modellem értelmében, érdemes a segítő szakembernek biztosítania bizonyos határok megtartását, érdemes azokat nem átlépnie. Bár, hazánkban egyre kevesebb cigány ember anyanyelve a cigány,¹⁹³ mégis, azokban a családokban, ahol használják a nyelvüket, az is egyfajta védelem biztosítását jelenti.

Önkéntes munkám során, telepen élő cigány gyermekekkel és fiatalokkal dolgoztam. Egyik alkalommal, a fiatalokkal a romák és a rendőrség kapcsolatáról beszélgettünk. Fájó emlékek elevenedtek meg és az egyik fiú, utalt egy másfél évtizeddel korábbi történetre. A „lólópas” néven elhíresült eset során több, huszonéves férfi került több évre börtönbe. Mivel a lovat visszaadták, a büntetést igazságtalannak érezték. A behörtönzött férfiak zömének ez volt az egyetlen „ügye”, ezzel azonban már priuszos lett. Én a történetet akkoriban még nem ismertem, és amikor utalást tett a fiú, én rákérdeztem. Ő lesütötte a szemét, nem válaszolt. Tovább kérleltem, eredménytelenül. Egy barátja – testvére megkérdezte tőle miért nem felel. A fiú cigányul, ingerülten azt válaszolta: „Ő is csak egy gádsz. Mit értene belőle?” A fiú és családja védelmét az anyanyelve biztosította. Későbbiekben is gyakran tapasztaltam hasonló: még ha elismerően is beszéltek rólam („lácsó sej” – jó lány), akkor is, saját közösségi határaik megtartását szükséges volt biztosítaniuk.

IV. 3. 2. Az első fázis feladatai: a probléma meghatározása

Az esetmunka egész folyamatát meghatározó definíció megfogalmazására rendszerint már az első találkozó alkalmával sor kerül, bár a későbbiekben ezt szokásos módosítani. Maga, az esetvezetést kísérő dokumentáció is különbséget tesz a segítő, illetve a kliens által megfogalmazott problémák között (lásd: esetenapló tartalmi követelményei az 1/2000.SZCSM rendelet értelmében). A dokumentációban elvárt distinkció alapján feltételezhető, hogy a gyakorlatban tényleges figyelem irányul az ellátást igénybevevő megfogalmazásaira, vagy definícióira. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy még mindig, az elsősorban negatív sztereotípiatartalmak és negatív közösségi emlékek hatása alatt álló első találkozásnál tartunk, akkor emlékeznünk szükséges a kognitív folyamatainkra jellemző zsugoriságra, emlékeznünk kell pozíciónk hatalmi jellegére. Cigány - magyar segítő kapcsolat során a probléma megfogalmazása az önkéntes ügyfelek esetében is akadályoztatott lehet.

IV. 3. 2. 1. Önkéntes ügyfél által hozott probléma: ügyintézés, adomány igénylése

Az általános vélekedés szerint, a cigány emberek önkéntesként, elsősorban valamilyen azonnal igényelhető és azonnal hozzáférhető juttatás, adomány igénylésével keresnek fel egy szolgálatot.¹⁹⁴ Az én értelmezésem szerint, a juttatás, adomány igénylése nem feltétlenül sorolható a szociális problémák közé. A ruha, élelmiszer, esetleg bútor, vagy babakelengye összegyűjtése esetlegesen igazodhat az adott család szükségleteihez. De meglátásom szerint, ezek a tevékenységek sokkal inkább a romák peripatetikus gazdasági stratégiájának a részét képezik, mint egy cigány ember, illetve asszony önkéntes segítségkérését egy, a többségi hatalmat képviselő intézménytől. A hangsúly, tehát a segítség kérésén, a családi - közösségi

¹⁹³ Helyesebben: romani, beás, s ezek különböző tájegységenként változó dialektusai. (vö.: Dupcsik, 2009. 283.).

¹⁹⁴ Kozma és munkatársai hasonlólt találtak: 2010. 83. Ugyanakkor, ez szinte teljes mértékben ellentétes az én korábbi, személyes tapasztalataimmal, s a vizsgálatom során sem ezt találtam. Fontos megjegyezni, hogy az aktív korú, nem foglalkoztatottakat érintő jogszabályváltozások következtében nagy számban kerültek be cigány emberek is a családsegítő szolgálatok ügyfélkörébe, kötelezett módon. Ez, alapjaiban határozhatta meg a két csoport egymásról szóló tudását, s nehezítette meg a későbbi, önkéntes alapon szerveződő együttműködések kialakulását.

határok átlépésén van. Tapasztalataim szerint, az identitásukban a cigányságukhoz kötődő romák jelentős energiák, tevékenységek ráfordításával őrzik közösségeik szimbolikus határait. Családi konfliktus, gyermeknevelési nehézség szinte soha nem kerül az ő kezdeményezésük révén szociális problémaként megnevezésre egy segítő kapcsolat folyamatában. Értelmezésükben a megélhetéshez szükséges források előteremtéséhez lehet „használni” a jóléti intézményeket, hiszen maguk a források és a felettük való rendelkezés is a többség birtokában van. *Én, mindezek alapján úgy vélem, hogy az adományok igénylésére a szolgáltatóknál megjelenő cigány asszonyok inkább cselekszenek saját, határ - biztosító értékeik mentén, s ez nem segítségkérésként definiálandó, hanem a peripatetikus gazdasági stratégia részét képező, környezeti javak felhasználásaként.*

A peripatetikus jelleg központi fogalma az úgynevezett gazdasági űr - niche kitöltésére irányuló törekvés, mintegy alkalmazkodva a többségi környezet nyújtotta lehetőségekhez (Stewart több szerzőre is hivatkozik, 1993.191.). „A cigányok az adott ország és kor szerinti helyi szükségletekhez alkalmazkodnak. Betöltik a hézagokat. Ott, ahol a parasztok tömege kézművesipar híján van, megjelennek a sajátjukkal, és egyenesen valóságos monopóliumokat hoznak létre. Azokban az országokban, ahol érkezésükkor a lakosság igényeit megfelelőképpen kielégítő kézművesipart találnak, más megélhetési forrás után néznek.” (idézi Vaux de Foletier-t Piasere, 1997. 106.). A peripatetikus jelleg értelmezésében Berland és a Salo házaspár állította centrális szerepbe az aktuális környezeti feltételekhez, lehetőségekhez rugalmasan igazodó gazdasági stratégiát. Berland meghatározásában a vándorlás tényéből indul ki. „bizonyos javak és szolgáltatások iránt egy – egy adott területen és időszakban igény lép fel, amely azonban az egyes megtelepült közösségek részéről nem jelentkezik folyamatosan. Ezt a ’niche’ -t ezért olyan csoportok foglalják el, akiknek térbeli mobilitásukat kell mozgósítaniuk ahhoz, hogy kielégítsék az adott területen szétszórta közösségek időszakos igényeit.” (Piasere, 1997.117.). M. T. Salo és S. Salo tágabban értelmezik a peripatetikus stratégiát, ők a kiemelik, hogy ez a romák által alkalmazott lehetséges stratégiák egyike, másrészt ők ezt a társadalmi források kiaknázásában foglalják össze (im. uott.).

Ha a lehetséges források kihasználásának stratégiáiból indulunk ki, akkor, nem csak egy - egy szakma, vagy tevékenység hiányának a betöltését kell gazdasági forrásnak tekintenünk, hanem azokat a lehetőségeket is, melyeket a többségi környezet „elvitelre” felkínál. Szuhay ír a termőföldeken hagyott termények összegyűjtéséről, a mezgerélésről Szuhay, 1999.57.), mely igen hasonlatos tevékenységnek mutatkozik. A kitett adományruhák válogatása és heti összegyűjtése ugyanúgy a gyűjtögetés tevékenységi körébe tartozik, mint amikor terményekkel teszik ugyanezt. Az adományok nem feltétlenül az adott családnál kerülnek felhasználásra, esetleg eladják őket, vagy télidőben jómagamat gyakran tájékoztattak úgy, az ügyfeleim, hogy azokkal tüzelnek. Kutatásom során nem minden esetben fogadták el ezt a segítők: általában minden intézményben korlátozták az egy család által egy héten elvihető adomány mennyiségét, s volt, ahol meg is jegyezték: „Csak úgy elviszik. Hétvégén, meg kint látom a piacon, hogy árulja.” (5. térség). Az adományok biztosítására - elvitelére korlátozódko kapcsolatot, bár a családsegítő szolgálatokban a forgalmi naplónak kötelezően feltüntetik, én nem sorolom a segítő kapcsolatok közé.

Értelmezésemben, egy - egy, bizonyos juttatás kérelmezéséhez igényelt „szakértői segítség” szintén a gádzsó környezet által biztosított javak elvételével azonos. A szociális esetmunka eljárásait bemutató fejezetben az esetmenedzsment típusú eljárások sorában említettem meg a beszerzést. Akár, az adományok elviteléről, akár pénzbeli ellátások igénylésében nyújtandó segítségről, kérelmek értelmezése, kitöltése, a szükséges igazolások fénymásolása, - azaz a

bürokratikus szociális munka faktorában megjelenő ügyintézésről van szó, - beszerzésről beszélhetünk, ahol, az ügyfél valamilyen hiányát a segítő közvetlen módon pótolja. A korábban jelzett szakmai viták, nevezetesen hogy ezek a tevékenységek gondoskodó jellegüknél fogva milyen mértékben képesek előmozdítani az ügyfelek asszertivitását, roma igénylők esetében még határozottabban jelentkezhet. Egyrészt, nem vitatható, hogy a többség által elvitelre kínált források, - adományok, vagy a fizetség nélkül igényelhető szakértői tőke, - felhasználása éppen asszertivitást igényel, az úgynevezett „szemérmes szegények” nem jelentkeznek önként a szolgálatnál. Ebben az értelmezésben, a többség könnyen vélekedhet önmagáról úgy, hogy ő gondoskodik a helyi cigányokról, s látszólag a romák is „megtalálják számításait”. (vö.: Havas, 2009.2.).

Ladányi - Szelényi, bár nem alkalmazza a peripatetikus jelleg fogalmát, a viszonylag laza kapcsolódásra és az ezt biztosító gazdasági úr kitöltésére vonatkozó törekvést ők is említik. Ők azonban e törekvések, változó társadalmi környezetben való megjelenését a többségi társadalom elnyomó szándékával magyarázzák. „A 'cigány életforma' azért mutat bámulatos túlélési képességet, mert a 'leggazdaságosabb', a társadalmi munkamegosztáshoz való periférikus kapcsolódással ellátható funkciók iránti igény állandóan újratermelődik, az etnikai diszkrimináció pedig állandóan, de történelmileg változó módon és mértékben megmerevíti, illetve szimbolikusan felnagyítja a 'marginálisan' és a 'normálisan' integrálódó csoportok közötti különbséget.” (Ladányi - Szelényi 2000. 190.).

A beszerzés aszimmetrikus tartalmára leszűkülő kapcsolat, tehát, meglátásom szerint, a fennálló hatalmi viszony megerősítését szolgálja. A romák egyoldalú, igénylő szerephez történő bemerredése rendszerfunkcionális, viszont élesen ellentétes a szociális munka céljaival. Azok a családok, akik csupán ilyen módon kapcsolódnak egy település családsegítő szolgálatához, akarva - akaratlanul is hozzájárulnak a róluk szóló negatív sztereotípiatartalmak „bizonyításához”, az őket alávetett helyzetben tartó mítoszok legitimációjához. A kölcsönös felelősségvállaláson nyugvó segítő kapcsolat azonban innen nem indulhat el.

Tapasztalatom és a kutatási eredményeim is azt mutatják, hogy azokon a településeken van esély arra, hogy a roma családok, részlegesen vagy átmenetileg átlépve cigányságukat védő szimbolikus határait, szociális természetű probléma megoldásában, önként kérjenek segítséget egy, a többségi hatalmat képviselő intézménytől, ha korábban, az adott intézménnyel, illetve egy konkrét segítővel már más természetű személyes, pozitív kimenetű kapcsolatuk volt. Két térség, három településen találkoztam hasonló történettel: két helyen a segítő a gyermekek részére nyújtott szabadidős tevékenységekre lehetőséget, a harmadik helyen, pedig az intézmény közösségi ünnepeket szervezett, s így a felnőtteknek is alkalmuk nyílt a segítőik megismerésére. Az ilyen típusú tevékenységek szerepéről az eljárások ismertetésekor már írtam, s itt csak megerősíteni tudom: roma családok esetében az önkéntes segítségkérés szükségessége alapjainak mutatkoznak.

A fenti gondolatmenet, természetesen azt is magában foglalja, amit én alapvetőnek tartok a cigány - magyar segítőkapcsolat természetét tárgyalva: *a romák a többségi társadalom által nyújtott személyes segítségnyújtást egy lehetséges forrásnak tekintik, önkéntes ügyfélként ritkán keresik fel, hiszen a család, vagy közösség érdekeit az sérthetné.*

IV. 3. 2. 2. Nemi differenciáció az „önkéntes segítségkérés” folyamatában

Megfigyelhető, hogy a fent bemutatott, közösségi javak felhasználása esetében, elsősorban a nők járnak el családjaik érdekében. Alkalmanként, az adott közösség egy - egy vezetőjeként is funkcionáló, elismert férfi gondot fordít arra, hogy az intézménnyel jó kapcsolatot ápoljon, de ez sokkal inkább szolgálja a későbbi, esetleges segítségkérés biztosítását, mint azt, hogy egy - egy szociális probléma megoldódjék.

Tehát: *amennyiben a mezgeréléssel rokonítható adományszerzés, szakértői segítség igényléséről van szó, a nők járnak el, a közösség képviselőjét viszont férfiak végzik.* A különbözőség az adott kapcsolatfelvétel célja mentén húzódik: konkrét javakkal, forrásokkal bővíteni a család lehetőségeit, vagy hosszú távon biztosítani az adott településen a saját csoport, közösség védelmét. (Piasere gázso tőkéiről ír, 1997. 33.).¹⁹⁵

Tapasztalataim szerint, **a cigány társadalmakban a férfiak különleges védelmet élveznek.** A nők feladata a férfiak kiszolgálása és fizikai jólétük biztosítása. Éppen ezért gondoskodnak ők a család élelméről, javairól, s a férfiak biztonsága érdekében ők mennek olyan helyekre is, ahol konfliktusba kerülhetnének a többségi társadalommal. *A gádzsók által veszélyeztetett helyzetekbe, területekre a férfiak egyedül nem mehetnek, míg nők, mindenféle óvintézkedés nélkül.* Amikor a kiskundorozsmai cigány családokhoz jártam, s beesteledtem, mindig elkísértek a buszmegállóig. De soha sem egy ember kísért, mindig egy egész csapat. Ők maguk is elmondták: férfi, - s ebben az értelemben a fiatal, a magyarok által még gyerekeknek minősített fiúk is férfiak, - nem mehet egyedül az utcán. Stewart ugyanezt tapasztalta (Stewart, 1993. 128.).

Amennyiben elfogadjuk, a vizsgálatom által is alátámasztott tételt, hogy a romák elsősorban kötelezett ügyfélként jelennek meg a vizsgált két szolgáltatás típusban, akkor a kötelezett státusz probléma megfogalmazásra gyakorolt hatását is érdemes röviden elemeznünk.

IV. 3. 2. 3. Probléma meghatározás a kötelezett ügyfelekkel

Ahogy a kapcsolat felvételek hangsúlyoztam, a kötelezett ügyfél egy bizonyos deviancia által definiálódik, s ez a meghatározás nem csak a személyes találkozás során on - line módon kialakuló benyomás szerveződés folyamatát és tartalmát határozza meg, hanem az együttműködést is tematizálja. Ez rendre, az ügyfél szempontjainak a negligálását jelentheti, illetve ez által, a segítő kapcsolaton kívülre kerülhetnek az adott probléma szempontjából akár releváns kérdések. Éppen ezért, kötelezett ügyfelek esetében, még akkor is, ha a kötelezett státuszt önkéntes együttműködés előzte meg, *alapvetően szükséges az első alkalommal annak határozott kinyilvánítása, hogy a szakembert érdekli az ügyfél értelmezése, az ő prioritásai* és alapvetően szükséges, hogy az ezekre irányuló kérdésekkel kezdjük a feltárást (lásd: Berg, 1995. 30-31; vagy Compton - Galaway, 1984. 372; még a kötelezett ügyfelekkel való közös munkáról: Stang, 1998. 218 - 219.). Azáltal, hogy az ügyfél probléma értelmezésével kezdjük a felmérés folyamatát, két cél teljesüléséhez is hozzájárulunk. Egyrészt, jelezzük az ő felelősségteljes részvételének a szükségességét, másrészt kinyilvánítjuk valódi érdeklődésünket az ő életében keletkezett probléma megoldása iránt. *Az eredményes együttműködés kialakításához, tehát függetleníteni kell magunkat és az ügyfelet is a „kézhez, kapott ” deviancia - központú probléma-meghatározástól, s késznek*

¹⁹⁵ Kozma és munkatársai az általuk vizsgált térségekben élő cigány családokat a matriarchátus intézményével jellemzik, azzal indokolva, hogy a „nők állnak kapcsolatban a hivatalokkal és a szolgáltatásokkal.” (im; 2010. 68.). Bár, ismerem a nők, különösen az idősebb nők - mámik, mamók - családon belüli kiemelt szerepét, a tárgyalt jelenség, meglátásom szerint nem a matriarchátussal magyarázható.

kell lennünk egy akár, teljesen eltérő változat, vagy más értékeket kiemelő megfogalmazás meghallgatására. Compton és Galaway arra hívják fel a figyelmünket, hogy a többség által szükségletnek ítélt javak, vagy tevékenységek helyett, a vágyakat, a szándékokat helyezzük az akcióterv célpontjába (im. 1984. 74.). Ez, tapasztalataim szerint szinte mindig, de roma ügyfelek esetén biztosan, értékkonfliktust szül, s a szakemberek részéről igen határozott segítői motiváció szükséges a konfliktus feloldására.

Talán, legtipikusabb megnyilvánulásával a gyermekjóléti szolgálatok munkájában találkozhatunk: a szolgálatoknak védelembe vételi eljárást (kötelező együttműködést) kell kezdeményezniük a gyermekvédelmi hatóságnál iskoláskorú gyermek bizonyos számú (most éppen: 50 óra/ tanév) **igazolatlan hiányzása** esetén. A cigány gyermekek magas arányú iskolai hiányzásai, lemorzsolódása ismert. Kutatási eredményekből tudjuk, hogy a számtalan egyéb tényező mellett a diszkrimináció is szerepet játszik a cigány gyermekek iskolai hiányzásaiban, de ezt tapasztaljuk is. A jogszabályalkotók a családi pótlék folyósításának a megvonásával próbálják szankcionálni az igazolatlanul hiányzók családját. Következésképpen, a cigány szülők általában a még megengedhető hiányzás és a gyermek számára még elviselhető iskolalátogatás között balanszíroznak. Ebben az értelmezésben, „természetesen” az iskola egyáltalán nem, mint a jövő szempontjából kiaknázható forrás jelenik meg, hanem, mint veszélyes közeg. Ahhoz, hogy ezt is megérthessük, a diszkriminatív aktusok iránti érzékenységgel kell bírunk, s szükséges ezt határozottan kimutatnunk.

A másik, kötelezett ügyfelekkel való munkában tipikusan megjelenő, eltérő megítélés alá eső szociális természetű probléma, a **munkanélküliség** állapota. A romák munkaerő - piacról való kiszorítása a róluk szóló negatív tartalmú sztereotípiák egyik lényegi tartalmának, a lustaságuk képének a megerősítését szolgálja.¹⁹⁶ A munkavégzéshez való viszony leírásában szükséges újra kiemelni a már ismertetett peripatetikus jelleg fontosságát. Emellett, Stewart, nem csak Okely megállapításaira, hanem saját vizsgálataira támaszkodva is több helyen hangsúlyozza, hogy a romák tartózkodnak a munkával kapcsolatos kötöttségektől. Ez nem azt jelenti, hogy a cigány ember nem dolgozik. Hanem, azt, hogy nem a munka köré szervezte, szervezi a mindennapi életét. ***A munka világába való bekapcsolódását két fontos érték és viszony szervezi: a többségi társadalom által uralt munkaerő - piaci viszonyoktól való minimális függés, illetve a társas kapcsolatokra fordítható idő elsőbbsége.*** Ez, azt jelenti, hogy a cigány ember, ha teheti (legtöbbször, szerintem, nem), törekszik a gázdsoktól független jövedelemszerzésre, s mindennapjainak a szervezésében a családdal, testvérekkel együtt töltött idő nagyobb fontossággal fog bírni, mint az általában a paraszt társadalomban. „... elvélve létezik a sztereotípiáknak megfeleltethető 'dologtalan' segélyezett, aki csak a segély megérkezését várja. Ezzel szemben a szegények és közöttük a romák meghatározó része dolgozik, méghozzá nem is keveset, igaz, sokuk rendszertelenül és kiszolgáltatottan, a biztonságot, a tervezhetőséget nélkülözve.” (Messing - Molnár, 2011.77.). Továbbá ismert „... a hazai munkaerőpiac többek által behatóan elemzett szélsőséges szegmentáltsága, aminek köszönhetően manapság a legszegényebb munkavállalói rétegek elől immár nem függöny, hanem áthatolhatatlan redőny zárja el a 'rendes' munkák csaknem minden formáját... (Szalai, 2005.72.).

¹⁹⁶ A legitimáló mítoszokat tárgyaló fejezetben erről kicsit bővebben írtam. Itt még hozzátesszem, hogy az olyan rendszerezéssel, ahol az állandó, „rendes” munkához való kötődés hiányzik a romák jövedelemszerzési tevékenységeinek az ismertetésénél - pld. Szuhay, 1999. 55-61., - akaratlanul is a nevezett mítosz megerősítéséhez járul hozzá a szerző. A cigány munkavállalók valóban szinte teljes mértékben kiszorultak a formális munkaerő - piacról, de fontos annak a hangsúlyozása, hogy ezt legkevésbé „tették” saját elhatározásuk okán.

Tehát, hiába tudjuk, hogy a munkanélküliek zöme valójában nagyon is keményen és sokat dolgozik, (Szalai, 2005. 75.), a személyes segítségnyújtás szintjén, úgy tűnik, mégis újratermelődik ez a legitimáló mítosz. A mítosz, interperszonális szinten történő megerősödése, meglátásom szerint akkor lehetséges, ha a szakember nem fordít arra figyelmet, hogy az ügyfél által megfogalmazott problémákat értelmezze, felismerje a diszkriminációt, vagy „rosszabb esetben” a nem rendszeres munkát nem tekinti munkavégzésnek. S bár, egyre növekvő azoknak a száma, akik számára már a szeméttárolók átkutatása, a lomtalánítások, a fagyújtás sem jelentenek valódi lehetőséget, ezeket a tevékenységeket, a segítőknek, periférikus és akár illegitim voltak ellenére is munkaként kell elismerniük. Itt újra a többség általi meghatározásra kell figyelniünk: milyen mértékben azonosul vele az adott szakember, s milyen mértékben képes attól függetlenül, az adott egyén egyedi választásaira fókuszálni. Kozma és munkatársai is találkozottak a munkavállalás, illetve a „munkátlanság” kettős értelmezésével. „Sajátos kettős tudattal viszonyulnak a helyiek a közösségben élő szegényekhez. Egyrészt a helyi normák képviselőit helytelenítik a munkátlanságot, amit legtöbbször az ingyen éléssel azonosítanak, másrészt, világosan látják, hogy valóban nincsenek munkahelyek.” (Kozma et al; 2010. 27.). Messing és Molnár jövedelemforrásokra irányuló vizsgálatukban újra alátámasztják az „etnikus megélhetési mód” többség által történő szisztematikus megerősítését (im. 2011.75.). Igazolják, hogy az általában romákhoz kapcsolódó tevékenységeket (vasazás, fagyújtás, üzletelés) szegény „magyarok” is végzik, a közvélekedésben ezek mégis tipikus „cigány munkaként” jelennek meg. Az egyik fókuszcsoportban arra kérdésre, hogy a szakemberek szerint a helyi roma lakosság él - e meg diszkriminációt, azt válaszolták, hogy „... a munka területén rendszeres. Az biztos.”, majd gyorsan hozzátették: „... nehéz eldönteni, hogy mi az igaz. Hogy csak hivatkozik rá.” (7. kistérség).

A romák, már tárgyalt, peripatetikus stratégiájához igazodó jövedelemszerzési tevékenységei, tehát valószínűleg az elutasítás változója mentén értelmeződnek munkaként, vagy „ügyeskedésként”.

A peripatetikus stratégia, talán leghatározottabban, éppen a munkavégzés sajátosságaiban érhető tetten. A romák munkavégzését Stewart a paraszti munkavégzéssel veti össze, s állítja be a szimbolikus határokat meghúzó tevékenységek sorába. Stewart, tovább víve Okely gondolatmenetét, azt állítja, hogy a cigányok bérmunkával - azaz a többségi társadalom által uralt munkafeltételekkel - szembeni elutasításának a magja „a gázókkal való szimbolikus közösség” vállalásának az elutasítása (Stewart, 1993. 24.). „A vagyon forrása, úgy mondják, a szerencse (baxt)....Ettől fial a pénz, ahogy a romák tartják: a kevésből ez csinál sokat.....Szerencse kérdése, hogy ha munka után járok, én kapom - e meg vagy valaki más. Ha valaki kidobott, de még használható holmit talál, szerencsés volt. Szerencse dolga lesz - e kinn éjjel paraszt, hogy lefűleljen, amint takarmányt lopok, szerencse dolga találok - e kenyeret a kukában, vagy egy másik romnyi már bejárta a területet előttem.” (Stewart, 1993. 196.). Piasere a munkához való eltérő viszonyulást hangsúlyozza: „A munka időszaka nem kap kiemelt szerepet, és amikor a cigányok a gazdasági vérkeringés gázó gépezetéhez igazodnak, akkor ezt csupán kényszerűségből teszik. Ők a természet kívüli időszakot helyezik előtérbe, azt az időszakot, amikor a társadalmi érintkezéseket bonyolítják - a nem cigányok közvetítése nélkül.” (Piasere, 1997. 38.). Arra a kérdésre, hogy miért részesítik előnyben a romák az általuk irányított, esetleges munkalehetőségeket, az egyik csoportban így válaszoltak: „... egy szóval: az ő érdeke. Nem lehet beintegrálni munkahelyre. miért lenne érdeke, tők jó, saját maga főnöke”. (7. kistérség). Az úgynevezett nomád - életmódhoz, vagy az általam alkalmazott megfogalmazásban, a peripatetikus kulturális stílushoz kapcsolható munkakörökről Havas így ír: „A lényeg az, hogy az ilyenfajta életmódot élő cigányok

szükségszerűen állandóan a törvényszegés határán élnek. Amikor a tanácsi tisztviselő azt mondja, hogy az ilyen engedélyek kiadása nagyon káros, mert a csavargáshoz ad legális alapot, akkor egyértelműen megfogalmazza a többségi társadalom álláspontját, amely szerint az ilyenfajta nomadizálás nyomait és maradványait őrző életforma ebben a társadalomban nem kívánatos, és a munkahellyel rendelkező, jobban ellenőrizhető, jobban szemmel tartható cigányok életformáját sokkal kívánatosabbnak tartja.” (idézi Stewart, 1995. 99.). „... a cigány ember lehet gyümölcsárú nyáron, gyűjthet ócskavasat tél idején, nevelhet állatot a két időszak között, hogy aztán megfelelő pillanatban túladjon rajta, illetve – ha úgy alakul – aranyat vehet, és újra eladhatja.” (Piasere, 1997. 38.). A romák munkavégzését, ha szükséges egy jelzővel jellemezni, akkor a társadalmi - gazdasági - s, akár időjárási, tehát környezeti változásokhoz való rugalmas alkalmazkodással írható le, ahol fontosabb lesz a cigány léthez szükséges szimbolikus magatartások rituális megtartása, mint a gázso környezet elvárásaihoz való igazodás.

Látható, hogy a romák, valószínűleg többsége, által preferált munkavállalás, amennyiben van választási lehetőségük, a többség kontrolltörekvéseivel ütközik. Amint fentebb írtam, a peripatetikus stílus munkavállalás során történő megnyilvánulásának az elfogadása a romákkal szembeni elutasítás mentén értelmeződik munkavégzésként, illetve „ügyeskedésként”. Bármennyire is természetes, fontos még egyszer megjegyezni: a munka gádzsók által uralt világtól való távolmaradás nem egyenlő a munkavégzés hiányával. Itt egyrészt a szimbolikus közösség elutasítása a hangsúlyos motívum, másrészt, ahogy azt ismerjük, gyakran kényszerű távolmaradásról van szó, arról, amikor a diszkrimináció okán kerülnek kívül a munka világából. Értelmezésemben tehát két háttér tényező, nehezen szétválasztható hatásáról írok. Kiemelem a romák önálló, gádzsóktól független munkavégzésre irányuló törekvését is, a peripatetikus stratégia, illetve stílus részeként, s ugyanakkor hangsúlyozom a jövedelemszerzések kényszerű jellegét is. Nyilvánvaló, nagyon egyedi színezetű lehet, sőt az adott egyén életében is változó lehet, hogy egy adott munka „választásakor” milyen faktorok dominálnak döntésében. Bármilyen mértékben is lesz azonban meghatározó a cigány ember önállóságra való törekvése, a környezet általi meghatározottságot nem kerülhetjük meg, s ennek okán, szerintem, valódi választásokról, s valódi döntésekről a foglalkoztatottság és a jövedelemszerzés kérdésében, nem beszélhetünk.

Az adott esetmunka folyamatában, tehát, szükséges a helyi munkaerő – piaci mechanizmusok ismerete, az elnyomás elismerése és a szimbolikus különállás elfogadása. Minél kisebb méretű településről van szó, annál inkább érvényesül a munkalehetőségek közvetítésében a kapcsolati háló szerepe: a mezőgazdasági idénymunkára a már bevált munkavállalókat hívják vissza, „feketén”, a beköltöző, s általában korábbi lakóhelyükön felhalmozott adósságok okán költöző családok számára ezek nem valós lehetőségek. A kapcsolati tőke szerepét számos kutatás és a jelen vizsgálat is alátámasztja: mindegyik térségben megerősítették az erre vonatkozó feltevéseinket (lásd még ugyanezt Kozma et al 2010. 27; 60; 61.).

Ahhoz, hogy a roma ügyfél felelősségteljesen képes legyen megfogalmazni szociális helyzetét és képes legyen reális megoldási módokat kidolgozásában részt vállalni, arra van szükség, hogy a szakember határozottan tudja megjeleníteni a probléma megfogalmazása iránti kognitív és érzelmi nyitottságát. Ez feltételezi a helyi lehetőségek lakhatási, foglalkoztatási lehetőségek ismeretét, és megkívánja azt is, hogy a szakember a cigány ügyfélnek egyedi vonásaira irányuló megismerésében, figyelmet szenteljen annak feltárására, hogy az adott egyén, vagy család életében milyen szereppel bír cigányságuk. Korábban már hangsúlyoztam, hogy a társadalmi javakhoz való hozzájutás tekintetében a környezet általi meghatározás tekintem alapvetőnek, hiszen a többségi környezet gyakorolja

az elosztás feletti hatalmat. Az esetivel folyamatában azonban hangsúlyossá válik az ügyfél önmeghatározása, az a kérdés, hogy az ő identitásában mennyire centrális helyet foglal el etnikai származása. A rendszerigazolás motívumának tárgyalásakor már kifejtettem azon meglátásomat, miszerint a cigány csoporthoz/közösséghez való tartozást különböző mértékben élhetik meg az egyének: a csoporttagság és az abból kialakuló cigány identitás teljes megtagadásától a cigányság intenzív megéléseig. A cigány közösséghez tartozás centralitása, valószínűleg a peripatetikus jelleghez társítható viselkedésekkel jár együtt, míg az elutasításhoz inkább kapcsolódhatnak a többségi normákhoz igazodó törekvések. Az identitás egyedi szerkezete meg fogja határozni az adott szociális probléma keletkezését, értelmezését és az arra adható lehetséges válaszok körét is.

IV. 3. 2. 4. Az első fázis feladatai: az előzetes célok megfogalmazása

Ezt a feladatot a folyamat - modell szerzői még az első találkozáshoz társítják, ettől én sem térek el. Kutatási és személyes, gyakorlati tapasztalatom is azt mutatják, hogy szükséges már az első találkozást úgy befejezni, hogy a kapcsolat szereplői közösen megállapodnak egy általános, még nem részletezett előrendő célban. A célmeghatározás alapja, természetesen az, hogy a problémamegfogalmazásban képesek legyenek mindkettjük számára elfogadható definíciót képezni. „Az a családgondozónak is nagy feladat, hogy elfogadja, hogy nem az ő célján dolgoznak.” (3. kistérség, fókuszcsoport) jelezte egy szakember a feladat nehézségét. Ezekkel a tevékenységekkel már megkezdjük a felmérést.

IV. 3. 2. 5. Az első fázis feladatai: a felmérés

A felmérés, ahogy azt Compton - Galaway is hangsúlyozza, megkezdődik az első információ megérkezésével, ami lehet egy határozat, illetve lehet maga az ügyfél személyes megjelenése is, és a kapcsolat befejeződésével ér véget. Bár, a változtatást megalapozó szerződéshez szükséges egy bizonyos állapotban értékelni az addig gyűjtött információkat, az eredményességet előmozdító folyamatos visszacsatoláshoz nélkülözhetetlen a folyamatos feltárás. A felmérés úgy határozható meg, mint egy folyamat, melynek, során a kliensrendszerrel együtt adatokat, információkat gyűjtünk, elemzünk és értékelünk a szociális probléma mibenlétéről, természetéről, a kliensrendszer és a szociális probléma közötti kapcsolatról, s mindazon tényezőről, amely akadályozhatja, illetve előmozdíthatja a probléma megoldását, vagy enyhítését. A felmérés a fentiek mellett még irányul a kliensrendszer céljaira is. Látható, hogy meghatározásomban a felmérés nem szűkül le az adatgyűjtés mozzanatára, Compton és társa több helyen „csak” így fogalmaz, hanem hangsúlyos lesz az ügyfél bevonása. Értelmezésemben, tulajdonképpen maga a felmérés is már beavatkozás.¹⁹⁷ A felmérő tevékenységeket alkalmazásakor következképpen, folyamatosan figyelünk kell az eljárások hatását. Bognár tanulmányából kiindulva (Bognár, 1986.) strukturálok a felmérés területeit, azokat a kérdésköröket, melyek közös megválaszolása szükséges. Alapvetően négy területet különíték el: a realitások, az akadályok, az erőforrások és a célok területét.

IV. 3. 2. 5. 1. Felmérés - a realitások területe

A realitások közé azon tényezők tartoznak, melyek az adott pillanatban, a kapcsolat felvételekor alapjaiban határozzák meg az ügyfél szociális problémáját, s csak egy részük változtatható meg, jelentős hányadukra nem bírnak befolyással. Itt elsősorban a társadalmi rétegződésben elfoglalt státuszt meghatározó dimenziók sorba vétele szükséges. Kolosi által

¹⁹⁷ Ebben is eltérő álláspontot képviselek a problémamegoldó modell szerzőitől, lásd: im, 1984. 427

leírt mutatókat tekintem mérvadónak (1983.). Így, szükséges meghatározni az ügyfél életkorát, nemét, egészségügyi állapotát, rendelkezik - e valamilyen tartós betegséggel, vagy fogyatékossággal, etnikai származását. Releváns terület még az ügyfél lakóhelye. Szükséges ismerni az ügyfél iskolázottságát, munkaerő - piaci aktivitását, anyagi - és jövedelmi viszonyait. Természetesen, ezen mutatók az adott interperszonális kapcsolatban általában nem igényelnek különösebb feltáró munkát, az első alkalommal megválaszolhatók. Én azonban, abból a szemléletből kiindulva, hogy az ellátórendszerbe bekerülő családok jelentékeny része végsőként kiszolgáltatott helyzetben van, mely kiszolgáltatottságon a cigány lét és annak láthatósága „csak” fokoz, hangsúlyozom ezen dimenziók strukturális meghatározottságát és a társadalmi mobilizációra gyakorolt hatását. Vizsgálatuk, az ügyféllel való közös megbeszélésük, tehát azt a feltevést is magában foglalja, hogy az alávetett társadalmi helyzet korlátozott esélyeket teremt. A kérdések megválaszolásakor a társadalmi - strukturális faktorok kiemelésével, előmozdítható a kliens azon tapasztalatának a kialakulását, mely szerint, mi nem kívánunk igazodni a többségi normaként működő kirekesztő magatartáshoz.

IV. 3. 2. 5. 2. Felmérés - az akadályok területe

Az akadályok körébe olyan jellegzetességek tartoznak, melyek az adott szociális probléma megoldását gátolják. Ilyen módon, idesorolhatók mindazok a mutatók is, melyek a realitások körében már, a társadalmi státusz meghatározójaként megjelentek. A segítő kapcsolat elején szükséges fel - és elismernünk, hogy például a foglalkoztatottság szervezetében megjelenő regionális, vagy térségi hátrányoknak az elszenvetőivel, s nem a jóléti rendszer nyújtotta ellátások „élvezőivel” dolgozunk. Szilárd meggyőződésem, hogy a szakember képes az esetmunka folyamatában kinyilvánított elfogadó attitűdjével megerősíteni az ügyfeleket abbéli törekvéseikben, hogy ők is a társadalom elismert tagjai legyenek. Ennek, egyik alappillére az, hogy helyzetük kialakulásában képesek vagyunk a strukturális tényezők értelmezésére, s a velük való párbeszédben képesek vagyunk ezen nézetünk megjelenítésére. Az említett mutatók mellett, az akadályokhoz tartozhat még a kliens és őt javakkal, szolgáltatásokkal, forrásokkal ellátó intézmények közötti hiányos, vagy elégtelenül működő kapcsolat is.

Kutatási tapasztalataim azt mutatják, hogy a szolgáltatásokhoz való hozzáférésben a tanyagondnoki szolgálat igen jelentős fejlődést eredményezett a külterületen, vagy tanyán élő családok életében. Sok helyen, a gyermekek iskolalátogatását is a szolgálat járművével tudják biztosítani, de az egészségügyi ellátásokhoz való hozzájutásban is, nagy szerepe van ennek az ellátási formának¹⁹⁸

De ismert elégtelen kapcsolat is, melynek egyik „tipikus” jellegzetessége a diszkrimináló attitűd. Itt én elsősorban az egészségügyi és szociális ellátórendszer ismert diszkriminációs mechanizmusait, illetve a szegregáló oktatási rendszert emelem ki. Az elutasító magatartás, az iskolai kudarcok halmozódása mind olyan tényezők, melyek, bár létező formális kapcsolaton nyugszanak, a kapcsolat célját tekintve diszfunkcionálisak, az egyén probléma megoldási lehetőségei szempontjából, pedig akadályként értelmezhetők.

Itt szükséges még megemlíteni a hiányzó, vagy elégtelenül működő természetes támogató rendszert is. A társadalmi szinten fokozódó társas izoláció különösen érinti a szegényeket, s azon belül is a nőket.

Az akadályok utolsó, felmérendő kérdésköre az egyén Én - erejére vonatkozik. Ezen faktor beemelésével integrálom a hagyományosan oppozicionális megközelítéseket. Míg, az eddig ismertetett tényezők értelmezésekor a strukturális hatásokat hangsúlyoztam, addig itt figyelmemet az egyén diszpozicionális jellegzetességeire irányítom. Az esetmunka,

¹⁹⁸ Kozma és munkatársai is ezt találták, (2010. 76.).

hagyományosan, kötődik a pszichológiához és a pszichoterápiákhoz. Ugyanakkor, a különböző iskolák ideológiájában megjelenített értékkorientációk nagyon is különböző, gyakran egymással ellentétes emberképet implicálnak. A Charity Organisation Society örökösei a pszichopatológiai irányelv mentén hajlanak az ügyfél pszichés meggyengülésével magyarázni a szociális problémákat, míg a funkcionális, majd rogers - i humanisztikus iskola követői éppen az ügyfél belső potenciáljára helyezik a hangsúlyt. Compton és Galaway által egyik fő elméleti bázisként megjelölt Én - pszichológia, Erikson által a személyiséget nyitott rendszerként írja le, s hangsúlyozza a fejlődés lehetőségét (lásd: Compton - Galaway, 1984. 134.). Goldstein, aki a szociális esetmunka és a pszichoterápia közötti kompetencia átfedésekről ír (Goldstein, 2009. 9-10.), az Én - pszichológiát az egyik legalapvetőbb ismereti alapként tartja számon. A környezeti adaptáció kérdéseivel is foglalkozó megközelítés egyik központi fogalma az Én - erő, az egyén belső képessége a problémákkal való megbirkózásban. A felmérés folyamatában szükséges az Én - erőt is figyelembe venni.

IV. 3. 2. 5. 3. Felmérés – az erőforrások területe

Harmadik területként az erőforrásokat vizsgálom. Ebben a kérdéskörben ugyanazokat a faktorokat nézzük meg, mint az akadályok esetében: a strukturális tényezőket, a formális intézményrendszerrel való kapcsolatokban rejlő lehetőségeket, az informális kapcsolatok, illetve az Én – erő tartalékait. A kliens belső erejének, tapasztalataim szerint, nagymértékű támogatásra van szüksége. A gyakran, évek óta fennálló, megoldhatatlannak tűnő szociális problémákkal folytatott küzdelem kimeríti az egyének, családok tartalékait, s általában a meglévő képességeiket sem „látják”. Különösen cigány ügyfelek esetében igaz, akik a társadalmi intézmények sokaságával való kapcsolatukban, a saját életükben való kompetencia hiányát élik meg nap, mint nap, és így elveszítik az önmön belső erejükből vetett bizalmukat. „*Vigyének el minket a gettóba!*” - mondta egyszer nekem fájdalom segélykiáltásként egy cigány férfi, amikor felismerte, hogy Szeged város önkormányzata tulajdonképpen a lassú ellehetetlenítést választotta az ő és családja lakóhelyeül szolgáló repülőtéri ingatlanok.

A segítő szakembernek, tehát a felmérés folyamatában, különösen fontos feladata a kliensrendszer megerősítése,¹⁹⁹ vagy, ahogyan Berg fogalmaz, felhatalmazása (Berg, 1995. 9.).²⁰⁰ Az egyén - család belső erőtartalékaira rendszerint nekünk kell a figyelmet felhívniunk, elismerő kifejezések segítségével mi tudjuk ebben az ügyfelet támogatni. Mindennek, természetesen az az alapja, hogy mi magunk is képesek vagyunk meglátni a családi erőket, az összetartozást, vagy az egymásra figyelést egy olyan rendszerben, melynek tagjait a többségi környezet általában devianciák mentén jellemez.

IV. 3. 2. 5. 4. Felmérés – a célok területe

Végül, utolsó felmérési területként a célokat határozom meg. Itt négy kérdéskör vizsgálatra szükséges: milyen célokat fogalmaz meg a kliensrendszer, a kliensrendszer környezete, a szakember, s a szakember intézményi környezete. A kliensrendszer által megfogalmazott célok látszólag prioritást élveznek, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy gyakran a segítő formális - intézményi környezetének a szándéka érvényesül. „Azzal a jelenséggel is találkozunk, amikor a (képzetlen) szociális munkást a falu vezetői a szegények megrendszabályozására utasították.” – írja Kozma és munkatársai (2010. 82.). „*Mi vagyunk az egyén felé a szócső*” - fogalmazott egy szakember a 2. kistérség fókuszcsoportján. ***A kliensrendszer által megfogalmazott célok, tehát akkor élveznek prioritást, ha segítő képes,***

¹⁹⁹ Éppen, az erre irányuló aktivitás okán sem fogadható el, szerintem, az a megközelítés, hogy a beavatkozás a felmérést követően kezdődik.

²⁰⁰ Itt, az ismert empowerment – ról van szó.

gyakran a munkáltatójától független, vagy annak a véleményével ellentétes álláspontot képviselni.

IV. 3. 3. 1. Kiemelt eljárások – a non direktív beszélgetésvezetés

A cigány kulturális sajátosságok és a romák alávetett társadalmi helyzete, meglátásom szerint, az alkalmazandó eljárások tekintetében is speciális szempontok megvitatását teszik szükségessé. A felmérés, céljából eredően egy explorációs folyamat, könnyen feltételezhető, hogy akkor járunk el eredményesen és a probléma megoldása szempontjából hatékonyan, ha az elsősorban kérdésekkel operáló konzultációkat részesítjük előnyben. Tapasztalataim azonban, nem ezt mutatják.

A kérdező szerepe a hatalom egyik megnyilvánulási formája, egyértelműen az adott társas helyzet kimenete feletti kontroll megszerzésének a törekvése manifesztálódik benne. Igaz, egy szakmailag „jól”, módszertanilag megfelelően vezetett konzultáció során a kérdéseket támogató technikákba ágyazzuk, s gyakran kérdések segítségével közvetítjük a kliens Én - erejébe, vagy a változásba vetett bizalmunkat. A kérdések alkalmazása tehát nem feltétlenül a kontrolláló hatalom interszónális szintű megjelenése. Mégis, az alávetett csoportok tagjai különösen érzékenyek életterük határainak a megsértésére, éppen annak, a többség által gyakori áthágása okán.

Az elnyomás szisztematikus működésének a tárgyalásakor példaként említettem az 1980 - as évek közepéig tartó kényszermosdatásokat, a telepfelszámolások bulldózerrel történő kivitelezését és a telepek újraépítését. De ide illeszthető a lakóhelyi - társadalmi szegregáció olyan, egész közösségek támogatását élvező megnyilvánulásai, mint a székesfehérvári konténerek, vagy a szegedi repülőter felszámolása. Ezekben az eseményekben a cigány családok azt élték meg, hogy közvetlen életterük sincs biztonságban, nincs hatalmuk annak befolyásolására, hogy testük (!) és otthonaik felett a legkisebb mértékben is rendelkezzenek.²⁰¹

A kérdező szereppel ezen élmények, s az ezeken és a sztereotípiákon nyugvó többséghez való viszonyulást meghatározó elutasító attitűd fog felerősödni. Bár fontos lesz, hogy a kapcsolat elején, sőt már az első találkozás alkalmával, tudjunk valamilyen „kézzel fogható” segítséget adni, s ehhez, kétségtávolú kérdezni szükséges, én a felmérés folyamatában a non direktív segítő beszélgetés alkalmazását javaslom. *A személyes találkozások alkalmával több időt ráfordító, intenzíven figyelő magatartás lehetőséget teremt az ügyfél számára, hogy saját életébe is bevezessen bennünket, s ami különösen fontos az interkulturális relációban, a történeteire tett reakciónk alapján, ismereteket szerezzen rólunk.*

A segítő beszélgetés során az ügyfél által meghatározott téma és beszélgetésvezetési ritmus a jellemző, ha úgy teszik, itt ő veszi át az irányítást. Ő jelöli meg, hogy miről, milyen „mélységben” kíván beszélni, az önfeltárás folyamatát nem mi irányítjuk. A segítő beszélgetés illetén való értelmezése, természetesen eltér a hagyományostól. Hiszen, Rogers a kliens, illetve az ő gyakorlatában: a páciens, érzelmi érettséget, pillanatnyi állapotát vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy az ő tempójához való igazodás, a non direktivitás fokozhatja a páciens biztonságérzetét. Rogers leírásában a visszatükrözés a belső élményekre fordítandó figyelem növekedését, s így a kliens önismeretének a fejlődését volt hivatott előmozdítani. Az én értelmezésemben azonban, a non direktív eszköz alkalmazása azt a célt

²⁰¹ A testük feletti kontroll bizonytalanságát az egészségügyi ellátórendszerrel való kapcsolatban is számtalanszor megélik. Lásd: Gyukits, 2000. 480.

szolgálja, hogy a társadalmi és kulturális szintű elnyomás a mi interperszonális kapcsolatunkban ne termelődjek újra.

*A beszélgetésvezetés átadása azt a meggyőződésemet fejezi ki, hogy határozottan elismerjük az ügyfél saját életében való kompetenciáját, ha úgy tesz az empowerment egyik legegységelműbb eszköze.*²⁰² Ebben az értelmezésben a segítő beszélgetés már nem felel meg a rogers - i meghatározásnak. Hiszen a mi célunk nem feltétlenül a kliens önismeretének a fejlesztése lesz, hanem hangsúlyosabb elemmé válik az, hogy az ügyfél, viszonylagos kontrollhoz jutva, biztonságban érezze magát a velünk való kapcsolatában. Kiemelt célunk lesz tehát, hogy a cigány családokat hozzásegítsük ahhoz az élményhez, melynek során azt élhetik meg, hogy egy, a többségi társadalmat képviselő személlyel való interakcióik az együttműködés partneri elvén szerveződnek, s nem a többség elnyomó akaratának engedelmeskedve.

A beszélgetésvezetés átengedése, az időigényes mesélések biztosítása más szereppel is bír a segítő kapcsolat során. Jelen fejezet elején, Fiske - Neuberg által kidolgozott kettős folyamat modellre támaszkodva, hangsúlyoztam a kategóriák alkalmazásának elsőbbségét a benyomások, ítéletek kialakulásában. Kiemeltem, a szerzők empirikus adataira hivatkozva, hogy az ítéletalkotás során többször van arra lehetőség, hogy az egyedi vonások megismerésére irányuló törekvés kerekedjen felül, s az ismert társadalmi kategóriákat félretegyük. Ahhoz, azonban, hogy ennek egyáltalán esélye legyen, időre és a másokra fordítható figyelemre van szükség. A konkrét szociális probléma megvitatását, tehát általában a hatóság által meghatározott, *deviancia –fókuszú tematika ideiglenes mellőzése arra biztosít lehetőséget, hogy az ügyfél, a történeteinek révén, a társadalom teljes jogú tagjaként jelenjen meg.* Ilyen módon, nem csak a segítő beszélgetés hagyományos célja, hanem tartalma is módosul. Nem feltétlenül, sőt szinte biztosan nem fog az első találkozások alkalmával a roma ügyfél intrapszichés történéseivel foglalkozni, a beszélgetést, valószínűleg non direktív módon sem tudnánk ebbe az irányba tematizálni. Mégis, a roma ügyfelekkel való közös munka során kiemelkedően fontosnak tartom, hogy általában biztosítsunk időt a mesékre, a családról, közösségről szóló történetek, akár sérelmek, akár hősiess tettek hosszas, színes elbeszélésére. „A lényeg, hogy együtt lehessen lenni és érintkezni lehessen egymással, amikor ennek szükségét érzik.” (Piasere, 1998. 38.). Ilyen módon a segítő szakember a romák életében olyan fontos társas együttlétek folyamatába kapcsolódik be, melyek az ő életük - cigányságuk, talán legbiztosabban mindent túlélő jellegzetessége.

Munkám és cigány emberekkel való kapcsolataim során mindig azt íltem meg, hogy mennyire lényegileg eltérő módon viszonyulnak az időhöz és a társakhoz. Romantikusán hangzik, mégis egy kiemelhető motívum, hogy az ajtók általában nyitva vannak. Egyik alkalommal, amikor még a kiskundorozmai telepen dolgoztam, mentem az egyik családdhoz, s kopogtam az ajtón. Kikiabáltak: „Gyere be, Edina.” Belépve, megkérdeztem: honnan tudjátok, hogy én vagyok? (mivel, a telepek újraépítése során „kapott” 1 szobás házak utca felőli részében előszoba volt, így onnan nem láthattak). „Itt csak a gázsók kopognak” – válaszolták nevetve. Városi ismerőseimnél járva egyszer sem láttam, hogy bezárták volna a lakásajtót. „Háttha jön valaki” – felelték aggodalmaskodó kérdésekre. S valóban, mire hazaértünk, rendre volt ott valaki, akit vendégül láttak, fogadtak, aki otthon lehetett náluk is. Az egyik családdal azt követően indult el a tényleges együttműködés a kisebbik gyermek iskoláztatásának a kérdésében, miután, egy alkalommal ott maradtam náluk egy kisebb mulatságon. Énekeltek, lassút, gyorsabbat, többen hallgattuk, volt, akit táncra bíztattak. Igen, ezekben a helyzetekben

²⁰² Az empowerment kötelezett ügyfelekkel való munkában lévő jelentőségéről lásd pld.: Pataki és mártársai, 2009. 255.

a többségi társadalmat képviselő szakember átlépi azt a szimbolikus határt, amire ők oly nagymértékben vigyáznak.

Ugyanakkor, tapasztalataim szerint, az ilyen alkalmakkor, a roma családok tesztelik a segítőt: mennyire gázso/paraszt? Képes - e, hajlandó - e saját, magasabb rendűnek tartott normáitól eltávolodni? Képes - e a cigány módot tisztelni?

A családi, közösségi legendák bemutatása további funkciókkal is bírhat. Gyakorlati munkám során számtalanszor tapasztaltam, hogy az igen nyomorúságos körülmények között élő telepi, vagy repülőtéri cigány családok, szinte egymást túlicitálva becsmérlik egymást bizonyos, általuk fontosnak tartott dimenziókban. *"A Nyúl nem vesz ám csokit a gyerekének. Hát, milyen apa az ilyen?"* - háborgott egyik ügyfelem. De a tisztaság, koszosság kérdése is rendre visszatérő motívuma volt ezeknek a magukat kiemelő, a másikat, pedig rosszabb színben feltüntető történeteknek. Időre volt szükség, mire felmértem, hogy ezeknek az összehasonlításoknak a célja elsősorban egy kedvelt, vagy a romák által fontosnak minősített társadalmi szerepben lévő gázso előtti pozitív megjelenés (vö.: Stewart, 1993. 96-97.). *Az alávett helyzetben élő családok különös hangsúlyt fektetnek arra, hogy a többségi társadalommal való kapcsolataikhoz egy úgynevezett „fontos” gádzsót megnyerjenek, s mintegy ügynökként alkalmazzák őt bizonyos, számukra veszélyesnek, vagy bonyolultnak tűnő helyzetekben, a többséggel való kommunikációs szituációkban.* Piasere úgy fogalmaz, hogy olyan gázsokkal alakítanak ki a romák kapcsolatát, akik „számítanak.” (im. 1997. 33.). A megnyerést, az ő pozitív megítélésüket szolgálják azok a történetek, melyekben ők, egy, vagy több más családdal való összevetésben kitűnnek. Előfordulhat, hogy nem más cigány családdal hasonlítják magukat össze, hanem általában, maguk jellemzésében különös képességeket, vagy sejtetően, a valós élethelyzetnél lényegesen jobb gazdasági helyzetet írnak le. Értelmezésem szerint, ezek a történetek az emberi méltósághoz való ragaszkodás, az elismerés utáni vágy megnyilvánulásai. Az a törekvés mutatkozik meg ezekben a magatartásokban, hogy ők is a társadalom fő áramába tartozhassanak, elismert és megbecsült közösségi tagok lehessenek.

A segítő kapcsolatok tárgyalásakor szükséges még egy különösen fontos, további funkciót megemlítenünk. Ahogyan fentebb, Fiske – Neuberg modelljére, s a modell későbbi kiegészítésére hivatkozva már írtam, a benyomás - szerveződés on – line módon működő folyamatát alapvetően a mélyen beágyazott társadalmi sztereotípiák határozzák meg. A negatív tartalmú és elutasító társadalmi sémák interperszonális kapcsolatban azonnal aktiválódnak. Fiske, a modell tíz évvel későbbi újragondolásakor a megismerésre fordítható idő szerepét emeli ki. (Fiske et al, 2006. b, 188.). *Kellő idő biztosítása esetén, tehát van arra esély, hogy egy adott kapcsolatban szereplő, különböző társadalmi csoportokat képviselő egyének, egymásról egyedi vonásaik mentén formáljanak ítéletet, valamennyire függetlenül a társadalmi képek tartalmaitól, a környezetük elvárásai, normái mentén szerveződő sztereotípiáktól.*²⁰³ A mesélésekre, családi történetekre fordítandó idő ehhez nyújt segítséget, mind a szakember, mind az ügyfél számára.

²⁰³ Mindig hangsúlyozom, hogy a sztereotípiák mindig a normák, illetve a hatalommal bírók akaratát kiszolgálva formálódnak. Úgy vélem, hogy a sztereotípiákat nem a vélt valóságtartalmuk termeli újra, hanem azok a társadalmi – strukturális erők, melyek pillanatnyilag értelmezett érdeked a fennálló hatalmi elrendeződés stabilizálása. Következésképpen, én nem tartom valódi kérdésnek, annak a vizsgálatát, hogy egy sztereotípiában megjelenő ítélet valós – e vagy sem, hiszen magát a tematizálást, illetve a sztereotípiák életben maradását és újratermelődését nem az egyébként nehezen mérhető „objektív valóság”, hanem a különböző csoportok egymáshoz való nagyon is szubjektív viszonyulása határozza meg.

A kliens által meghatározott beszélgetésvezetést én, különösen e funkció okán tartom alapvetően fontosnak a romákkal való közös munka kezdetén. Hangsúlyozni kívánom, itt nem a történet tartalma bír elsődleges szereppel, bár nyilvánvalóan az is fontos lehet.

Gyakorlati munkám során, ilyen módon, időt szánva a családokra, hallhattam a dorozsmai cigány telep eldőzerolásának a történetét olyan személytől, akinek a háza szintén odaveszett. Egy asszony gyermekkorát mesélte el, amikor az anyja néhány üveg italért cserébe rendszeresen eladta „magyar” férfiaknak, majd évekkkel később láttam, ahogyan megvédi hasonló kényszerítéstől a hűgait. A férfiak általában „dicsekedtek”, hencegtek: volt, aki az összes börtönőrt megverte, míg bent volt, mások üzleti tudásukat fitogtatták, gyakran, valamelyik szomszédjuk sérelmére.²⁰⁴ Voltak, akik éppen zenéltek, amikor mentem, nem hagyhattam ott őket. Mások, a kedvemért nyúltak gitárhoz, kannához, s dicsekedtek el a család legkisebb tagjának a tánc tudásával. Ezeken az alkalmakon semmit nem tudtam meg arról, hogy miért nem jár a gyerek iskolába, vagy azokról „problémákról”, melyek alapján ők az ellátórendszerbe kerültek. Viszont, meghallgattam egy – egy számukra fontos történetet, vagy éppen olyat, ami az egész közösség mítoszaihoz hozzátartoznak, vagy olyan családi helyzet részese voltam, mely a kohéziójuk megerősítését szolgálja.

Ha leteszünk arról, hogy látványosan, a társadalmi érintkezések szokásos rendjéhez igazodva, mi irányítsuk a cigány ügyféllel való beszélgetést is, s mintegy átengedjük neki ezt a szerepet, akkor sokat teszünk azért, hogy ő a velünk való kapcsolatát ne az elnyomás újabb színtereként, hanem lehetőségek forrásaként élje meg. A konkrét szociális problémához látszólag nem kapcsolódó családi történetek elmesélésekor az ügyfél, tehát egyrészt lehetőséget kap arra, hogy magukat a társadalom elismert tagjaként tüntesse fel, másrészt mindketten időt kapunk arra, hogy az egymásról kialakuló benyomásainkat egyedi vonásaink mentén, s ne a kategóriák alapján szervezzük. Módszertanilag, mivel az én értelmezésem olya sok pontban eltér a rogers – i meghatározástól, talán szerencsésebb, ha a segítő beszélgetés helyett a non direktív beszélgetésvezetés terminológiáját alkalmazom. A hangsúly, mégis azt gondolom, világos: időlegesen, illetve az adott kapcsolatban időről – időre érdemes a beszélgetésvezetés tempóját, s bizonyos helyzetekben a tartalmát is a roma ügyfél szempontjai szerint szervezni.

IV. 3. 3. Kiemelt eljárások – a családlátogatás

A történetekhez, de az esetmunka gyakorlatához mindenféleképpen kapcsolódik a **családlátogatás** eseménye. Tapasztalataim szerint, a roma családokkal való munkában ez az eljárás, amit korábban a konzultációk egyik speciális formájaként írtam le, igen jó alkalmat biztosít az előbbieken leírt célok eléréséhez.

A család otthonának a meglátogatása, az ő saját környezetükben történő megkeresésük értelmeződhet a korábbi, negatív tapasztalatok újraéléseként, s értelmeződhet a tisztelet jeleként is. Ahogyan a kérdező szerep tárgyalásakor írtam, a család közvetlen életterében való megjelenés, a többségi hatalom kontrollálhatatlan jelenlétének az élményét is előhívhatja. Egyrészt, tehát **érdemes számításba venni, hogy bár a családlátogatást a szakirodalomban szokásos olyan pozitív lehetőségként értelmezni, ahol az ügyfél biztonság érzete fokozottabb,**

²⁰⁴ Megjegyzés: több szerző hangsúlyozza a romák életében az ilyen típusú, hosszú, gyakran hencegő, néhány ponton akár tartalmilag is módosuló közös meséléseknek a szerepét. Mindenki egyetért abban, hogy ezek az alkalmak a cigány identitás megerősítését szolgálják, - lásd. pld Romano Rác, 2008. 50; Stewart, 1993. 174. Itt, mi tulajdonképpen ebbe a helyzetbe „kérdzünk be”, hallgatásunkkal, figyelmünkkel ezt generáljuk. Egy kulturálisan jól meghatározott, a cigány lét sajátosságait hangsúlyozó magtartás elismerése az részünkről.

az általam tárgyalt relációban, az otthonukban történő megjelenés az elnyomó társadalmi viszonyok, biztonságosnak és intimnek hitt közegben való betolakodását is jelentheti.

A fokozott biztonság helyett, a cigány ügyfelek könnyen érezhetik azt, hogy gádzsók az ő otthonaikban is irányítani akarnak. A kulturális antropológiai tanulmányok rendre felhívják a figyelmünket arra, hogy a romák számára a külvilággal való érintkezés az ostromállapot jellegzetességeivel írható le, s a romák, ha csak tehetik, saját életüket, a gádzsókkal szemben, különböző határokkal védik. A család otthonába először betérő többségi segítő ezt sérti meg. A cigány család kényszerű módon alkalmazkodni fog a szakember akaratához, de alapvetően azt fogja érezni, hogy egy betolakodóval áll szemben. Olyan valakivel, akivel a társadalmi érintkezések során, kötelezően együttműködik, de akit az ő biztonságot nyújtó otthonába, ha tehetné, biztosan nem engedne be. A roma - magyar kapcsolat mindig a fölérendelt - alávetett viszonyból indul. A cigány ember számára mi képviseljük azt a hatalmat, ami rendelkezik az ő életét meghatározó tényezők felett, ami rendelkezhet a gyermekei sorsa felett, s mi vagyunk azok a gádzsók, akikkel való szorosabb közösség vállalása szégyenérzetet hozhat rájuk. A romák, a többségi társadalommal való kapcsolatukban azt az tanulták meg, hogy a gádzsó megjelenése a számára fontos értékek veszélyeztetését jelentheti.

A családlátogatás megszervezésekor éppen ezért, én minden esetben azt javaslom, hogy a szakember előre egyeztessen időpontot a családdal. Az időpont megbeszélése nem csak praktikus okoknál fogva indokolt, hanem ez is lehetséges módja annak, hogy kinyilvánítsuk a család magánélete iránti tiszteletünket. Ahogyan a kutatás ismertetésekor írtam, a gyakorlatban igen elterjedt a védőnővel, vagy más kollégával történő együttes családlátogatás. Itt ismételni tudom: a közös családlátogatás nem szolgál semmilyen szakmai célt, a szakember komfortérzetét növelheti, s erődemonstrációként funkcionálhat. Együttes családlátogatás szinte teljes mértékben alkalmatlan az itt preferált értékek gyakorlati megvalósítására. Fontos tehát, hogy a segítő előre megbeszélt időpontban és egyedül keresse fel a családot. Berg felhívja a figyelmünket arra, hogy családlátogatás során viselkedjünk udvarias vendég módjára (Berg, 1995. 27.). Én ezt minden esetben fontosnak tartom, cigány családok látogatásakor, pedig, ha lehet, még fontosabbnak.

Korábban írtam, hogy a cigány - magyar kapcsolatot alapjaiban meghatározó legitimáló mítoszok, valószínűleg, egyik központi eleme a cigányok közösségéről szóló kép. Itt, ahogyan nemrég is jeleztem, nem kívánok foglalkozni ennek a mítosznak bármينemű valóság tartalmával, hiszen fennmaradását a hatalmi érdekek szervezik. Viszont, a közösség negatív képe létező társadalmi konstrukció, s ezt a romák, mint társadalmi tagok, pontosan tudják. Viselkedésünk, különösen a család otthonába történő, pontosan közvetíti, hogy mi magunk hogyan vélekedünk e társadalmi sémákról. ***A család iránti tiszteletünket, s a közösség mítoszában az elutasítását fejezzük ki olyan apró, ám számukra mégis lényeges magatartásokkal, mint a család otthonába lépéskor a cipőnk levétele, vagy az, hogy megkérdezzük, hol foglalhatunk helyet.*** Fontos, hogy megköszönjük azt, hogy fogadnak bennünket, s szánnak időt a problémák megbeszélésére. Sokszor tapasztaltam, hogy kissé értetlenül fogadják több helyen ezt a típusú viselkedést, de szilárd meggyőződésem, hogy irántuk való tiszteletünket így fejezhetjük ki. Az udvarias vendég normáinak követése azt közvetíti a család felé, hogy tiszteletben tartjuk az ő határaikat, értékeiket, s nem kívánjuk a többségi akarat mindent elsőprő jelenlétét otthonukban is érvényre juttatni. Ilyen apró, mégis kulturálisan fontos normák tiszteletben tartásának az egyik legfontosabb üzenete az, hogy ő is elismert tagja a társadalmunknak.

Gyakorlati munkám során számtalan esetben tapasztaltam, hogy a nélkülöző családok milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az otthonukba érkező segítőt megkínálják valamilyen itallal, vagy esetleg étellel. A roma asszonyok, szinte kivétel nélkül fontosnak tartották, hogy megtudakolják: milyen frissítőt kedvelek, vagy a kávé hogy ízom, s mindig készültek: a telepen, tehát egymás mellett élők, gyakran egymást túlcitálva. S bár néha, számomra már majdnem kellemetlen volt, hogy minden lakásban fogyasszak valamit, mégis érzékelttem, hogy az étel, vagy az ital elfogyasztása az ő elfogadásukat, az irántuk való tiszteletet jelenti.

Egy alkalommal egy fiatal cigányasszony kocsonyával kínálta. Soha nem szerettem ezt az ételt. Megpróbáltam udvariasan visszautasítani. A kliensem így válaszolt: „Megnézheted a hűtőmet, gyere, nézd meg, tegnap hypóztam ki. Látod Edina, itt nálam mindig tiszta van, én mindig hypóval mosok.” A válaszból látható, az ügyfél a visszautasításomban azt a veszélyt feltételezte, hogy én őt koszosnak tartom és ezért nem eszek az általa készített ételből. Veszélyben láttam a kapcsolatunkat, és tudtam, ha bizonygatnám, hogy nem szoktam kocsonyát enni, az asszony irántam való bizalmatlanságát csak mélyítem. Megettem a számomra készített tányérral, sok-sok kenyérrel. A kliensem végig, szinte csodálattal nézte, hogy eszem. Ennél nagyobb boldogságot csak azzal tudtam volna neki szerezni, ha kérek még egy tányérral.

Az étel, vagy ami általánosabb az ital felszolgálása, valószínűleg már tartalommal bíró kapcsolatban jelenhet meg, s a család számára többféle jelentést hordoz magában a kínálás gesztusa is, illetve a szakember válasza is. A romák, maguk között, ha lehet így általánosítani, az ételt, az étkezést mindig közösnek tekintik. Stewart úgy fogalmaz, hogy az összetartozás érzése fejeződik ki abban, hogy ha egy cigány belép egy másik házába, ott biztosan megkínálják, sőt unszolják arra, hogy egyen (im. 1993. 109.). Valószínűsíthetjük, hogy a kényszerűség okán is kialakult, Piasere megfogalmazásában az „... ellenséges népektől körülvéve, ami a kölcsönös segítségnyújtást parancsoló szükségletté emeli.” (Piasere, 1997. 107.), a túlélést biztosító szolidaritás egyik megnyilvánulási formája az, hogy a házba betérőt nem engedik tovább, míg nem ivott, nem evett. ***Az étel megosztása, ebben a relációban tehát egyrészt kifejezi a házigazda bőkezűségét, ami a jó rom, egyik ismertetője, másrészt kifejezi a cigányok közötti, városokat, s egyéb határokat is áthidaló összetartozást.*** Stewart ír a szolidaritás egyéb megnyilvánulási formáiról is, pld autójavítás idegen cigány „testvérnek”. (1993. 114.). Személyes tapasztalataim ezzel teljes mértékben megegyeznek. Ugyanakkor, szükségesnek tartom itt is hangsúlyozni, hogy a kultúra nem statikus közege létünknek, nyilvánvaló, hogy a városi élet, az individualizáció, hatással van a romák egymás iránti viszonyulásaira is.

A többséget képviselő, különösen az életük meghatározó döntéseit alapvetően meghatározó gádzsó megkínálása más tartalmakat közvetít. Meglátásom szerint, ebben a gesztusban, amellet, hogy továbbra is megjelenik a házigazda bőkezűségének szimbolikája, ***a cigány ember a romákat alávetett helyzetben tartó egyik legelterjedtebb mítosz működését vizsgálja: próbára teszi a gádzsó segítőt abban a tekintetben, hogy őt tisztának, vagy koszosnak tartja.*** Stewart ugyanott ír a koszság mítoszának az étkezésekhez tapadt előfordulásáról: ha nem fogadjuk el az ételt, akkor az kizárólag csak azt jelentheti, hogy koszosnak tartjuk a háziakat.

IV. 3. 3. Kiemelt eljárások – beszerzés, közvetlen képviselő

Ezek az eljárásokról hagyományosan a problémamegoldás folyamatának harmadik fázisához tartoznak, én viszont, fontosnak tartom, viszonylag korai alkalmazásukat. *Az esettanulmányok között említett, esettanulmány jellegű eljárások, tapasztalataim szerint, már az első találkozás során szükségesnek mutatkoznak.* A beszerzés, a képviselő, bizonyos ellátásokhoz, vagy forrásokhoz való közvetítés a kielégítően szükséges lehetne enyhítené. A szakember gyors válaszkészsége nem csak az adott nélkülözésből eredő szenvedést csökkenti, hanem a későbbi együttműködéshez szükséges bizalmat is megalapozza.

Kutatásom, a szegénységre vonatkozó vizsgálatok, s személyes gyakorlati tapasztalataim is azt mutatják, hogy számos család napról napra él, létfenntartásuk biztosításában kényszerűen számolnak a jóléti rendszerek juttatásaival (lásd. Kozma et al, 2010. 71.). Ezekben a helyzetekben, meglátásom szerint a fizikai szükségletek kielégítése kell, hogy elsődleges legyen, az emberi méltóság megtartása mellett. Azonban, ahogy fentebb is írtam, *különbséget kell tennünk, a ruhákat, élelmiszersomagot rutinoson kiosztó, s a cigány családokat a segélyezett státuszban tartó magatartás és a fizikai életben maradáshoz nélkülözhetetlen támogatást biztosító viszonyulás között.*

Tapasztalataim szerint, tehát ezekre a szükségletekre a kapcsolat első fázisában, gyakran az első találkozás alkalmával reagálni kell, ugyanakkor, a szakember nem redukálhatja a segítő tevékenységét ezen eljárások alkalmazására. Ez utóbbi esetben, a korábban ismertet bürokratikus szociális munkát végezné, amely végképp nem tesz eleget sem a képessé tevés, sem a másik, egyedi vonásai alapján történő megismerés kívánalmának.

IV. 3. 4. Bizonyos kérdéskörök specifikumai

Az első fázis feladatait tárgyalva, érdemes bizonyos kérdésköröket közelebbről megvizsgálni. A felmérés céljait bemutatva, írtam a direkt exploráció kerüleséről, a családlátogatás során szükséges formális magatartásmódról, most pedig az exploráció tartalmi és formai kérdéseiről szólok. Hangsúlyoztam, hogy a cigány családokkal való közös munka során, az első néhány alkalommal, célszerű kerülni a direkt beszélgetésvezetést: a segítő beszélgetés, illetve módszertanilag, talán pontosabban fogalmazva, a non direktív beszélgetésvezetést alkalmazását javasoltam.

A kapcsolat későbbi szakaszában, értelemszerűen szükségessé válik mindannak a feltérképezése, hogy az ügyfél mit tart problémának, hogyan viszonyul ehhez az ő környezete, mik a lehetséges megoldások, s milyen tényezők gátolják, illetve segítik a megoldás kivitelezését. A felmérés célja, ahogyan korábban már írtam, nem szűkíthető le az itt felsoroltak feltárására, nélkülözhetetlen cél az is, hogy mindezen tartalmakat az ügyfél pontosan értelmezni tudja, képes legyen saját viselkedésére vonatkozóan változtatásokat megfogalmazni, következőképpen felelősen viszonyulni a fennálló szociális probléma enyhítéséhez, vagy megszüntetéséhez. A jól vezetett, az ügyfél belső kapacitásaira irányuló, azt támogató konzultációvezetés ezt hatékonyan tudja elősegíteni, éppen ezért is, alkalmazása szükséges.

Ugyanakkor, tapasztalataim azt mutatják, hogy érdemes néhány területen a romák által megjelölt szimbolikus határokat tiszteletben tartani, kérdéssel nem átlépni.

IV. 3. 4. 1. Bizonyos kérdéskörök specifikumai - nemi jelleg, a szexualitás

Az egyik ilyen határ az általunk ismert, s a kulturális antropológia által is tanulmányozott cigány közösségekben a nemi jelleg, a szexualitás. Itt, egyrészt ismernünk szükséges a roma közösségekre jellemző, illetve helyesebben, a velünk dolgozó, adott roma közösségre, illetve az adott roma ügyfélre jellemző, viszonyulást a szexualitás kérdéséhez. Általánosságban elmondható, hogy a cigány társadalmakban a férfiak kivételes helyzet élveznek: ezért mennek az asszonyok a veszélyesnek ítélt hivatalba, bevásárláskor ennek tudható be, hogy ők cipekednek, s a férfiak különleges szerepével magyarázható az is, hogy az egész közösséget érintő ügyekben, viszont ők a legitimiek.²⁰⁵

Gyakorlati munkám során magamban mindig mosolyogtam a szerepek fizikai elkülönülésén. Ha kimentem a dorozsmai cigány telepre, vagy a repülőtérre, tehát egy zárt, több cigány család által lakott utcába, akkor először mindig a férfiak fogadtak. Nem egyenként, hiszen az hatósági és női mivoltomból eredően kettős veszélyt jelentett volna, hanem csoportosan. Miután elmondtam jöveletem okát, akkor, az addig kötelezően csöndben álló asszonyok megszóltak, s invitáltak. Ha többször mentem egymás után, vagy a repülőtérre egy időben minden nap jártam, akkor a közösséget képviselő, férfiakból álló „fogadóbizottság” elmaradt, de a nők akkor is, csak otthonaikon belül, az ajtók mögött szólaltak meg. S ott, természetesen, már az ő felelősségük volt, hogy a „parasztal” való egyezkedés eredménye legyen valamilyen juttatás „elintézése”, vagy az, hogy ne legyen gond abból, ha a gyerekek nem ment pár napot az iskolába.

„... ha valamelyikük nem akar sáros lenni, amikor át kell kelniük a Párizst egész télen beborító sártengeren, a nő az, aki a hátán átviszi a férfit, és nem fordítva.” (Stewart, 1993. 208.). A lány gyermekek egészen kis koruktól komoly mértékben kiveszik a részüket a házi munkából. Gyakorlati munkám nem egy családot ismertem, ahol 8 - 10 éves kislányokra bízta az idős családtag ápolását, s előfordult, hogy már a főzést is. A fiatal feleségek az anyósuktól tanulnak meg főzni, hogy biztosan úgy készítsék el az ételt, ahogyan azt „uruk” kedveli. Ha elég fiatalon kerültek a házhoz, akkor a házimunka egyéb fortélyait is az anyósuktól lesik el, s mindezt a férj teljes megelégedettségére. A nő, hagyományosan, tehát a férje örömét keresi, őt kell szolgálnia. A cigány nő alávetett helyzetét igazolják a rájuk vonatkozó tisztasági előírások is (lásd: Stewart, 1993. 215.), vagy az asszonyok kizárása a férfiak mulatságáról (im; 1993. 171.). S nyilván, ebben a viszonyulásban is van tetten érhető változás (lásd pld. Forray R. – Hegedűs T. 1998; 373.), **úgy tűnik, hogy a nemi szerepekhez társított nagyon is eltérő normák, illetve magának a nemi jellegnek illetően történő határozott megjelölése és distinkciója, a roma kultúra részét képezi** (vö.: Romano Rác. 2008. 83 - 84.).

Éppen ezért, érdemes kerülni azokat a helyzeteket, amikor egy ellenkező nemű ügyféllel négy szemközt kell megvitatni valamit. Érdemes, mindig gondoskodnunk arról, vagy az ügyfél ez irányú törekvéseit elfogadjunk, hogy mások is jelen legyenek beszélgetésünkkor. Ellenkező esetben, könnyen az a vád ér bennünket, hogy partnerkeresési, vagy nyíltabban,

²⁰⁵ Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy ebben a kérdésben, ugyanúgy, mint a többi esetében, jelentős egyéni eltérések lehetnek. A kulturális tagság – identitás nem egy statikus állapot, az egyén életében is változhat a szerepe, s természetesen, a környező világgal való folyamatos kapcsolatban, minden elkülönülési törekvésük ellenére, a roma kultúra is változik.

szexuális céllal kerestük fel az illetőt.²⁰⁶ A nemi határok kijelölése szükségesnek mutatkozik a kérdések alkalmazásakor is: az ellenkező nemű házastárs iránt nem célszerű érdeklődni. Tehát, például egy női segítő, ha az asszonnyal beszél, kerülje a férjre irányuló kérdéseket. A szexuális felvilágosítás, szintén ezen határ mentén, szinte teljes mértékben kivitelezhetetlen cigány fiatalok körében. Itt több tabu megsértéséről van szó: egyrészt, szinte bizonyos, hogy az általában vegyes összetételű iskolai osztályban, a roma fiatalok egy része egy ellenkező nemű személlyel kellene, hogy beszéljen szexualitásról. Másrészt, a fiúk, már szinte gyermekként férfiként vannak elismerve, s mint ilyenek, alapvetően elutasítják a terhesség megakadályozására tett kísérleteket. (Lásd: Stewart, 1993. 219.). A cigány emberek számára nem csak a gyermek értéke miatt tabu a fogamzásgátlásról nyíltan beszélni, hanem azért is, mert maga a folyamat a szexualitással függ össze, ami az egyik legkomolyabb tabu számukra. A fogamzásgátlás alternatíváiról igen nehéz lenne praktikusán úgy beszélni, hogy ne kerüljön szóba maga az aktus. Ez viszont, a cigány emberek számára sértő.

A romák, gázsókhoz való viszonyulását, ugyanakkor, meghatározza az a feltevés, miszerint a gázsik - nem roma nők - erkölcsileg megbízhatatlanok. Ha egy magyar, azaz többségi női segítő kezdeményez a fogamzásgátlásról beszélgetést cigány fiatalok körében, csak megerősíti ezt a képzetet. A romák, általában igazolni is vélik a nő erkölcsi lazaságát. „Részben azért, mert a nem cigányok viselkedésében és öltözködésében nem tükröződik szégyellősség és visszafogottság, a roma férfiak nem fogják magukat vissza a velük való viselkedés során, és nyílt szexuális célzásokat tesznek.” (Stewart, 1993.220.). A gádzsók, a romák szemében, általában igen tisztátalanok. Nem tartják be az alapvető tisztasági szabályokat, s a gádzsó nők, erkölcsössége komolyan megkérdőjelezhető (vö. Miller szennyezettségre vonatkozó megállapításaival, idézi Prónai, 1995.64.). Az erkölcstelen, tehát többszörösen out - grouphoz tartozó többségi nők megsértése ezért megengedett. Miller, Stewardhoz hasonlóan, kiemeli, hogy a tisztasági szabályok betartása a szimbolikus társadalmi egység fenntartásának az egyik eszköze is (im. uott.). „A gázsókkal szembeni erotikus, provokatív viselkedés valójában csak látszólagos, mivel nem vonatkozik saját, belső szexuális szokásaikra” - írja Prónai, Charlemagne - ra hivatkozva (Prónai, 1995. 72.). Ez egészen más viszonylat, mint a saját házasságuk, vagy a saját nemiségük.

IV. 3. 4. Bizonyos kérdéskörök specifikumai - a családi élet védelme, szemérmesség

A másik, meglátásom szerint a romák által őrzött határ, a családi, néhol a közösségi élet. Bár, a szociális munkások, tapasztalataim szerint gyakran úgy vélik, hogy a felmérés azt foglalja magában, hogy az ügyfél „őszintén mindent feltárjon” a segítő előtt, én ahogyan azt korábban is kifejtettem, nem osztom ezt az elvárást. Nem gondolom, hogy a család életének minden apró mozzanatát szükséges ismernünk egy jól megalapozott megállapodás előkészítéséhez. Gyakorlati munkám során számtalanszor megtapasztaltam, hogy a roma családok, illetve a jóléti szolgáltatások felé őket képviselő asszonyok, a többségi ügyfelekkel összehasonlítva, kevésbé kérnek segítséget a családon belüli kapcsolati konfliktusok megoldásában. Míg, a többséghez tartozó nők, társadalmi státusztól függetlenül, talán a női szolidaritásra alapozva, akár már az első személyes találkozáskor is nyíltan beszéltek házastársukkal, vagy gyermekeikkel való nehézségeikről, addig, cigány asszonyok között, több éves együttműködés után is elvétve fordult elő ilyen.²⁰⁷ Bár a hivatalokkal, a többségi hatalmat

²⁰⁶ Engem, konkrétan ezzel vádoltak meg, több éves ismeretség után, miután egy özvegy férfinak próbáltam segíteni a nyugdíja kérelmezésében. Lányai soha nem nézték jó szemmel a jövedelemet, s végül a bácsi unokái tárták fel előttem a látható megvetés okát. Romano Rácز hasonló „övéntézkedésekről” számol be. (uő, 2008.83.).

²⁰⁷ Megjegyzés: a kutatás során feltárt, az esetmenedzsment jellegű eljárások jelentős túlsúlya cigány családok segítésében ezt is takarhatja.

szimbolizáló intézményekkel, vagy általában az élet nehézségeivel való megbirkózásról szóló érzéseiket, fájdalmaikat rendre megosztották velem, a családi határokon belüli történeteket ritkán.

Munkám során, az egyik fiatal asszonyt, aki korábban önkéntesen keresett meg, s például a kislfiával kapcsolatos gondjaiban segítséget kért, a férje, büntetésként, megkopasztott. A nő ékességétől, a hajától történő, büntető jellegű megfosztás a nő szegényét, nevezetesen azt, hogy megcsalta a férjét, tette nyilvánossá a közösség előtt. Az asszony több hét eltelével keresett meg, s természetesen a történetről hallgattunk.

A házassági kapcsolatok, (azok is, ahol nincs ilyen, a többség számára látványos konfliktus), **a szemérmesség okán tabunak számítanak.** A családon belüli kapcsolatok, a családi élet működésének a struktúrájára vonatkozóan több szempontsorr ismert (pld. Szabó idézi Lewis és munkatársainak, illetve Epstein és Bishop által kidolgozott kritériumokat, in: Szabó, 2003. 60 - 68.). Általában, mindegyik elméleti alapja a rendszerszemlélet, ebből eredően, sok kérdéskörre kiterjedő, a kölcsönös viszonylatokat, egymásra hatásokat a maguk természetében vizsgáló, holisztikus megközelítésekről van szó. Ezeket az aspektusokat érdemes munkánk során figyelembe venni.

Ugyanakkor, az itt tárgyalt relációban, kevésbé tartom valószínűnek, hogy a jelzett kérdésköröket a család és a szakember együtt fogja megvitatni. Természetesen, nem zárható ki ennek a lehetősége, hiszen, ahogyan azt korábban is írtam, akár egy egyén életén belül is váltokozhat az, hogy milyen mértékben éli meg cigányságát, mennyire meghatározó a származás az identitásának a kialakításában. Én úgy vélem, hogy **a cigányságukban erősen az ismert hagyományokhoz, cigány kulturális stílushoz kötődő egyének kevésbé fogják családi életük eseményeit egy gádzsóval megosztani.** A határt elsősorban a többség – kisebbség társadalmi viszonyrendszere határozza meg, annak erőteljesen konfliktusos, ellenséges tartalma. Azt is gondolom, hogy viszonylag pozitívabb színezetű professzionális kapcsolatban sem merülhet fel a családi konfliktusok tematikája, a szélesebb közösségi, rokoni támogatás okán. A családi – közösségi élet védelmét szolgálhatja az anyanyelv használata is, vagy az, ha a családi élettörténethez tartozó eseményre tesznek utalást, de nem fejtik ki számunkra is érthető módon. Nem biztos, hogy az így megnyerhető információ lényegileg javítaná a problémamegoldás lehetőségét, viszont tapintatlanságunk egyértelmű lenne.

Ha alkalmazzuk a kultúrák összehasonlításának egyik legismertebb dimenzióját, a kollektizmus - individualizmus²⁰⁸ vizsgálatát, akkor valószínűleg, a romák kultúráját a kollektivistá kultúrák körében helyezhetnénk el. Ezekben a kultúrákban a közösségi élet iránti elhivatottság nem csak az egyéni célok, mint például az egyéni meggazdagodás, kevésbé preferált jellegében mutatkozik meg, hanem a társas kapcsolatok sűrűbb és szerteágazóbb szövetében és intenzívebb ápolásában is. „A roma ember...nagy számú élő oldalági rokona számomartására törekszik, akiknek már nem is lényeges teljes pontossággal ismerni a felmenőit, egyaránt közeli rokonként kezeli őket.” (Piasere, 1997. 107.). Piasere, magát a peripatetikus stratégiát, mint a gazdasági tevékenységeket (is) meghatározó fő jellegzetességet is, az egyéni célok közösségi érdekeknek történő alárendelésével magyarázza (im; 1997. 121.). Községi elismerést azáltal érhet el valaki (általában: férfi), ha elég tekintélyes méretű családja van, s képes gondoskodni a megélhetésükről (lásd: Piasere, 1997. 92.). A norma, tehát ebben az esetben is, tulajdonképpen egy evolúciós törvényszerűsége nyugszik: az adott

²⁰⁸ Hofstede (1980) mellett Markus – Kitayama szerzőpáros (1991.) említhető meg.

népesség fizikai életben maradásához ki járul hozzá a legnagyobb mértékben. A kollektivizmus tehát a család tágabb értelmezését is jelenti. *Amikor, a roma családok kórházban fekvő rokonukat látogatják meg, közösségük parancsoló normájának tesznek eleget: ellenőrzik, hogy a parasztok jól bánnak e szerettükkel, s a szokásos társas együttlét szükségletét elégítik ki. A családlátogatások, vagy környezettanulmányok során a házba ki – bejárkáló, látszólag nem a családhoz tartozó rokonok szerepe ugyanez: védelmet biztosítani a veszélyes többségi hatalommal szemben.*

Míg, tehát az individualista többségi kultúrában, a családi kapcsolatokkal bíró egyének is könnyebben izolálódnak, s élnek a társas magány „börtönében”, addig, a kollektivisták kultúrában több kapcsolati lehetőség van a támogatás biztosítására. „... a kollektivisták kevés saját csoporthoz kötődnek, és nagyon fontos számukra, hogy megtartsák és erősítsék ezeket a kapcsolatokat, míg az individualistáknak sok saját csoportjuk van, de ők kevésbé elkötelezettek bármelyik iránt is” – idézi Triandis -t, 1990. Fiske, A.P. et al, 2003. 182.).²⁰⁹ Ugyanakkor, nem ismert a magyarországi romák ilyen irányú vizsgálata. A kollektivisták jelleg sejtethető, bár a „keves saját csoport” - hoz való kötődés tétele, a romák esetében, valószínűleg, nem állná meg a helyét. A kollektivisták/individualista dimenzió, széles körben való elterjedtsége ellenére, nem talált mindig bizonyítást. Matsumoto számos vizsgálattal cáfolta a független én, illetve a kölcsönös függőségen alapuló énfelfogások és kulturális mintázatok létezését. (Lásd: Matsumoto, 2003. 373 – 379.).

A közösségi élet eseményeit, pedig, tapasztalataim szerint, a közösség, a cigány lét védelme okán tekintik tabunak. Többen írnak a romák körében megtapasztalt szolidaritás szerepéről (Piasere, 1997.107; Stewart, 1993; 160, 168; Tóth, 2001.179.), és azokról a rituálékról, melyek gyakorlása nélkülözhetetlen a cigány identitás megerősödéséhez. A társas kapcsolatok prioritást élveznek, a paraszttal való konfliktusnak éppen ez az egyik alapja, ahogyan korábban írtam. Ezek a kapcsolatok minden fölött állnak. Az egymással töltött idő, az egymás iránti „testvériség” olyan fontos értéket képviselnek melyet, az életüket a munkának áldozók nem ismernek. A csoporton belüli kapcsolatok elsőbbsége egyrészt, köthető a cigányság mindenkor kisebbségi helyzetéhez, másrészt kulturális jellemzőnek tekinthető. Bár, számos tanulmány említi ezen a téren megmutatkozó különbségeket az oláh és a magyar cigányok között (pld. Lengyel, 2003. 172.), valószínűsíthető, hogy egy általános normáról van szó.

Ugyanakkor, a közösségi életről, illetve annak, a segítővel szembeni védelmről tárgyalva, szükséges megemlíteni a bomló közösségeket, azokat az együttéléseket, ahol, bár kényszerűen fizikailag egy szegregátumban élnek a romák, kapcsolataik nélkülözi a támogatást, vagy az egymás iránti felelősségvállalást. Itt, én hangsúlyozni szeretném, hogy a kirekesztettség állapota, a nyomor, meglátásaim szerint a közösségi kötelekeket is rombolja. Ladányi - Szelényi önpusztításról ír: „A legriasztóbb az volt, ahogy a cigányok kezdték elbontani a meglehetősen jó minőségű parasztházakat, egy olyan faluban, hol akut lakáshiány volt...Egy idő után,azonban, éppen a legszegényebbek , a saját házaiknak is nekiestek. Hideg téli napokon a házuk fedelét, tetőszerkezetét, és onnan éjszakára tűzifát csináltak.” (Ladányi – Szelényi, 2004. 87.). A szegregátumokban, egymás mellé verődő, mindennapjaikat tengető, cigány és többségi családok, valószínűleg semmilyen közösséget nem alkotnak, a társas izolációra vonatkozó kutatási adatok szerint sem.

²⁰⁹ A kultúrák összehasonlításában többféle értelmezési keret született. Itt én az említett dimenziót emeltem ki, de ismert az érintést korlátozó, érintést megengedő kultúrák (Fiske, 2006. 144.) közötti distinkció, illetve Fiske, A. és mtsai részletes leírást adnak az alkalmazott össevetési dimenziókról: uő; 2003. 217-232. A társas izoláció ritkább megjelenését a kutatásom is alátámasztotta.

Az itt felsorolt kulturális sajátosságok mellett, még megemlíthető egy tényező, amely gátolhatja a cigány ügyfelet a családi konfliktusokat érintő nyílt segítségkérésben. „... az elismerés, annak jár, aki nem avatkozik a mások dolgába” – írja Piasere (1997. 92.). *A tanácskérés, beavatkozás óhatatlanul aszimmetrikus viszont teremt, melytől, a kulturális antropológiai tanulmányok tanúsága szerint, a romák, általában óvakodnak.*²¹⁰

IV. 3. 5. A szerződéskötés fázisa

Compton és Galaway több helyen is hangsúlyozza, hogy az általuk kidolgozott modell, bár fázisokra épül, a fázisok nem élesen egymástól elhatárolódó szakaszok, hanem spirális elrendeződés, ha úgy tetszik, összekapcsolódás jellemzi őket. A fázisok egymásra kapcsolódása megjelenik például a felmérés folyamatában, hiszen, felmérő - rendszerező - értékelő - visszacsatoló tevékenységet az egész kapcsolat alatt végzünk (lásd: im. 1984. a feed - backről és a formatív értékelésről, pld.122; 572-573.). Ez a feladatkijelölés már önmagában is egy, folyamatosan reflektáló segítő feltételez, olyat, aki kész tevékenysége felülvizsgálatára, s kész a változó szükségletekhez történő igazítására. Ugyanakkor, éppen a szerződéskötés fázisa lesz az, amelyik élesen, a szakmai protokollban és a kötelezően vezetendő dokumentációban is elkülönül.

Maga, a szerződés kifejezés helyett, hazánkban a megállapodás az elterjedtebb, a vonatkozó rendeletek is ezt használják. Szabó a köznap szöhasználatban élő fogalom „hivatalos aktusra utaló kicsengése” miatt inkább, a megállapodás alkalmazását javasolja, (Szabó, 2003.87.). Az esetmunka középpontjába a pszichoterápiás kapcsolatot állító szerzők terápiás szerződésről írnak (pld.: Minuchin, 124; Berg, 1995. 57.). A terápiás szerződések, általában határozott időtartamra szólnak, s mivel fókuszukban intrapszichés, illetve interszónális konfliktusok megoldása áll, erre vonatkozó feladatokat tartalmazhatnak. A klinikai szociális munka, hazánkban kevésbé elterjedt, de létező gyakorlata gyakran a szolgáltatást nyújtó intézmény falain belül valósul meg, s a konzultációhoz ritkán társul más eljárás.

A hivatalos, vagy hatósági, vagy kontroll jellegű tevékenységektől, illetve az ilyen jellegű színezettől történő távolságtartás az optimálisnak tartott professzionális célok alapján érthető. Érzékelhető az a tendencia, mi szerint hazánkban, más európai kormányokkal szinkronban, a szociális munkások az állami kontroll helyi ügynökei lesznek. „A rendőr helyébe a szociális munkás lép.” - fogalmazott Liégeois, még az 1980-as évek végén (2001.75.). Az adósságkezelési szolgáltatásban, a rendszeres szociális segélyben, illetve a rendelkezésre állási támogatásban részesülőkkel való kötelező együttműködést éppen a hatalmi kontroll okán támadták a szakma képviselői.

A kötelező együttműködés során általában egyértelmű feladatokat rögzítenek, míg az önkéntes kapcsolatfelvételen alapuló munka könnyebben elbizonytalaníthatja a szakembert is: szükség van írásban rögzíteni a kontraktust, szükség van részletesen megbeszélni a várható és vállalható lépéseket? Meglátásom szerint, az alaposan - gondosan, kidolgozott megállapodás nem csak a további munkát teheti hatékonyabbá, hanem a kliensrendszerrel való közös megvitatásával,

Előzetes megállapodás, már az első személyes találkozóknak valamelyikén megkötött, de a későbbiekben a felmérés során összegyűjtött információk elemzése és értékelése alapján a

²¹⁰ Meglátásom szerint a kisebbségi önkormányzatok érzékelhető kudarcának az egyik oka is ebben keresendő.

lehető legpontosabb megállapodást kell kidolgoznunk. A szerződés alapvetően a közösen feltárt szociális probléma meghatározását, az alkalmazásra kerülő lehetséges intervenciókat, az értékelés módzatait, a munka kereteit és a kapcsolatban szereplők feladatait foglalja magában (vö.: Hepworth – Larsen, 1996. 139; Szabó, 2003. 89.).

IV. 3. 5. 1. A szerződéskötés fázisa – a korrupt szerződések

A tisztának tűnő feladatok, azonban számos nehézséget foglalnak magukban. Seabury korrupt megállapodásnak nevezi azokat, melyeket a kapcsolatban résztvevők közösen dolgoznak ki, viszont a segítő folyamatosan azt a pillanatot várja, amikor az együttműködés folyamata elmozdulva egy bizonyos pontról, „végre” láthatóvá tesz, korábban elfedett, de a szakember részéről már észlelt problémát (in: Compton – Galaway, 1984. 417.).

Vizsgálatom során tipikusan az alkoholfüggőségben szenvedő ügyfelek kapcsán került szóba hasonló nehézség. Az egyik segítő arra a kérdésre, hogy nehéz - e a közös cél megfogalmazása, így válaszolt: *„Nekem ez nagyon nehéz, néha úgy érzem, hogy két problémamegoldó tervet kellene készítenem, egyet, amit ő is láthat, mert én más problémát határoznék meg, mint, amit őt, de nem biztos, mert nem fogom szembesíteni.”* (6. térség, fókuszcsoport).

A megállapodás korrumpálása, valószínűleg az egyik leggyakoribb akadályja lehet a cigány ügyfelekkel kialakított együttműködéseknek. A roma igénybevevőkkel szembeni általános elutasítás, ahogyan azt korábban is írtam, a szakmai normáknak való megfelelés okán, akadályoztatott. Ez nem az elutasítással való azonosulás hiányát, vagy az elfogadást jelenti, hanem a rasszizmus puha, „underlying”, vagy megbúvó jelenlétét. *Ilyen formán, a szakember nem fogja deklarálni egy konkrét társadalmi csoporthoz társítani az elutasított magatartásokat, viszont, gyakorlati munkája során, burkolt módon, azok megváltoztatására fog törekedni.* *„Értékkülönbségek vannak, amiket vagy elfogadsz, nyilván nem az iskolai hiányzásról van szó, vagy az éhezéstről. vagy nem.”* – fogalmazott egy segítő a romákkal való munka speciális korrelátumai kapcsán. (32. számú interjú). A szociális ellátórendszerrel, általában kötelezettség alapján kapcsolatban álló roma ügyfelek esetében, ez, ahogyan a probléma megfogalmazása kapcsán is már írtam, elsősorban a munkavállaláshoz és az iskolalátogatáshoz fűződő viszonyban fog manifesztálódni. *Értékkülönbségként deklarálják, de valószínűsíthető, hogy az egész csoport elutasítása jelenik meg a politikailag korrekt megfogalmazásokban.*

Ezekben a kapcsolatokban csak korrupt szerződés születhet, hiszen a segítő, tévesen értelmezett szakmai normáktól vezérelve, nem fogja nyílttá tenni saját céltevélységeit. Meglátásom szerint, a roma családokkal való együttműködés során a pontosan megfogalmazott megállapodás a kontrollálhatatlan többségi környezetben ad egy kiszámítható kapaszkodót. A kisebbséghez tartozók saját életükben való kompetencia hiányát az elnyomás mindent átható mechanizmusa okán nap, mint nap megélik.

A reális megfogalmazott szerződés ezen az élményen változathat. *Kötelezett ügyfelek esetében hasznos lehet annak a megvitatása, hogy ők, a számukra kötelezően teljesítendő, hatóságilag elrendelt feladatok közül mivel nem értenek egyet* (lásd. Seabury, im. 1984. 418.). A kötelezett ügyfelek esetében a problémadefiníció szinte mindig deficit- és devianciaorientált. Ezek, vagy akár a célok közös módosítása, az ügyfél felelősségvállalását erősíthetik, s ez által lesz a kötelezett „motiválatlan” ügyfélből együttműködő kliens. A tervezett eljárásokat érdemes részletesen bemutatni, s arról külön is szükséges beszélni, ha társszakembert, vagy a családdal korábban együttműködő intézményt is meg fogunk keresni.

A szerződés kidolgozásakor is **vegyük figyelembe azt, hogy az általunk szűken értelmezett család nem feltétlenül azonos a kliens által fontosnak ítélt mások körével.** Vizsgáljuk meg, hogy az adott egyén, család döntéshozatalában kik jelennek meg kompetens személyként. Az ő bevonásuk nélkülözhetetlen egy jó szerződés kidolgozásakor, hiszen, jóváhagyásuk nélkül ügyfelünk nem fogja teljesíteni az abban foglaltakat. A tényleges döntéshozó észleléséhez kulturális érzékenység szükséges: fel kell ismerni a saját, individuális kulturális közegünktől eltérő normákat. Roma családok esetében előfordulhat, hogy a férj anyja, vagy egy akár távolabb élő nagybácsi véleménye a meghatározó. Szerepük a felmérés folyamán kiderülhet, s valószínűleg nekünk érdemes kezdeményezni, hogy részt vegyenek a megállapodás kidolgozásában. Látszólag külső, de az érintett család életében nagyon is kompetens személyek bevonása növelheti a biztonságérzetüket és a változás iránti elkötelezettségüket.

A megállapodás „kiterjesztett” kidolgozása mellett, a roma ügyfelekkel való munkában a kitűzött cél realitásának a vizsgálata és megbeszélése lehet speciális jellegzetesség. Ahogyan a probléma meghatározása kapcsán már írtam, hazánkban a romák társadalmi rétegződésben elfoglalt helyzetét, s következésképpen szociális problémáik természetét, illetve a megoldásukhoz mozgósítható erőforrások körét nagy mértékben meghatározza a velük szembeni diszkrimináció. A több szinten működő elnyomó mechanizmusok, a strukturális, regionális egyenlőtlenségek számos ember életében teljes mértékben lehetetlenné teszik azt, hogy az életükben kompetensek legyenek. Ez a jóléti rendszerektől való függéssel, kiszolgáltatottsággal lesz egyenlő, s „természetesen” azzal, hogy a számukra valóban fontos kérdésekben nem születik változás. „*Ha magával beszélgetek, attól lesz munkám?*” – kérdezte egyszer egy ügyfelem, s én csak azt tudtam válaszolni, ami igaz: nem. Az alávétő hatalom önkényének kiszolgáltatott roma ügyfelek számára mindig egyértelművé kell tenni: a strukturális tényezőket, a velük szembeni széles körben elfogadott, jól beágyazott diszkriminációt mi nem tudjuk megszüntetni.

IV. 3. 6. 1. A végrehajtás fázisa – a megállapodás végrehajtása

A végrehajtás fázisa a közösen kidolgozott megállapodást követően veszi kezdetét. Ugyanakkor, ahogyan korábban már jeleztem a folyamat spirális jellegét, már a kezdeti megállapodás is eredményezni szokott változásra irányuló tevékenységeket, illetve eljárásokat. Compton és Galaway a szociális munka folyamatát bemutató művükben az interjúkészítési és a kommunikációs készségeket különítik el, s bár néhol írnak módszerekről, a harmadik fázis tárgyalását a beavatkozó szerepek bemutatásával kezdik. Korábban írtam, ők magát a felmérést és az azokhoz társított tevékenységeket sem értelmezik intervenciónak, ebbe a körbe a megállapodásban rögzített cél elérése érdekében folytatott aktivitásokat sorolják. Beavatkozó szerepként írják le a társadalmi ügynök, a képessé tevő, az oktató, a közvetítő és az ügyvédi szerepet. Értelmezésükben a társadalmi ügynök a kliens és a forrásrendszerek közötti kapcsolat jobbításán fáradozik. A képessé tevő a megbirkózási kapacitások facilitálásán dolgozik. Az oktató szerepben a tájékoztatás, a tanácsadás, az új viselkedésminták modellálása valósul meg. A közvetítő szerep a konfliktusok megoldását kívánja meg. Az ügyvéd szerepben, pedig, csöppet sem neutrális módon, az ügyfél érdekeit képviseljük bizonyos intézményekkel való kapcsolatban. (Lásd: im; 1984. 427-433.).

Valószínűleg, ebben a szakaszban alkalmazzuk a munkaformák legszélesebb körét: a konzultációkon belül az exploráció az adatgyűjtés helyett, a változtatást fogja szolgálni, s itt már formális és informális támogató rendszerek felé is képviseljük a probléma megoldás érdekét. A szakember részéről nagyon fontos a folyamatos visszacsatolás biztosítása: egyrészt

mi magunk is adjunk visszajelzést arra vonatkozóan, hogy látjuk az addigi tevékenységek eredményességét, másrészt, kérjük ugyanezt az ügyfélől is.

A változásorientált, vagy akciófázis feladata lehet a megtapadt „hatástalan probléma megoldási erőfeszítések” (Szabó, 2003. 100.) beazonosítása, s újabb kísérletek kidolgozása, vagy akár a probléma átkeretezése. Roma ügyfelekkel való közös munkában, azonban a kapcsolati konfliktusok kevésbé kerülnek előtérbe, esetükben az ügyfél viselkedésének az elemzése a külvilággal való kapcsolatban értelmeződhet. A családi, közösségi határok gázdsokkal szembeni védelme okán, az ilyen típusú nehézségek involvációját a romák általában kerülik, viszont, a fenyegető külvilággal, környezettel való interakciók a probléma megoldó folyamat fókuszába kerülhetnek. *A szakember társadalmi elnyomás és a kulturális sokszínűség iránti érzékenysége szolgáltatást alapot arra, hogy a jóléti rendszerbe bekerülő roma családok számára nyújtott személyes segítségnyújtás ne redukálódjon a hatóság által definiált devianciák orvoslására, vagy bizonyos adományok juttatására.* Itt nem sorolom fel a már korábban ismertetett eljárások összességét: csupán kiemelem, hogy fontos lenne azon eszközök alkalmazása, melyek során az ügyfél partnerként történő elismerése határozottan tud érvényesülni. A kutatásba bevont segítők általában a konzultációvezetést tartják a módszertanilag megalapozott tevékenységnek, látható viszont, hogy a cigány ügyfelekkel való munkában lényegesen ritkábban alkalmazzák. A roma családok segítségével túlsúlyban voltak az esetmenedzsmenthez kapcsolódó eljárások, s azokon belül is azok, melyek biztosították a „kellő távolság” megtartását, azaz a bürokratikus szociális munka eszközei. Én úgy vélem, hogy ezekben az eljárásokban, az égető fizikai szükségletekre adott válasz mellett, megjelenhet a másik kompetenciájának a megcsorbitása. Konzultatív, illetve gyakran az úgynevezett kiegészítő eljárások, tehát közösségi aktivitások nélkül a menedzsment jellegű eljárások egy bürokratikus, kirekesztő folyamat részét képezik.

Ahogy a kapcsolatfelvétel és a szerződéskötés fázisának tárgyalásakor már említettem, a roma családok esetében vélhetően szélesebb természetes támogató rendszer vonható be a problémamegoldás folyamatába. Ismeretes, a krízisintervenciós modellek mindegyike erőteljesen számol az informális rendszerekben rejlő lehetőségekkel. Morse által kidolgozott asszertív közösségi menedzsment modell, bár újonnan kialakított természetes kapcsolatokban feltárható eredményességet és hatékonyságot vet össze a formális jóléti rendszerek szolgáltatásaival, egyértelműen az előbbieik sikerességét igazolja (1997.11.). Ha létezik, akár egész csekély mértékű, de felélvezhető rokonsági— baráti - szomszédsági szolidaritás, mindenféleképpen érdemes a bevonását támogatnunk.

Itt nem írok a közösségi munkáról, csak megemlítem, hogy a roma lakosság jelentős részét érintő nyomor okán, valószínűleg, a közösségi akciók hatékonyabbak tudnak lenni, mint az esettanulmány. De ott, szintén a „csírájában” meglévő társas támogatásra szükséges alapozni, s ahogyan már említettem, meglátásom szerint, az úgynevezett sokproblémás családok, helyesebben a sokproblémás társadalmak legkiszolgáltatottabb tagjainak a támogatásában az integratív módszerek lehetnek eredményesek. Azok, ahol egyesülni tud az esettanulmány egyéni sajátosságokra irányuló intenzív figyelme a csoportok szupportív erejével, s a közösségekben rejlő társadalmi - gazdasági - politikai erővel.

IV. 3. 6. 2. A végrehajtás fázisa – értékelés

A végrehajtás fázisa, jó esetben, a befejezéssel végződik. Az esetmunka folyamatának lezárása magában kell, hogy foglaljon egy közös értékelést is. Compton és Galaway elkülönítik a szummatív és a formatív értékelést (im; 1984. 571.).

A formatív értékelés, ahogyan arra már korábban utaltam, az egész együttműködést végigkísérő visszacsatolási tevékenység. Részét képezi még az elméleti tudatosság vizsgálata. Az a törekvés, ami tulajdonképpen markánsan az „evidence - based practice” kidolgozásakor fogalmazódott meg: összevetve a lehetséges elméleti kereteket, az ismert tudományos-kutatási adatokat, pontosan meghatározni a kiválasztott eljárás szakmai indokoltságát (lásd: Gambrell, 1999.). A szerzők, a pontos értékelés érdekében osztályozási eljárást javasolnak, melynek során a kapcsolat szereplői kölcsönösen minősítik az elért eredményeket, illetve a hozzájárulás mértékét.

A szummatív értékelés arra irányul, hogy a megállapodásban megfogalmazott célt elérték e. a hazai gyakorlatban, úgy tűnik, ez utóbbi alkalmazása lehet általános.

V. 1. Összefoglalás

A cigány - magyar segítő kapcsolat speciális vonatkozásait tárgyaló dolgozatomban a társadalmi szintű elnyomás értelmezési keretébe helyezve, azt vizsgáltam meg, hogy a többségi származású segítő szakember milyen lépéseket tehet a hatékony együttműködés érdekében. Ahogyan korábban is kifejtettem, ebben a relációban én a hatalommal bírók felelősségét hangsúlyozom. Úgy vélem, hogy a pszichoszociális kötődésű kulturális érzékenység fogalmában megjelenő kognitív – affektív nyitottság az elnyomás tematikájában is értelmet kell, hogy kapjon. A hatékony segítő, következésképpen, az ügyfelével való interperszonális kapcsolatban nem csak az adott, észlelt, vagy könnyen megfogalmazható szociális problémára irányítja a figyelmét, hanem, képes azt tágabb kontextusban is értelmezni, s képes mindezt ügyfele számára is kifejezni.

A gyakorlati komponensek bemutatásában központi szervező elvnek a megismerő folyamatok törvényszerűségeit tekinttem. Itt, eltávolodva a szisztematikus elnyomás társadalmi szintű kérdéseitől, az elismerés személyközi relációban megvalósítható eszközeiről írtam.

Modellemben a segítőől elvárható motiváció mellett, hangsúlyos a fokozott figyelem és a megfelelő, rendelkezésre álló idő. Ahhoz, hogy a szakember a kategóriák helyett az egyedi vonások feltárására törekedjen, megalapozva az együttműködés hatékonyságát, nagyfokú motiváció és figyelemre fordítható idő, illetve kognitív erőforrás szükséges (vö.: Devine, 1999. 402; Fiske et al; 2006. b, 193; 201.). Ennek hiányában, az információk feldolgozását segítő sémák, a teljes mértékben negatív színezetű sztereotípiák, nem cserélődnek le, hanem megerősödnek, hiszen egészen egyszerűen, hasznosnak bizonyultak (vö.: Hewstone, 1999. 578;).

Modellem értelmében, tehát a szakember képes módosítani az általában zsugori természetű ítéletalkotási folyamatait. Az ilyen formán kialakuló segítő folyamatban, kölcsönösen megerősödő, pozitív társadalmi kapcsolatok alakulnak ki.

A modell, bár erőteljesen hagyatkozik a kutatás során feltárt tapasztalatokra és a gyakorlati szakemberek által közölt, illetve a munkájuk elemzéséből nyert speciális eljárásokra, nem lett alávetve szisztematikus empirikus ellenőrzésnek. A szociális munka irodalmában ismertek olyan kutatások, melynek során különböző eljárások eredményességét, vagy költséghatékonyágát vizsgálják. (pld. Morse 1997.).

Jelen vizsgálat nem alkalmazta az összehasonlítás lehetőségét, egyelőre, az eljárások összegyűjtésére szorítkozott. Természetesen, egy ilyen kutatás igen sok szubjektív elemet hordozna magában, mégis, azt gondolom, a hatékony protokollok kidolgozása érdekében, érdemes lenne egy összehasonlító vizsgálatot elindítani ebben a kérdésben. Persze, éppen a legérzékenyebb változók mérése lenne a legproblematicusabb: azoknak a tényezőknek a konceptualizálása, melyektől a szociális esetmunka professzió és melytől az ellátott képessé tévése, s hatalommal való felruházása megvalósul, s ami megkülönbözteti az „utcai szintű bürokráciától”. (vö.: Dunér - Nordström, 2006.427.). Talán, az itt alkalmazott adatgyűjtési módszer, már egy első lépés lehet a pontosabb mérőeszközök kidolgozása felé.

Az általam kidolgozott integratív modell, meglátásom szerint, elsősorban a szakmai értékek gyakorlati megvalósíthatósága tekintetében bír újító jelleggel. Az ügyfelekre irányítandó intenzív és reflektív figyelem központba helyezésével eltávolodok a kötelezett státuszhoz és a roma léthez hagyományosan tapadó deviancia - orientált megközelítéstől, s az emberi méltóság és egyediség tisztelete válik hangsúlyossá.

V. 2. Záró gondolatok

Dolgozatomban több helyen, mélyen személyes tapasztalattal illusztráltam állításaimat. Természetesen, tisztában vagyok e tapasztalatok sérülékenységével: a tudományos megbízhatóság kritériumának történő gyenge megfeleltethetőséggel. Személyes jellegű tudásainkhoz, élményeinkhez azt az „elméleti szűrőt” választjuk, amelyik az értékorientációkhoz igazodik. Történetek sokaságát sorolhatnánk pro és kontra, attól függően, hogy ki milyen meggyőződéssel bír. S, természetesen tudom azt is, hogy „Önámítás volna azt gondolnunk, hogy a tudományos kutatások eredményeinek hatására egy etnikai kisebbség vonatkozásában egyszer csak toleránssá fognak változni a hatalom gyakorlói.” (Prónai Okely - t idézi, 1995. 66.).

A személyes élményeimet mégsem hagyhattam ki. Minden szakmai törekvésem ezekből a benyomásokból ered, s belőlük táplálkozik, máig hatóan. Ha bármit is sikerült hozzátennem a romák és a többségi segítők közötti együttműködésének a vizsgálatához, akár csak a kérdések felvetésével, azt elsősorban, azoknak az embereknek köszönhetem, akik megosztották velem életük egy - egy szeletét, bízva az együttes próbálkozások sikerében. Ezúton is, köszönöm nekik!

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Köszönöm Dr. Hunyady György Professzor úr támogatását!

Köszönöm Igazné Dr. Prónai Borbálának, az Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék vezetőjének, hogy mindig biztosította számomra, hogy oktatói feladataim mellett, a doktori tanulmányaimmal és kutatásommal is tudjak dolgozni.

Nagyon köszönöm Dr. Duró Annamáriának és Dr. Piczil Mártának a dolgozat tartalmi és formai tisztázásában nyújtott segítségüket, biztatásukat!

Köszönetem szeretném kifejezni a Szegedi Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetőjének, Kocsis - Nagy Zsoltnak és munkatársainak: Sántháné Komoróczy Erzsébetnek és Kovács Andreának a faktoranalízisben és az adatok elemzésében nyújtott segítségükért!

Nagyon köszönöm a vizsgálatban résztvevő összes intézmény minden munkatársának, hogy az adatfelvétel egy éves folyamata alatt végig segítettek, s minden kért adatot, információt rendelkezésemre bocsátottak!

Köszönöm a kutatásban résztvevő hallgatóknak: Bácsalmási Melindának, Bodrits Nórának, Búza Károlynak, Csák Anitának, Csík Edinának, Debreczeni Hildának, Erdei Zsuzsannának, Fazakas Juditnak, Fábricz Károlynénak, Fábricz Károlynénak, Hábermayer Zsuzsannának, Fábricz Károlynénak, Horváth Zoltánnénak, Kószó Anita Zsuzsannának, Kovács Andreának, Kovács Szilviának, Légrádi Krisztinának, Lócska Ildikónak, Makuláné Hegedűs Andreának, Molnárné Pásztor Zsuzsannának, Piti Melinda Évának, Terhes Enikőnek, Urnauerné Papp Editnek, Várszegi Annamáriának, Verseyi Anikónak, Vincze Andreának!

Köszönöm családomnak!

HIVATKOZOTT IRODALMAK JEGYZÉKE

1. Ábrahám Ferencné – Horváthné Gáspár Gabriella: Roma útmutató HOP Óvodai programhoz A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek szocializációs programja a cigány szubkultúra segítségével, hagyományaik ápolásával az integrált óvodai nevelés keretében, Rendezvényház Kht. Szeged, 1999.
2. Ádám Edina: A cigány kisebbséggel szembeni rendőri előítéletek in: Dr. Csányi Klára (szerk.): A cigányság és a rendvédelem viszonyának néhány aktuális kérdése magyarországi és nemzetközi kitekintésben Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Közhazsnú Egyesület, Budapest, 2008.
3. Adams, Kim: A settlementek jelentősége a mai Európában in: Giczey Péter (szerk.): Settlement mozgalom Magyarországon, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Debrecen, 2007.
4. Alinsky, Saul D.: A kezdés in: Gosztonyi Géza (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest 1996.
5. Allport, Gordon W: Az előítélet Osiris, Budapest, 1999.
6. Ambrus Péter: Cigányság és iskola in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás Iskolakultúra, 2001; Pécs
7. Amith, Ben-David - Amith Dalia: Do we have to teach them to be culturally sensitive? The Israel experience in: International Social Work (1999.) 3
8. Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2001.
9. Angelusz Róbert – Csepeli György: Kövel vagy kenyérrel in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 211-224.
10. Antal Z. László: A „kisebbségi” és a „többségi” betegutak sajátos vonásai in: Társadalomkutatás 2004/2 - 3. 22; 335-366.
11. Autonomia Alapítvány: Roma közösségi Központok, Autonomia Alapítvány Budapest
12. Babusik Ferenc: A romák foglalkoztatási diszkriminációja a munkaerőpiacon in: Esély, 2008.2. 47-70.
13. Babusik Ferenc: A szegénység csapdájában. Cigányok Magyarországon – szociális – gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés Delphoi Consulting, 2004. Budapest
14. Dr. Báger Gusztáv (szerk.): A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága Összegző, helyzetfeltáró tanulmány, Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, Budapest, 2008.
15. Baldock Péter: Esetkezelés és közösségi munka in: PC Lemezújság 1993 (37.)
16. Balipap Ferenc: A settlement mozgalom kialakulása, története Magyarországon in: Giczey Péter (szerk.): Settlement mozgalom Magyarországon, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Debrecen, 2007.
17. Bakó Tihamér – Bíró Sándor (szerk.): Rövid dinamikus pszichoterápia Animula Kiadó, Budapest, 1992.
18. Bang, Ruth: A célzott beszélgetés, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
19. Bang, Ruth: A segítő kapcsolat, mint a személyes segítség alapja Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
20. Bánlaky Pál: Alapismeretek a cigányokról (romákról) szociális munkásoknak Wesley János Könyvkiadó, Budapest, 2004.
21. Bányai Emőke: Intenzív családtámogató és családmegtartó szolgáltatások, PhD Disszertáció, Budapest, 2006.

23. Bányai Emőke (szerk.): Kortárs szociálismunka-elméletek, tereptanítás, szupervízió Hilscher Rezső Szociálpolitika Egyesület, ELTE TÁTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék, Budapest, 2009.
24. Bányai Emőke- Szabó Lajos- Tánczos Éva: Az esetmunka folyamata in: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak, 2. kiadás Szociális Szakmai Szövetség, Budapest 1998.
25. Baráth Árpád: Globalizáció, szociális biztonság és szociális munka in: Kozma Judit(szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak 3., javított kiadás Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 2006.
26. Bargh, A. John: A mindennapi élet automatizmusa in: in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: A társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
27. Berg, Insoo Kim: Konzultáció sokproblémás családokkal Családterápiás olvasókönyv sorozat V. Animula Egyesület, Budapest, 1995.
28. Berkel, Rik van – Aa, Paul van der – Gestel, Nicolette van: Professionals without a profession? Redesigning case – management is Dutch local welfare agencies in: European Journal of Social Work, 201. vol. 13.(4) 447-463. pp.
29. Berkics Mihály: A társadalmi viszonyok és a társadalomban zajló versengés igazságosságának észlelése PhD disszertáció, Budapest, 2008.
30. Bernát Anikó: Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának észlelése és megítélése a lakosság körében in: Társadalmi Riport, 2010, TÁRKI, Budapest, 2010.
31. Bernáth Gábor - Messing Vera: „Vágóképként, csak némában” – Romák a magyarországi médiában, NEKI, Budapest, 1998.
32. Bernáth Gábor - Messing Vera: A magyarországi média és egy interetnikussá váló szociális konfliktus: a székesfehérvári gettóügy nyilvánossága a többségi és aroma médiában in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni, Aktív Társadalom Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.
33. Bernáth Gábor (szerk.): Kényszermosdatások a cigánytelepeken Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
34. Berry, John W.: Immigration, Acculturation and Adaptation in: Applied Psychology: an International review 1997 (46.) 5-43.
35. Boda József: Faji megkülönböztetés, bűn és etika a magyar rendőrségnél in: Dr. Csányi Klára (szerk.): A cigányság és a rendvédelem viszonyának néhány aktuális kérdése magyarországi és nemzetközi kitekintésben Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Közhazsnú Egyesület, Budapest, 2008.
36. Dr. Bodrogi Bea – Iványi Klára (szerk.): Esélytelenül. Faji alapú megkülönböztetés a munkaerőpiacon, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, Másság Alapítvány, Budapest, 2004.
37. Bognár Gábor: Felderítés és terepmunka a családgondozásban in: Telkes József (szerk.): Családgondozói alapismeretek 75 - 87. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1986.
38. Boreczky Ágnes- Lukács István: Jönnek a romák? Cigányprogram – ELTE TFK 1995 – 1997. in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2001.
39. Brewer, M: A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: egy kognitív – motivációs elemzés in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 49-72. old.
40. Dr. Buda Béla: Empátia, a beleélés lélektana Ego Scholl Bt. Budapest, 1993. 4. kiadás
41. Dr. Buda Béla: Beszéd a szavak mögött, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1981.

42. Dr. Buda Béla (szerk.): Pszichoterápia Gondolat, Budapest, 1981.
43. Dr. Buda Béla: A társadalmi kommunikáció rendszerének alapvonalai in: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1988.
44. Budai István: A szociális munkás képzés dilemmái in: Esély 2001/2 51 – 72.
45. Budai István: Az interprofesszionális együttműködés és a szociális munka in: Esély, 2009/5. 83-114.
46. Budai István: Húsz év után – önkritikusan in: Esély, 2010/4. 51-83.
47. Dr. Buda József: Szemelvények a szegénygondozás történetéből Pécsi Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, Pécs, 1999.
48. Campbell, D. – Draper, R. – Huffigton C: Helyesebben a milánói módszer elméletéről és gyakorlatáról Családterápiás olvasókönyv sorozat VII. Animula Egyesület, Budapest, 1999.
49. Carrillo, Dorothy F. – Holzhalt, Carl M., Thyer, Bruce A.: Assessing social work students' attitudes related to cultural diversity: a review of selected measures in: Journal of Social Work Education (1993.)3
50. Chao, R. K: What is the place of culture in describing ethnic diversity in the U.S. ? Cross-Cultural Psychology Bulletin, 2000. december, 7-13. pp.
51. Chen, S. Emmeline - Tyler, Tom R.: Cloaking power Legitimizing myths and the psychology of the advantaged in.: Lee-Chai, Anette Y; Bargh, John A. (ed.): The use and the abuse of power, Multiple perspectives of the causes of corruption 241-261. pp.
52. Chetkow Yanoov, Benyamin: Social Work Practice - A systems approach, The Haworth Press, Inc. 2nd ed; New York, 1997.
53. Clark, Chris L. – Asquith, Stewart: Social Work and Social Philosophy a guide for practice, Routledge & Kegan Paul, 1985. London
54. Cockburn, Tom: A feminista gondoskodási etika és a gyerekek in Esély, 2009/3.3-22.
55. Compton, Robert - Galaway, Burt: Social Work Process 3rd ed. The Dorsey Press Chicago, Illinois, 1984.
56. Csoba Judit a): „Akarnak – e dolgozni a munkanélküliek?” A munkanélküliek munkavállalói képessége és hajlandósága in: Esély 2009/5. 3- 20.
57. Csoba Judit b); (szerk.): Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerő piaci integrációja Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
58. Csoba Judit: A közfoglalkoztatás régi – új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban in: Esély, 2010/1. 4. 24.
59. Darvas Ágnes - Tausz Katalin: Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés Budapest, 2003.
60. Davis, L. E. - Gelsomino, J: An assessment of practitioner cross-racial treatment experiences in: Social Work 39: 1. 1994. 116-123. pp.
61. Devine, Patricia G: Stereotípiák és előítéletek: automatikus és kontrollált komponensek in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
62. Diósi Ágnes (szerk.): Esettanulmányok a „Diszkrimináció – ellenes és kapcsolatépítő program család gondozók és roma családok között” című projekt záródolgozatai Fővárosi TEGYESZ – Tündérrózsa Kiadó, Budapest, 2005.
63. Diósi Ágnes: Szűz Mária zsebkendője Kozmosz, 1990.
64. Diósi Ágnes: Cigányút Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
65. Diósi Ágnes: Hetedíziglen Kozmosz, 1984.
66. Dominelli, Lena - McLeod, Eileen: Feminist Social Work, Mc Millen, London, 1993.

67. Dominelli, Lena: Deprofessionalizing Social Work: anti-oppressive practice, competencies and postmodernism in: *British Journal of Social Work* 1996 (26.)
68. Dominelli, Lena – Hoogvelt, A.: Globalisation, the privatisation of welfare, and the change role of professional academics in Britain in: *Critical Perspectives on Accounting* (1996)7, 191-212.
69. Dominelli, Lena: Az elnyomás - elleni gyakorlat előadás a Szegei Tudományegyetem Egészségtudományi és szociális képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék Jubileumi Konferenciáján, 2010. május
70. Domokos Veronika – Herczeg Béla: Terra Incognita –magyarországi szegény – és cigánytelepek felmérése, első eredmények in: *Szociológiai Szemle*, 2011. 3. 82 – 99.
71. Dögei Ilona: Segítő ágensek szerepe a városi, gyermekes családok életében in: *Esély*, 2003/3. 68 – 85. pp.
72. Dunér, Anne – Nordström, Monica: The discretion and power of street – level bureaucrats: an example from Swedish municipal elder care in: *European Journal of Social Work*, 2006 (4) vol.9. 425-44.pp.
73. Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története Osiris, Budapest, 2009.
74. Dupcsik Csaba: Cigány –képek. A magyarországi cigány vizsgálatokról in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége - A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum*, Budapest, 2005.
75. Eagly, Alice, H - Chaiken, Shelly: *The psychology of attitudes* Harcourt Brace College Publisher, Orlando, 1993.
76. Epple, Dorothea Marie: Inter and Intra professional social work differences: social work challenge in: *Clinical Social Work Journal* 2007 (35.)
77. Erős Ferenc: Az előítélet – kutatás dilemmái in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum*, Budapest, 2005.
78. Európai Roma Jogok Központja: Fenntartott érdektelenség Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben, ERRC, Budapest, 2007.
79. Európai Rasszizmus és Intolerancia Ellenés Bizottság: Második jelentés Magyarországról, Strasbourg, 2000.
80. Fábián Zoltán – Sik Endre: Előítéletesség és tekintélyelvűség in: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996. TÁRKI – Századvég*, Budapest, 1996.
81. Farkas Ágnes – Baginé Govaldik Livia- Marosszéki Emese – Zentai Enikő: A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája in: Csoba Judit (szerk.): *Peremhelyezett társadalmi csoportok társadalmi és munkaerő – piaci integrációja Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.*
82. Dr. Farkas Lilla – Németh Szilvia – Papp Z. Attila – Boros Julianna – Kardos Zsófia: A Romák minőségi oktatáshoz való egyenlő mértékű hozzájárulása Országjelentés, Open Society Institute, Budapest, 2007. letöltve a http://all_in_one/romak_minosegi_oktatasa_magyarorszag.pdf oldalról, a letöltés időpontja: 2011. 04.28.
83. Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T- Twins Kiadó, Budapest, 1991.
84. Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja in: *Esély* 1995/6, 1996/1, 1996/2
85. Ferge Zsuzsa: *Elszabaduló egyenlőtlenségek* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 2000.

86. Ferge Zsuzsa: Ellenálló egyenlőtlenségek Akadémiai székfoglaló, Budapest, 2005; letöltve a http://www.fergezszusa.hu/docs/ellenallo_egyenlotlensegek.pdf oldalról, a letöltés időpontja: 2011.05.10.
87. Ferge Zsuzsa: Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? in: Esély, 2008/2. 3-14.
88. Festinger, L.: A kognitív disszonancia elmélete in: Hunyady (szerk.): Szociálpszichológia, 75 – 84. old. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984.
89. Fishbein, Martin: Az attitűd, a viselkedés perdikciója in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 147-163. old.
90. Fiske, Alan P.- Kitayama, Shinobu – Markus, Hazel, R. – Nisbett, Richard, E: A szociálpszichológia kulturális mátrixa in: Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
91. Fiske, Susan T.- Morling, Beth: A sztereotipizálás a személyes kontrollmotívum és a kapacitáskorlátok függvényében: a hatalom és a szorongás különös párosa in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
92. Fiske, Susan, T.- Neuberg, Steven L.: A benyomás szerveződés kontinuum a kategórián alapuló folyamatoktól a tulajdonságokon alapuló folyamatokig: az információ és a motiváció hatása a figyelemre és értelmezésre párosa in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
93. Fiske, Susan, T. a): Társas alapmotívumok Osiris, Budapest, 2006.
94. Fiske, Susan, T.- Lin, Monica - Neuberg, Steven L. b): A kontinuum – modell. Tíz év elteltével in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: A társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
95. Fiske, Susan T. – Cuddy, Amy C. – Glick, Peter – Xu, Jun, c): A (gyakran) kevert sztereotípiatartalom modellje: a kompetencia az észlelt státusból, a melegszívűség pedig a versengésből ered. in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: a társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
96. Fiske, Susan, T. d): Mások irányítása. A hatalom hatása a sztereotipizálásra in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: A társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
97. Fiske, Susan, T. – Glick, Peter: Ambivalens szövetség. Az ellenséges és jóindulatú szexizmus, mint a nemi egyenlőtlenség egymást kiegészítő igazolása in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: A társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
98. Fónai Mihály – Péntes Mariann – Vitál Attila (szerk.): Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot? Krúdy Könyvkiadó – Szocio East Egyesület, Nyíregyháza, 2006.
99. Fónai Mihály – Fábián Gergely – Filepné Nagy Éva – Péntes Marianna: Szegénység, etnicitás, Északkelet – magyarországi kutatások empirikus tapasztalatai in: Szociológiai Szemle, 2007/3-4. 53-81.
100. Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigányok, iskola, oktatáspolitikai Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2003.
101. Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás Iskolakultúra, Pécs, 2001.
102. Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: Cigány gyermekek szocializációja, Aula kiadó, Budapest, 1998.

103. Foster, Rosemarie Perez: The clinician's countertransference: psychodynamics of culturally competent practice in: *Clinical Social Work Journal* 1998./3.(26.)
104. Fraser, Angus Sir: A cigányok Osiris, Budapest, 2006.
105. Froslund, Mari – Jergeby, Ulla- Soydan, Haluk – Williams, Charlotte: Responding to ethnicity: a cross – National Evaluation of Social Work Responses in Child Protection Cases in: *Social Work in Europe*, 2002. vol.9.(3.) 39-51pp.
106. Frost, Elizabeth: Is there a European Social Worker Identity? in: *Social Work in Europe*, 2008. (4).11. 341- 354.
107. Fuchs, Stephan – Case, Charles E: Az előítélet, mint életforma in: *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 500 – 511. old.*
108. Gábos András – Szívós Péter: Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon, in: *Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest, 2010. 58-81.*
109. Gambrill, Eileen: Evidence based clinical behavior analysis, evidence- based medicine and the Cochrane collaboration in: *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychotherapy* 1999.(30.)
110. Gambrill, Eileen: Evidence based practice: sea change or the emperor's new clothes? in: *Journal of Social Work Education* 2003./1. (39.)
111. Gans, H. J: Mire szolgálnak az értelmetlen szegények? Esély, 1992. 3.
112. George, E. – Iveson, C. – Ratner H. : Megoldásközpontú terápia – a de Shazer modell Családtérapiás olvasókönyv sorozat VI. Animula Egyesület, Budapest, 1995.
113. Giczey Péter: A Csapókerti Községi Ház, mint settlement modell in: Giczey Péter (szerk.): *Settlement mozgalom Magyarországon, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Debrecen, 2007.*
114. Goffman, E: A hétköznapi élet szociálpszichológiája, Gondolat, Budapest, 1981.
115. Golan, Naomi: Krízis, krízisintervenció in: Budai István (szerk.): *Tanulmányok a gyermekjólét körtéből IV. Esztergom, 1994. 6-21.*
116. Goldstein, Eda G: The relationship between social work and psychoanalysis: the future impact of social workers in: *Clinical Social Work Journal* (2009) 37, 7-13.
117. Goldstein, Eda G: Social Work Education and clinical learning: yesterday, today, tomorrow in: *Clinical Social Work Journal* 2007 (35.)
118. Gosztonyi Géza – Hegyesi Gábor: Attitűdök, értékek és ideológiák a szociális munka gyakorlatában in: *Esély* 1989/2. 103-106.
119. Gosztonyi Géza: Községi szociális munka in: Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak 3. kiadás, Szociális Szakmai Szövetség 2006. Budapest*
120. Gosztonyi Géza: A közösségi munka jelentősége a szociális munkában in: Giczey Péter (szerk.): *Settlement mozgalom Magyarországon, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Debrecen, 2007.*
121. Graham, Mekada: Empowerment revisited – social work, resistance and black agency in black communities, in: *European Journal of Social Work*, 2004. (7) 1. 43-56.pp.
122. Graham, Mekada – Schiele, Jerome: Equality –of –oppressions and anti – discriminatory models in social work: reflections from the USA and UK, in: *European Journal of Social Work*, 2010. (2) 13. 231-244.pp.
123. Gulyásné dr. Kovács Erzsébet - Dr. Papházi Tibor (szerk.): *Gyermekvédelmi adatok, 2007. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest, 2009. letöltve a <http://www.szmi.hu> oldalról; letöltés időpontja: 2011. március 29.*

124. Gulyás Sándor: Cigánygyerekek hátrányai és esélyei Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
125. Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994.
126. Gyukits György: A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
127. Gyukits György: A szociális tényezők hatása a 40-49 éves korcsoportba tartozó romák egészségügyi állapotára in: Kopp Mária (szerk.): A magyar lelkiállapot, Budapest, 2008.
128. Habcsek László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050 - ig in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
129. Hamilton, David L. – Gifford, Robert K: Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: a sztereotíp itéletek kognitív alapja in: Hunyady György - Hamilton, David L. – Lan Anh, Nguyen Luu (szerk.): A csoportok percepciója Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
130. Hamilton, David L. – Sherman, Steven, J: Személyek és csoportok észlelése in: Hunyady György - Hamilton, David L. – Lan Anh, Nguyen Luu (szerk.): A csoportok percepciója Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
131. Hamilton, David L. – Sherman, Steven, J. – Castelli, Luigi: Mitől lesz csoport a csoport? Az entitativitás szerepe a csoportok észlelésében in: Fiske, Susan, T. – Hamilton, David L. – Bargh, John A.: a társak és a társadalom megismerése Osiris, Budapest, 2006.
132. Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktiv Társadalom Alapítvány – Új mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
133. Havas Gábor: A cigány tanulók elkülönítése az általános iskolákban in: A cigányság társadalomismerete szerk.: Reisz Terézia – Andor Mihály, Iskolakultúra. Pécs, 2002.
134. Havas Gábor – Kemény István - Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2002.
135. Havas Gábor: Esélyegyenlőség, deszegráció in: Fazekas Mihály – Köllő János – Varga Julia (szerk.): Zöld könyv a közoktatás helyzetéről, Ecostat, Budapest, 2008.
136. Havas Gábor: Ami történt, az a gettó csinosítható Havas Gáborral Révész Sándor és Zolnay János beszélget in: Beszélő 2009/4.
137. Hegyesi Gábor: A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon in: Esély 1991/1. 39 – 4.
138. Hegyesi Gábor: Az általános szociális munka szakmai koncepciója in: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak 2. kiadás, Szociális Szakmai Szövetség 1998. Budapest
139. Hegyesi Gábor – Kozma Judit: A szociális munka – áttekintés in: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak 3. kiadás, Szociális Szakmai Szövetség 2006. Budapest
140. Heider, Fritz: A személyközi viszonyok pszichológiája Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
141. Hepworth, Dean H.- Larsen, Jo Ann: A célokban való megegyezés és a szerződéskötés in: Hegyesi Gábor –Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 2. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.

142. Hepworth, Dean H.- Larsen, Jo Ann: A sokszempontú felmérés in: Hegyesi Gábor –Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 2. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.
143. Hepworth, Dean H.- Larsen, Jo Ann: Direct Social work practice Theory and skills, 2nd ed. The Dorsey Press, Chicago, 1986.
144. Heron, John: Beavatkozási lehetőségek a segítő kapcsolatban in: Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
145. Hewstone, M. – Antaki, Ch: Az attribúcióelmélet és a társas viselkedés magyarázatai in: Hewstone, M; Strobe, W; Codol. J-P, Stephenson, G. M: Szociálpszichológia Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995. 130-163. old.
146. Horváth Lajosné: Módszertani útmutató a közösségi szociális munkáról Észak – Dunántúli Regionális Módszertani Központ, Győri Családsegítő Szolgálat, Győr, 2004.
147. Hunyady György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
148. Hunyady György: Az értékelés konzisztenciája a társas kapcsolatok percepciójában: az ún. kognitív egyensúly kutatásáról in: Történeti bevezetés a szociálpszichológiába: a meghonosítás lépései, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998. 129-153. old.
149. Hunyady György: Kognitív komplexitás személyek és ideologikus tárgykörök megítélésében in: Történeti bevezetés a szociálpszichológiába: a meghonosítás lépései, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1998. 181 – 201. old.
150. Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh: A csoportok percepciója in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.
151. Hunyady György: A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése in: Hunyady György - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): Sztereotípiakutatás Hagyományok és irányok, Eötvös Kiadó, Budapest, 2001
152. Hunyady György: A konzisztencia, mint a vélekedések szerveződési elve in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 164-171. old.
153. Hunyady György: A társadalmi csoportok értékelő megkülönböztetése: váltott kutatási perspektívák in: Sidanius, Jim – Pratto, Felicia: A társadalmi dominancia, Osiris, Budapest, 2005.
154. Husband, Ch: Recognising diversity and developing skills: the proper role of transcultural communication in: European Journal of Social Work 2000.(3.) 225-234.
155. Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája I – III; Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
156. Imrei István: A tiszabői – Freinét műhelyről in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2001.
157. Az International Social Work külsőszáma: International definition of the social work profession; Ethics in Social work; Statement of principles; Global standards for the education and training of the social work profession, International Association of Schools of Social Work (IASSW) - International Federation of Social Workers (IFSW), 2004.
158. Jost, John T. – Banaji, Mahzarin R.: A sztereotípiázás a rendszerigazolásban, a hamis tudat képződése in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

159. Jost, John T. : Önálvetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája, Osiris, Budapest, 2003.
160. Dr. Karsai Ervin: Cigányokról dióhéjban pedagógusok számára Pax Christi Egyesület, Szeged, 1995.
161. Dr. Karsai Ervin a): A cigányság története in: Németh Ilona (szerk.) – Choli Daróczi József (közrem.): tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról, Nemzeti Szakképzési Intézet, Gödöllő, 1994.
162. Dr. Karsai Ervin b): A gyerek a családban in: Németh Ilona (szerk.) – Choli Daróczi József (közrem.): tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról, Nemzeti Szakképzési Intézet, Gödöllő, 1994.
163. Kelman, Herbert C: A szociális befolyásolás három folyamata in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 225 – 233. old.
164. Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971- 2003. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.
165. Kemény István – Havas Gábor: Cigánynak lenni in: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 1996. TÁRKI – Századvég, Budapest, 1996.
166. Kendall, Katherine A. : Szociális munkás képzés világszerte in: Hegyesi Gábor –Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 1. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.
167. Kende Ágnes: A kudarcok okai in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2001.
168. Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után in: Esély, 1995.4. 19-63.
169. Kertesi Gábor: Roma foglalkoztatás az ezredfordulón in: Szociológiai Szemle, 2005/6. 57-87.
170. Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Első eredmények a TÁRKI - Educatio Életpálya – felmérése alapján, in: Társadalmi Riport, 2008. TÁRKI, Budapest, 2008.
171. Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában beszámoló az Educatio Életpálya – felmérésének 2006-2009 közötti hullámaiból in: Társadalmi Riport 2010, TÁRKI, Budapest, 2010.
172. Kessler, Fabian: Critical reflexivity, social work and the emerging European post –welfare states in: European Journal of Social Work, 2009. (3). 305-317.pp.
173. Kligman, Gail: On the social construction of „otherness”: Identifying „The Roma” in post – socialist communities in: Review of Sociology 2001/2 61-78.
174. Knijn, Trudie – Sevenhuijsen, Selma: Gender – perspectives on care, citizenship and social cohesion in: Knijn, Trudie – Sevenhuijsen, Selma (eds.): Care, citizenship and social cohesion Towards a gender- perspective, Netherlands School for Social and Economic Policy Research, Utrecht, 1998.
175. Kolosi Tamás: Struktúra és egyenlőtlenség Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.
176. Kolosi Tamás – Keller Tamás: Kikristályosodó társadalmszerkezet in: Társadalmi Riport, TÁRKI, Budapest, 2010. 105-135.
177. Kovács András Donát (szerk.): Tanyakutatás MTA Regionális Kutatások Központja, Kecskemét, 2005. letöltve a <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatás/tanyakutatas1.pdf> oldalról; a letöltés időpontja: 2011-03-29.

178. Kozma Judit: A szegénység pszichológiai vonatkozásai in: Esély, 2003. 2. 15-30.
179. Kozma Judit – Csoba Judit – Czibere Ibolya: Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.
180. Kozma Judit: Bevezető gondolatok - A szociális szolgáltatások modernizációjának kérdései a szociális munka nézőpontjából in: Hegyesi Gábor - Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélet és gyakorlat. A szociális munka adminisztrációja, Wesley Kiadó, Budapest, 2009.
181. Kozma Judit – Dögei Ilona – Kostyál L. Árpád – Mód Péter – Udvari Andrea – Vajda Norbert: Nyomorgó családok és szociális szolgáltatások letöltve a http://www.szmi.hu/images/dok/szocialpolitika/szoc_szolg/nyomorgo_nyomdai.pdf oldalról. a letöltés időpontja: 2011.02.04.
182. Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája témaköréből ELTE – IFA – OM, Tanítók kiskönyvtára sorozat, 9. Budapest, 2002.
183. Ladányi János - Szelényi Iván: Ki a cigány? Kritika, 1997/2. in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktív Társadalom Alapítvány – Új mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
184. Ladányi János - Szelényi Iván: Az etnikai besorolás objektivitásáról in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktív Társadalom Alapítvány – Új mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
185. Ladányi János - Szelényi Iván: Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktív Társadalom Alapítvány – Új mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
186. Ladányi János - Szelényi Iván: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában in: Szociológiai Szemle, 2001. 4. 85-95.
187. Ladányi János - Szelényi Iván: Van – értelme az underclass kategória használatának in: Beszélő, 2001.09. letöltve a <http://beszelo.c3/01/11/09ladanyi.html> oldalról, a letöltés időpontja: 2011. 04.20.
188. Ladányi János - Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában in: Szociológiai Szemle, 2002. 4. 72-94.
189. Ladányi János - Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
190. Ladányi János: A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2009.
191. Lelkes Orsolya: Szegénység az Európai Unió országaiban 2005 – ben in: Társadalmi Riport, 2008. TÁRKI Budapest, 2008.
192. Lewin, Kurt: Csoportdinamika Válogatás Kurt Lewin műveiből szerk.: Mérei Ferenc – Szakács Ferenc, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
193. Lewin, Kurt: A kisebbségi csoport pszichoszociológiai problémái in: Lengyel Zsuzsanna (vál.): Szociálpszichológia szöveggyűjtemény Osiris Kiadó, Budapest 1997.
194. Liskó Ilona: A cigány tanulók és a pedagógusok in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás Iskolakultúra, Pécs, 2002.
195. Lloyd, Liz: The post- and the Anti: Analysing Change and changing analyse in Social Work in: British Journal of Social Work 1998. 28. 709-727.pp.
196. Longress, J. F: The impact and implications of multiculturalism in: Reisch, M. - Gambrell, E.(ed.): Social work in the 21st Century, Pine Forge Press, Thousands Oaks, 2000.

197. Lüssi, Peter: A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati tankönyve Híd Alapítvány, Budapest, 1998.
198. Mackie M. Diane – Skelly, J. John: The social cognition analysis of Social influence: contributions to the understanding of persuasion and conformity in: Devine, Patricia - Hamilton, David - Ostrom, M. Thomas (ed.): Social cognition: impact in Social Psychology 259 – 289. pp. Academic Press Inc. 1994.
199. Majtényi Balázs – Majtényi György. Romakérdés és állami politikák in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum, Budapest, 2005.
200. Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): Európa kisebbsége A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban Gondolat, Budapest, 2005.
201. Markus, H.- Smith, J: Az én –sémák hatása mások észlelésére in: Hunyady György (szerk.): Szociálpszichológiai tanulmányok Gondolat, Budapest, 1991. 145 – 182. old.
202. Marshall, T. H: Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig in: Ferge Zsuzsa, Lévai Katalin (szerk.): A jóléti állam ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, T-TWINS Kiadó, Budapest 1991.
203. Martinez, Brawley Euilia E.: Social Work, Postmodernism and Education in: International Social Work, 42. (3). 336-346.pp.
204. Matsumoto, David: A kultúra és én: Markus és Kitayama független és kölcsönös függőségi összefüggésről szóló elméletének empirikus ellenőrzése in: Nguyen Luu Lan Anh – Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia Osiris, Budapest, 2003.
205. McGuire, William J: Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája Osiris, Budapest, 2001.
206. Messing Vera – Molnár Emília: Válaszok a pénztelenségre: Szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái in: Esély, 2011.1. 53-80.
207. Mezey Barna (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422 – 1985 Kossuth Könyvkiadó 1986.
208. Minuchin, Patricia – Colapinto, Jorge - Minuchin, Salvador: Krízisről krízisre A szegény családok segítése Animula Kiadó, Budapest, 2002.
209. Minuchin, Salvador: Családok és családterápia Animula Kiadó, Budapest, 2006.
210. Mohácsi Andrea - Lakatos Ferencné: Az esetkonferencia, mint az interprofesszionális együttműködés jelenlevő formája a hazai gyakorlatban in: Budai István (szerk.): Interprofesszionális együttműködés és szociális munka – Amivel még nem számoltunk, Széchenyi István Főiskola – Kávé Kiadó, Győr, 2001.
211. Morse, Gary: A review of case – management for people who are homeless: Implications for practice, policy, and research letölve a <http://aspe.hhs.gov/symposium/7-casemgmt.htm> , letöltés időpontja: 2009. november
212. Morse, Gary – Wolff, Nancy – Helminiak, Thomas W.- Calsyn, Robert J. – Klinkenberg, Dean W. – Trusty, Michael L.: Cost – effectiveness evaluation of three approaches to case management for homeless mentally ill clients, letölve a <http://www.springerlink.com/index/qjk112273p24557.pdf> oldalról, a letöltés időpontja: 2009. november
213. Muchielli, R: Célzott beszélgetés a segítő kapcsolatban, in: Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
214. Müller, Wolfgang, C: Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá? a szociális munka módszertanának története 1883- 1945. A Szociális Szakképzés Könyvtára,

- ELTE Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék és Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1992.
215. Nagy Mária: Felkészítés és iskolai gyakorlat a cigány tanulók nevelése/oktatása területén in: A cigányság társadalomismerete szerk.: Reisz Terézia – Andor Mihály, Iskolakultúra. Pécs, 2002.
 216. Nagy Pál: Cigányperek Magyarországon (1758 -1787) Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2003.
 217. Neményi Mária: Szegénység – etnicitás – egészség in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum, Budapest, 2005.
 218. Neményi Mária – Csepeli György: Önségítés és szociálpolitika in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 446- 449. old.
 219. Neményi Mária: Kis roma demográfia in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
 220. Németh Ilona (szerk.) – Choli Daróczi József (közrem.): Tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról, Nemzeti Szakképzési Intézet, Gödöllő, 1994.
 221. Nguyen Luu Lan Anh – Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia Osiris, Budapest, 2003.
 222. Nyári László (szerk.): „Míg én rólad mindent, te rólam semmit sem tudsz” Ismeretterjesztés a cigányságot segítők részére, Nemzetközi Családév Titkársága, Budapest, 1994.
 223. Oakes, P. J. - Haslam, S. A. – Turner, J. C: Megismerés és a csoport in: Hunyady György-David L. Hamilton - Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): A csoportok percepciója Pszichológiai tanulmányok XVII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 446 – 470 old.
 224. P. Balogh Katalin – Sztó Imre: Az iskolapszichológus konzultációs tevékenysége in: in: Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája I- III. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
 225. Pálos Dóra: Cigány identitások nehézségei in: Esély, 2010/2.41-63.
 226. Pálosi Éva – Sik Endre – Simonovits Bori: Diszkrimináció a plázában in: Szociológiai Szemle, 2007/3-4; 135-148.
 227. Pap András László: A rendészeti etnopolitika Murhpy - törvényéről – felvetések egy kisebbségbarát adatkezeléshez in: Dr. Csányi Klára (szerk.): A cigányság és a rendvédelem viszonyának néhány aktuális kérdése magyarországi és nemzetközi kitekintésben Európai Roma Rendvédelmi Bajtársi Közhasznú Egyesület, Budapest, 2008.
 228. Pataki Éva: Reflexiók a terepen folyó szociális esetmunkához, az esetmegbeszélések tapasztalatai alapján in: Esély2002./5. 45 – 56. pp.
 229. Pataki Éva: Hálózatelemzés a szociális munkában in: Farkas Zsuzsanna – Márton Izabella (összeáll.): Szociális munkával a munkerőpiaci integrációért Szociális Szakmai Szövetség, SZETA Egri Alapítványa, Budapest, 2008.
 230. Pataki Éva – Ágoston Magdolna – Jászberényi Ágnes – Hallgató Éva: A rendszeres szociális segélyezetttekkel végzett szociális munka sajátossága, speciális módszerei, fókuszban a közösségi és a csoportmunka in: Csoba Judit (szerk.): Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerő – piaci integrációja Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
 231. Péliné Nyári Hilda: Az én kis életem T – Twins Kiadó, Budapest, 1996.
 232. Péntes Eszter: Segítők segítése Ursus Kiadó, Budapest, 1999.

233. Piasere, Leonardo: A ciganológusok szerelmei válogatott tanulmányok, ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakcsoportja, Budapest, 1997.
234. Pik Katalin: A szociális munka története Magyarországon (1817-1990.) A Szociális Szakképzés Könyvtára Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 2001.
235. Pfeffer, Ruth: Konceptiók a pszichoanalitikusan orientált tanácsadás köréből in: Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
236. Pritchard, Colin - Taylor, Richard: Politikai irányvonalak a szociális munkában in: Hegyesi Gábor –Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 1. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.
237. Proctor, Enola K. - Davis, Larry E.: The challenge of racial difference: skills for clinical practice in: Social Work 1994.3.39.314- 323.pp
238. Prónai Csaba: Cigánykutatás és kulturális antropológia ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakcsoportja – Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi és közművelődési Tanszék, Budapest - Kaposvár, 1995.
239. Prónai Csaba: Tanulmányok a jogsértés és a jogvédelem témakörében a magyarországi romák vonatkozásában, 1990-2000. letöltve a http://romaweb.hu/doc/konyvtar/pronai_jogsertes_es_jogvedelem.pdf oldalról, a letöltés időpontja: 2011.05.05.
240. Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon? Beszélő, 2001/6.
241. Radó Péter: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról. Szakértői tanulmány a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára, 1997.
242. Radó Péter: Romák és esélyek in: Fundamentum, 1998. 1 - 2. szám, 113-121.
243. Rácsok Balázs (szerk.): Sebek, 2 Szociális és Munkaügyi Minisztérium – Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat, Budapest, 2009.
244. Ramon, Shulamit - Ryan, Peter - Usek, Mojca: Attempting to mainstream in a multi – country European Health and Social inclusion project: lessons for social workers in: European Journal of Social Work, 2010. (2) 13.163-182.pp.
245. Ratner, C: Outline of a coherent, comprehensive concept of culture in: Cross – cultural Psychology Bulletin, 2000.March – June, 5-11.pp.
246. Ritoókné Ádám Magda (szerk.): A tanácsadás pszichológiája Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
247. Rogers, Carl: Az érzések visszatükrözése in: Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája I- III. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
248. Rogers, Carl: Az empátikus létezési mód: egy el nem fogadott létmód in: Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája, I- III. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
249. Rogers, Carl: A személy - központú megközelítés alapjai in: Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája I- III. tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
250. Rogers, Carl: Valakivé válni: a személyiség születése Edge 2000. Kft. Budapest, 2004.
251. Romano Rácz Sándor: Cigány sor Osiris, Budapest, 2008.
252. Ross, Lee: Az intuitív pszichológus hibái: az attribúciós folyamat torzításai in: Lengyel Zsuzsanna (vál.): Szociálpszichológia szöveggyűjtemény, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 179 – 187. old.

253. Rostás – Farkas György: Pályaorientáció Ősi mesterségek in: Németh Ilona (szerk.) – Choli Daróczi József (közrem.): tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról, Nemzeti Szakképzési Intézet, Gödöllő, 1994.
254. Rothman, Jack: A közösségsszervezés gyakorlatának három modellje in: Közösségi munka – elmélet és gyakorlat külföldön Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 1993.
255. Sajtos László- Mitev Ariel: SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv Alinea Kiadó, Budapest, 2007.
256. Secord, Paul F. – Backman, Carl W: Szociális hatalom in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 348 – 362. old.
257. Segal, Uma: Cross-cultural values, social work students and personality in: International Social Work 1993. (36.) 61-73.pp.
258. Sidanius, Jim – Pratto, Felicia: A társadalmi dominancia Osiris, Budapest, 2005.
259. Sik Endre: Rejtőzködő gazdaság in: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2008.TÁRKI, Budapest, 2008.
260. Sik Endre – Simonovits Bori: Egyenlő bánásmód és diszkrimináció in: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2008.TÁRKI, Budapest, 2008.
261. Simpson, G.- Williams, J.C.- Segall, A. B.: Social work education and clinical learning in: Clinical Social Work Journal 2007 (35.)
262. Sindelyes Dóra: A bajok eredete in: Heti Világgazdaság, XXXI. Évfolyam 7. szám, 2009. február 14. 40-42. pp.
263. Soós Zsolt: A szociális munka alapjai Comenius Bt. Pécs, 2005.
264. Sousa, Liliana – Eusebio, Carla: Amikor a sokproblémás szegények mítoszai találkoznak a jóléti szolgáltatások mítoszaival in: Esély 2009/3, 74-96.
265. Stalberg, D. – Frey, D: Attitűdök I. Struktúra, mérés, funkciók in: Hewstone, M; Strobe, W; Codol. J-P, Stephenson, G. M: Szociálpszichológia Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995, 163-188. old.
266. Stang Tünde: Szociális munka családokkal in: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak, Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 1998.
267. Stewart, Michael Sinclair: Daltestvérek Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon T- Twins Kiadó, MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány, 1994.
268. Stewart, Michael Sinclair: Depriváció, romák és „underclass” in: Beszélő, 2001. 7-8. letöltve a http://beszelo.c3.hu/01/07_08/11stewart.htm, a letöltés időpontja: 2011.04.20.
269. Strobe, W. – Jonas, K: Az attitűdök megváltoztatásának stratégiái in: Hewstone, M; Strobe, W; Codol. J-P, Stephenson, G. M: Szociálpszichológia Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995. 188 – 219. old.
270. Surányi Éva: A Biztos kezdet program hatásvizsgálatának bemeneti mérése in: Kapocs, 2010. 2. 2 – 11.
271. Szabó Ildikó – Horváth Ágnes: Tanítóképző főiskolások elképzelései a kisebbségekkel létesíthető kapcsolatokról in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2002.
272. Szabó Lajos: A szociális esetmunka kialakulása és elméleti hátterei, Szociális Munka Alapítvány Kiadványai, 20. Budapest, 1999.
273. Szabó Lajos: Szociális esetmunka elméleti alapvetés Wesley János Lelekészépző Főiskola, Budapest, 2000.

274. Szabó Lajos: A szociális esetmunka gyakorlata Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2003.
275. Szabóné Kármán Judit: A roma/cigány népesség helyzete in: Kopp Mária (szerk.): A magyar lelkiállapot, Budapest, 2008.
276. Szalai Júlia: Az elismerés politikája és a cigánykérdés in: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: Cigánynak születni, Aktiv Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.
277. Szalai Júlia: A jóléti fogda in: in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum, Budapest, 2005.
278. Szalai Júlia: Nincs két ország? Osiris kiadó, Budapest, 2007.
279. Szegő László (szerk.): Csikóink kényesek magyarországi cigány népköltészet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.
280. Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György a): Ambíciók iskolája A család, az iskola és a barátok szerepe a sikeres roma életpályák alakulásában
281. Székelyi Mária – Örkény Antal – Csepeli György b): Romakép a mai magyar társadalomban in. Szociológiai Szemle 2001/3. 19-46. old.
282. Szelényi Iván: Szegénység, etnicitás és a szegénység „feminizációja” az átmeneti társadalmakban in: Szociológiai Szemle, 2001/4.5-12. letöltve a <http://www.mtapti.hu/mszt/20014/szeleniy.htm> oldalról. A letöltés dátuma: 2004.05.19.
283. Szemán Józsefné: A cigány gyermekek óvodai nevelése in: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás, Iskolakultúra, Pécs, 2001.
284. Szuahy Péter: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája Panoráma, Budapest, 1999.
285. Tajfel, Henri: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 188 – 196 old.
286. Tajfel, Henri: Az előítélet gyökerei: néhány megismeréssel kapcsolatos tényező in: Csepeli György (szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
287. Terestyéni Tamás: Középiskolai tankönyvek etnikai tartalmai in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum Kiadó Budapest, 2005.
288. Thyer, Bruce: Social work education and clinical learning: Towards evidence-based practice? in: Clinical Social Work Journal 2007 (35.)
289. Titmuss, R. M: A jólét társadalmi elosztása: reflexiók a méltányosság kereséséről in: Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin (szerk.): A jóléti állam, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó, Budapest 1991.
290. dr. Tomcsányi Teodóra: Altruizmus, segítő szindróma, érett segítő identitás Psychiatria Hungarica, 1990. V. évf. 3.
291. dr. Tomcsányi Teodóra (szerk.): A segítő beszélgetés Művelődési Minisztérium Vezetőképző Intézete és a Magyar Pszichiátriai Társaság és a Magyar Pszichológiai Társaság Pszichohigiénés Munkacsoport kiadása, Budapest, 1987.
292. Tóth István György: A társadalmi kohézió elemi: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet –lennének in: Társadalmi Riport 2010, TÁRKI Budapest, 2010.
293. Tóth Kinga Dóra: magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése PhD dolgozat, Budapest.2005.

294. Tóth Pál: A falusi cigányság és az informális szektor in: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből ELTE-IFA – OM, Budapest, 2001.
295. Törzsök Judit: Kik az „igazi cigányok?” in: Kovalcsik Katalin (szerk.): Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből ELTE-IFA – OM, Budapest, 2001.
296. Triandis, Harry: A társas viselkedésmintázatok kulturális eltérései in: Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
297. Zastrow, Charles H.: Rendszerek elemzése a szociális munkában in: Hegyesi Gábor –Talyigás Katalin (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 2. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.
298. Zastrow, Charles H.: A szociális munka közösségi gyakorlat in: Gosztorny Géza (szerk.): A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. kötet Semmelweis Kiadó, Budapest, 1996.
299. Zöld könyv a romák médiaábrázolásáról letöltve a http://www.romawb.hu/doc/kormanyzat/2007/zoldkonyv_romakmediabrazolsa.pdf oldalról. a letöltés időpontja:2011.04.18. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2007.
300. Zsigó Jenő: „Feltárni és megnevezni az elnyomások direkt rendszerét” in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum Kiadó Budapest, 2005.
301. Uehara, Edwina S. - Sohng, Sung Sil Lee - Bending, Raymond L. - Seyfried, Sherri - Richey, Cheryl A. - Morelli, Paula - Spencer, Michael - Ortega, Debora - Keenan, Lynn – Kanuha, Valli: Toward a values – based approach to multicultural social work Research in: Social Work 1996.6
302. Vajda Róza: Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában in: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai Új Mandátum Kiadó Budapest, 2005.
303. Varga István – Udvari Kerstin: A környezettanulmány, avagy a magánszféra sérthetetlenségének dilemmái in: Esély, 2008/3. 106-126.old.
304. Dr. Várnagy Elemér – Dr. Vekerdi József: A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
305. Varsányi Erika: Önreflexió, személyesség és racionalitás a segítés gyakorlatában in: Esély
306. VÁTI – MTA RKK ATI - VIZITERV: A Csongrádi kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja, Budapest, 2006.
307. VÁTI – MTA RKK ATI - VIZITERV: A Szentesi kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja, Budapest, 2006.
308. Dr. Végh Zoltán (szerk.): Statisztikai tájékoztató Csongrád megye, 2010/4. KSH, Szeged, 2011. március
309. Vekerdi József: Cigány nyelvjárási népmesék I. KLTE, Debrecen, 1985.
310. Vekerdi József: A magyarországi cigány kutatások története KLTE, Debrecen, 1982.
311. Vekerdi József – Mészáros György: A cigányság a felemelkedés útján Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Budapest, 1978.

312. Vercseg Ilona: Szakmafejlesztés gólyalábakon in: Giczey Péter (szerk.): Settlement mozgalom Magyarországon, Életfa Segítőszolgálat Egyesület, Debrecen, 2007.
313. Vida Anikó – Virág Tünde: Közmunka és napszám foglalkoztatás és szociális helyzet Dél – Békésben in: Esély, 2010/1.100-118.
314. Vijver, Van der Fons J. R.- Leung Kwok: A kultúra pszichológiai kutatásának módszertani kérdései in: Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta (szerk.): Kultúra és pszichológia Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
315. Virág Tünde: A gettósodó térség in: Szociológiai Szemle, 2006/1. 60-76.
316. Virág Tünde: Kirekesztve Falusi gettók az ország peremén Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
317. Virág Tünde - Zolnay János: Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Csereháton in: Esély, 2010/1.119-130.
318. Ward, Coleen: The ABC – s of acculturation in: Matsumoto, David (ed.): The Handbook of Culture and Psychology, 411 – 446. Oxford University Press, 2001.
319. Watzlawick, Paul – Beavin, Janet Helmick – Jackson, Don, D: Az emberi kommunikáció pragmatikája in: Szociálpszichológia szöveggyűjtemény (vál.): Lengyel Zsuzsanna, Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 56 – 68. old.
320. Watzlawick – Weakland – Fisch: A problémák keletkezésének és megoldásának elvei Budapest, 1990.
321. Wiegiersma, S.: Hogyan adjunk pszichológiai tanácsot? in: in: Illyés Sándor – Ritoókné Ádám Magda: A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája I- III. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
322. Wiemann, J. M. – Giles, H: Az interperszonális kommunikáció in: Hewstone, M; Strobe, W; Codol. J-P, Stephenson, G. M: Szociálpszichológia Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995.
323. Williams, Charlotte: Connecting anti-racist and anti- oppressive theory and practice: retrenchment or reappraisal? in: British Journal of Social Work, 1999.(29.) 211-230.pp.
324. Williams, Charlotte – Soydan, Haluk: When and How Does Ethnicity Matter? A cross – National Study of Social Work Responses to Ethnicity in Child Protection Cases in: British Journal of Social Work,2005. 35. 901-920. pp.

MELLÉKLETEK

Mellékletek jegyzéke

1. számú melléklet: A vizsgált kistérségek települései betűrendben felsorolva	178
2. számú melléklet: A vizsgálat során alkalmazott adatgyűjtési módszerek	179
2.1. számú melléklet: Kérdőív	179
2.2. számú melléklet: A szakemberekkel készített félig strukturált interjú kérdései	187
2.3. számú melléklet: Az ellátásokat igénybevevőkkel készített félig strukturált interjú kérdései	187
2.4. számú melléklet: A dokumentum elemzésének szempontsora	189
2.5. számú melléklet: Meghívó a fókuszcsoporthoz	190
2.6. számú melléklet: Kérdések a fókuszcsoporthoz	191
3. számú melléklet: Az összes tevékenység gyakorisága a mintába került esetnaplókban	192
4. számú melléklet: A segítő beszélgetésre vonatkozó néhány részeredmény	193

1. számú melléklet: A vizsgált kistérségek települései betűrendben felsorolva

Csongrádi kistérség: Csanytelek (csak kérdőív), Csongrád, Felgyő, Tömörkény (integrált, a kutatás minden fázisában részt vettek)

Hódmezővásárhelyi kistérség: Hódmezővásárhely, Mártély, Mindszent, Székkutas (integrált, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek)

Homokháti kistérség: Ásotthalom, Bordány, Forráskút, Mórahalom, Öttömös, Pusztamérges, Ruzsa, Üllés, Zákányszék (integrált, a kutatás minden fázisában részt vettek)

Kisteleki kistérség: Baks, Balástya, Csengele, Kistelek, Ópusztaszer, Pusztaszer (integrált, a kutatás minden fázisában részt vettek)

Makói kistérség: Ambrózfalva (gesztor: Csanádpalota, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek). Apátfalva (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Csanádalberti, Csanádpalota (gesztor: Csanádpalota, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek). Ferencszállás (gesztor: Kiszombor, a kutatás minden fázisában részt vettek). Földeák (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Királyhegyes (gesztor: Csanádpalota, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek). Kiszombor (a kutatás minden fázisában részt vettek). Klárafalva (gesztor: Kiszombor, a kutatás minden fázisában részt vettek). Kövegy (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Magyarcsanád (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Makó (a kutatás minden fázisában részt vett). Maroslele (a kutatás minden fázisában részt vett). Nagyér (gesztor: Csanádpalota, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek). Nagylak (a kutatás minden fázisában részt vett). Óföldeák (gesztor: Földeák, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Pitvaros (gesztor: Csanádpalota, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vettek).

Szegedi kistérség: Algyő (önálló, a kutatás minden fázisában részt vett). Deszk, Dóc, Domaszék, Kübekháza, Röske (integrált, a kutatás minden fázisában részt vettek).

Sándorfalva (önálló, a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Szatymaz (integrált, nem kívánt a kutatásban részt venni). Szeged (4 telephellyel, integrált, a kutatás minden fázisában részt vettek). Tiszasziget, Újszentiván, Zsombó (integrált, a kutatás minden fázisában részt vett).

Szentesi kistérség: Árpádhalm - Eperjes (közös feladatellátás, a kutatás minden fázisában részt vett). Derekegyház, Fábiánsebestyén, Nagymágocs (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Nagytőke (a kutatás minden fázisában részt vett).

Szegvár (a fókuszcsoporthoz kivételével a kutatás minden fázisában részt vett). Szentes (a kutatás minden fázisában részt vett).

2. számú melléklet: A vizsgálat során alkalmazott adatgyűjtési módszerek

2.1. számú melléklet: Kérdőív

KÉRDŐÍV A SZOCIÁLIS MUNKA MÓDSZERTANÁRÓL

Tisztelt Válaszadó!

A Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar munkatársai és hallgatói szociális munka módszertani doktori kutatás keretében kísérletet tesznek arra, hogy feltárják szakmánk, hivatásunk eszköztárát, a speciális szakmai nehézségek megoldására kidolgozott ötletek széles körét.

A módszertani eszközök feltárása, összegyűjtése és rendszerezése a szociális esetmunka praxisának, hazai sajátosságainak a bemutatására nyújtana lehetőséget. A kutatás során Önök, - a gyakorlati szakemberek - által megfogalmazott módszertani lépések, eljárások szisztematikus összegyűjtésére kerül sor.

A felmérés célja kettős: egyrészt feltárni azokat a gyakori, probléma-, vagy klienscsoporthoz kapcsolható nehézségeket, melyekkel a szociális munkát végzők napi munkájuk során találkoznak, másrészt feltárni ezek megoldására kidolgozott eljárásokat.

A kutatás eredményeinek a feldolgozásával lehetőségünk nyílik a magyarországi szociális munka praxisának a bemutatására, a gyakorlati javaslatok rendszerezésével pedig a szakember - képzés elméleti alapjainak a bővítésére.

A vizsgálat eredményeit, a szakmai etikai kódex és a társadalomtudományi kutatás gyakorlatának megfelelően bizalmasan kezeljük, s kizárólag a szociális szakma módszertani gyarapodása érdekében használjuk fel.

Tisztelettel kérjük, hogy segítse munkánkat a kérdőív kitöltésével!

Együttműködését ezúton is köszönjük és munkájához jó egészséget kívánunk!

Szeged, 2010. március

dr. jur. Pogány Magdolna PhD.
főiskolai tanár, Dékán

Héderné Berta Edina
főiskolai adjunktus, a kutatás vezetője

Sorszám: □□□

Munkakör (Kérjük, aláhúzással jelölje!):

Családsegítés

Gyermekjóléti alap/szakellátás

Mindkét feladat ellátása

A válaszadás önkéntes!

Kitöltés dátuma:..... év hó nap

1. Válaszadó neme:

□

(1) férfi

(2) nő

2. Életkora:

□

(1) 18 - 25 év között

(2) 26 – 35 év között

(3) 36 – 45 év között

(4) 46 – 55 év között

(5) 56 – 65 év között

3. Legmagasabb iskolai végzettsége:

□

(1) Középiskola

(2) Főiskola

(3) Egyetem

4. Milyen tudományterületen rendelkezik végzettséggel?

□

(1) Agrár

(2) Állatorvosi

(3) Bölcsészettudományi

- (4) Társadalomtudományi
- (5) Informatika
- (6) Jogi – és igazgatási
- (7) Nemzetvédelmi – és katonai
- (8) Gazdaságtudományi
- (9) Műszaki
- (10) Orvos – és egészségügyi
- (11) Pedagógus
- (12) Sporttudományi
- (13) Természettudományi
- (14) Művészet

5. Jelenleg folytat tanulmányokat?

☐

- (1) Igen, középfokú szinten
- (2) Igen, felsőfokon, alapképzésben
- (3) Igen, felsőfokon, mesterképzésben
- (4) Igen, doktori, illetve, egyéb tudományos képzésben
- (5) Nem

6. Amennyiben jelenleg is folytat tanulmányokat, milyen tudományterületen? Kérem, nevezze meg!

☐

7. Rendelkezik Ön szociális szakvizsgával?

☐

- (1) Igen
- (2) Nem

8. Hány éve dolgozik a segítő szakmában?

- (1) Kevesebb, mint egy éve
- (2) 1 - 5 év
- (3) 6 – 10 év
- (4) 11 – 16 év
- (5) 17 – 22 év
- (6) 23 – 28 év
- (7) 29 év –

9. Mi alapján választotta jelenlegi munkahelyét?

- (1) Lakóhelyén ez volt a megfelelő lehetőség a munkavállalásra.
- (2) Az iskolai végzettségének ez felelt meg a legjobban.
- (3) Hivatásának – mások segítésének – ez felelt meg a legjobban.
- (4) Egyéb, éspedig:

10. Összesen hány egyén/család esetvitelért felelős Ön egyidejűleg?

- (1) 10 – 15
- (2) 16 – 25
- (3) 26 – 35
- (4) 36 – 45
- (5) 46 – 55
- (6) 56 – 65
- (7) 66 – 80
- (8) 80 felett

11. Az alábbiakban a kliensekkel való közvetlen munkájáról kérdezzük. A kérdések részben a nehéz, ún. problematikus, részben a sikeres esetekre irányulnak. ☐

Visszatekintve az elmúlt egy évre, mi nehezítette meg legjobban a munkáját?
(Kérjük, egy választ jelöljön meg!)

- (1) A kliens nem volt együttműködő
- (2) A probléma jellege
- (3) Munkahelyi, szervezeti nehézségek
- (4) Speciális tudások hiánya
- (5) Adminisztrációs terhek
- (6) Intézményközi együttműködés hiánya
- (7) Egyéb, éspedig:

12. Ön, általában, hány alkalommal tud személyesen találkozni kliensével a probléma feltárás céljából? ☐

13. Mi a tapasztalata, milyen eszközök, módszerek állnak az Ön rendelkezésére az adott probléma minél pontosabb feltárásában? (Kérem, sorolja fel!) ☐

14. Általában, Önnek mennyire sikerül a szükséges változtatásokat megalapozó közös megegyezést kialakítani? ☐

- (1) Ritkán, hiszen többnyire mást gondolok én problémának
- (2) Tekintettel arra, hogy a közös megegyezés, jogszabályi és intézményi elvárás, az esetek közel felében sikerül.
- (3) Hosszabb munka eredményeként, az esetek többségében sikerül
- (4) Mindig közös megegyezés alapján dolgozunk

15. Ha egy esetvitel folyamatában hosszabb ideje nem tud változtatást generálni, milyen „végső” eszközhöz szokott fordulni? ☐

16. Munkája során kitől tud szakmai segítséget kérni? (Több válasz is lehetséges a felsorolt hét közül) ☐☐☐

- (1) Munkahelyi vezetőtől
- (2) Munkatársaktól
- (3) Szupervízortól
- (4) Esetmegbeszélő csoporton
- (5) Esetkonferencián
- (6) Más személytől, éspedig:
- (7) Senkitől

17. Kérem, gondoljon a sikeres, eredményes esetvitelekre! Általában, milyen tényezőnek köszönhető a siker? ☐

- (1) Megfelelő együttműködést tudtak kialakítani a klienssel.
- (2) Munkatársai, illetve más intézmények kollégái segítségével találtak megoldást a problémára.
- (3) Egyéb, éspedig:

18. A segítő szakmában szokásos – gyakran használt kifejezés az, hogy „együttműködő kliens”. Ön hogyan határozná meg ezt a fogalmat? ☐

19. Kérem, jelölje meg, az alábbi tíz probléma típus közül, hogy melyekkel találkozik leggyakrabban? (Legfeljebb három válasz adható.) ☐☐☐

- (1) Megélhetési nehézségek
- (2) Tartós munkanélküliség
- (3) Lakhatási gondok
- (4) Egészségkárosodásból eredő problémák

- (5) Gyermeknevelési gondok
- (6) Párkapcsolati konfliktusok
- (7) Faji/etnika alapú diszkrimináció
- (8) Pszichiátriai megbetegedések
- (9) Addikció (alkohol, drog, játék, gyógyszer)
- (10) Családon belüli erőszak

20. Az előzőekben megnevezett gyakori probléma típusok közül, melyik megoldásához igényelné a jelenleginél több szakmai segítséget? (Legfeljebb három válasz adható). ☐☐☐

21. Ön általában, milyen szociális munka eljárásokat alkalmaz? Kérem, rangsorolja az Ön által alkalmazott eljárásokat! ☐☐☐

- (1) Konzultáció, segítő beszélgetés, tanácsadás
- (2) Beszerzés (ruha, tűzifa, élelem, ideiglenes lakhatás)
- (3) Közvetítés (munkához, ellátásokhoz)
- (4) Képviselet (más intézmények előtt)
- (5) Tárgyalás családon belüli konfliktus esetén
- (6) Tárgyalás család/egyen és intézmény közötti konfliktus esetén
- (7) Krízisintervenció (azonnali beavatkozás az életveszély elhárítására)
- (8) Egyéb, éspedig:

22. Kérem, jelölje be, Ön mennyire elégedett jelenleg a munkájával, a munkahelyi szakmai lehetőségekkel? ☐

- (1) Egyáltalán nem vagyok elégedett, a munkám nem okoz számomra örömet.
- (2) Kis mértékben vagyok elégedett, munkahelyet szeretnék változtatni.
- (3) Általában elégedett vagyok, bár nem biztos, hogy a szociális területen kívánok a későbbiekben is maradni.
- (4) Elégedett vagyok, biztosnak látom a szakmai fejlődésemet.
- (5) Teljes mértékben elégedett vagyok, megtaláltam a hivatásomat

23. Amennyiben lehetősége lenne rá, milyen változtatásokat vezetne be a saját munkaterületén a hatékonyabb probléma megoldások érdekében? ☐

KÖSZÖNJÜK A VÁLASZADÁST!

MUNKÁJÁHOZ SOK ÖRÖMET ÉS JÓ EGÉSZSÉGET KÍVÁNUNK!

2. 2. számú melléklet: A szakemberekkel készített félig strukturált interjú kérdései

1. Kérem, határozza meg, mióta dolgozik szociális munkásként, s milyen területeken dolgozott eddig?
2. Mi az iskolai végzettsége?
3. Kérem, lehetőleg az elmúlt egy év időtartamából idézzon fel egy olyan esetet, amikor össze kellett szednie minden tudását és ügyességét ahhoz, hogy eredményre jussanak!
4. Hogy emlékszik vissza, milyen eseményhez kapcsolható a döntő pillanat, amikor jobbra fordult ebben az esetben a kliens sorsa?
5. Hogy emlékszik vissza, milyen érzéssel töltötte el Önt a felidézett eset sikertelensége?
6. Visszatekintve, hogyan értékeli: különösen kinek a felelőssége lehetett az eset kimenetele?
7. Ha újra lehetőséget kapna, hogy a felidézett probléma megoldásában közreműködjön, mit tenne másképp?
8. Visszatekintve eddigi segítő – éveire, meg tud - e nevezni olyan probléma, vagy kliens csoportot, amivel, vagy akikkel sokszor meggyűlt a baja?
9. Mit gondol, hogyan lehetne a nevezett nehézségeket orvosolni?
10. Kérem, emlékezzen vissza a szociális szakmai képzés során tanultakra: gyakorlati munkája során mi az, amit ezen ismeretek közül nagyon jól tud hasznosítani?

2. 3. számú melléklet: Az ellátásokat igénybevevőkkel készített félig strukturált interjú kérdései

1. Kérem, határozza meg, mióta áll kapcsolatban az adott intézménnyel!
2. Mióta áll kapcsolatban az adott segítővel!
3. Röviden foglalja össze azt a problémát, amivel ide került!
4. Tetszőlegesen: az interjú végén/vagy elején (egy blokkban) röviden a szocioökonómiai státusz meghatározóit.
5. Próbálja meg felidézni, az együttműködésük főbb állomásait!
6. Hogy érzi, mikor kapott igazán nagy segítséget a szociális munkástól!
7. Volt-e olyan helyzet, amikor jól esett volna, ha a segítő határozottabban Ön mellé áll?
8. Hogy érzi, az elért eredmény elsősorban kinek/milyen hatásnak köszönhető?
9. Ajánlaná-e bajba jutott ismerőseinek az Ön segítőjét?

2. 4. A dokumentumok elemezésének szempontsora

I. Az ellátást igénybevevő ügyfél társadalmi státuszának mutatói

Nem

Életkor

Az együttélők száma

Az eltartottak száma

A ház/lakás alapterülete (-30m²; 31-50; 51-70; 71-90; 91-; hajléktalan)

A háza/lakás használatának jogcíme (tulajdonos; házastárs; családtag; bérlő;

albérlő; eltartott; szíveségi; jogcím nélküli; hajléktalan)

A település típusa (megyeszékhely, megyei jogú v.; város; kisváros; község)

Az ingatlan településen belüli elhelyezkedése (település kp; jól megközelíthető helyen; külterület/tanya; elgettosodott rész; hajléktalan)

Komfortfokozat (összkomfortos; komfortos; félkomfortos; komfort nélküli; nem lakás célú; hajléktalan)

A családfő gazdasági aktivitása (aktív korú, foglalkoztatott; aktív k. nem fogl; nem aktív korú; alkalmi munka; rokkant nyugdíj)

A család/ egyén jövedelme – nem volt mindig megállapítható

A családfő vélhetően cigány származású –e

Tartós beteg, fogyatékos van – e a családban

Pszichiátriai beteg* van – e a családban

Alkohol beteg van* – e a családban (*Itt egymást átfedő fogalmakról van szó.)

A családfő iskolai végzettsége (- 8 osztály; 8 osztály; szakmunkás; szakközépiskola, gimnázium; főiskola; egyetem)

II. A kapcsolatfelvétel jellemzői

Önkéntes/ kötelezett

A kapcsolat kezdete

Újrafelvétel a kapcsolatban

Az újra felvett kapcsolat önkéntes/kötelezett

Az újra felvett kapcsolat régi/új problémáról indul

A szociális probléma jellege: megélhetési, tartós munkanélküliség, lakhatás, egészségkárosodásból eredő, gyermeknevelési nehézségek, párkapcsolati problémák, faji-etnikai alapú diszkrimináció, pszichiátriai kórkép, addikció, családon belüli erőszak, társas izoláció, iskoláztatás, higiénia (ezt a tételt a bejegyzések alapján vettem fel), prostitúció, pszichológiai krízis

Volt –e költözés (országhatárt érintő; országon belül, megyén belül, településen belül; nem volt)

III. Az esetvitel folyamatában alkalmazott eljárások (a rögzítés során darabszámmal jelölve)

Konzultációs eljárások

Konzultáció a segítségkérővel
Konzultáció környezettanulmánnyal
Konzultáció a tűnethordozóval
Konzultáció más személlyel a családon belül (az elemzés során kikerült)
Konzultáció családlátogatás során
Ecomap
Genogram
Segítő beszélgetés
Tanácsadás
Változásra irányuló interjú
Mediáció
Coping kapacitás erősítése
Megállapodás feladatban (az elemzés során kikerült)
A megállapodás ütemezése (az elemzés során kikerült)
Megállapodás általános tételekben (az elemzés során kikerült)

Esetmenedzsment jellegű eljárások

Beszerzés, élelmiszer
Beszerzés, bútor, ruha, egyéb
Beszerzés, ügyintézésben segítség
Tájékoztatás
Konzultáció társszakemberrel
Közvetítés kliens intézmény között
Közvetítés diszkrimináció esetén
Közvetlen képviselő
Közvetett képviselő
Közvetítés önszorgató csoportokhoz
Közvetítés ellátáshoz
Források koordinációja
Napi szintű kapcsolattartás
Oktató jellegű tevékenység
Ellenőrzés

} az adatfelvétel során kerültek be

Konzultáció a TTR – rel
Közvetítés a TTR és a kliensrendszer között

Krizisintervenciós eljárások

Közbelépés
Utasítás

Segítőre irányuló eljárások

Esetkonferencia
Szupervízió
Esetmegbeszélő csoport

2. 4. számú melléklet: Meghívó a fókuszcsoporthoz

Családsegítő/Gyermekjóléti Szolgálat Munkatársa

Tisztelt Asszonyom, Uram!

A Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke által 2009 őszén elkezdett, a szociális eszmények módszertanának a feltárására irányuló társadalomtudományi kutatás adatfelvétele a záró fázisához érkezett: a fókuszcsoporthoz történő interjúk lebonyolításához.

Ezúton is köszönöm Mindenkinek, aki idejéből, energiájából áldozott a kérdőívek kitöltésére, interjúkat adott, dokumentumait rendelkezésünkre bocsátotta adatgyűjtés - elemzés céljából!

Levelemmel egy záró adatfelvétellel, a fókuszcsoporthoz hívom meg Önt!

A csoporthoz a kistérségi munkatársakkal együtt, a már korábban feltett kérdésekre keressük újra a választ, ismét kísérletet teszünk arra, hogy szisztematikusan összegyűjtsük az alkalmazott eljárásokat, tevékenységeket.

A fókuszcsoporthoz időtartama 1,5-2 óra, az elhangzott beszélgetést rögzítjük, az információkat, az eddigi gyakorlatnak megfelelően, a társadalomtudományi kutatások követelményeivel szinkronban, titkosan kezeljük.

A Szegedi kistérség területén dolgozó munkatársak fókuszcsoporthoz

**2010. október 25. (péntek) délelőtt 10-12ig kerül megrendezésre
a Szegedi Kistérség Többcélú Társulása Humán Szolgáltató Központ
nagytermében (cím: 6723, Szeged, Sás u. 2.).**

Kérem, levelem kézhezvételét követően, jelezze, hogy van – e lehetősége a fókuszcsoporthoz munkájában részt venni!

A részvételi szándékát, illetve a kutatással kapcsolatos más természetű kérdéseit az alábbi elérhetőségeken várom:

e-mail cím: berta@etszk.u-szeged.hu

telefon: 36/30-653-5035

Részvételét és munkáját előre is tisztelettel köszönöm!

Héderné Berta Edina

okl. szociális munkás, főiskolai adjunktus, a kutatás vezetője

Szeged, 2010-10-01

2.4. számú melléklet: Kérdések a fókuszcsoporton

1. Jellemző probléma csoport az adott térségben/ az adott intézményben
2. Jellemző klienscsoport az adott térségben/ az adott intézményben
3. Módszertani segítségkérés lehetőségei, gyakorisága
4. Támogató, munkahelyen belüli kapcsolatok
5. Gyakorinak ítélt alkalmazott eljárás
6. Szükségesnek ítélt eljárás
7. Jelzőrendszeren belüli együttműködés
8. Együttműködés a település egyéb forrásintézményeivel, szolgáltatóival
9. Fejlesztendő elméleti tudások
10. Fejlesztendő szakmai készségek

3. számú melléklet: Az összes tevékenység gyakorisága a mintába került esetnaplókban

I. Konzultációs eljárások	
Konzultáció a segítségkérővel	1169
Konzultáció környezettanulmánnyal	168
Konzultáció a tűnethordozóval	153
Konzultáció családlátogatás során	1383
Ecomap	23
Genogram	11
Segítő beszélgetés	475
Tanácsadás	85
Változásra irányuló interjú	208
Mediáció	85
Coping kapacitás erősítése	77
Összesen:	3837
II. Esetmenedzsmenthez kapcsolódó eljárások	
Beszerzés, élelmiszer	243
Beszerzés, bútor, ruha, egyéb	165
Beszerzés, ügyintézésben segítség	467
Tájékoztató	349
Konzultáció társszakemberrel (általában a védőnővel, s közös családlátogatás formájában)	637
Közvetítés kliens intézmény között	74
Közvetítés diszkrimináció esetén	2
Közvetlen képviselő	221
Közvetett képviselő	192
Közvetítés önszervező csoporthoz	21
Közvetítés ellátáshoz	254
Források koordinációja	25
Napi szintű kapcsolattartás	24
Oktató jellegű tevékenység	9
Ellenőrzés	198
Konzultáció a TTR – rel	96
Közvetítés a TTR és a kliensrendszer között	18
TTR segítése az esetmenedzsment eszközeivel	1
Összesen:	2996
III. Krízisintervenciók eljárások	
Közbelépés	63
Utasítás	29
Összesen:	92
III.A segítőre irányuló eljárások	
Esetkonferencia	56
Szupervízió	9
Esetmegbeszélő csoport	25
Összesen:	90
Az összes eljárás összesen:	7015

4. számú melléklet: A segítő beszélgetésre vonatkozó néhány részeredmény

Az itt közölt eredmények, úgy vélem, részben képesek igazolni hipotézisemet. Ugyanakkor az alacsony elemszám miatt, ezekre nem hivatkoztam a dolgozatban.

4.1. A segítő beszélgetés alkalmazásának gyakorisága az összes esetvitelben

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	129	61,7	62,0	62,0
	1,00	15	7,2	7,2	69,2
	2,00	7	3,3	3,4	72,6
	3,00	11	5,3	5,3	77,9
	4,00	12	5,7	5,8	83,7
	5,00	5	2,4	2,4	86,1
	6,00	9	4,3	4,3	90,4
	7,00	4	1,9	1,9	92,3
	8,00	2	1,0	1,0	93,3
	9,00	3	1,4	1,4	94,7
	10,00	1	,5	,5	95,2
	13,00	1	,5	,5	95,7
	14,00	1	,5	,5	96,2
	16,00	1	,5	,5	96,6
	17,00	2	1,0	1,0	97,6
	18,00	2	1,0	1,0	97,6
	22,00	2	1,0	1,0	98,6
	23,00	1	,5	,5	99,0
	26,00	1	,5	,5	99,5
	35,00	1	,5	,5	100,0
	Total	208	99,5	100,0	
Missing	System	1	,5		

4.2. A segítő beszélgetés alkalmazásának gyakorisága az ügyfél etnikai származásának függvényében

	A segítő beszélgetés alkalmazásának gyakorisága																				
	0	1	2	3	4	5	6	7	9	10	13	14	16	17	18	22	23	26	35	Total	
1	35	3	2	1	7	1	3	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	57	
2	94	12	5	10	5	4	6	2	2	1	1	-	1	2	2	1	1	1	1	151	
	129	15	7	11	12	5	9	4	3	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	208	

1 számjeggyel a roma igénybevevőt, 2 számjeggyel a többségi származású ügyfelet jelöltem.